

IJZEREN MANNEN - HOUTEN SCHEPEN

en de

Admiraliteit op de Maze

Dik Nas

Colofon: `

IJzeren mannen – houten schepen en de Admiraliteit op de Maze

© Dik Nas, Rotterdam 2021

Titelblad boven: Admiraliteitshof van de Admiraliteit op de Maze aan het Haringvliet

Het Admiraliteitscollege is eerst in het Prinsenhof (voormalig St. Agnietenklooster) gehuisvest, maar krijgt in 1644 een nieuw gebouw aan het Haringvliet. Hier worden de schepen uitgereed en zetelt de ontvanger van convoeien en licenten. Gravure van Romeyn de Hooghe, naar een tekening van Johannes de Vou uit 1694.

Titelblad onder: Panorama Rotterdam

Gravure van Romeyn de Hooghe, naar een tekening van Johannes de Vou uit 1694.

Inhoud:

Voorwoord: een spannend jongensboek	6
I. Land in aanwas	7
- geschiedenis in brokken; - waterland-kikkerland; - bedijken en droogmaken; - kerstening en schisma	
II. De Stad bloeit op	13
- de val van Antwerpen; - het handelsnetwerk; - het aanzien van de stad; - haring brengt welvaart; - na-ijver met Delfshaven; - expansie;	
III. De opstandige Republiek	24
- Tachtigjarige Oorlog; - Reformatie; - 'bloetgieriche Spanyaerts'; - Zeeuwse victorie; - Slag op de Zuiderzee; - de geboorte van een natie; - Leidens ontzet; - de symboli- sche veldslag;	
IV. Al die willen te kaap'ren varen	38
- Victualiënbroeders; - Watergeuzen; - 1 april 1572; - Duinkerkers; - Slag bij Duins; - Piet Pietersz Hein; - West-Indische-Compagnie; - De Zilvervloot; - Jan Baert / Jean Bart;	
V. De Admiraliteit (en)	70
- wapentuig en gotelingen; - 'buspoeder'; - zoet gelui en bars gebulder; - de Admira- liteit; - ... van Amsterdam; - ... van Friesland; - ... van Zeeland; - ... van het Noorderkwar- tier; - de Admiraliteit op de Maze;	
VI. De zeeoorlog met Spanje	95
- de Armada; - Slag bij Gibraltar; - Maarten Harpertz Tromp; - de Tweede Armada; - Dubbelwit; - Braziliaans avontuur	
VII. Who rules the waves?	133
- Robert Blake; - Slag bij de Hoofden; - Slag bij de Singels; - Driedaagse Zeeslag; - Slag bij Ter Heijde; - Jacob van Obdam; - Vierdaagse Zeeslag; - Tocht naar Chatham; - Slag bij Kijkduin	
VIII. Een einde in nederigheid	147
- The Glorious Revolution; - Fielding versus Bylandt; - het nieuwe alfamannetje; - Slag bij de Doggersbank; - de laatste zeeheld; - overgangsjaren; - Slag bij Kamperduin; - incident op de Vlieter	

een spannend jongensboek

De geschiedenis van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de zestiende en zeventiende eeuw is in ons collectief geheugen een heroïsch tijdperk, waarin we ons niet alleen van een dwingeland bevrijden en onze autonomie veroveren, maar ook ongekend economisch succesvol zijn. Spoedig groeit de federatieve staat met een defensie-unie uit boven alle andere zeevarende naties. We verwerven een wereldrijk en onze zeehelden zwerven succesvol over de zeven zeeën. In de geschiedenisles is ons met trots verteld wat een groot, sterk en heldhaftig volk we wel niet zijn, waarin janmaat zijn leven veil heeft voor de eer van het vaderland. Zelfs als je dit als leerling niet zelf hebt ondergaan, kun je het je toch goed voorstellen, want wat is er voor een onderwijzer leuker dan te vertellen over succesvolle zeehelden: Piet Hein zijn naam is klein, bestevaer Tromp en Michiel in zijn blauw geruite kiel, probeer daar nog maar eens overheen te komen en een serie figuren in onze vaderlandse geschiedenis te vinden aan wie zoveel fraaie strofen zijn gewijd. Als de leraar al benul had van de minder positieve kanten van onze Gouden Eeuw, was die wel wijzer dan die mee te delen aan de onder zijn gezag staande schooljeugd. Dus over het lot van janmaat als die in handen van kapers viel, geen woord. Hoeveel zeelieden niet terugkeerden van een reis naar de Oost, daar val je de schooljeugd niet mee lastig en de zwarte bladzijde in onze geschiedenis: de bijdrage aan de slavenhandel, is geen onderwerp voor tere kinderzieltjes. En daarenboven succes telt, mislukking niet. Hoe sterk dat met ons collectieve geheugen verbonden is blijkt uit de uitlatingen van Jan Peter Balkenende, nota bene in de rol van minister president, als hij in een Kamerdebat in 2006 de VOC-mentaliteit roemt, waarmee hij blijk gaf, dat de vaderlands gekleurde geschiedenisles nog niets aan waarde heeft ingeboet, ondanks de meer kritische geschiedschrijving die inmiddels toch wel voorhanden is. Als een minister-president, die nota bene aan de Vrije Universiteit geschiedenis en Nederlands recht heeft gestudeerd zo weinig kritische distantie vertoont, hoe zou je dat dan meer in het algemeen mogen verwachten?

Het mag zeker nog steeds verbazen dat zo'n kleine natie er in slaagt een wereldrijk te verwerven en er een vloot op na te houden, waarin de andere naties tezamen niet aan kunnen tippen, maar dat bewijst allerminst dat alles een succes is of door de beugel kan. De handel bracht rijkdom en wie het breed heeft laat het breed hangen, waar menig Rijksmonument van getuigt en waardoor de kunsten kunnen bloeien. We hebben het vol trots betiteld als Gouden Eeuw, maar in ons collectief geheugen is dat veralgemeniseert tot welvaart voor iedereen, terwijl het ook toen, of misschien wel juist toen, veel uitmaakt waar je wieg staat.

Het succes van de handeldrijvende en zeevarende natie is sterk centristisch aan Amsterdam gekoppeld. Het is zeker waar dat Amsterdam een sterke en centrale rol speelt in handel en zeevaart, hier worden de meeste schepen van de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC), Geoctroyeerde West-Indische Compagnie (WIC) en Admiraliteit uitgereed. De kapitaalsaccumulatie in de stad brengt dat met zich mee en wie betaald bepaald. De begrijpelijke belichting van Amsterdam is geen overbelichting, maar zorgt wel voor een onderbelichting van de rol die andere steden en provincies hebben gespeeld. Wie wat wil weten over de Admiraliteit, die we na 1795 marine noemen, merkt al snel dat deze binnen de maritieme geschiedenis minder aandacht krijgt dan vooral de VOC en het vaak lijkt of het een soort bijwagen is. De geschiedenis van de Admiraliteit is ook onderhevig aan een centristische benadering van Amsterdam en verhuult de bijdrage van Zeeland, Friesland en het Noorderkwartier en naar een aantal aspecten de vooraanstaande rol van de Admiraliteit op de Maze. Is de aandacht voor de Admiraliteit beduidend minder dan die voor de VOC, dat geldt nog in sterkere mate voor afzonderlijke admiraliteiten. Weliswaar levert Amsterdam in financieel opzicht de grootste bijdrage, maar de 'grote zeehelden' komen uit de andere gewesten en opmerkelijk genoeg zijn de beroemdste vlaggenschepen in eigendom bij de Admiraliteit op de Maze en in Rotterdam gebouwd. Dit boek poogt iets te doen aan de onderbelichting in onze maritieme geschiedenis van de Admiraliteit en meer specifiek die van Admiraliteit op de Maze. Hoe dan ook, verhalen over de ijzeren mannen op hun houten schepen, alle (valse) heroïek ten spijt, spreken nog altijd tot de verbeelding met het risico, om toch van tijd tot tijd af te glijden tot 'het spannende jongensboek'.

Land in aanwas

**geschiedenis in brokken
waterland-kikkerland
bedijken en droogmaken
kerstening en schisma**

Historici trekken de grens tussen middeleeuwen en vroegmoderne tijd bij 1500. Een scherpe markering, wat het in werkelijkheid allerminst is. Er bestaan geen scherpe overgangen in de geschiedenis, zelfs niet in perioden die we revolutie noemen. Duidingen van tijdvakken als prehistorie, middeleeuwen en moderne tijd zijn niet meer dan een hulpmiddel. Gebruikelijk is om de tijd tussen oudheid en vroegmoderne tijd middeleeuwen te noemen. De jaren tussen 500 en 1500 zijn lang opgevat als 'duistere eeuwen'. Italiaanse humanisten in de vijftiende eeuw beschouwen de aan hun tijd voorafgaande tijd als barbaars. De dichter en schrijver Francesco Petrarca (1304-1374) spreekt al in de veertiende eeuw over de eeuwen der duisternis. Zeker, de instorting in de zesde eeuw van het West-Romeinse Rijk en het wegvallen van een centraal gezag veroorzaakt stagnatie en mogelijk zelfs terugval, maar in de Merovingische en Karolingische tijd is er weer sprake van een positieve economische ontwikkeling.

Veel van de in Europa vergaarde kennis raakt met het vertrek van de Romeinen in de vergetelheid. Het zijn de kloosters die de kunsten en wetenschappen levend houden. Ze bewaren de kennis van de antieke wereld en behoeden het voor een definitief verlies. De geschiedenis van Europa vindt zijn oorsprong in de Hellenistische wereld, die kennis en ervaring uit het mediterrane gebied bundelt met die vanuit het Midden-Oosten. Het Romeinse Rijk voegt daar het geestelijk-culturele en vooral politieke raamwerk aan toe, dat door de christelijke kerk als instituut verder is ontwikkeld. Deze drijvende krachten geven ieder op hun beurt een eigen impuls aan de middeleeuwen. In de samenleving ontstaat een nieuw samenspel, tussen mens, techniek, bedrijfsvoering en natuurbeheersing. Ontwikkeling van het technisch kunnen in samenhang met economische groei laat geen regelmatige opgaande lijn zien, maar gaat schoksgewijs en in ruimtelijke zin gepaard aan bevolkingsgroei en bewoningsconcentratie. De woonverdichtingen zijn het gevolg van het opdringen van beschavingen uit de Romeinse provincies, op de voet gevolgd door de kerstening van 'Germania Libera', het gebied ten noorden van de Rijn, dat in 800 deel uitmaakt van het Karolingische rijk. Deze ontwikkeling neemt enkele eeuwen in beslag. Eerst in de hoge middeleeuwen overschrijdt deze koloniserende beweging de grensrivieren in het dan overwegend Slavische gebied.

geschiedenis in brokken

In de aan Christian Thomsen toe te rekenen indeling van de geschiedenis naar de dominante toepassing van grondstoffen: steen, brons en ijzer, die voor de beschrijving van de pré- en vroege historie een zeker nut heeft, is de ijzertijd een periode die loopt van vóór de aanvang van de jaartelling tot de komst van de kunststoffen in de twintigste eeuw. In de door R.J. Forbes voorgestelde periodisering in vijf stappen: 1. benutting van menselijke spierkracht, 2. spierkracht van mens en dier, 3. waterkracht, 4. stoomenergie (elektriciteit) en 5. atoomenergie, treedt de middeleeuwer in de derde periode in, die loopt vanaf de eerst bekende watermolen in de eerste eeuw na Christus, tot in de achttiende eeuw. Daarmee worden de middeleeuwen van een 'lange tussen tijd' nog langer en voor de geschiedenis van maatschappelijke ontwikkeling, arbeid en techniek weinig bruikbaar. Wel blijkt eruit dat de middeleeuwse ontwikkeling, gelijk het algemene historische proces, geen trage en gelijkvormig stroom is, maar een die onregelmatig en sprongsgewijs voortgang vindt. De vroege middeleeuwen wordt vaak gezien als een periode van stagnatie, een tijd van crisis en noodgrepen. De 'Verelendungstheorie' gebaseerd op eenzijdige methodisch aanvechtbare partiele interpretatie van slechts enkele bronnen, heeft stilzwijgend of naar algemeen erkende maatstaven ingang gevonden in talrijke publicaties, die de middeleeuwen eerst met het

urbanisatieproces van de twaalfde en dertiende eeuw, met de opkomst van de stedelijke ambachten, in het bijzonder die van de textielnijverheid, erkende als een periode van technische en economische groei. Van de elfde tot de dertiende eeuw is er sprake van een 'industriële revolutie' waarbij industrieel dan wel als ambachtelijk moet worden gelezen.

waterland-kikkerland

Nederland: waterland. Nederland: kikkerland. De wereld weet van ons leven op een zompig stukje aarde aan de zee en kan het in korte karakteristieke weergeven en typeren. God schiep de aarde, behalve Nederland, want dat deden de Nederlanders zelf. Deze blasfemische uitspraak, wordt wel toegeschreven aan Voltaire, maar Museum Boerhaave in Leiden, die de spreuk met chocoladeletters op de muur heeft geschreven, houdt het gewoon op een oude uitspraak. Het museum eert hiermee de hoogontwikkelde kunst van watermanagement in de Nederlanden. Er is immers geen land ter wereld zo bedreven in landwinning en landbeveiliging te midden van veel en soms onstuimig water. Aan het 'vakkundig' ingrijpen van Jantje Brinkers hebben we een belangrijke exportindustrie overgehouden.

Het kustgebied van het huidige Nederland moet in voorhistorische tijden een grote haf (inham of strandmeer) zijn geweest, aan zeezijde omsloten door een vlakke schoorwal, die onder invloed van wind en getij is opgebouwd op een afstand van ca. 40 km van de oorspronkelijk in de ijstijd gevormde kust. Het haf is aanvankelijk met zoutwater, later met brakwater en tenslotte, nadat duinen op de schoorwal meer en meer de zee afsluiten, met zoetwater gevuld. Door bezinking zet zich klei en zand op de bodem af, waarop riet en waterplanten groeien en later een meer gevarieerde vegetatie ontstaat. De afgestorven planten vormen een veenlaag. Een schier eindeloze herhaling van dit proces maakt van de haf een uitgestrekt laagveengebied.

Aan het einde van de laatste ijstijd maakt de Maasmonding deel uit van een breed rivierdal, waardoor het water van Maas en Rijn naar zee stroomt. In het tweede millennium voor het begin van de jaartelling vormen de strandwallen een aaneengesloten geheel met daarin de mondingen van Schelde, Maas, Oude Rijn en de Oer-IJ. Achter de kustlijn zijn inmiddels grote veenmoerassen ontstaan, die regelmatig worden overstroomd met zoutwater, dat door de mondingen van de rivieren binnendringt en marine afzettingen achterlaat en nieuwe geulen vormt. Op hun beurt laten de rivieren eveneens meegevoerd materiaal achter. Via de getijdegeulen in het estuarium kan het veen afwateren en de mogelijkheid van bewoning neemt toe. Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat in de delta al in het mesolithicum sprake is van menselijk aanwezigheid. Uit de aard van de gevonden voorwerpen kan worden afgeleid dat, ten tijde van de overgang van het mesolithicum naar het neolithicum, er sprake is van een langzame maar zekere verandering van een seizoensmatig verblijf van jagers en vissers naar een meer permanente vestiging. De oudst bekende permanente nederzetting van Nederland is aangetroffen in de omgeving van Schipluiden in het Westland. Tussen 3600 en 3300 v.Chr. wonen er mensen op een één á twee meter hoge duin van 150 bij 50 meter. De nederzetting is omheind om loslopend vee te weren. De bewoners verbouwden er gerst en emmer.

Boerderijen in een groen landschap. Impressie van het landschap rond de Maas in de IJzertijd. Naar een aquarel van archeologisch tekenaar en schilder Martin Valkhof in BOORnieuws 27 in het najaar van 2019.

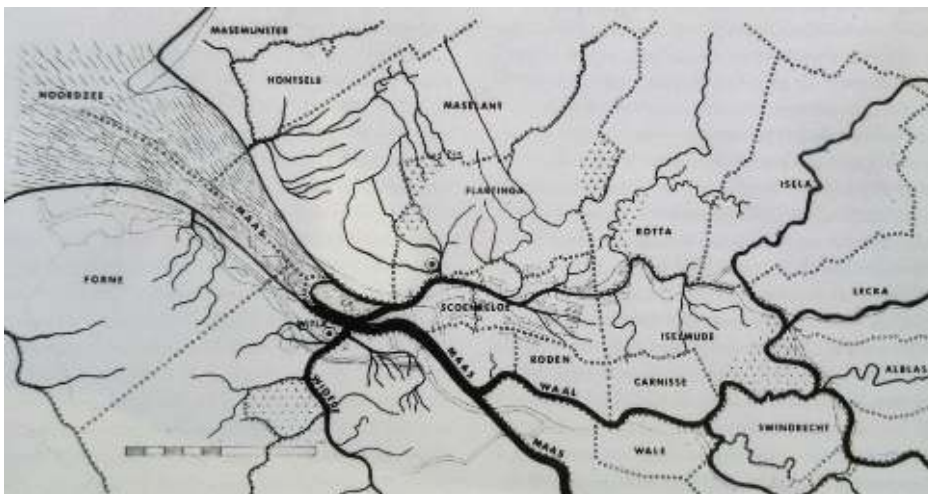

Louwe Koymans, hoogleraar in de Prehistorie aan de Leidse universiteit, doet in 1983 onderzoek naar de Vlaardingencultuur bij Hekelingen in de gemeente Spijkenisse. Op grond van zijn bevindingen schat hij het aantal inwoners, rond 3000 voor het begin van onze jaartelling, in Zuid-Holland op zo'n 500. In heel Nederland zouden dat er 10.000 kunnen zijn geweest. Doorgerekend naar het begin van de jaartelling komt hij uit op 25.000. De delta wordt bewoond tot in de Midden-Bronstijd (ca. 1500 v.Chr.). Voor de tijd daarna, tot aan de IJzertijd (ca. 800 v.Chr.), wordt vanwege gebrek aan relevante archeologische vondsten aangenomen, dat er geen bewoning of verblijf van

mensen in de delta is geweest, met uitzondering van een enkele hoger gelegen plek. Mogelijk is er een samenhang met een tijdelijke rijzing van de zeespiegel. Ook zijn er in de delta hoegenaamd geen archeologische vondsten uit de laat Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen. Mogelijk woont er nog een enkeling op de vroegere strandwallen bij de kust en op de oeverwallen langs de rivier, maar het natte landschap maakt toch een desolate indruk. Eerst in de zevende eeuw is er weer sprake van enige bewoning.

bedijken en droogmaken

In 885 wordt Godfried de Deen vermoord. Hij is de laatste van de Noordse krijgsheren, aangesteld door de Frankische vorsten om het rijk, meer in het bijzonder het westen en midden van het huidige Nederland, tegen de Noormannen te beschermen. Godfried is naar de smaak van de Frankische keizer iets te ambitieus geworden en krijgt een zwaard in zijn nek. Vier jaar later schenkt Arnulf van Karinthië, koning van Oost-Francië en Lotharingen, het gebied aan Gerulf een Fries edelman. Het is het begin van de heerschappij van de Gerulfingers. Zoon Waldger volgt Gerulf op in het rivierengebied, maar overlijdt in 936 waarna het gebied in handen komt van de bisschop van Utrecht. Waldgers zoon Dirk, vanwege latere Dirken met rugnummer I gesierd, komt aan de macht in het kustgebied. Nog eeuwen zullen zijn nazaten graaf van Holland worden genoemd. Het graafschap Holland wordt tussen ca. 900 en 1300 institutioneel gevormd. De zompige wildernis wordt bedijkt en drooggemaakt, zodat het geschikt wordt voor landbouw en veehouderij en permanente bewoning. Het waterland wordt cultuurlandschap, nederzettingen worden dorpen en sommige daarvan, in een proces van enige eeuwen, steden. Burgers maken zich los uit het feodale stelsel, ruileconomie wordt geldeconomie en de handel wordt van betekenis. Holland groeit uit tot een bloeiend, sterk en autonoom graafschap. Vlaardingen is in de elfde eeuw een van de meest vooraanstaande plaatsen in het graafschap Holland.

Schets van de geografische situatie van de delta in ca. 1100 met de vroege parochies rond Rotterdam. De uit de achtste eeuw stammende kerk te Vlaardingen heeft dochterkapellen in Kethel en Schie, die met zekerheid begin elfde eeuw bestaan. Van iets oudere datum zijn de kerk te Rotta en de kerk van Holtsele (Naaldwijk). Naar een kaart van C. Hoek uit 1978.

Al in 1018 houdt graaf Dirk III er hof, om de cijns in ontvangst te nemen van de boeren die hij toestemming heeft gegeven land te ontginnen en daar begint de schoen te wringen. Thietmar van Walbeck, bisschop van Merseburg in Saksen-Anhalt en chroniqueur, vermeldt dat een van de aanleidingen tot de Slag bij Vlaardingen in 1018 de illegale ontginningen zijn. We kennen de uitslag: Dirk wint van het legertje van de keizer, ondanks de numerieke minderheid van zijn troepen. Het recht dat Dirk zich heeft toegeëigend om cijns te heffen wordt verder gedoogd. Holland staat nu definitief op de kaart en in de volgende eeuwen zal het moerassige land meer en meer worden bedijkt en drooggelegd om voedsel te produceren, zodat de toenemende bevolking te eten heeft. Rotta, de voorloper van Rotterdam, heeft voor het eerst in 1028 een schriftelijke vermelding, maar de plaats is door archeologische vondsten al bekend uit de achtste en negende eeuw. Ook langs de zuidoever van de rivier ontstaan agrarische nederzettingen. Ze liggen zo'n 2 á 3 kilometer uiteen en omvatten enkele boerderijen waarvan de bewoners de grond hebben ontgonnen. Naast deze agrarische nederzettingen bestaat er eind zevende eeuw ook een handelsnederzetting aan de Bernisse, dichtbij de monding van de Maas, ongeveer op de plaats waar nu Heenvliet ligt. Witla wordt deze handelsplaats genoemd. Volgens de Annales Fuldenses, een kroniek uit de negende eeuw, is Witla in 836 verwoest door de Noormannen.

Aan het begin van het tweede millennium is de ontginning van de delta in volle gang. Struiken en bomen worden gekapt en duizenden sloten gegraven om het land te ontwateren, waardoor de bodem inklinkt, zodat er kades

en dijken moeten worden aangelegd om het gezakte land tegen wateroverlast te beschermen. In de loop van de twaalfde eeuw blijkt deze bescherming onvoldoende te zijn. Overstromingen verwoesten grote delen van de Hollandse delta. Een nieuwe bedijking moet uitkomst brengen. Hoe succesvol uiteindelijk de ontginning en de bedijking van het gebied is blijkt uit een beschrijving uit ca. 1245 van de uit Engeland afkomstige franciscaan Bartolomeus Anglicus:

Holland is een zekere kleine provincie, gelegen bij de mondingen van de Rijn, waar die in de zee uitmondt, die strekt tot Brabant in het zuiden, naburig is aan Friesland in het oosten, verbonden met de Britse oceaan in het noorden, en nabij aan Vlaanderen aan de westkant. Het is een moerassig en waterrijk land, bijna als een eiland en aan alle kanten omringd door de armen van de zee en de rivier de Rijn. En het heeft veel meren en vijvers en erg goede weidegronden en is daardoor goed voorzien van trekdieren, vee en lastdieren. De grond is op de meeste plaatsen heel vruchtbaar en er zijn op veel plaatsen bossen, waar je veel nuttige soorten wild vindt. Op de meeste plaatsen bevat de grond brandbaar materiaal, waaruit materiaal wordt gemaakt om hun haarden mee te branden. Dit land is heel welvarend dankzij de rijke koophandel die er over zee en rivier wordt getransporteerd.

kerstening en schisma

Vanwege de wens om de belangrijke verkeersaders: Rijn, Maas en Schelde, onder controle te krijgen brengt Karel Martel in 718-719 Holland en Utrecht, inclusief het Maas-Merwe gebied onder Frankische heerschappij. Omstreeks 795 maakt geheel Nederland, zoals wij dat nu kennen, deel uit van het Frankische Rijk. De Franken vestigen niet alleen het koninklijke gezag, maar stimuleren ook de kerstening. Willibrord die gezien wordt als de eerste bisschop van Utrecht wordt in 753 opgevolgd door Bonifatius. Voor hun missiewerk wordt aan het bisdom en aan de abdijen van Gent in België en Echternach in Luxemburg het nodige aan land geschonken. In het Maas-Merwe gebied is het vooral de bisschop van Utrecht die wordt begunstigd. Aangenomen wordt dat aanvankelijk de kerkelijke organisatie in de delta beperkt blijft tot de stichting van enkele vroege parochies, die elk een groot, weinig afgebakend en dunbevolkt gebied bestrijken. Een parochie wordt bediend door een geestelijke vanuit een eenvoudig kerkje gelegen in of bij een bewoningsconcentratie. De bisschoppen spelen een belangrijke rol voor het vestigen van het geestelijk gezag. De graven vestigen het bestuurlijke gezag en vertegenwoordigen in hun graafschappen de koninklijke macht met bevoegdheden, in het bijzonder die van de rechtspraak. De Frankische invloed wordt daarin zichtbaar door de introductie van schepencolleges. Daarbij moet bedacht worden dat de ontwikkeling van de geestelijke en wereldlijke macht hand in hand gaan, niet in de laatste plaats omdat de hoge geestelijkheid uit dezelfde adellijke kringen voortkomt als de graven, terwijl de bisschoppen van Utrecht naast hun geestelijke taken ook een grote rol spelen in het wereldlijke bestuur.

De protestantse Reformatie is het zestiende-eeuwse schisma in de christelijke kerk, dat ingezet wordt door Maarten Luther en andere vroege protestanten. Het startpunt ligt traditioneel in 1517, als Luther zijn 95 stellingen ophangt aan de deur van de Slotkerk te Wittenberg. Waarschijnlijk is dat niet echt gebeurd en heeft hij zijn stellingen gewoon gepubliceerd. Dankzij de boekdrukkunst zijn Luthers ideeën snel verspreid geraakt. In zijn *disputatio* (een academische discussie in dialoog vorm) klaagt Luther de machtsmisbruiken aan van de clerus in de Rooms-Katholieke Kerk. Luther verzet zich tegen het idee dat de mens zelf zijn redding moet bewerkstelligen. Hij grijpt terug op de teksten van de apostel Paulus, waarin deze uitlegt dat redding voortkomt uit de genade van God, niet uit werken van de mens. Luther verzet zich daarom sterk tegen de handel in aflaten. Een belangrijk verschil tussen Luther en een verlicht denker als Erasmus is dat Luther de leer van de vrije wil tot het goede afwijst, terwijl Erasmus deze juist verdedigt. Volgens sommigen is interestheffing volgens de christelijke leer verboden en een reden temeer voor verzet tegen de Roomse kerk. Luther, Zwingli en Calvijn trachten de Kerk van binnenuit te hervormen. Ze beroepen zich daarbij op de kerkleer van Augustinus (354-430) wiens invloed op de West Europese kerken altijd groot is geweest. Met name diens zondeleer en zijn opvattingen over predestinatie versus vrije wil, is een vraagstuk dat aan het begin van de zeventiende eeuw wederom tot grote tegenstellingen leidt. Het gedachtegoed van de Reformatie verspreidt zich aanvankelijk vanaf circa 1520 door de meest verstedelijkte delen van de Nederlanden. Vooral in de Zuidelijke Nederlanden krijgt het protestantisme naar de leer van Zwitserse theoloog Johannes Calvijn een grote aanhang. Het lutheranisme, aanvankelijk sterker in het noorden en vooral het oosten van de Nederlanden, wordt in de tweede helft van de zeventiende eeuw grotendeels verdrongen door het calvinisme.

In 1571, in de aanvangsperiode van de Tachtigjarige Oorlog, vindt tijdens de Synode van Emden (Oost-Friesland) de stichting van de Nederduitse Gereformeerde Kerk plaats. Deze verkrijgt aanhang in de gehele Nederlanden: het huidige Nederland, Vlaanderen, Frans-Vlaanderen, Wallonië, Oost-Friesland en het Graafschap Bentheim in

het huidige Duitsland. In 1579 wordt het de publieke kerk van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Door de paus en andere leiders binnen de katholieke Kerk wordt de Reformatie bestreden met steun van de rooms-katholieke vorsten onder leiding van de jonge keizer Karel V. Ondanks de bestrijding groeit de aanhang van de hervormingsgezinden snel. De Contrareformatie die door de katholieke kerk als tegenmaatregel wordt ingezet, heeft maar een beperkt succes. Bijna de helft van de Europeanen gaat over tot het protestantisme. Het gaat gepaard met een langdurige serie reformatieoorlogen die meer dan een eeuw aanhouden. Het betekent het einde van het ideaal van de christelijke eenheidsstaat waarbinnen keizer en paus samenwerken. Het einde van de geloofseenheid in Europa maakt de weg vrij voor de soevereine staat en markeert de overgang van de middeleeuwen naar de vroegmoderne tijd.

Impressie van de Middeldam in de Rotte gezien vanaf de Binnenrotte. Rechts de achterzijde van het schip van de Sint-Laurenskerk. Naar een aquarel van archeologisch tekenaar en schilder Martin Valkhof in BOORnieuws 27 in het najaar van 2019. De Grote- of Sint-Laurenskerk is een kruising van een hallenkerk en een kruisbasiliek. Reeds in 1350 staat op deze plaats een hallenkerk. De bouw van de toren vangt aan in 1449, maar wordt niet hoger dan de kerk. In 1548 wordt de toren verhoogd en in de jaren 1645-1646 nogmaals waarbij de toren de huidige hoogte bereikt. De Laurenskerk duidelijk stammend uit het katholieke Rotterdam, gaat door het schisma in de christelijke kerk, eufemistisch Reformatie genoemd, in 1572 over in protestantse handen.

De oorlogen, die worden uitgevochten nadat de Reformatie in 1517 is aangevangen, verstoren de religieuze en politieke orde in Europa. Religie is zeker niet de enige oorzaak van de oorlogen, waarin ook opstanden, territoriale ambities en strijd tussen grootmachten plaatsvindt. Zo is bijvoorbeeld tegen het einde van de Dertigjarige Oorlog (1618–1648) het katholieke Frankrijk bondgenoot van de protestantse strijdkrachten tegen de katholieke Habsburgse Monarchie. De Tachtigjarige Oorlog en de Dertigjarige Oorlog worden in 1648 beëindigd met de Vrede van Westfalen (Vrede van Munster), waarmee een nieuwe politieke orde wordt gevestigd en (West-)Europa wordt verdeeld in katholieke en protestantse naties. Het Habsburgse huis, dat traditioneel de rooms-keizer levert verliest een groot deel van zijn zeggenschap over de Duitse vorsten binnen het Heilige Roomse Rijk. Bovendien worden ze verplicht tot religieuze verdraagzaamheid jegens de lutherse vorsten en staten binnen het Rijk en moeten ze de secularisatie van alle kerkelijke bezittingen erkennen, evenals de onafhankelijkheid van de Zwitserse Confederatie van de XIII kantons en de onafhankelijkheid van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Lit. & bron.: *Annales Fuldenses* (Fulda 9^e eeuw). Voor 836 vermeldt de Annales: *De plaats Antwerpen werd door de Noormannen platgebrand en ook Witla, de havenplaats aan de monding van de Maas en ontvingen tribuut van de Friezen*, vertaling L. v.d. Tuuk, *Noormannen in de Lage Landen* (Gjallar.nl); H.C. Hazewinkel, *Geschiedenis van Rotterdam* (Amsterdam 1940) Deel 1, p. 15-16; F.R. Donovan en T.D. Kendrick, *De Vikingen* (Den Haag 1964) p. 12; 'Witla was een verre voorganger van Rotterdam' in: *Rotterdam: officieel tijdschrift van de gemeente Rotterdam* 9^e jrg. No. 3 (Rotterdam 1971) p. 1-5 ; L.P. Kooymans in: *Haagse Krant* (26-2-1983); D. Hagermann, 'Technik im Frühen Mittelalter zwischen 500 und 1000' in: *Propylaen Technik Geschichte 1* (Berlijn 1997) p. 317, 321; A. Verschoor, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813* (Zwolle 1999) p. 11-12, 16-17; A. Carmiggelt en M. van Trierum, *ONTDEKT! Vijftig jaar archeologie in Rotterdam en omgeving* (Rotterdam 2010) p. 21, 22; H. Vornholt, *Kleine Klosterkunde* (Rheinbach 2012) p.42; D. de Boer, 'In de ochtendnevels. De contouren van Holland in Perspectief' in: *Holland, Historisch Tijdschrift 04* (Hilversum 2018) p. 200; K. Nieuwenhuijsen, 'Het ontstaan van het graafschap Holland' in: *Holland, Historisch Tijdschrift 04* (Hilversum 2018) p. 217-220; T. de Ridder, 'Graven naar Holland' in: *Holland, Historisch Tijdschrift 04* (Hilversum 2018) p. 227-229; *BOORnieuws* 27 (Rotterdam 2019); Wikipedia: *Arnulf van Karinthië; Bartholomaeus Anglicus; Reformatie; Europese godsdienstoorlogen; Gereformeerd Protestantisme in Nederland; Vrede van Westfalen* (nov. 2019)

de Stad bloeit op

**de val van Antwerpen
het handelsnetwerk
het aanzien van de stad
haring brengt welvaart
na-ijver met Delfshaven
expansie**

Tussen 1600 en 1750 is in Europa sprake van economische stagnatie en zelfs van achteruitgang. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden is tot eind zeventiende eeuw met haar ongekeende economische bloei hierop een uitzondering. De bevolking in de Republiek neemt tussen 1550 en 1650 met 50% toe tot ca. 1,9 miljoen. De gewesten Holland en Utrecht zijn sterk verstedelijkt. Ruim 50% van de bevolking woont in de steden, terwijl dat elders in West-Europa hooguit 20% is. Het handelsverkeer tussen Noord- en Zuid-Europa wordt door een groeiend aantal schepen onderhouden. De Hollandse en Zeeuwse havens liggen op die route centraal en zijn daardoor welhaast een natuurlijk overslagpunt. De verzanding van het Zwin, maar vooral ook de ontwikkeling van een zelfstandige wolnijverheid in Engeland, maken een einde aan de bloei van Brugge en haar voorhavens Sluis en Damme. De vooraanstaande positie van Brugge als stapelplaats wordt overgenomen door het gunstiger gelegen Antwerpen, dat op zijn beurt in de Tachtigjarige Oorlog zijn positie verliest aan de Hollandse en Zeeuwse havensteden

De Zeeuwse steden Middelburg, Veere en Arnemuiden trekken profijt van de snelle groei van de Scheldestad, die in de zestiende eeuw uitgroeit tot het belangrijkste handelscentrum van noordwestelijk Europa. De Beurs van Antwerpen, gesticht in 1531, staat open voor kooplieden uit alle windstreken en is er de oorzaak van dat de Antwerpse handel, gelijk eerder in Brugge, overwegend passief is. De stad beschikt niet over een eigen vloot en de handel is voornamelijk in handen van buitenlanders. In deze internationale omgeving past de oude markthandel niet meer. Zaken komen zonder uitstalling dagelijks op monster tussen koper en verkoper tot stand. Het in gebruik nemen van de handelsbeurs, de ontwikkeling van bank- en verzekeringswezen, invoeren van nieuwe vennootschapsvormen en de introductie van het 'Italiaans boekhouden' zijn vernieuwingen die bijdragen aan het succes van de stad.

de val van Antwerpen

Terugkeer van de Spaanse gezanten, na het ondertekenen van het vredesverdrag in Munster in 1648, op de rede van Antwerpen. Naar een schilderij van Bonaventura Peeters uit 1650.

Het wereldrijk van Spanje en de wereld van de Habsburgers en het Heilige Roomse Rijk strekt zich uit van Groningen tot Gibraltar, van Wenen tot de Noordzee en van Cuba tot Chili, maar het heeft

halverwege de zestiende eeuw wel zijn beste tijd gehad, wat is waar te nemen door de economische stagnatie van het handelscentrum Antwerpen. In het midden van de zestiende eeuw verplaatsen de Portugezen hun specerijstapel en kwijnt de handel van Italië op het noorden. Als gevolg van de oorlog met Frankrijk lopen voor Spanje de kosten van rente en aflossing van de staatsschuld op van 150.000 gulden in 1552 tot het negenvoudige in 1556. In het jaar daarna moet Philips II alle betalingen opschorten, wat desastreuze gevolgen heeft voor de bankiers. Reeds in de vijftiende eeuw neemt Amsterdam het op tegen de Hanze en ook in de concurrentie met Antwerpen ontwikkelt de stad een nooit eerder vertoond mondiaal handelsnetwerk. De moedernegotie is de graanhandel met het Oostzeegebied, maar spoedig volgen de handel op de Levant (oostelijk kustgebied van de Middellandse Zee) en de handel op Afrika, Amerika en Azië. Opmerkelijk is dat de stad nog tot in 1578 het Habsburgse gezag erkent. De heersende vroedschap van bierbrouwers en kleinhandelaren met slechts lokale belangen is gebaat met rust. Als in 1578 een ander slag regenten aan het bewind komt verandert de koers. Van de 56 steden in de opstandige gewesten is na 1585, nadat Antwerpen weer in Spaanse handen is gevallen en de vlucht van intellect en geld in volle gang is, geen stad machtiger dan Amsterdam.

het handelsnetwerk

Drukke op het IJ voor Amsterdam. Een VOC-schip in een 'scheepskameel'. Op de voorgrond een transport van een houtvlot. Detail van een tekening van H. Kobell uit 1776.

Het fundament is het imposante handelsnetwerk van de Republiek en de grote particuliere koopkracht. De expansie van handel in hoogwaardige goederen in de eerste drie decennia van de zeventiende eeuw is ongekend. Zo groeit bijvoorbeeld het aantal schepen voor de handelsvaart naar de Middellandse Zee van 19 naar 200. De confiscatie eind zestiende eeuw van Nederlandse schepen in de havens van het Iberisch schiereiland en het door Philips II ingestelde handelsverbod met de Noordelijke Nederlanden zorgt voor een schaarste aan koloniale waren. Wordt zout aanvankelijk uit Spanje ingevoerd, na het handelsembargo van 1598 gaan Nederlandse kooplieden steeds massaler schepen uitrusten om in Venezuela zout te halen. Jaarlijks zo'n 100 schepen. Bijna letterlijk in het kielzog van de zouthandel ontstaat een smokkelhandel in laken, zijde, linnen, fluweel en huishoudelijke artikelen op Zuid-Amerika en de Antillen in ruil voor vooral kleurstoffen als indigo en cochénille en voedings- en genotmiddelen als tabak en gember en verder ook parels en Braziliaans hardhout. Het is vooral de groeiende Hollandse textielindustrie die behoefte heeft aan kleurstoffen. De schaarste aan koloniale waren maakt het aantrekkelijk om deel te nemen in de handel op Oost-Indië. Na 1607, het aanvangsjaar van het Twaalfjarig Bestand, groeit de Nederlandse handel meer dan ooit. Na het Twaalfjarig Bestand bedraagt de Hollandse handel jaarlijks ca. 250 miljoen gulden. De top wordt bereikt rond 1640 met 350 miljoen. Aankoop, opslag en verkoop van goederen zorgen voor werkgelegenheid en geven de mogelijkheid kapitaal te investeren. Omdat de investeringen blijven toenemen, kan tegen de laagste prijzen worden ingekocht. De lonen stijgen terwijl de bevolking groeit. Heel opmerkelijk, omdat doorgaans bij toenemend aanbod van arbeidskrachten de lonen dalen. De groei aan werkgelegenheid kan de groei van de bevolking voldoende compenseren. Curieus is dat de Staten-Generaal ook licenties verstrekt om met Duitsland, de zuidelijke Nederlanden en Spanje handel te drijven. Soms wordt een rivier tijdelijk afgesloten of de handel verboden met de vijand in een streek waar het Staatse leger opereert, maar als de troepen weer weg zijn gaat de handel weer ongehinderd verder. De reden voor deze tolerante houding van de Hoog Mogende Heeren is simpel: handel betekent muntgeld, goud en zilver. Engelse en Franse kooplieden handelen ook zonder scrupules met de Spanjaarden en in tijden van nood kan de handel in korte tijd het nodige geld genereren. Zeeland, dat dichterbij het front in Vlaanderen dan de andere gewesten, is een uitzondering en wil strenger de hand houden aan een handelsembargo. Dat een handelsverbod de Spanjaarden

in het nauw drijft, blijkt uit correspondentie uit 1583 van kardinaal Granvelle waarin hij vermeldt, dat het Hollandse koren in enkele gevallen onmisbaar is geweest om de strijd te kunnen volhouden.

Het gebouw van de revolutie wordt gestut door een efficiënt belastingstelsel. Is in de Middeleeuwen de belasting voornamelijk een heffing op grondbezit en (zei het in mindere mate) op voeding, nu wordt het een heffing op de handel. Het is het 'economische wonder' van de Republiek, dat zware belastingen en grote staatsleningen mogelijk zijn. Om de oorlog te financieren wordt de belastingdruk tijdens de Opstand opgevoerd. In 1583 wordt, door de Staten van Holland de 'Gemene Middelen' ingevoerd: een accijns op de verkoop van voedsel, kleding en brandstof. Bezit van 'hoornde beesten ende bezaayde landen' wordt eveneens belast. Twee jaar later, in 1585, volgt de Capitale Impositie, een belasting die het vooral gemunt heeft op mensen met geld. Vanwege de gevaren die de jonge Republiek bedreigen, is men bereid tot het betalen van zware belastingen. Als we de kosten van levensonderhoud meewegen, is het indexcijfer (1600=100) voor de belastingdruk in 1553 26 en loopt het tot 1588 op naar 88 om in 1635 113 te bedragen. Het gevolg van alle nieuwe belastingen is een vertienvoudiging van de jaarlijkse belastingopbrengst. Het antwoord op de vraag waarom de bevolking zich zo zwaar laat belasten is betrekkelijk eenvoudig te geven met behulp van loon- en prijsverhoudingen gedurende de oorlogsjaren. Tot 1575 is deze verhouding ongeveer gelijk, maar daarna stijgen tot ongeveer 1650 de arbeidskosten (ook die van knechten en ongeschoolden) sneller dan de prijzen van goederen. De beroepsbevolking groeit, de productiviteit neemt toe en het reële loon stijgt.

De oorlog heeft een vreemd effect op de landbouw. Op het eerste gezicht springt de destructieve kracht in het oog: boeren vluchten, akkers worden vertrapt, weiden leeggeroofd. Maar op de langere termijn is er ook een gunstig effect. Zo kan graan langer dan drie jaar worden bewaard en is het zaaigoed niet onmiddellijk verloren. Op het moment dat een akker weer in gebruik wordt genomen, wordt er dunner gezaaid, wat een hogere opbrengst oplevert. Bovendien heeft de grond een tijd rust gehad en kan het een aantal jaren achtereenvolgend worden benut zonder vrees voor uitputting van de bodem.

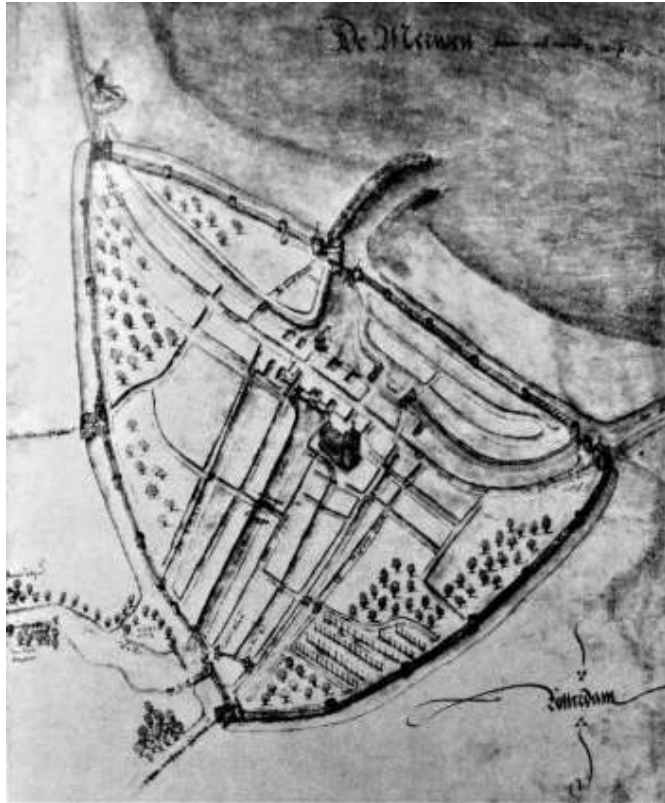
het aanzien van de stad

Graaf Willem IV verleent het dorp Rotterdam in 1340 stadsrechten. De stad is in economische zin nog de mindere van de andere steden in het Maas-Merwede gebied, die al eerder stadsrechten kregen: Dordrecht in 1220, Vlaardingen in 1273, Schiedam in 1275 en Brielle in 1330. De nieuwbakken stad biedt nog voornamelijk werk in de 'landstadneringen', die zich concentreren in het oude centrum ten noorden van de Middeldam (Hoogstraat). De producten die deze neringen voortbrengen worden op de weekmarkt aan de stedelingen of aan de bewoners van het omringende platteland verkocht. Naar het zich laat aanzien hebben de stadsrechten een positief effect op de groei van de stad, al zal daarna het verlenen van een concessie om de Rotterdamse Schie te mogen graven, waardoor Rotterdam een verbinding krijgt met het Hollandse stedengebied, van grotere betekenis zijn. Heeft Rotterdam in 1340 naar schatting 2000 inwoners, in 1400 zijn dat er al 2500, waardoor Vlaardingen met 500 inwoners en Brielle en Schiedam ieder met 1300 inwoners voorbijgestreefd zijn. Alleen de rijke koopmanstad Dordrecht heeft dankzij het in 1299 verkregen stapelrecht nog een aanzienlijke voorsprong, wat zich toont in een inwonertal van 7500.

De economische ontwikkeling van Rotterdam wordt belemmerd door de voor Dordrecht zo belangrijke voorrechten van tol en stapelrecht, maar evenzeer door de adeltwisten van Hoeken en Kabeljauwen. Jonker Frans van Brederode, behorende tot de factie van de Hoeken, ontpopt zich als roofridder en bezet in de jaren 1488-1489 Rotterdam om van daaruit omliggende steden aan te vallen. Deze zogenaamde Jonker-Fransenoorlog doet het inwonertal van de stad afnemen. In 1477 telt de stad ruim 5700 inwoners en in 1494 minder dan 4400. Aan het begin van de zestiende eeuw is er sprake van economische herstel vooral door de bloeiende haringvisserij. Aan het begin van de Vroegmoderne Tijd wordt Rotterdam wel getypeerd als 'soe welvaerende stedeken als hier int lant leggen mach'.¹ De stad telt rond 1550 ruwweg 7000 inwoners, die voornamelijk hun bestaan vinden in de visserij, de haringpakkerij en de haringhandel.

¹ Uitspraak gedaan door een der getuigen tijdens een 'informatie' (vooronderzoek) in 1553 in een aangespannen proces door Rotterdam tegen het Dordtse 'octrooi serviel' wat het omliggende platteland verplicht levensmiddelen op de markt in Dordrecht aan te bieden. Aangehaald bij A. van der Schoor, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813* (Zwolle 1999) p. 123

Detail van een kaart uit 1566, getekend door landmeter en notaris in dienst van het Hoogheemraadschap van Delfland Jan Jansz Potter (1530/35-1590). Het kenmerkende profiel van Rotterdam, 'de driehoek' is herkenbaar. De Zuid-Noord oriëntatie van de kaart, voor ons nu wat ongewoon, laat midden-boven de Oude Haven zien en in de linkerbovenhoek de Oostpoort.

Na zich in 1571 bij de opstand tegen de Spanjaarden te hebben aangesloten (wat Amsterdam in 1578 zal doen) wordt de Oostzeehandel ter hand genomen en nadat Johan van Oldenbarnevelt als pensionaris in 1579 er in slaagt de stapelordonnantie van Dordrecht opgeschort te krijgen, ligt de weg voor expansie van de stadseconomie volledig open. De Oostzeehandel is vooral een aangelegenheid van Amsterdam. Vanuit de Maasmond en de Schelde delta wordt vooral op Engeland en Frankrijk gevaren. Tussen 1560 en 1569 wordt slechts elf keer door een schip uit de een van de Maassteden de Sont doorkruist op een totaal van bijna 1700 doorvaarten. In de jaren 1574-1579 is het aandeel 266 op een totaal van bijna 1800. Een belangrijke impuls voor de economie van Rotterdam is zeker ook de vestiging van kapitaalkrachtige kooplieden uit Vlaanderen en Brabant, die zijn gevlucht voor de Spaanse legers. Volgens een schatting is begin zeventiende eeuw 1/3 van de Rotterdamse bevolking afkomstig uit de zuidelijke Nederlanden. De stad dijt spectaculair uit getuige de groei van de bevolking tot ca. 19.000 zielen in 1600. Op de snelle toename van handel en scheepvaart en de sterk groeiende bevolking is de stad niet berekend. Dat laat zich illustreren uit de naar verhouding te lage groei van het aantal huizen. De 'groeisput' van Rotterdam laat zich ook aflezen uit de bevolkingsgroei tussen 1550 en 1600 van enige concurrerende steden: Vlaardingen groeit van 2000 naar 2200, Schiedam van 4100 naar 6000 en Dordrecht van 10.000 naar 18.000 inwoners.

De verdediging van de stad tegen mogelijke vijandige invallen moet nodig verbeterd worden. Het stadsbestuur besluit de stad aan de rivierzijde te versterken en de haven uit te breiden en te beveiligen. De stadsvesten aan de zuidzijde van West- en Oost-Nieuwland worden in ruime binnenhavens, Blaak en Nieuwe Haven genaamd, herschapen en aan de zuidkant van wallen, bolwerken en vesten voorzien. Aldus versterkt wordt de stad aan 'de Maze' door Willem van Oranje aangewezen om oorlogsschepen uit te rusten.

De groei van de stad stagneert als in 1563 een brand uitbreekt in een kuiperij op West-Nieuwland. Aangewakkerd door een felle zuidwestenwind grijpen de vlammen snel om zich heen en slaan over naar Oost-Nieuwland. De houtopslagplaatsen gaan in vlammen op en in weinig tijd staat het hele oostelijk stadsdeel in lichterlaaie. 250 huizen gaan verloren. Het Stadstimmerhuis, de Hoofd-, Oost- en Goudsepoort, het Dominicanerklooster en het Sint-Annaconvent worden volledig in de as gelegd. Met steun van de landsregering, die de stad toestaat een lening aan te gaan en dat geld te besteden: tot de mackinge ende reparatie van de werken der voors. stede als timmerhuys, pestilentiehuys, poorten, toorns, mueren, gallerijen ..., slaagt de stad erin de ramp spoedig te boven te komen. Van de wederopbouw wordt gebruik gemaakt om enige verbeteringen aan te brengen, zoals het verbreden van de Hoofdsteeg, het verbeteren van de Mandemakersbrug en het verleggen van de brug die het West-Nieuwland met de Rijstuijn verbindt. Het zestiende-eeuwse Rotterdam is verdeeld in een 'landstad' en een 'waterstad' met de Hoogstraat, deel van Schielands Hoge Zeedijk, als scheidslijn.

In het centrum van de landstad staan de bierbrouwerijen, terwijl de draperieën aan de Oppert zijn gevestigd. De landstad wordt verder voor een groot deel door kloosters, lijnbanen en lakenramen ingenomen. De bierbrouwerijen nemen een vooraanstaande plaats in. Niet verwonderlijk als je je realiseert dat bier de voornaamste volksdrank is en de gangbare drank aan boord van schepen. Er zijn twaalf bierbrouwerijen, enkele met een eigen mouterij, die allemaal dicht bij het centrum zijn gevestigd: aan Hoogstraat, Kipstraat en Botersloot. Aan de Hoogstraat staan ook vier olieslagerijen en een zeepziederij. Leerlooierijen, de meeste eigendom van schoenmakers, zijn gevestigd in de omgeving van de Pannekoekstraat.

Steiger en Mandemakersbrug omstreeks 1550. Rechts zien we de Open Rijstuijn. Naar een anonieme tekening.

Aan de Oppert wonen de drapeniers, de vollers en de droogscheerders. Ook de meeste lakenververs zijn er te vinden. Hun trafieken dragen toepasselijke bedrijfsnamen als: 'Het blauwe schaap', 'De roode hand' en 'De gulden boom'. In de St. Severuskapel aan de Oppert staat een lakenpers en een 'paertse' een rek waarop de 'waerdeyns', de keurmeesters van het gilde, de lakens beproeven en de maat nemen. In 1562 beschikken de drapeniers over 110 lakenramen, die na 1590 verplaatst worden naar het terrein van het voormalige Hof van Weena in dat jaar gekocht door de stad.

Ondanks de vlucht die de haringvisserij en de scheepvaart nemen blijft de handel in landbouwproducten van belang. Boter, kaas en graan worden van Goeree-Overflakkee en Voorne-Putten en turf vanuit IJsselmonde en Schieland aangevoerd naar de Rotterdamse weekmarkt, om vandaaruit hun weg te vinden naar Brabant en Vlaanderen.

haring brengt welvaart

De haringvisserij en al wat daar mee samenhangt: haringpakkerij, handel, scheepsbouw, zeilmakerij, blokmakerij, touwslagerij, nettenboeterij, teerstoverij, kuiperij, mandenmakerij en zoutziederij is eind zestiende eeuw de 'hoofdneringen' van de stad. Het stadsbestuur noemt het zelfs:

een van de beste, meeste en goddelicxte neeringen van geheel Hollandt ... wairvan genoeg dependeert 't welvaeren van dese landen.

Vanaf de aanvang van de Republiek tot in het eerste kwartaal van de zeventiende eeuw is voor Rotterdam de haringvangst de voornaamste bron van inkomsten waar een brede laag van de bevolking zijn bestaan in vindt. Tachtig à honderd haringbuizen, en kort na 1600 zelfs 150, hebben Rotterdam als thuishaven. De handel beperkt zich niet tot de haringreders, ook succesvolle zeilmakers, kuipers en timmerlieden begeven zich op het terrein van de handel in grondstoffen, die ze voor de uitvoering van hun ambacht nodig hebben. Door het seizoenmatige karakter van de haringvangst wordt de scheepscapaciteit vergroot door de haringbuizen buiten het seizoen te benutten als vrachtschepen. Doordat meerdere investeerders een aandeel nemen in schip en uitrusting kunnen voldoende buizen worden gebouwd en het risico gespreid. De buizen zijn een belangrijke vorm van belegging voor tal van neringdoenden en middenstanders, ondanks het feit dat de concurrentie in de haringrederij stevig genoemd kan worden en de winsten niet overdreven hoog zijn. Haring is in Rotterdam het smeermiddel voor tal van economische activiteiten, waar zowel de eigen bewoners als buitenstaanders in betrokken zijn. Haringreders

zijn goed vertegenwoordigd onder het Rotterdamse patriciaat en het is dan ook niet verwonderlijk dat zij van hun invloed gebruik maken om stadsuitbreidingen door te voeren, niet in de laatste plaats ter bevordering van de eigen welvaart. Het is de haringnering die de basis legt voor de opbloei van de stad als internationaal handelscentrum in het derde en vierde kwart van de zestiende eeuw. Begin zeventiende eeuw is Rotterdam samen met Enkhuizen de belangrijkste haringhaven van de nog jonge Republiek. Het is geen zeldzaamheid dat er op één dag voor 20 tot 30.000 gulden aan haring wordt binnengebracht en verkocht. De welvaart die het brengt valt bezoekers aan de stad op. Een Venetiaans reiziger noemt Rotterdam, de grootste haringvisserijstad van Holland. De Amsterdamse dichter, schrijver en historicus P.C. Hooft, bekend van de Muiderkring, laat in 1615 weten:

Rotterdam en Enkhuizen vloeijen zoozeer over van de buyssevaart, dat ze schijnen dezelve qualick te kunnen verzwelgen.

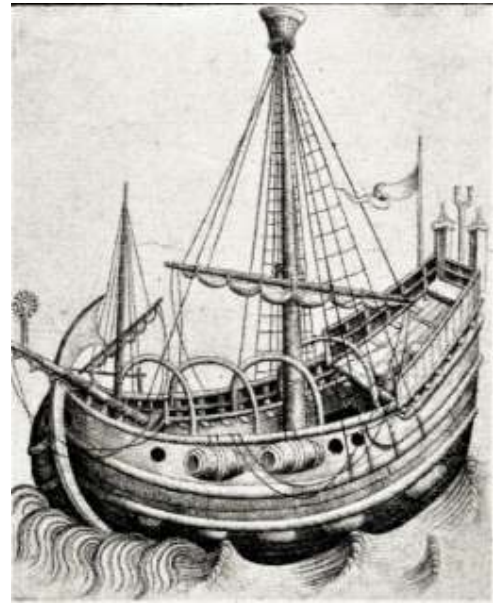

Haringpakkers bezig met het ompakken van de haring uit een ton afkomstig van een haringbuis naar een ton waarin de haring zorgvuldig laag om laag met zout wordt gelegd. Zorgvuldig gepakte haring kan lang worden bewaard, tot wel drie jaar en naar verre oorden worden verhandeld. Naar een deel van een tekening van Adolf van der Laan uit het midden van de achttiende eeuw.

Vele ambachtslieden zijn betrokken bij het uitrusten van de schepen. Scheepstimmerlieden, zeil- en blokmakers, touwslagers, nettenboeters, taanders en victualiënhandelaren zijn vaak niet alleen toeleveranciers, maar ook deelnemer aan een uitreiding. Omgekeerd hebben vissers belangen in toeleveringsbedrijven, zoals in de vier taanhuizen die de

stad eind zestiende eeuw rijk is. Zo heeft de 'stierman ter haringvisserij' (schipper en mede-eigenaar van een haringbuis) Huijbrecht Michielsz Punt zich voor een zestiende deel ingekocht in een taanderij. Deze wijze van geldbelegging, die vrij algemeen is onder de kleine weinig kapitaalkrachtige burgerij, brengt met zich mee dat de vangst onmiddellijk op de markt moet worden gebracht en te gelde gemaakt. Uit de opbrengst worden de crediteuren en het scheepsvolk betaald. Wat overblijft is winst voor de gezamenlijke reders. Gedurende zomer en herfst maken de buizen een drietal reizen die 'teelt' worden genoemd. De aangevoerde haring gaat naar de 'haringplaatsen' waar ze door 'haringpakkers' voor verzending gereed worden gemaakt. Zo'n twintig van deze haringplaatsen zijn te vinden op Marktveld zuidzijde en West-Nieuwland. De meeste zijn voorzien van loodsen voor de opslag van zout om de haring te conserveren. Het Keurhuis staat aan de noordhoek van de Visschersdijk bij de haven, waar de stadskeurmeesters hun werk doen. In een Rotterdamse keur staat vermeld, dat alle aangevoerde haring onder toezicht van de stedelijke keurmeesters bij openbare afslag moet worden verkocht en de verkochte haring voor transport in de stad zelf moet worden verpakt. Het zout dat nodig is om de haring

goed te houden komt uit Frankrijk en landen rond de Middellandse zee en wordt in de regio geraffineerd in de zoutketen. Wat niet nodig is voor de haring is goed voor de handel. Van de nevenbedrijven zijn er vele gevestigd op het Oost-Nieuwland: de zeilmakerijen in de Hoofdsteege, de scheepstimmerwerven in de Houttuin, terwijl de nettentaanderijen aan de noordzijde van de Hoogstraat buiten het centrum zijn te vinden. De touwbanen zijn gevestigd op een uitgestrekt terrein achter de Kipstraat. Naar verluidt is Rotterdam reeds vóór 1500 het centrum voor de bouw van haringbuizen. Het benodigde hout komt uit Scandinavië, maar is naast bouw materiaal voor schepen ook goed voor de handel. En zo komt van het een het ander en groeit de stad stap voor stap uit van een nederig vissersdorp tot uiteindelijk een havenstad met wereldallure.

Een haringbuis naar een tekening van Willem van den Cruce uit circa 1480.

Door de wisselvalligheid van het weer is de visserij normaal al een risicovol bedrijf, maar eind zestiende eeuw en de eerste helft van de zeventiende eeuw zijn veiligheid en rentabiliteit ook voortdurend in gevaar vanwege oorlogshandelingen. De Admiraliteit op de Maze beschermt met zogenaamde buisconvooiers de vissers uit Rotterdam, Delfshaven, Schiedam, Vlaarding en Brielle. Voor de financiering van de oorlogsschepen wordt op elke last aangevoerde haring dertig stuivers geheven.

Na-ijver met Delfshaven

In het tweede kwartaal van de zeventiende eeuw begint in Rotterdam de belangstelling voor de visserij te verlopen. Meer en meer wordt de blik gericht op de profijtelijker grote vaart. Een tijdelijke opleving doet zich voor in 1638 als een tiental Delfshavense haringreders, die tezamen veertig haringbuizen in de vaart houden, zich verplaatsen naar Rotterdam. De aanleiding is de afscheiding van de Delfshavense kerk uit de classis Schieland, waar de reders bezwaar tegen hebben. Na-ijver tussen de steden speelt ook een rol, want de Rotterdamse vroedschap is maar al te bereid om de verhuizers tegemoet te komen in de verhuiskosten en om het verkoopverlies van hun onroerend goed te Delfshaven te compenseren.

Plattegrond van Delfshaven (midden) en Schoonderloo (links) van de hand van Jan Potter. Circa 1575.

Het is niet voor het eerst dat uit Delfshaven buizen overgaan. Omstreeks het midden van de zestiende eeuw verhuizen, vanwege de Delftse politiek om de haven streng onder controle te houden, dertig haringvissers met hun schip naar Rotterdam die daarmee de haringvloot ziet verdubbelen tot zestig buizen.

Tot de groep Delfhavense reders die in 1638 van thuishaven wisselen behoren de gebroeders Dane, wiens bedrijf tot grote bloei zal komen en hun bezit aan pakhuizen, zoutketen en taanhuizen wordt in 1654 op 50.000 gulden geschat, waarmee ze tot de meest vermogende kooplieden van Rotterdam behoren. Omstreeks het midden van

de zeventiende eeuw is de Hollandse en Zeeuwse haringvisserij op haar hoogtepunt met naar schatting 2000 haringbuizen.

In de tweede helft van de zestiende eeuw is er vanuit Rotterdam een geregelde beurtdienst op Antwerpen en Mechelen met vis, in het bijzonder haring, en zuivelproducten. Daar komt een eind aan als Parma in 1585 Antwerpen inneemt en deze stad tot het vijandelijk gebied gaat behoren. De Admiraliteit van Zeeland sluit de Schelde af en blokkeert met twee vloten de toegangen naar Antwerpen en Gent, die nu voor hun toegang naar zee en het vrije handelsverkeer zijn aangewezen op Duinkerke. Hollanders en Zeeuwen weten de afhankelijkheid van de Spaanse gewesten uit te buiten. De 'smokkelhandel' levert fraaie winstmarges op, terwijl de daarover geheven licenten² ten goede komen aan de zeemacht. De vijand betaald dus op een indirecte manier mee aan de blokkade van haar eigen havens. Het winstgevend bedrijf levert in 1590 onmin op tussen Holland en Zeeland, vanwege de licenten die de Zeeuwse Admiraliteit heft op de goederen die vanuit Holland verscheept worden naar het zuiden. Er wordt een compromis gesloten. Beide admiraliteiten zullen het sam-sam doen, al blijft er wantrouwen, omdat de Zeeuwse 'commiesen ter recherche' geen licenten heffen als de goederen uit Holland bij Lillo en Phillippine-Biervliet worden overgeslagen op Zeeuwse schuiten.

Zicht op Delfshaven vanaf de Maas. Links de Voorhaven met de zoutketen, rechts de Achterhaven met het zee-magazijn van de VOC. Naar een gravure van de hand van C. Decker uit 1678.

Het gaat Rotterdam rond de eeuwwisseling van de zestiende naar de zeventiende eeuw redelijk wel en steekt de oude Merwestad al naar de kroon, terwijl Delfshaven, die de verwoesting door de Hoeken in 1488 nooit meer helemaal te boven is gekomen, geen al te serieus concurrent meer is. De plattegrond, gemaakt door landmeter Jan Jansz Potter in 1573, laat de nog altijd geringe omvang van de Delftse nederzetting zien. De oorzaak van de geringe ontwikkeling is door Johan van Oldenbarnevelt getypeerd als 'de preciesheid' van Delft, die als moederstad vreest overschaduw te worden door haar eigen haven. De ontwikkeling wordt binnen nauwe grenzen gehouden om de zeggenschap niet te verliezen. Delfshaven heeft daarom geen eigen bestuur, de bouw van huizen wordt tegengegaan en de vestiging van nieuwe bedrijven verboden.

expansie

De stadseconomie groeit gedurende de zestiende eeuw gematigd, maar wel in een opvallende continuïteit. De Opstand tegen Spanje lijkt daar weinig invloed op te hebben. Een stabiel stadsbestuur bestaande uit min of meer gelijkgestemde belanghebbende in ondernemingen die de stadseconomie dragen is wellicht de voornaamste verklaring. De vroedschappen zijn en blijven over langere perioden bemand door de rijkste en aanzienlijkste poorters van de stad, die beroepen uitoefenen als koopman, brouwer, olieslager en haringreder. Tot eind zestiende eeuw spelen godsdiensttwisten niet of nauwelijks een rol en maken katholieken deel uit van de vroedschap. Een gezond koopmansklimaat is niet gebaat bij maatschappelijke onrust; tolerantie en het streven naar meer welvaart passen goed bij elkaar. Een goed voorbeeld is de uit Vlaanderen Mechelen afkomstige koopman Johan van der Veeken, die naar het noorden is uitgeweken vanwege de intolerante houding van het Spaanse gezag. Van der Veeken is in de eerste helft van de zeventiende eeuw een van de meest vooraanstaande

² Heffing of belasting die aan een vorst of bestuurslichaam moet worden betaald, in ruil voor een verlov tot het verrichten van bepaalde handelingen, meestal in verband met handel en handelstransport. Als men in de Tachtigjarige Oorlog in Holland en Zeeland goederen koopt in prinsgezinde steden en vervoert naar Spaans gebied, dan worden daarover licenten of verlofgelden geheven.

en mogelijk een van de rijkste handelaren in Rotterdam, zonder dat hij daarvoor zijn katholieke geloof heeft opgegeven. Natuurlijk draagt zijn rijkdom en zijn respectabele commerciële netwerk bij aan die tolerantie.

De drang naar expansie blijkt niet alleen uit de uitbreiding van de haven, maar ook in het verwerven van bestuurlijke rechten. Begin 1576 koopt de stad het baljuw- en schoutrecht, het dijkgraafschap, het recht van waag en maten, de domaniale erfpachten in de stad en de gruit. Je zou kunnen zeggen dat de stad de in 1340 verkregen stadsrechten weet te completeren, waardoor ze in de regio een voornamere plaats kan innemen. Om de rechten te verwerven wordt gebruik gemaakt van een niet ingeloste schuld van de Staten aan Rotterdam. Het kost nog enkele jaren en de nodige strubbelingen alvorens alles is geëffectueerd, maar dat bevestigt alleen maar meer het belang. De groeiende betekenis van Rotterdam wordt bevestigd door de toetreding van de stad tot de Staten van Holland in 1581 als zevende stad met een stem naast: Delft, Dordrecht, Gouda, Haarlem, Leiden en Amsterdam.

Om de Blaakhaven niet te zeer te belasten – in de winter worden daar de haringbuizen opgelegd – wordt in 1591 in de buitendijkse aanwas bij de Oostpoort een nieuwe winterbergplaats voor de vissersschepen ingericht, met palissaden omgeven en alleen bereikbaar vanaf de rivier. Deze ‘winterbergplaats’ staat al gauw bekend als Buizengat. Het scheepvaartverkeer neemt toe en belanghebbende uit de handel en het bedrijfsleven brengen het nodige geld bijeen om het oostelijk deel van de Nieuwe Vest tot een brede haven te verdiepen en die aan de zuidkant te voorzien van nieuwe bolwerken. In de jaren 1595-1598 worden de kades van de nieuwe havens aan weerszijde bebouwd. De haven die aanvankelijk Zuid-Nieuwehaven wordt genoemd, krijgt onder de bevolking al spoedig de naam van Haringvliet, omdat de haringpakkers en de bokkinghangen zich er aan de zuidzijde vestigen evenals het stadskeurhuis voor de haringhandel. Aan de noordzijde wordt, op aandringen van de naar Rotterdam uitgeweken Antwerpse kooplieden, de beurs gevestigd. Nog voor het einde van de zestiende eeuw wordt besloten om naar het westen, tussen Oudehaven en Leuve, havens aan te leggen. Reeds in 1608 is de Leuve uitgediept en verbreed en gaat verder door het leven als Leuvehaven. Als sluitstuk van de havenuitbreidingen worden in het tweede decennium van de zeventiende eeuw de Wijn- en Scheepmakershaven gegraven, evenals de Bier- en de Glashaven. De namen van de havens zijn functioneel. De Wijn- en Bierhaven danken hun naam aan de belangrijke wijnhandel en aan de bierbrouwerijen. Aan de Glashaven is in 1614 een glasblazerij gevestigd. Het jaar daarvoor zijn 117 erven, gelegen tussen Oudehaven en Leuvehaven, van stadswege uitgegeven met als doel de werven gelegen aan de zuidzijde van de Blaak te verplaatsen naar de nieuwe ‘scheepstimmerhaven’. De wal langs de Maas wordt in 1614 beplant met een dubbele rij lindebomen en krijgt daardoor al spoedig de naam van Boompjes. In minder dan een halve eeuw is buitendijks waterig land veranderd in de Waterstad, een bloeiend centrum van scheepvaart en koophandel. Opmerkelijk is dat uitbreiding van het havenareaal en de groei van de Rotterdamse economie plaats vindt ondanks (of dankzij?) de Tachtigjarige Oorlog. Na de inname van Brielle op 1 april 1572 en het bloedbad dat kort daarna de Spaanse troepen onder leiding van Boussu in de stad aanrichten kiest Rotterdam de zijde van de opstandelingen. De Geuzen beheersen de Maas-Merwedelta en zijn ook hinderlijk aanwezig op de Zuiderzee. Kooplieden uit Amsterdam, dat tot 1578 het Spaanse gezag blijft erkennen, zijn daardoor gedwongen een deel van hun handelswaar via andere havens, waaronder Rotterdam, te verschepen. De Oostzeehandel, tot dan vrijwel het monopolie van Amsterdam, geeft Rotterdam een extraatje naast de haringvisserij, dat juist in de beginjaren van de Opstand tegen Spanje een moeilijke periode doormaakt. Johan van Oldenbarnevelt weet dit extraatje bekwaam te benutten. Hij weet de Staten van Holland te overtuigen, dat het stapelrecht van Dordrecht de groei van Rotterdam te zeer belemmert, zodat deze voor jaren wordt opgeschort. Vanwege de groeiende betekenis van de stad zorgt van Oldenbarnevelt er ook voor dat de Vroedschap van 24 naar 32 leden wordt uitgebreid en Rotterdam als zevende stad in 1582 stemrecht krijgt in de Staten van Holland.

Reeds in de eerste jaren van de opstand trekt Rotterdam door zijn gunstige en veilige ligging en door de groeiende betekenis als handelsstad volk aan uit de weide omgeving. Uit tal van plaatsen als Delfshaven, Schiedam en Brielle, maar ook vanaf de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden en uit vissersplaatsen gelegen aan de Noordzee migreren arbeidskrachten naar de stad. Uit de Zuidelijke Nederlanden vluchten Vlamingen en Brabanders vanwege oorlogsgeweld en geloofsvervolging naar het noorden en vestigen zich in de Hollandse steden waaronder Rotterdam. Kooplui en ambachtslieden worden gastvrij ontvangen, omdat de meeste van hen actief zijn in takken van handel en bedrijvigheid (veelal de buitenlandse handel) aanvullend aan die van de Maasstad en dus niet concurrerend met de autochtone neringdoenden, die zich veelal bezighouden met haringvangst en aanverwante bedrijvigheid. Bovendien zijn de nieuwkomers, ondanks dat ze huis en haard hebben achtergelaten, vaak kapitaalkrachtig en dat strekt natuurlijk ook tot aanbeveling. De groei van Rotterdams bevolking wordt nog bevorderd door de komst van de Admiraliteit en de Kamers van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en West-Indische Compagnie (WIC), op wiens schepen varensgezellen en soldaten uit allerlei windstreken aanmonsteren. Kort voor het uitbreken van de opstand, in 1561, blijkt uit het kohier van de tiende penning, dat Rotterdam ruim 10.000 inwoners telt. In 1623 is dat gestegen tot 26.000. Het

woningbestand is in dezelfde periode gegroeid van pakweg 1200 naar 4300. In 1632 zouden dat er zelfs 5050 zijn wat er op wijst dat de bevolking nog eens met 4000 zielen is gegroeid. De kiem voor de welvaart van de Hollandse en Zeeuwse steden is gelegd in de late middeleeuwen. Ten tijde van keizer Karel V is die kiem gegroeid tot welstand en voorspoed, waar achteraf van kan worden gezegd, dat deze materiële welstand de basis is geweest voor een succesvolle opstand tegen het Spaanse gezag. Hierin valt mogelijk de verklaring te vinden voor de contradictie, dat ondanks de vijandigheden, de handel op Spanje en Portugal doorgang vindt. Johan van Oldenbarnevelt zegt het in 1587, in een memorie aan de Engelse regering, als volgt:

Wij besitten geen mijnen van goude ofte silveren bergen, maar God heeft ons andere middelen gegeven ende namentlijck met de trafique ende negotiatie.

Oude Haven gezien vanaf de Nieuwe Maas met de Sint-Laurens- of Hoofdpoort medio zestiende eeuw. Naar een anonieme pentekening uit 1840.

Rond 1600 is de haringvisserij nog altijd de voornaamste inkomstenbron van de stad, maar nieuwe handelsroutes, met nieuwe lucratieve handelsmogelijkheden gloren aan de horizon. Geld verdiend in de haringnijverheid en haringhandel wordt geïnvesteerd in de Oostvaart, in 1614 in de Noordse Compagnie, ook wel Compagnie van Spitsbergen genoemd, maar vooral in de vaart op Frankrijk, Engeland en Schotland. De wijnhandel met Zuid-Frankrijk heeft al spoedig zo'n omvang, dat ze al in 1618 de haringnering van de eerste plaats heeft verdrongen. De vaart op Engeland en Schotland neemt ook een grote vlucht met de doorvoer van wijn en verder met zuivelproducten en vis terwijl als retourvracht grondstoffen voor de Rotterdamse nijverheid wordt meegenomen. Onder de Hollandse en Zeeuwse kooplieden bevinden zich ook Rotterdammers die met graan, hout, vlas, kaas, huiden, geslagen want en laken uit het Oostzeegebied varen naar Spanje en Portugal en terugkeren met zout, zuidvruchten, wijn, olijfolie, specerijen en wol.

In tegenstelling tot de Noord-Hollandse havensteden, die vooral georiënteerd zijn op het Oostzeegebied, zijn de havensteden in Zeeland en de Maas-Merwe delta meer gericht op Engeland en Frankrijk en op de doorvoer naar Duitsland en Zuid-Nederland. Vanwege deze oriëntatie ontkomt Rotterdam aan de economische stagnatie die zich in de tweede helft van de zeventiende eeuw voordoet. De Maasstad, inmiddels uitgegroeid tot de tweede handelsstad van de Republiek, is in tegenstelling tot bijvoorbeeld Amsterdam, Middelburg of Delft, een stad van de 'nieuwe rijken'. Sedert het laatste kwart van de zestiende eeuw maakten de stad een grote ontwikkeling door om pas in de loop van de zeventiende eeuw een rol te gaan spelen in de landelijke politiek. De metamorfose van vissersdorp naar internationale handelsstad brengt met zich mee dat lange tijd de meeste vooraanstaande Rotterdammers zich concentreren op de ontwikkeling van de stad en weinig ambities vertonen voor het vervullen van bestuursfuncties op gewestelijk of landelijk niveau.

Lit. & bron.: H.C. Hazewinkel, *Geschiedenis van Rotterdam* (Amsterdam 1940) Deel 1 p. 71, 76-77, 77-81, 81; P.J. Bouman, *Economische en sociale geschiedenis in hoofdlijnen* (Amsterdam 1961⁸) p. 75-77; H. Romer, *Delven in Delfshaven* (Den Haag 1979) p.26; R. Bijlsma, 'Rotterdams welvaren in den Spaanschen tijd' in: *Rotterdams Jaarboekje 1990* (Rotterdam 1991) p. 80-85; W.M. Zappey, 'Het economische leven in de Nederlanden vanaf het midden der 16de eeuw' in: S. Groenveld e.a., *De kogel door de kerk? De Opstand in de Nederlanden 1559-1609* (Zutphen 1991³) p. 36; P. Lourens en J. Lucassen, *Inwonertallen van Nederlandse steden ca. 1300-1800* (Amsterdam 1997); A. van der Schoor, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813* (Zwolle 1999) p. 123, 156; P. van de Laar, 'Rotterdam de koopstad en de VOC' in: M. van der Heijden en P. van de Laar (red.) *Rotterdamers en de VOC* (Amsterdam 2002) p. 30-33, 33-34, 34-35; H. de Vries, 'Bewindhebbers van de Kamer Rotterdam' in: M. van der Heijden en P. van de Laar (red.) *Rotterdamers en de VOC* (Amsterdam 2002) p. 95-96; A. Doedens & J. Houter, *De Watergeuzen. Een vergeten geschiedenis, 1568-1575* (Zutphen 2020³) p. 153;

de opstandige Republiek

**Tachtigjarige Oorlog
Reformatie
'bloetgieriche Spanyaerts'
de Zeeuwse victorie
Slag op de Zuiderzee
de geboorte van een natie
Leidens ontzet
de symbolische veldslag**

Lamoraal van Egmont verwerft in 1541 de rechten op het in 1421 tijdens de Sint-Elisabethsvloed verdrinken land in de huidige Hoekse Waard. Hij laat het inpolderen en sticht in 1559 een dorp in zijn polder, die hij vernoemt naar zijn vrouw Sabina van Beieren. Egmont behoort tot de hoge adel in de Nederlanden, is ridder van het Gulden Vlies en lid van de Raad van State, het hoogste adviesorgaan ingesteld door keizer Karel V. In 1562 verzet hij zich samen met Willem van Oranje en de graaf van Horne (het zogenaamde Driemanschap of Ligue der Groten) tegen kardinaal Granvelle, die de inquisitie heeft ingevoerd in Vlaanderen. Op aandrang van de Raad van State gaat Egmont in 1565 naar Spanje om aan Filips II hun zorg over te brengen over de situatie in de Nederlanden. Naar het lijkt heeft hij enig succes, maar na zijn terugkeer blijkt uit brieven dat Filips op zijn beloften is teruggekomen. Egmont brengt samen met de graaf van Megen aan landvoogdes Margaretha van Parma het bericht over dat de edelen een eedverbond zijn aangegaan. Egmont behoort daarna ook tot de delegatie die op 5 april 1566 het Smeekschrift der Edelen aan de Landvoogdes aanbiedt.

In augustus 1566 woedt de Beeldenstorm. Als overtuigd katholiek keurt Egmont deze vernielingen af en zweert andermaal trouw aan de koning, hoewel hij tegelijkertijd de repressie tegen de protestanten probeert te verzachten. In 1567 treedt Egmont samen met Willem van Oranje uit protest uit de Raad van State. Filips II stuurt de hertog van Alva naar de Nederlanden om de orde te herstellen. Willem van Oranje verlaat Brussel, maar Egmont en Horne besluiten te blijven. Vrijwel direct na aankomst nodigt Alva Egmont, diens secretaris Jan van Casembroot en Horne uit voor overleg, maar dat blijkt slechts een voorwendsel te zijn, want hij laat ze arresteren. Egmont en Horne worden wegens hoogverraad voor de Raad van Beroerten gebracht en op last van Alva ter dood veroordeeld. Op 5 juni 1568 worden ze op de Grote Markt te Brussel onthoofd. De executies leiden tot protesten, die wel beschouwd worden als het begin van de Tachtigjarige Oorlog.

Tachtigjarige Oorlog

De naam Tachtigjarige Oorlog wordt sinds 1830-1840 gebruikt door protestantse historici. In 1832 publiceert de predikant Steven Blaupot ten Cate *Oud-Nederland uit den grootsten nood gered, of De tachtigjarige oorlog tegen Spanje en de strijd tegen Frankrijk, Engeland, enz., in 1672 en 1673: voorgesteld ter opwekking van kracht, moed en vertrouwen op God in den tegenwoordigen tijd*, tien jaar later gevolgd door Otto von Corvin-Wiersbitzky's zedelijke *De Tachtigjarige Oorlog der Nederlanders tegen de Spaansche overheersching*. In 1841 gebruikt Guillaume Groen van Prinsterer de uitdrukking 'de tachtigjarige krijg' in zijn populaire *Handboek der geschiedenis van het vaderland*. Het beginjaar 1568 is echter een vrij willekeurige keuze. In dat jaar verslaan Lodewijk en Adolf van Nassau, de Spanjaarden, het best getrainde 'beroepsleger' van die tijd, in de Slag bij Heiligerlee. Evengoed zou 1565, het jaar van het Compromis der Edelen tegen de inquisitie, of 1566, 'het wonderjaar' met het Smeekschrift, als startpunt genomen kunnen worden. Tegenwoordig spreken historici dan ook liever over de

Nederlandse Opstand. Al op 26 april 1572 spreekt de Spaansgezinde Staten van Holland van een generale revolte. In dat jaar bundelt zich het verzet. Wat begint met een openlijk protest van de adel - dat tot niets leidt - krijgt een vervolg met economische, sociale en religieuze ontevredenheid, wat tot uiting komt met de Beeldenstorm en de eerste guerrilla-acties. Het leidt tot weinig meer dan enige bestuurlijke ontwrichting. Pas na Alva's drievoudige schending van alles wat heilig is, doet de bom barsten. Hij schendt in iets meer dan een jaar de gewetensvrijheid met het instellen van de Raad van Beroerten, hij schoffeert de adel met de onthoofding van Egmond en Horne en hij tart de burgerij met de 'tiende penning'. De krachten van het verzet bundelen zich en de opstand is nu met recht een 'revolte' te noemen. Voor een succesvolle bestrijding van een revolutie is het verstandig bevolking en opstandelingen te scheiden en vervolgens de laatste te elimineren. Alva echter bestrijdt beide groepen tegelijk en met zoveel terreur, dat hij ze in elkaars armen drijft.

Reformatie

De kritiek op de kerk, die Maarten Luther in 1517 publiek maakt, brengt een beweging op gang die al spoedig de Lage Landen bereikt. De hervormers naast Luther, onder wie Calvijn, veroordelen de misstanden in de kerk. De handel in aflaten, maar ook het wangedrag en het weelderige leven van de geestelijkheid is volgens hen in strijd met de leer van Christus. Hoewel de nieuwe opvattingen onder de bevolking van Den Haag weinig draagvlak verkrijgt speelt de plaats toch een belangrijke rol in de geschiedenis van de Hervorming, doordat Karel V in de hofstad de zetel van de inquisitie (kerkelijke rechtbank) vestigt. De inquisiteur-generaal houdt zitting in het St. Barbaraklooster en leidt van daaruit het onderzoek naar de ketterse nieuwlichterij. De verdachten worden in het klooster ondervraagd en als ze niet onmiddellijk bekennen gefolterd. Ze worden in de gelegenheid gesteld zich te bekeren en boete te doen, maar wie volhard wordt opgesloten in de Gevangenpoort. Als ook daar de ketter niet tot inkeer komt wordt hij of zij overgedragen aan een wereldlijke rechtbank en veroordeeld tot onthoofding of de brandstapel. De regelmatig weerkerende ketterverbrandingen leiden tot protest. De stadsbesturen in Holland weigeren na 1533 nog langer kettters te verbranden. Na de troonsbestijging van Philips II in 1555 wordt de vervolging van kettters steeds meer een politieke maatregel om een eigennuttig volk onder gezag te houden. Protestantisme en politieke macht raken daardoor steeds meer met elkaar verweven.

Tegenover de Watergeuzen zijn Alva's antiguerrilla-eenheden te weinig flexibel en te langzaam. Zachtzinnig zijn de Geuzen evenmin. Het oren korten en baljuws jagen door de Bosgeuzen is ineffectief, maar voert de spanning onder de bevolking in het Westerkwartier wel op en destabiliseert het gewestelijk bestuur. Moeilijker is het de wreedheden van de Watergeuzen 'goed te praten'. Lumey's gruweldaden zijn contraproductief aangezien ze plaatsvinden op het moment dat de steden overwegen 'om te gaan' naar Oranje. Toppunt is het ophangen van de Gorkumse geestelijken op 9 juli 1572 in een turfschuur van het bouwvallige klooster Ruggie bij Den Briel. De misdaden van Lumey, die een jaar later via de zijlijn wordt afgevoerd, zijn beslist niet de enige. Minder bekend is, dat als Oranje in diezelfde maand Roermond verovert er meer dan 60 geestelijken worden vermoord en de jeugdige nonnen van een klooster in de omgeving worden verkracht. Heel ver gaat Lodewijk bij zijn inval in 1568 als hij de Groninger boeren, die hem niet wensen te steunen in zijn poging de tirannen te verdrijven, tot vijanden verklaart. Oranje gaat in december 1572 nog een stap verder. Hij stelt voor om van personen, die voor de afdracht van de nieuwe vermogensbelasting onvindbaar zijn, de echtgenote gevangen te zetten. Deze pressiemiddelen vallen echter in het niet in vergelijking met de terreur die Alva ontketent in de Ommelanden na zijn overwinning bij Jemgun. Tegen dit Spaanse geweld moeten de rijen wel worden gesloten. Er ontstaat een redelijke mate van volkssteun voor de guerrilla. De graaf van Megen schrijft daarover aan de Landvoogdes:

Ik doe mijn uiterste best om de troepenlichtingen in Beusichem en IJsselstein te verhinderen, zoals Uwe Genade opdroeg, maar ze zijn wel voorzien van spionnen (daar een groot deel van de mensen geus is), zodat ik, wanneer ik denk de route afgesloten te hebben, ze hiervan bericht krijgen en een nieuwe weg openen.

Verzet tegen economische en politieke bevoogding, militaire overheersing en fiscale exploitatie is wat de opstandelingen uiteindelijk samenbindt en zich belastingheffingen laat welgevallen die de gehate tiende penning van Alva ver in de schaduw stelt.

'bloetgieriche Spanyaerts'

De Heeren Staeten behooren te letten, dat de stee de van Rotterdamme d'eerste stee de van Hollant is geweest, die 't Spaensche gewelt ende den aenhangers van den hartoge van Alve, des vaderlandts vianden, in den jaere 1572 't hoeft geboeden ende geresisteert heeft gehad ende dat d'zelve stee de uyt saicke van dien bij den voorss. [voorsseyt] vyanden overvallen is ende veele burgers vermoort ende omghebracht sijn; dat voorts d'voorss, steeds deur den zelve overval groote ende swaere lasten heeft gesupporteert ende gedragen in den tijt van omtrent vier maanden als April, Mey, Junius ende Julius in den voorss. jaere, welcke coste ende schaede boven die uyteringhe ende particuliere schaede van de poorters ende inwoonders der voorss. stee de, in regardt van 't corpus der selver stee de bedragen ter somme van veel duysent guldens, daarvan die voorss. stee de behoorlijke recompensie bij 't gemeene landt van Hollant wel zoude behooren gedaen te worden. ... meenichfuldige lasten ende occupatiën, meer als die regenten van de andere stee den gehad, deurdyen nyet alleen alle toerustinghe van scheepen, maer oock d'overcompste ende passagie van de soldaeten meest in de voorss. stee de gevallen is.

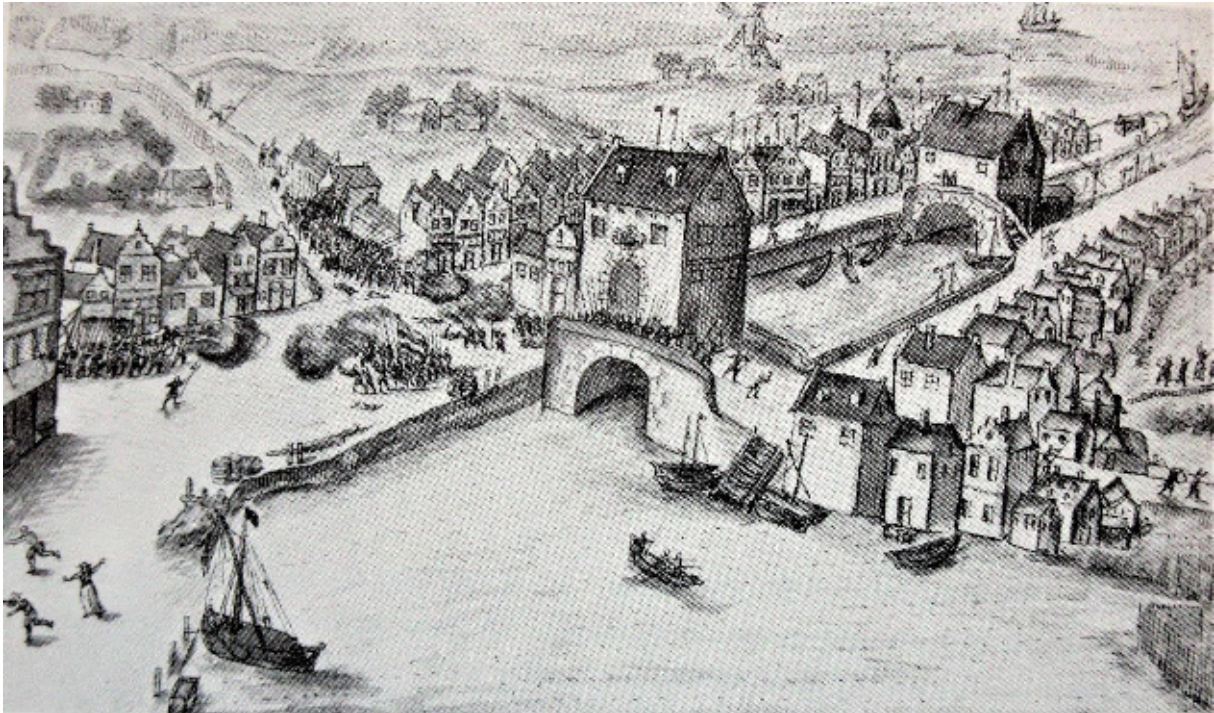
De aanhef van de gespecificeerde nota over de jaren 1572-1577, die pensionaris Johan van Oldenbarnevelt namens het stadsbestuur van Rotterdam in 1578 indient bij de Staten van Holland, laat er geen misverstand over bestaan: Rotterdam liep voorop in de strijd tegen de Spanjaard en moest daarvoor een bloedige prijs betalen. De voorstelling van de gang van zaken is weliswaar een overbelichting van de voortvarendheid van de Maasstad om te kiezen voor Oranje, maar geen overdrijving wat betreft de slachtoffers waarvoor de Spaanse bevelhebber Boussu, ook wel Bossu genoemd, verantwoordelijk is.

'Spaansche „Wreetheyt tot Rotterdam”, 1572'. Naar een kopergravure uit Cornelis Lodewijcksz van der Plasse, De Spaansche Tiranye ... (Amsterdam 1622)

In de eerste jaren na 1570 is het Rotterdamse stadsbestuur loyaal aan het Bourgondisch-Habsburgse gezag, wat onder meer blijkt uit de deelname aan de strijd tegen de Watergeuzen die de omgeving onveilig maken. Met de loyaliteit aan de koning tracht de stad zijn handelsbelangen veilig te stellen. De inname van Den Briel op 1 april 1572 is voor de Rotterdammers aanleiding om alarm te slaan in Den Haag en op 3 april Boussu behulpzaam te zijn met het vervoer van zijn troepen vanuit Utrecht.

Boussu's poging Den Briel te heroveren mislukt, omdat het land rondom de stad onder water is gezet. De terugtocht van de Spanjaarden wordt verhinderd doordat hun schepen, die in de Bernisse liggen, in brand zijn gestoken. Er blijft hun niets anders over dan door de Hoeksch waard te lopen. Aangekomen bij Dordrecht wordt het legertje de toegang ontzegt, maar de stad is bereidwillig genoeg om schepen beschikbaar te stellen en het krijgsvolk de rivier af te laten zakken. De watergeuzen hebben inmiddels Delfshaven veroverd en Boussu besluit zich aan land te laten zetten bij Honingen om met zijn troepen door Rotterdam naar Delfshaven te trekken om de plaats te heroveren. Vanwege de overval op Delfshaven zijn in Rotterdam de poorten gesloten, de gilden gemobiliseerd en de stad in verdediging gebracht. Vanwege een heilige dag (9 april is de naamdag van Sint-Waltrudis) is er veel volk op straat. Een volksoptocht aan de Oostpoort weigert de Spaanse troepen de doortocht te verlenen. Na onderhandelingen mag op 9 april Boussu met zijn leger in kleine groepjes door de stad trekken. Het opnieuw samengeschoolde volk vindt dat er teveel soldaten tegelijk door de stadspoort komen en willen dat verhinderen. De toch al geïrriteerde soldaten overvallen de wacht en trekken plunderend en moordend door de stad. Er worden zo'n veertig burgers gedood, onder wie oud-burgemeester Roos en de smid 'Swart Jan', een wapensmid die zijn werkplaats bij de Oostpoort heeft. Boussu weet na de doortocht door Rotterdam met zijn troepen de geuzen uit Delfshaven te verdrijven.

Delfshaven in 1572. De Maas is nog net te zien aan de bovenzijde van de prent. Spaanse troepen komend uit Rotterdam doen een inval in het havenplaatsje. Vooraan links zien we Delfshavenaren vluchten voor het geweld. Op de voorgrond de Aelbrechtskolk. Naar een tekening uit het dagboek van W.L. van Kittensteyn uit 1613.

De Henegouwse edelman Maximiliaan van Hénin-Liétard (1542-1578), graaf van Boussu, is van 1567 tot 1573 stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Na het noodgedwongen vertrek van Willem van Oranje als stadhouder wordt Boussu begin 1567 door landvoogdes Margaretha van Parma aangesteld als voorlopig stadhouder, maar reeds enige maanden later wordt hij door koning Philips II van Spanje definitief benoemd. Margaretha is intussen opgevolgd door Fernando Álvarez de Toledo, hertog van Alva. Als op 1 april 1572 de watergeuzen Den Briel veroveren, stuurt Boussu verontrust een bericht naar Alva, maar die neemt de verovering niet serieus. Hij antwoordt: "No es nada" (het is niets). De verdere levensloop van Boussu is nogal opmerkelijk. In 1573 leidt hij als admiraal-generaal van de Spaans-Nederlandse vloot in de Slag op de Zuiderzee een nederlaag tegen de watergeuzen. Hij wordt gevangengenomen en opgesloten in het weeshuis van Hoorn. Door een gevangenenruil in 1576 met Filips van Marnix van Sint-Aldegonde, een medestander van Willem van Oranje, komt hij weer op vrije voeten, waarna hij partij kiest voor Oranje. Hij speelt een rol bij de totstandkoming van de Unie van Brussel in 1577, waar onder meer de Pacificatie van Gent is geratificeerd. Boussu slaagt er op 11 februari 1577 in om de Spaanse troepen uit het belegerde Vredenburg te doen vertrekken en zo de stad Utrecht (net als later Schoonhoven, Muiden en Weesp) aan de zijde van de Staten-Generaal te brengen. Na de Slag bij Gembloers verdedigt hij Brussel door zich met een huurlingenleger van Engelsen en Schotten te verschansen bij Rijmenam, nabij Mechelen. Daar weet hij een Spaanse aanval af te slaan. Boussu trekt zich daarna terug in Antwerpen, waar hij op 21 december 1578 overlijdt.

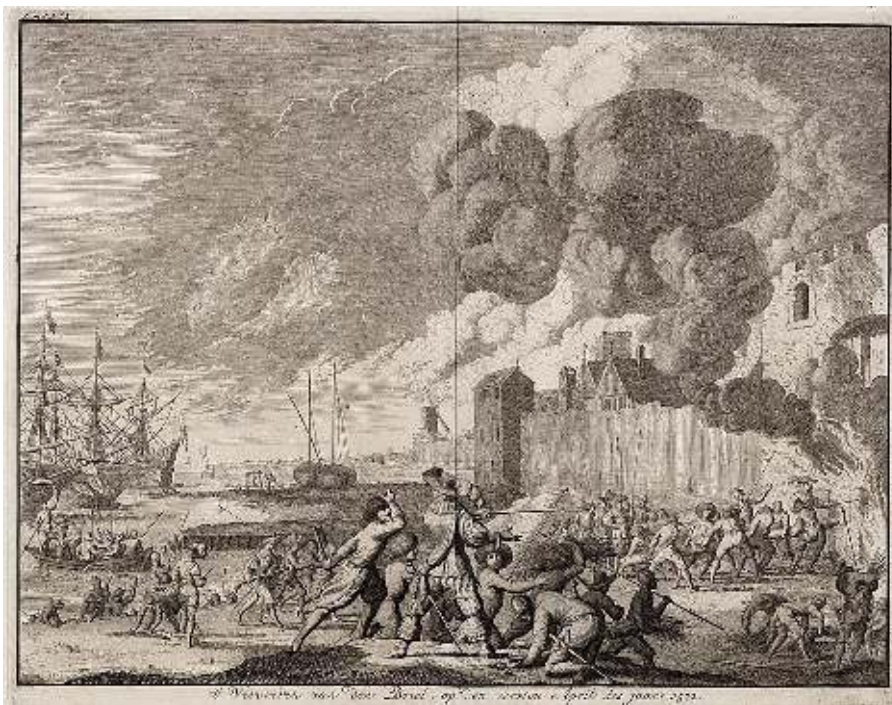
Rotterdam is door zijn gunstige ligging in de Hollandse Delta voor de Spanjaarden een spil in de strijd tegen de Watergeuzen. Na de inname van Den Briel kiezen in dezelfde maand: Vlissingen, Enkhuizen, Oudewater, Gouda, Dordrecht, Leiden en Gorinchem de kant van Oranje. Als op 19 juli 1572 in Dordrecht de opstandige steden, naast Dordrecht: Leiden, Haarlem, Gouda Gorinchem, Oudewater, Alkmaar en Hoorn, in wat achteraf de eerste Statenvergadering wordt genoemd, bijeenkomen en de prins erkennen als stadhouder en hem steun toezeggen is Rotterdam daar niet bij. Als Lumey, admiraal van de Watergeuzen, op 25 juli Rotterdam binnentrekt, komt in de avond de vroedschap bijeen, althans negen van de zeventien leden die nog in de stad zijn. De stad maakt op die dag zijn draai en kiest voor de prins. Oranje benoemd in zijn rol als stadhouder in augustus nieuwe vroedschapsleden, waardoor het bestuur weer 24 leden telt. Op het Oostplein, op de hoek met de Oostzeedijk, is een beetje uit het zicht op de muur van een voormalig bankgebouw een herdenkingssteen aangebracht afkomstig van de gesloopte Oostpoort, waarop te lezen valt:

*Een Graf van Bossu met de Spanyaerts bloetgierich in't iaer seventich twee april den 9 dach;
lanx hier als vrient quam maer scoffierich vermoorden veel borgers met iammerlyck geclach.*

Omdat de steen nogal hoog in de muur is aangebracht loop je er normaal gesproken achteloos onderdoor en ook als de tekst wel in het oog springt en gelezen wordt zal voor velen het niet meer zijn dan een gewelddadig incident waar de geschiedenis vol mee zit. Toch is de gebeurtenis op deze plaats, slechts acht dagen na de inname van Den Briel, de aanleiding voor Rotterdam om de zijde van de Prins te kiezen.

de Zeeuwse victorie

'Op 1 april verloor Alva zijn Bril'. Een oneliner, die ons welhaast met de spreekwoordelijke paplepel is ingegoten. Met '1600 Slag bij Nieuwpoort' is het wellicht het bekendste zinnetje in ons collectief geheugen. Of het jaartal 1572, dat bij 1 april hoort ook zo stevig is verankert valt te betwijfelen. De inname van Den Briel door de watergeuzen wordt vrij algemeen als het aanvangspunt beschouwd van de Nederlandse Opstand tegen de Spanjaarden, ondanks het feit dat we nog steeds zingen *de konink van Hispanje heb ik altijd geëerd*. Hoezo opstand? De tekst dateert uit 1570, maar is als geuzenlied gedurende de hele Tachtigjarige Oorlog gezongen, daarna wat in de vergetelheid geraakt, maar sinds 1932 officieel ons volkslied en we eren de koning van Spanje nog steeds. Het

laat het ambivalente zien waarmee de bestuurders van steden en gewesten in de jaren zeventig van de zestiende eeuw worstelen. De inname van Den Briel is het symbool geworden van het begin van een 'heroïsche' onafhankelijkheidsstrijd, die ons vaderland tot een zelfstandige nieuwe natie maakt, om daarna tot een wereldspeler uit te groeien. En voorwaar, het klinkt als een heel goed en spannend jongensboek.

De inname van Den Briel naar een ets van Jan Luyken (1649-1712).

Onze vaderlandse geschiedenis van de zestiende tot achttiende eeuw is zo opmerkelijk vanwege het disproportionele: een klein landje, dat een tijdlang zijn wil oplegt aan de rest van de wereld. De toevallige inname van Den Briel te duiden als het kantelpunt in het verzet tegen Spanje doet tekort aan andere misschien wel meer fundamentele keuzen die in het voorjaar van 1572 zijn gemaakt. Den Briel gaat niet vrijwillig 'over naar de prins', zoals de West-Friese steden wel deden en Den Briel 'bevrijdt' zich niet zelf, zoals Vlissingen en Veere in diezelfde aprilweek wel hebben gedaan. Het toeval dat ze zonder slag of stoot Den Briel kunnen innemen is eerder een kantelpunt in het gedrag van de Watergeuzen. Lumey hun bevelhebber moet overtuigt worden het stadje in naam van Oranje te behouden en niet onmiddellijk met de buit er vandoor te gaan. Bij de kapers gaat een licht op om ook andere steden in het Rijn-Merwegebied in te nemen en de vaarwegen in de Hollandse Delta onder hun controle te brengen en zo Willem van Oranje een machtsbasis te verschaffen en niet terug te keren naar het Waddengebied waar ze meer thuis zijn.

Slechts vijf dagen na de inname van Den Briel werpen Vlissingen en Veere op eigen kracht het Spaanse juk af. Middelburg blijft echter 'Spaans' en moet, doordat de Zeeuwse hoofdstad tussen Vlissingen en Veere centraal op Walcheren ligt, met een omweg over water vanuit Antwerpen worden bevoorrad. Een vloot van kleine, maar wel bezeilde en niet diepstekende Vlissingse en Veerse schepen maken jacht op de bevoorradingschepen en al

op 4 juni maken ze tien schepen prijs. Enige dagen later vertoont zich een Spaans konvooi van vijftig koopvaarders en transportschepen aan de horizon. Naast 2000 soldaten ter versterking van het Spaanse garnizoen is ook de beoogd opvolger van Alva, Juan de la Cerda hertog van Medinaceli, aan boord. De Zeeuwen storten zich met slechts twaalf schepen op de Spaanse vloot. Ze maken enkele schepen prijs en weten het konvooi uiteen te drijven, zodat de beoogd landvoogd met pijn en moeite in Sluis van boord kan. De la Cerda heeft zware kritiek op het gedrag van Alva en doet aan Philips II zelfs de suggestie deze af te zetten. Het gevolg is echter dat Philips hen beide passeert.

'De Slag bij Rammekens 10-14 juni 1572'. Naar een wandtapijt van Hendrik Cornelisz Vroom (ontwerp), Hubrecht Leyniers (kartonschilder) en Jan de Maecht (wever) in opdracht van de Staten van Zeeland (1596-1598). Op 10 juni 1572 bereikt de vloot van hertog van Medinaceli de Vlaamse kust bij Blankenberge. De grotere schepen moeten vanwege hun diepgang omvaren via de Honte. De Zeeuwen wachten ze op en weten vier transportschepen prijs te nemen. De Vlissingse kapitein van een groot Spaans transportschip loopt over en laat zijn schip op een zandbank lopen bij Cadzand. De Spaanse vloot hergroepeert zich en weet op 14 juni alsnog Vlissingen te passeren en 600 soldaten bij fort Rammekens aan wal te zetten. De Zeeuwen weten later op dag, ze konden door een harde westenwind niet eerder uitvaren, alsnog een aantal Spaanse schepen prijs te maken of in brand te steken. Nog dezelfde dag arriveert een Portugese vloot, die niets vermoedend voor inspectie voor anker gaat voor Vlissingen. De Zeeuwen nemen de schepen in beslag en de lading met een waarde tussen de 500.000 en 600.000 gulden wordt deels in Londen verkocht. De opbrengst is een welkome bijdrage aan de stijgende oorlogskosten.

De Zeeuwen gaan onverdroten verder de Schelde voor de Spanjaarden onveilig te maken. Een retourvloot uit Portugal krijgt dezelfde behandeling als eerder de Spaanse vloot. De Zeeuwse vloot groeit met prijsgemaakte schepen tot zo'n 150 en door het succes ontstaat een spontaan aanbod van zeelieden om de schepen te bemannen. De opstand van de Vlissingers lijkt spontaan, maar de geschiedenis van de stad laat een zekere eigengereidheid zien, mogelijk veroorzaakt door een tamelijk geïsoleerde ligging met de noodzaak de 'eigen broek op te houden'. De gebeurtenissen op 6 april ogen in zekere mate als een gecoördineerde actie, die op voorgaande dagen is voorbereid.

Vlissingen, dat in 1235 voor het eerst schriftelijk wordt vermeldt, bestaat waarschijnlijk al in de twaalfde eeuw. De nederzetting van die naam ligt wat ten noorden van het huidige Vlissingen aan een kreek, een natuurlijke haven voor vissers, die uitmond in de Westerschelde. Vanaf 1304 wordt op gezag van graaf Willem III gebouwd aan de plaats, zoals we die nu kennen, waaraan in 1315 stadsrechten is verleend. Zeeland en het noorden van Vlaanderen zijn schaars bewoonde en woeste landschappen, voor zover je daar tenminste van kunt spreken vanwege het vele omringende water. Het is de delta van de Schelde en de Leie, die samen met de zee er voor zorgen dat wie er wil leven een grote overlevingsdrang van node heeft. De bewoners staan als ruw en onbeschaafd te boek en laten zich (nog) niet kerstenen. Het zijn eigenschappen die aan de barre leefomstandigheden geweten kunnen worden, maar mogelijk ook aan de berichtgever. De poging van Willibrord om in de tiende eeuw de Zeeuwen met harde hand te bekeren mislukt en een ieder die het christendom niet aanvaard is natuurlijk per definitie onbeschaafd. Eerst rond het jaar 1000 slagen missionarissen er in de eerste

kerkjes te stichten. Ongenood bezoek van Noormannen vraagt om verdediging van het eiland en tussen 850 en 900 worden de ringwalburgen van Domburg, Middelburg en Souburg aangelegd. Walcheren blijft tot de elfde eeuw een weinig toegankelijk gebied, waar de schaarse bevolking zich bezig houdt met enige landbouw, visserij en zoutwinning. De twaalfde en ook de dertiende eeuw kenmerken zich door stormvloed die dijken wegslaan en het land onder water zetten, zoals in 1134 waarin Walcheren wordt overspoeld en door landafslag de afstand tussen de eilanden groter wordt. De monding van de Westerschelde verbreedt zich tot de huidige omvang. Het herstel van het eiland trekt met name op het zuidelijkste puntje lokale en regionale migranten aan, omdat het daar door de bedijking als tamelijk veilig wordt beschouwd en zo ontstaat in de jaren na 1134 het nieuwe Vlissingen een kilometer zuidelijker dan het oude dorp. Het is een plaats met een natuurlijke haven en veengronden vol zout. Het zijn voornamelijk vissers en zoutdelvers die zich in de nieuwe nederzetting vestigen. In het tweede kwart van de vijftiende eeuw krijgt het geslacht van Borsele het in Vlissingen voor het zeggen. Aan Hendrik van Borsele dankt de stad een nieuwe haven en het haringprivilege en aan diens zoon Wolfert in 1477: het losmaken van de stad uit de eigendommen van het Bourgondische Huis, het afschaffen van de anker gelden, waardoor Vlissingen aantrekkelijker wordt voor schepen van elders en uitbreiding van de stadsrechten. Tegen het einde van de vijftiende eeuw krijgt Rooms keizer Maximiliaan van Oostenrijk door vererving zeggenschap over Walcheren. Door zijn ligging is het eiland, dankzij de groei van Antwerpen tot de belangrijkste stad in de Nederlanden, van grote strategische betekenis geworden voor de keizer, wat mag blijken uit de vestiging van een admiraliteitshof te Veere in 1487. Dankzij de nieuwe haven en het haringprivilege maakt Vlissingen een stevige groei door en is ze medio zestiende eeuw de belangrijkste visserijstad van Zeeland, met Antwerpen als belangrijkste afzetgebied. Medio zestiende eeuw is er met enig succes een streven naar diversificatie. Enige handel in wijn, bier en zout komt op gang, maar de visserij blijft toch veruit dominant. In de periode 1550-1580 verdubbelt de bevolking van drie- naar zesduizend en ondanks dat de stad in oostelijke richting met een derde wordt uitgebreid, is ruimte binnen en buiten de stadsmuur een knellend probleem, dat nog wordt versterkt door inkwartiering van enige honderden Waalse soldaten. De soldaten die geacht worden zo nodig Vlissingen te verdedigen bezorgen door ledigheid en losbandigheid de stad veel overlast. Op 3 april 1572 arriveert een groep kwartiermakers die de komst van duizend Spaanse soldaten moet voorbereiden die de Walen zullen aflossen. Het valt te begrijpen dat door de slechte ervaring met de Walen het leidt tot onrust, terwijl de reeds aangevangen bouw van een citadel, deels in en deels buiten de stadsmuur, ook al de nodige weerzin heeft opgeroepen onder de bewoners. De druppel die de emmer doet overlopen is de aankomst van de vloot van Alva op de Vlissingse rede. De oproerigheid van de Vlissingers op 6 april oogt als spontaan, maar de gebeurtenissen wijzen in zekere mate op een gecoördineerde actie, die (mede) onder leiding staat van Johan van Cuijk, heer van Erpt, een aanhanger van Oranje, die al enige dagen in de stad aanwezig is. In de ochtend van 6 april verzameld zich een woedende menigte voor het stadhuis. Naar verluidt neemt een van de Spaanse kwartiermeesters het woord en laat weten dat een ieder die een huis bezit soldaten moet opnemen, voor hen moet zorgen met voedsel en drank en waaraan ze hun vrouwen en dochters moeten afstaan. Of het echt zo is gezegd is niet meer te controleren, maar een boze menigte luistert niet letterlijk naar wat wordt gezegd of bedoeld, maar met achterdocht, zodat een verkeerd opgevat woord voldoende is om de lont in het kruitvat te steken. Het leidt tot grotere woede en de samengedromde menigte dreigt het stadhuis binnen te dringen. De vloot van Alva ligt al voor de stad te wachten op gunstige wind om de haven in te kunnen varen. De schepen verjagen is de beste manier om te voorkomen dat de troepen aan land worden gezet. Het volk trekt naar de haven en dringt opslagplaatsen binnen om zich te bewapenen. Een tweede groep Vlissingers, die de paasdienst in de kerk hebben bijgewoond en daar vergast zijn op een felle anti-Spaanse preek begeeft zich nu eveneens naar de haven. Het opmerkelijke is dat twee groepen zich verenigen, die onder 'normale' omstandigheden niet met elkaar omgaan. Op het havenhoofd wordt de menigte toegesproken door Johan van Cuijk en hij belooft een beloning aan degene die het eerste schot durft te lossen op de schepen. Het schot wordt gelost en dat heeft een verrassend effect. Op de schepen zijn ze erg geschrokken en ze vrezen voor nog meer vuur. Ze proberen weg te varen, maar het gebrek aan wind belet ze de Stevens te wenden. Een bemiddelaar komt zwemmend naar de wal, belooft dat ze weggaan, maar vraagt om niet meer te schieten. De afspraak wordt gemaakt en de bemiddelaar wordt met een klein bootje naar zijn schip teruggebracht. Op het stadhuis is inmiddels de stadhouder gearriveerd die het wederom voor het stadhuis samengestroomde volk toespreekt. Hij probeert ze over te halen hun opstandigheid op te geven, maar hij kan het tij niet meer keren en moet samen met de kwartiermakers benen maken. De meeste Waalse soldaten zijn dan al vertrokken en die er nog zijn vertrekken in de dagen daarna zonder enig misbaar te maken. Vlissingen heeft zichzelf bevrijd zonder geweld of slachtoffers, maar het valt te bezien of ze dat hebben gedaan vanwege het grote thema van vrijheid van geloof of dat ze gewoon af willen van de vreemde soldaten die een te grote inbreuk maken op hun dagelijkse leven. Bedenk daarbij dat de groep oproerige uit de kerk zojuist een katholieke

eredienst hebben bijgewoond. Hoe het ook zei, de Vlissingers hebben zich de onmin van de Spanjaarden op de hals gehaald en er is geen weg meer terug.

Overwinning op de Spaanse vloot bij Vlissingen op 23 april 1573. Naar een ets van Frans Hogenberg.

Voor eind 1573 wordt Luis de Zúñiga y Requesens in de plaats van Alva tot landvoogd benoemd. Zijn eerste zorg is om Middelburg te ontzetten. Alle pogingen tot dan toe om de stad te bevoorraden zijn geheel of gedeeltelijk mislukt en de nood is hoog. Requesens laat in Antwerpen een sterke vloot bijeenbrengen, wat hem de nodige hoofdbreken en 200.000 dukaten kost. Dertig grote dwars getuigde schepen, onder gezag van de gouverneur van Antwerpen Sanchio d'Avila, moeten de Westerschelde tot Walcheren vrijhouden van opstandige Vlissingers en een transportvloot, onder leiding van viceadmiraal Glimes met zo'n 60 a 70 schepen, zal over de Oosterschelde trachten Arnemuiden te bereiken. Voor het goede begrip: in de zestiende eeuw is Walcheren een eiland gescheiden van Zuid-Beveland. Ten oosten van Walcheren ligt het Sloe een open verbinding tussen de Ooster- en de Westerschelde. Via deze open verbinding kunnen Arnemuiden en de haven van Middelburg worden bereikt. Beide Spaanse vloten moeten elkaar ontmoeten op de hoogte van Arnemuiden om de vloot van de prins te verslaan, of tenminste het troepentransport te doen slagen door het krijgsvolk onder leiding van Romero aan land te zetten ter versterking van het garnizoen in Middelburg. Oranje, beducht voor de Spaanse krijgsmacht, brengt ter morele ondersteuning een bezoek aan de vloot, die onder leiding van de Admiraal van Zeeland Lodewijk Boisot bij Bergen op Zoom de gebeurtenissen afwacht. De vloot telt 64 schepen waarvan er 40 naar de Oosterschelde worden gestuurd. Slechts een klein deel van de zeemacht blijft over om Vlissingen te beschermen. Boisot wacht bij Reimerswaal, het in 1530 tijdens de St. Felixsvloed verdrinken land, de Spaanse transportvloot af. Op 29 januari 1574 raken de Spaanse en de Zeeuwse vloot met elkaar slaags. Door het nauwe vaarwater kunnen slechts enkele schepen tegelijkertijd in het gevecht worden betrokken. Het admiraalsschip wordt geënterd, waarbij viceadmiraal Glimes sneuvelt. De scheepsjongen Jasper Leynse uit Zoutelande weet de admiraalsvlag neer te halen. Romero tracht chaos te voorkomen door op zijn schip de admiraalsvlag te hijsen, maar dat helpt maar even en tenslotte moet hij zich zwemmend het leven redden. Ook Boisot komt in het nauw als zijn schip wordt geënterd en zestig Spaanse krijgslieden bij hem aan boord springen. Door zijn dek op te blazen

weet hij zich van hen te ontdoen. De Spaanse achterhoede keert terug naar Bergen op Zoom. Hun admiraalsschip met 10 kanonnen en 150 man aan boord is in brand gevlogen en vergaan. Negen andere schepen worden door de Zeeuwen prijs gemaakt. De slag is weliswaar voor de Zeeuwen in een zegen geëindigd, maar het gevaar is nog niet geweken. 'd Avila bevindt zich met zijn vloot van 30 grote schepen op de Westerschelde in de buurt van Breskens. Niet wetend hoe zwak Vlissingen wordt verdedigt, wacht hij af tot hij zich kan verenigen met de transportvloot. Zodra hij echter de nederlaag van Glimes verneemt blaast hij de aftocht. De Slag bij Reimerswaal is een keerpunt in de geschiedenis. De Zeeuwen zijn voortaan heer en meester van hun delta en niet lang daarna, op 19 februari, moet Middelburg zich overgeven en is heel Walcheren verenigt onder Oranje.

Slag bij Bergen op Zoom (Reimerswaal) op 29 januari 1574. Naar een wandtapijt van Hendrik Cornelisz Vroom (toegeschreven) (ontwerp), onbekend (kartonschilder) en François Spierinck (wever) in opdracht van de Staten van Zeeland (1596-1598).

Slag op de Zuiderzee

De reputatie van Alva, die minachting heeft voor anderen, wat mag blijken uit zijn uitspraak 'Gent maar te verwoesten', nadat de burgers van de stad in opstand zijn gekomen, doet vanwege zijn komst naar de Nederlanden, op voorhand menig bewoner van de Lage Landen besluiten uit te wijken. Na zijn aantreden als landvoogd en na enige genomen dwangmaatregelen, besluiten nogmaals velen om een goed heenkomen te zoeken. Een aantal ballingen: kooplieden, edelen, zeevaarders, kortom lui van allerlei slag en stand stappen aan boord van schepen en zwalken langs de Noordzeekust om met zeeroverij aan de kust te komen. Als watergeuzen zijn ze de schrik van vriend en vijand. Eerst nadat in 1568 Lodewijk van Nassau, uit naam van zijn broer Willem van Oranje, aan twee hunner: Hendrik Thomasz en Diederik Sonoy een lastbrief overhandigt verandert hun piraterij in een ongeregelde marine in dienst van de opstandige gewesten. De uit Kleef afkomstige edelman Diederik Sonoy diende eerder onder de Habsburgse landheren Karel V en Filips II. Hij ondertekende in 1566 het Smeekschrift der Edelen. Eenmaal geuzen-kapitein geworden wordt hij de naar de Eemsmonding gestuurd om het offensief van Lodewijk van Nassau te ondersteunen. De Habsburgse troepen willen Lodewijk dwingen, die na zijn overwinning bij Heiligerlee (23 mei 1568) Groningen belegert, zich terug te trekken. Ze versperren de Eems om zijn bevoorrading af te snijden. Een vloot onder aanvoering van Sonoy, Jan Abels uit Dokkum, Hendrik Thomasz en Gerrit Sebastiaansz van Gorinchem breken de versperring, waarna op 10 juli 1568 de regeringstroepen worden verslagen. De vreugde is slechts van korte duur, want de komst van troepen onder leiding van Alva noodzaakt Lodewijk het beleg van Groningen op te geven en naar Duitsland uit te wijken. Lodewijk verliest de Slag bij Jemmingen (Jemgum), aan de Eems ten noordwesten van Leer, van het tweemaal zo sterke Habsburgse leger. Hij zelf kan het vege lijf slechts redden door de Eems over te zwemmen. De West-Friese steden die de zijde van de prins hebben gekozen voelen zich bedreigt door de regeringsvloot onder commando van admiraal Boshuizen. Ze brengen ter verweer enige schepen in de vaart. Sonoy die in april 1572 stadhouders van Enkhuizen is geworden en nog datzelfde jaar door Willem van Oranje is benoemd tot luitenant en gouverneur van het Noorderkwartier, dringt er in de Statenvergadering op aan om de vaart op het nog Spaansgezinde Amsterdam te beletten. Ter uitvoering worden enige schepen geballast en in het IJ tot zinken

gebracht, terwijl er een wacht wordt betrokken bij Pampus. In de winter raken deze wachtschepen ingevroren, maar als door een wonder raken ze uit het ijs bevrijdt. Vrij plotseling scheurt het ijs en de schepen kunnen ontsnappen, waarna de scheur zich weer sluit. Alva, getergd door het groeiend aantal steden dat de poorten voor de Spaanse garnizoenen sluit, neemt wraak door in 1572 Zutphen en Naarden in te nemen. Er worden grote vernielingen aangericht en honderden burgers gruwelijk omgebracht. Nog voor het einde van datzelfde jaar wordt Haarlem door Spaanse troepen belegerd. Beide partijen beschouwen het Haarlemmermeer als van groot strategisch belang. De geuzenvloot bestaat uit een honderdtal kleine schepen die de stad over water weten te bevoorraden. Om de bevoorrading te beletten worden in Amsterdam enige schepen uitgerust, die op 23 maart 1573 door een doorgraving van de dijk in het Haarlemmermeer worden gebracht. De Spaanse vloot telt tenslotte 63 schepen die op 28 mei slag levert met de geuzenvloot. Het is een van de zeldzame keren dat de Spanjaarden te water een overwinning boeken. Met een verlies van 21 schepen moeten de geuzen de wijk nemen. Haarlem blijft nu verstoken van de nodige levensmiddelen en moet zich tenslotte, na een beleg van ruim zeven maanden (3 december 1572 - 13 juli 1573), overgeven. Alkmaar dat vanaf 21 augustus eveneens wordt belegerd vergaet het beter. Onder leiding van Sonoy inunderen de Watergeuzen de omgeving waardoor het Spaanse leger het beleg van de stad op 8 oktober moet opgeven. De val van Haarlem heeft de West-Friese steden niet afschrikt en ze zetten de strijd tegen admiraal Boshuizen op de Zuiderzee onverminderd voort. Het plan om de scheepvaart van Amsterdam te belemmeren wordt uitgevoerd, wat Boshuizen noopt tot tegenacties. De Graaf van Boussu, stadhouder en admiraal van Holland, krijgt de opdracht in te grijpen op de Zuiderzee. Hij laat in Amsterdam een vloot van achttien schepen met 1300 soldaten uitreden. Het 125 last metende admiraalschip 'De Inquisitie' heeft een dubbele huid om het in de grond schieten van het schip te voorkomen. Het schip is bemand met 200 soldaten en 150 bootslieden en beschikt over 32 stuken geschut veelal met een kaliber voor kogels van 25 pond. Versterking uit Friesland blijft voor beide zijden uit, omdat die elkaar zo zwaar in de gaten houden, dat noch de een noch de ander de eigen hoofdmacht kan bereiken. Boussu weet met zijn vloot, ondanks de in het IJ afgezonken schepen, uit te breken. Hij neemt enige schansen in en bezorgt de plattelandsbevolking de nodige overlast, waarna hij terugkeert naar Amsterdam, waar hij zijn vloot tot dertig schepen uitbreidt. Op 5 oktober vaart Boussu opnieuw uit en raakt slaags met de West-Friese vloot, bestaande uit slechts 24 schepen met een zwakke bewapening, onder leiding van Cornelis Dirkszoon, de burgemeester van Monnikendam.

De stad Hoorn schenkt in 1619 aan de Oosterkerk, ter herinnering aan de Slag op de Zuiderzee, het zogenaamde 'Bossuraam'. Centraal op het glas-in-loodraam is het enteren van de 'Inquisitie', het admiraalsschip van Boussu te zien.

De Spanjaarden willen vanwege hun verder reikend en zwaarder geschut het gevecht het liefst op afstand aangaan, terwijl de West-Friezen hun tegenstanders liever willen enteren. Het lukt hun uiteindelijk de Inquisitie aan te klampen en er ontstaat aan boord van het admiraalsschip een hevig man tot man gevecht. Tijdens het gevecht loopt het schip op de hoogte van Wijdenes aan de grond. Misschien kunnen de andere Spaanse schepen gezien de omstandigheden weinig doen, maar feit is dat ze niet tussenbeide komen om hun admiraal te ontzetten. Het gevecht op de Inquisitie gaat de hele nacht door en kan van de zijde van de West-Friezen worden volgehouden door de aanvoer van verse troepen vanaf de wal met waterschepen, die gewonden en gesneuvelden mee terugnemen. Bij het aanbreken van de ochtend (11 oktober 1573) weet ene Jan Haring de admiraliteitsvlag neer te halen. Het 'huzarenstukje' kost hem het leven. Boussu weert zich moedig, maar met nog maar 15 á 16 man om zich heen geeft hij zich uiteindelijk gewonnen. Hij wordt, gelijk de meeste andere krijgsgevangenen overgebracht naar Hoorn, waar hij door het stadsbestuur op eervolle wijze wordt ontvangen. De Slag op de Zuiderzee is na de overgave van het admiraalschip beslist. Een zestal andere Spaanse schepen zijn genomen of vernield. De rest van de Spaanse vloot slaat op de vlucht. Na de Slag op de Zuiderzee zijn de Spanjaarden definitief uit de Nederlandse wateren verdrongen. De overwinning is een beslissend keerpunt in de burgeroorlog tussen de opstandelingen en de koningsgezinden. Het strategische belang van Vlieland en het Vlie is zo groot dat er een belangrijke geuzenvloot wordt gestationeerd. Nu op de Hollandse en Zeeuwse wateren en

de Zuiderzee de koningsgezinde zeemacht volledig is verdreven is de noodzaak om de Watergeuzen op te laten treden als een private marine tot een einde gekomen. Willem van Oranje laat per brief weten dat hij een provoost (een officier belast met de uitvoering van het scheepsrecht) heeft benoemd, waarmee hij paal en perk wil stellen aan de veelvuldig voorkomende ongeregelheden. Het is een aanzet om de ongeregelde geuzenvloot te reorganiseren tot een formele oorlogsvloot. Het zal echter nog een tiental jaren duren aler Admiraliteiten de rol van een officiële marine op zich nemen.

de geboorte van een natie

Op 1 april 1572 veroveren de watergeuzen bij toeval Den Briel, omdat ze een tijdelijke afzetpunt voor hun buit zoeken. Ze houden echter het stadje bezet en Willem van Oranje verwerft daardoor een uitgangspunt voor zijn verzet tegen de Spanjaarden. De opstandelingen beheersen vanaf dat moment de rivieren en de handel in de delta. Het Dordtse stadsbestuur wil voorkomen dat Dordrecht van de handelsvaart wordt afgesneden en laat schoorvoetend de geuzen toe tot de stad en kiest de zijde van Oranje. Ondanks dat de Dordtse kerken en kloosters worden ontdaan van hun 'afgodische' voorwerpen, worden priesters en monniken ongemoeid gelaten. De gebouwen van de katholieken worden door de Calvinistische magistraat gevorderd en de kerken komen in handen van de Nederduits-gereformeerde gemeenten. Het Minderbroederklooster doet een aantal jaren dienst als geschutgieterij, terwijl het Augustijnenklooster, graaf Floris V schonk de monniken in 1275 de grond, voorlopig leeg blijft staan.

Dordrecht in 1545, naar een plattegrond van de hand van Jacob van Deventer. Een kopie uit 1674, het origineel is verloren gegaan. De witte plekken op de vouwen zijn beschadigingen.

In 1572 vindt hier de eerste 'staten vergadering' plaats. Als Willem van Oranje in 1575 met Charlotte de Bourbon trouwt vindt in het voormalige klooster het huwelijksfeest plaats. De stad hoopt dat Oranje zich hier vestigt en doopt het klooster alvast om tot Prinsenhof. De Vader des Vaderlands en zijn vrouw vestigen zich echter in Delft. De naam 'Hof' blijft gehandhaafd. Thans heet het Hof, Hof van Nederland, een museum waar met multimedia de geboorte van de Nederlandse natie (de eerste Statenvergadering) wordt herdacht. Op 19 juli 1572 komen afgevaardigden van de twaalf

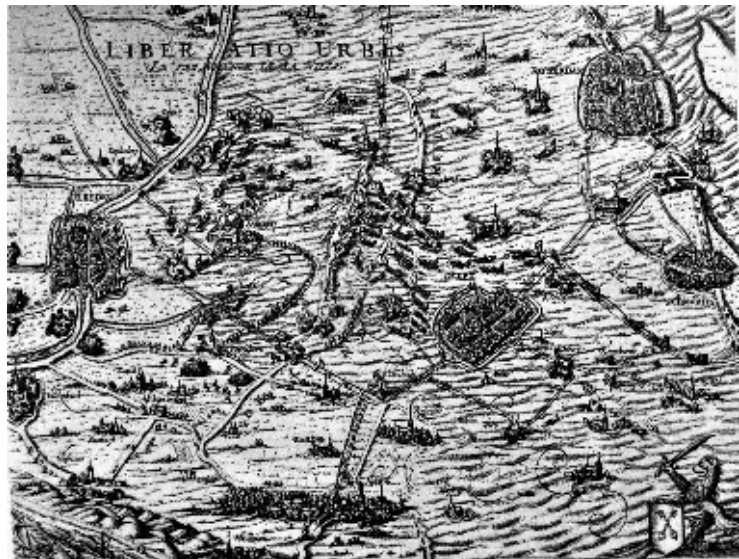
opstandige Hollandse steden bijeen: naast Dordrecht, Leiden, Haarlem, Gouda Gorinchem, Oudewater, Alkmaar en Hoorn, in het refectorium van het voormalige klooster, dat nu bekend staat als de Statenzaal. Onder leiding van Marnix van Sint Aldegonde, rechterhand van Willem van Oranje, wordt er een aantal dagen vergaderd met als resultaat dat er geld op tafel komt om een huurleger op de been te brengen.

Leidens ontzet

Hoewel Rotterdam in directe zin niet meer van het oorlogsgeweld te leiden zal hebben, is er in de omgeving tot 1576 wel sprake van militaire activiteiten. Spaanse troepen houden zich van november 1573 tot november 1574 op in het Westland, rond Zevenhuizen en rond Capelle aan de IJssel. Willem van Oranje kiest in oktober 1572 Delft als woonplaats, benoemd Marnix van Sint-Aldegonde tot gouverneur van Rotterdam, Delft en Schiedam en bekommert zich om de verdediging van de Maasstad. In het bijzonder het slot Honingen en de schansen bij Overschie, Delfshaven en IJsselmonde. In het stratenplan van Delfshaven is de naam: schans nog terug te vinden. In de omliggende dorpen wordt tweehonderd man gerekruteerd om versterkingen aan te leggen en ter verdediging van de stad wordt er in november 1572 een garnizoen Schotse soldaten gelegerd. De prins verblijft in de zomer van 1574 enige maanden in het voormalige Agnietenklooster aan de Botersloot. Hij overlegt met de Staten om de Schielands Hoge Zeedijk op enige plaatsen door te steken en het achterliggende land te inunderen,

om het belegerde Leiden te ontzetten. Een zware beslissing, om eeuwenlange noeste arbeid tegen het water in een klap ongedaan te maken. In augustus wordt de dijk bij Honingen, Schoonderloo en Maasland doorgestoken en langzaam maar zeker komen de polders onder water te staan en kan met schepen opgetrokken worden naar het al bijna een jaar belegerde Leiden. De Spanjaarden nemen de wijk voor het dreigende water en de oprukkende vloot en op 3 oktober 1574 is Leiden ontzet. Het Schielandse platteland ondervindt de nadelige gevolgen van de inundatie, omdat het hoogheemraadschap pas in november 1574 de dijken mag herstellen. Het duurt jaren voordat de polders van het overvloedige water zijn verlost en de weilanden en akkers weer droog staan. Het maakt voor de Schielanders dan ook weinig uit of je door de hond of door de kat wordt gebeten. Schotse troepen maken vanuit Hillegersberg de omgeving zo onveilig, dat vele boeren bescherming zoeken in de stad. In de zomer van 1575 is er een nieuw offensief van de Spanjaarden, die Oudewater en Schoonhoven veroveren, de schans bij Krimpen bezetten, Woerden belegeren en in Schieland dorpen plunderen. Rotterdam loopt opnieuw gevaar en krijgt extra bewaking. Het tegenoffensief wordt vanuit Rotterdam geleid en de prins bevindt zich wederom regelmatig in de stad. Het Agnietenklooster wordt nu voor hem passend ingericht en heet vanaf dat moment 'Prinsenhof'. Het is in die tijd dat Rotterdam door de prins tot marinehaven wordt verheven en zien we het eerste optreden van een Admiraliteit, die zich in 1577 vestigt in de brouwerij en op de zolders van het voormalige klooster 'tot beter gerieff van heur geschut'. De pacificatie van Gent, eind 1576, versterkt de positie van de opstandelingen in Holland en Zeeland en het acute gevaar voor Rotterdam is daarmee geweken. De steun aan Oranje groeit en in 1577 hebben alle Hollandse steden, met uitzondering van Amsterdam, zijn zijde gekozen. Zowel de Spanjaarden als Willem van Oranje, maar ook de watergeuzen, zien het belang van Rotterdam in economisch, maritiem en militair-strategisch opzicht. Een haven met bijbehorende infrastructuur en een nijverheid gericht op visserij en scheepvaart maakt de stad geschikt als oorlogshaven en om oorlogsschepen te bouwen en uit te rusten. De Spanjaarden gebruikten in 1572 deze kwaliteiten om de watergeuzen te bestrijden. De geuzen trachten in 1572-1573 van Rotterdam uit Haarlem te bevrijden en in 1574 om Leiden te ontzetten.

De ontzetting van Leiden door een gecombineerde Hollandse en Zeeuwse vloot onder leiding van Lodewijk Boissot in 1574. Naar een kopergravure. Het noorden van deze kaart is de linkerzijde, zodat we Rotterdam en Schiedam rechts zien. Goed te zien is dat de Schielandse Hooge Zeedijk bij Honingen en Delfshaven zijn doorgestoken.

De Admiraliteit op haar beurt ziet de stad als een geschikte plaats om haar schepen af te meren en uitrusting onder te brengen. De nieuwe rol van Rotterdam maakt aanpassingen noodzakelijk. Allereerst om schepen, die tot dan toe op de rede voor Rotterdam liggen of in havens die zich buiten de stadmuur bevinden, te beschermen door ze een plaats te bieden in havens achter de muren en bolwerken van de stad. Wat later ook door scheepswerven aan het Haringvliet en de Nieuwehaven in te richten

de symbolische veldslag

Als er één jaartal post heeft gevat in ons 'collectief geheugen' dan is dat wel 1600; waarna moeiteloos volgt 'Slag bij Nieuwpoort'. Natuurlijk speelt zo'n rond jaartal een rol bij zo'n mooi resultaat, maar er moet meer zijn, want voor andere ronde jaartallen geldt dit fraaie resultaat niet. Terwijl daartegenover toch ook bij een lastig jaartal als 1492, 'Columbus ontdekt Amerika' door velen moeiteloos kan worden opgedreund. Hoe dan ook de Slag bij Nieuwpoort is een markant punt in de vaderlandse geschiedenis. In het begin van de opstand tegen Spanje zijn de Nederlandse gewesten in militair opzicht nogal hulpeloos. Er is geen mankracht, er zijn geen wapens en van een georganiseerd leger met voldoende logistiek en bekwame leiding is al helemaal geen sprake. De eerste decennia van de Nederlandse Opstand is een ongeregelde burgeroorlog met schermutselingen ter land en ter

zee al naar gelang de plaatselijke omstandigheden en machtsverhoudingen. Eerst tegen het einde van de zestiende eeuw wordt het meer een geregelde oorlogvoering tussen naties. Militaire hervormingen eind zestiende begin zeventiende eeuw zijn in hoge mate bepalend voor het voortbestaan van de Republiek. Van de door Maurits en Willem Lodewijk in leger en vloot doorgevoerde tactische en organisatorische vernieuwingen is de 'contremars' wel de meest in het oog springende. Bij deze manoeuvre sluiten de soldaten na het afvuren van een schot weer aan achter in het gelid om te herladen. Samen met de toename van het aantal geweren per compagnie neemt de vuurkracht zo aanzienlijk toe. Door eindeloos drillen leren de soldaten de in tientallen stappen ontleden gevechtshandeling blindelings uit te voeren. Exerctieoefeningen, maar vooral een regelmatige betaling zorgen voor een grotere discipline en een beter georganiseerd leger. Het leger van zo'n 10.000 man dat in 1600 optrekt naar de fameuze veldslag kan de toets der kritiek doorstaan. Het is gedisciplineerd, staat onder bekwame leiding en is redelijk goed verzorgd. Uitrusting en bewapening staan op een behoorlijk peil, vooral dankzij de import van wapentuig uit de Hanzesteden, Engeland en het prinsbisdom Luik.

De Slag bij Nieuwpoort. Naar een gravure van Frans Hogenberg uit 1600.

De Slag bij Nieuwpoort markeert de metamorfose van de opstandige gewesten, die volstrekt hulpeloos en afhankelijk zijn in militair en politiek opzicht en nooddriftig wapens en uitrusting moeten importeren, tot een natie met het primaat in de wapenhandel en een onevenredig grote economische, politieke en militaire macht.

De Tachtigjarige Oorlog is vooral een belegeringsoorlog. Behoudens de Slag bij Nieuwpoort zijn er maar weinig veldslagen geweest. De strijdende partijen trachten door langdurige belegeringen belangrijke steunpunten in handen te krijgen. De winst bij Nieuwpoort is dan ook vooral een morele, want in tactisch opzicht is er weinig resultaat. Na de gewonnen slag moet Maurits opbreken en vertrekken, want door de numerieke meerderheid van de Spaanse troepen in de omgeving kan het doel: Nieuwpoort innemen, niet worden bereikt.

De Nederlandse Opstand zou nooit zijn gelukt zonder de ogen en oren van het volk. Het gebeurt spontaan zonder dat er ook maar één van de bekende grote mannen ter plaatse is. In 1568 wordt zowel ter land als ter zee een serie tegenaanvallen ingezet, die echter pas vier jaar later rendement opleveren. Het grote probleem voor Oranje is te moeten overschakelen van de ene op de andere strijdwijze, een geregeld leger of guerrilla. Te prijzen is zijn streven naar meer orde in het kamp van de opstandelingen. Onder deze noemer vallen het ontslag van Lumey en de belastingheffing om de troepen te kunnen betalen. Wellicht zijn sterkste punt is de propaganda en het stimuleren van verzet. Oranje laat steken vallen bij het overschakelen op een ongeregelde strijdwijze, die hij, zo lijkt het, nauwelijks als een door het doel geheiligd middel apprecieert. Het passief op de achtergrond blijven bij kleinschalige operaties en zijn aanwezigheid bij grote geregelde operaties lijkt hiervoor het bewijs. Voor Oranje en de Staten is de vraag aan de orde hoe hun machtsgreep moet worden gelegitimeerd. Als er één ding opvalt in de jaren tot 1588, dan is het wel de zoektocht naar internationale steun. De Staten doen zelfs de soevereiniteit in de aanbieding. De Duitse Lutherse vorsten, de Engelse koningin, de broer van de Franse koning, de vriend en vertrouweling van de Engelse koningin, het is een komen en gaan van buitenlanders, telkens met dezelfde doelen: een breder front maken tegen de vijand, het legitimeren van een gewapende opstand en het ontvangen van steun in de vorm van geld en troepen. Ofschoon de gevechtswaarde van de buitenlandse regimenten niet moet worden overschat hebben ze waarschijnlijk vanwege hun morele waarde bijgedragen aan een bredere acceptatie van de Opstand. In minder dan tien jaar zijn de belangen van de rebellerende adel, calvinisten en middengroepen van het Wonderjaar zo in elkaar opgegaan, dat ieder vredesinitiatief kansloos is geworden.

Lit.&bron., J.J. Backer Dirks, *De Nederlandsche zeemacht in hare verschillende tijdperken geschetst*. Eerste deel ('s-Gravenhage 1891?) p. 117-121; H.C. Hazewinkel, *Geschiedenis van Rotterdam deel 1* (Amsterdam 1940) p. 166-169; I.J. Brugmans, *Statistieken van de Nederlandse nijverheid uit de eerste helft der 19^e eeuw* (Den Haag 1956) p. 272; T.W. Jensma, '800 jaar Dordrecht, de Dordtenaren en hun rijke verleden' in: *Ach lieve tijd. 800 jaar Dordrecht en de Dordtenaren* (Zwolle 1985) p. 14-15; P.W. Klein, *Het arsenaal van de wereld. Wapenhandel in de Gouden Eeuw* (Voordracht gehouden op 16-12-1993); M.P. van Maarseveen e.a., *Beelden van een strijd* (Zwolle 1998) p. 9; A. van der Schoor, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813* (Zwolle 1999) p. 149-152, 152-155 M. de Jong, 'Staat van oorlog' *Wapenbedrijf en militaire hervorming in de Republiek der Verenigde Nederlanden 1585-1621* (Hilversum 2005) p. 20, 49, 71-72, 170, 186; K. Heyning, *De tapijten van Zeeland* (Middelburg 2007) p. 40-44; R. Benschop, T. de Bruijn en I. Middag, *Historische atlas van Dordrecht. Stad in het water* (Nijmegen 2013) p. 16; P. van Druenen, *Vissers, kapers, arbeiders. Vlissingen 700 jaar stadsrechten* (Vlissingen 2015) p. 15-17, 23-28. 176-178, 272-275; A. Doedens & J. Houter, *De Watergeuzen. Een vergeten geschiedenis, 1568-1575* (Zutphen 2020³) p. 157-166;

(R) Staatse roerschutter. Plaat in: J. de Gheijn, *Wapenhandelinghe van roers, musquetten en spiesen* (Den Haag 1607).

(L) Staatse musketier, 'U musquet om hoogh hout ende aenlegt' Aanwijzing 11 uit de tweede serie van 43 afbeeldingen aangaande het hanteren van het musket door musketiers. Plaat in: J. de Gheijn, *Wapenhandelinghe van roers, musquetten en de spiesen* (Den Haag 1607).

al die willen ter kaap'ren varen

Victualiënbroeders
Watergeuzen
1 april 1572
Duinkerkers
Slag bij Duins
Piet Pietersz Hein
West-Indische-Compagnie
De Zilvervloot
Jan Baert / Jean Bart

Zeerovers, piraten, boekaniers en kapers worden doorgaans over één kam geschoren en voorgesteld als zeeschuimers met een lapje voor het oog, een papegaai op de schouder en met een houten been of wat daar voor doorgaat. Gezien vanuit het vak dat zij bedrijven is dat begrijpelijk want de overeenkomst tussen al deze types is dat zij zich bezig houden met het aanvallen van schepen op zee om schip en lading te veroveren en de bemanning gevangen te nemen of erger. Schip en lading worden verkocht in een havenstad waar ze getolereerd worden of die in hun handen is. De gevangen genomen bemanning wordt vaak als slaaf verkocht of geronseld voor de 'vrije vaart', zoals het vak van zeeschuimer door hen zelf wordt genoemd. Voor een juist begrip van de maritieme geschiedenis is het van belang toch enig onderscheid te maken. Kapers zijn de uitzondering, zij beschikken over een 'kaperbrief' een soort 'licence to kill', gelijk James Bond in de verhalen van Ian Fleming. Zeeroverij is zo oud als de zeevaart zelf, maar van kaapvaart horen voor het eerst in de dertiende eeuw als landen succesvol piraterij inzetten voor hun eigen doeleinden: het vullen van hun schatkist ten koste van de economie van een andere (vijandige) natie.

Zeerover, piraat en boekanier zijn synoniemen met als onderscheidt dat de naam boekanier meestal wordt voorbehouden aan zeerovers die in de Caraïben opereren en daar zelfs over eigen havens beschikken. Kaapvaart is zeeroverij in oorlogstijd. Een kapitein van een particulier schip krijgt vergunning - een last- of kaperbrief - om schepen van een vijandig land aan te vallen en hun lading prijs te nemen. Een deel van de buit moet worden afgestaan aan het land dat de kaperbrief heeft verleend. Hoe dun de scheidslijn is mag blijken uit de zogenaamde Barbarijse Zeerovers, die vanuit havens aan de Noord-Afrikaanse kust opereren, maar (door de Europeanen) niet tot de kapers worden gerekend, terwijl ze wel door het gezag in deze havensteden worden getolereerd. Kapen is misschien feitelijk, maar niet naar het recht hetzelfde als piraterij of zeeroverij. Een kaper overvalt schepen van landen, waarmee zijn land in oorlog is. Een kaperbrief is een piraterijvergunning, die hem beschermt tegen vervolging wegens piraterij, maar slechts in eigen land. Wordt de kaper door de vijand genomen, dan volgt meestal een standrechtelijke veroordeling tot de doodstraf en wordt hij opgeknoopt aan zijn eigen ra. De naam is naar de meest waarschijnlijke verklaring een afleiding van het Friese kâpia, wat kopen betekent. Het wijst erop dat de kaperij is voortgekomen uit de koopvaardij. Een andere verklaring zegt dat kapen is afgeleid van het Latijnse woord 'capere', wat 'nemen' of 'vangen' betekent.

Victualiënbroeders

In 1392 start op de Oostzee een gezelschap zeevaarders in dienst van Mecklenburg en Zweden, onder de naam van 'Victualiënbroeders', kaperij tegen Denemarken en de Hanzestad Lübeck. Het begint met prijs maken van Deense en Lübeckse schepen die Stockholm willen bevoorraden, maar al spoedig gaat de broederschap voor eigen rekening aan de slag. Ze plunderen Bergen, veroveren Malmö en het eiland Gotland. In 1398 maakt de

Duitse Orde korte metten met hun vestiging op Gotland en worden de meeste Victualiënbroeders omgebracht. De overgebleven broeders vestigen zich in Oost-Friesland, waar de politieke situatie geschikt is voor vestiging van piraten in veilige havens aangezien de streek geen heer of koning kent, maar bestaat uit een verzameling van vrije boeren-republiekjes. Hoofdelingen vechten hun onderlinge vetes uit of zijn in conflict met de graven van Holland en van Oldenburg. De deelname van de Victualiënbroeders in de lokale strijd verergert de situatie en de piraterij schaadt de Hanze: met name Bremen en Hamburg. De steden Hamburg en Lübeck brengen een grote vloot bijeen en in een tweetal zeeslagen in 1400 en 1401 worden de Victualiënbroeders verslagen en hun leiders onthoofd.

In de door de drukker Nicolaus Sauer in 1701 uitgeven 'Flugblatt' staat een prent van de executie van de leiders van de Victualiënbroeders Klaus Störtebeker en Gödecke Michels op de Hamburger Grasbrook in 1401.

De kaapvaart beleeft zijn grootste omvang en groeit uit tot een ware plaag voor de koopvaardij, ten tijde van de conflicten tussen de Europese (maritieme) grootmachten van de Vroegmoderne Tijd: Spanje, Portugal, Frankrijk, Engeland, Zweden en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Watergeuzen

In april 1566 trekt een stoet edelen door Brussel op weg naar het paleis van landvoogdes Margaretha van Parma. Ze betogen tegen de Rooms-Katholieke inquisitie. Ze bieden de landvoogdes een smeekschrift aan waarin wordt gepleit voor een toleranter houding jegens protestanten. Op de hofhouding van Margaretha maakt de stoet een povere indruk en haar adviseur Charles de Berlaymont zou gezegd hebben: 'Vrees niet mevrouw het zijn maar bedelaars ('des gueux')'. Hendrik van Brederode, een van de edele betogers, zal na afloop van de betoging op een feestelijke dis een toast uitbrengen: 'Ik heb gedronken op de gezondheid van de geuzen (bedelaars). Leve de geuzen!'

Van augustus 1566 tot in de herfst raast er een golf van geweld door de Bourgondische Nederlanden, die we kennen als de Beeldenstorm. Het begint in de Vlaamse textielstreek en steekt vervolgens de Schelde over naar de Noordelijke Nederlanden. De opgekropte onvrede over de grote rijkdom van kerken en kloosters, de religieuze dwang van de rooms-katholieke kerk en ontevredenheid over het wereldlijke gezag komt tot een uitbarsting. In Madrid worden om het gezag in de Nederlanden te herstellen harde maatregelen bedacht. De komst van generaal Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel, beter bekend als de hertog van Alva, in mei 1567, naar de Nederlanden werpt zijn schaduwen vooruit. Menig protestant is bevreesd voor de hertog vanwege zijn bloeddorstige reputatie en neemt het zekere voor het onzekere en wijkt uit naar veiliger oorden. Alva, die tegen Philips II zou hebben gezegd, dat hij binnen een halfjaar het opstandige Nederland weer onder het juk zal brengen 'enkel wat koppen moeten rollen', vervangt landvoogdes Margaretha van Parma. Hij begint onmiddellijk met de vervolging en onderdrukking van de ketteren en stelt een bijzonder gerechtshof in. De zogenaamde Raad van Beroerten, al spoedig door het volk de Bloedraad genoemd. Met 170 medewerkers kan de Raad in een rap tempo de nodige afschrikwekkende voorbeelden stellen. Gedurende de vijf jaar van Alva's bewind worden bijna negenduizend veroordelingen uitgesproken, meestal wegens verraad of ketterij. Ongeveer 1100 aangeklaagden krijgen de doodstraf opgelegd. Als derhalve blijkt dat Alva zijn reputatie waarmaakt, zorgt dat voor een tweede golf van vluchtelingen. Grote aantallen protestanten verlaten vrijwillig of noodgedwongen de Spaanse Nederlanden vaak met achterlating van hun verbeurd verklaarde goederen. De meer bemiddelden vluchten naar het buitenland. Minder gelukkigen duiken onder en houden zich in leven met struikrovers. Sommigen vestigen zich in Engeland, maar velen zijn op zee actief en worden bekend als watergeuzen. Onder de bannelingen en de oproerige mengen zich avonturiers en gespuis, voor wie de grond onder de voeten te heet is geworden. De bemanning van de schepen is merendeels afkomstig uit Holland en Zeeland, wat niet verwonderlijk is met de zee

voor de deur en vertrouwdheid met de zeevaart. De vrijbuiters verstoren de handel in de zeventien provinciën van de Bourgondische Nederlanden door met hun schepen te kruisen in de grote riviermondingen en op plaatsen in de Zuiderzee waar de koopvaarders langs moeten. Van de 42 kapiteins, die tussen 1566 en 1568 actief zijn, worden er 32 door de Raad van Beroerten veroordeeld. Hoewel ondervertegenwoordigd onder de gewone bemanning, oefenen mannen uit de Zuidelijke Nederlanden relatief vaak een bevelvoerende functie uit.

In 1568 neemt Willem van Oranje contact op met de watergeuzen. Aan Diederik Sonoy en Hendrik Thomas wordt door Lodewijk van Nassau uit naam van zijn broer lastbrieven verstrekt. Je kunt je afvragen in hoeverre hier sprake is van gelegitimeerde kaapvaart, want hoe het ook zei koning Philips II is nog steeds de wettige heerser over de Bourgondische Nederlanden en Oranje 'slechts' rebellenleider. De verstrekte lastbrieven moeten dan ook meer gezien worden als een bezegeling van een wederzijds belang tegen een gemeenschappelijke vijand. Oranje krijgt ter ondersteuning van de opstand de beschikking over een zo noodzakelijke marine en de feitelijk ontheemde watergeuzen krijgen een thuisbasis al zullen ze die voornamelijk zelf nog moeten veroveren. Enkele tot de geuzenvloot behorende schepen kiezen het ruime sop, omdat ze 'voortaan niemands bestellingen wensen te achten' en beginnen voor zichzelf. De eerste zeeslag in dienst van de Opstand vindt plaats op 10 en 11 juli 1568 op de Eems. Habsburgse regeringstroepen proberen het leger van Lodewijk van Nassau, die na zijn overwinning bij Heiligerlee Groningen belegert, tot terugtrekken te dwingen door de Eems te versperren en zo zijn bevoorrading af te snijden. Een geuzenvloot onder aanvoering van Jan Abels, Diederik Sonoy, Hendrik Thomasz en Gerrit Sebastiaansz van Gorinchem varen de Eems op, verhinderen de blokkade, verslaan de regeringstroepen en maken en passant enkele schepen buit. De overwinning blijkt al snel van weinig strategische waarde te zijn. De komst van Alva en Caspar de Robles naar Groningen noodzaakt Lodewijk het beleg op te breken en naar Duitsland uit te wijken, waar hij bij Jemmingen de veldslag met het Habsburgse leger verliest.

De voornaamste uitvalsbasis van de Watergeuzen is het Noord-Duitse Emden waar de nieuwbakken kapers, als dank voor de geboden gastvrijheid, regelmatig tot overlast zijn. Edzard II graaf van Oost-Friesland laat vanwege schending van zijn grondgebied enige schepen van de geuzen aanhouden en zet een van de aanvoerders gevangen. Het is dankzij de bemiddeling van de humanist en strafrechtvernieuwer Dirk Volkertsz Coornhert, die we nog altijd kennen door de naar hem vernoemde Coornhert-Liga, dat de schepen die behoren tot de vloot van Oranje weer worden vrijgegeven. Het geuzenbestaan is risicovol, want als ze gepakt worden is ophanging de onmiddellijke straf. De geuzen doen aanvallen op kleine kustdorpen in de duinen, waar ze de kerkjes plunderen en in brand steken en de pastoors vermoorden. De veroverde kerkbanieren voeren ze uitdagend op hun schepen in top. Na de vertegenwoordigers van het Spaanse gezag zijn de symbolen van de Rooms-Katholieke kerk het meest gehaat en hun belangrijkste doelwit. Gaandeweg organiseren de watergeuzen zich beter.

Voor Oranje is het een ongemakkelijk bondgenootschap, want de watergeuzen houden zich niet aan de door hem aangegeven begrenzing, dat alleen tegen de hertog van Alva en diens aanhangers mag worden opgetreden. Admiraal Dolhain trekt zich niet zoveel aan van deze beperking en houdt twee koopvaardijvloeden op het Vlie aan. Ook houdt hij zich niet aan de bepaling dat een deel van de buit moet worden afgedragen. Onzorgvuldigheid van de gezagvoerders en dronkenschap en wanorde onder de bemanningen nemen zulke proporties aan, dat Oranje zich in augustus 1571 verplicht ziet Dolhain uit zijn functie te zetten en Ghislain van Fiennes, heer van Lumbres, tot admiraal te benoemen. Veel helpt dat niet want ook nu nog houden de watergeuzen maar weinig rekening met de restricties die Oranje hen in de lastbrief heeft opgelegd. In maart van dat jaar maken ze een koopvaardijvloot van dertig schepen prijs zonder zich te bekommeren om de vrijgeleide die Lodewijk van Nassau aan acht van deze schepen heeft verstrekt. In dezelfde maand houden ze huis in Monnikendam en wat later plunderen ze Texel. Ook Vlieland en Terschelling moeten het ontgelden. Hoe het toegaat op de geuzenvloot wordt duidelijk uit de ondervraging van de in 1570 gevangen genomen geuzenkapitein Jan Jansz van Troyen. Van Troyen, zoon van een schipper, is in 1535 geboren in Rotterdam. Volgens het belastingregister van 1557 woont hij op de Middeldam (nu de Hoogstraat waar deze de gedempte Binnenrotte kruist). In 1566 wijkt hij met vrouw en kind uit naar Emden. Begin 1569 behoort hij tot de eersten die van Oranje een kaperbrief krijgen. Dolhain heet Van Troyen met zijn schip de Post van Haarlem welkom bij de geuzenvloot en maakt het schip tot zijn vlaggenschip. Van Troyen vertelt aan zijn ondervragers over zijn betrokkenheid bij de acties op het Vlie.

In Londen was mijn schip uitgerust met geschut en werd ik in dienst genomen door de heer Dolhain om met vier andere schepen zeshonderd Waalse haakbuschutters naar La Rochelle te brengen. Maar de wind was ongunstig en wij zeilden met die schepen naar het Vlie. Dolhain droeg ons op schepen buit te maken. Dolhain liet mij en de andere trouw zweren aan de prins van Oranje. Voor anker liggend in het Vlie zagen wij schepen van de Oostzee aan komen varen. Die werden van hun goederen afgeholpen en wij eisten een groot som losgeld. Drie van deze schepen rusten wij uit voor onze eigen vloot, twee zetten wij in vuur en vlam. We bleven er negen of tien dagen liggen. De admiraal en opperkapitein was de heer Dolhain, op wiens schip ik schipper was. ... Ik heb geen cent van de heer Dolhain ontvangen voor de huur van mijn schip of voor mijn werk. Ik heb zelfs nog 850 gulden aan Dolhain

geleend voor hij vanuit Engeland naar het Vlie voer, op 21 juni laatsleden. Voor dat geld kocht hij levensmiddelen voor zijn soldaten. Dat geld had ik ontvangen voor het transport van wijn uit Bordeaux naar Londen.

Hoewel de vloot van de geuzen een behoorlijk omvang heeft, moet men van de schepen geen al te grote voorstelling maken. Een ooggetuigen, die in 1570 gevangen zit in Emden, verklaart dat de schepen van de geuzen doorgaans niet groter zijn dan zestig last. Een last is een inhoudsmaat van ca. 3000 liter. Het schip van Blois van Treslong, dat hij in 1571 voor zesduizend gulden koopt, meet negentig last met een bewapening van zestien gotelingen, scheepsgeschut van gietijzer gegoten in Engeland waar ze 'Jewels of great value' worden genoemd. Het is voor die tijd derhalve een geducht oorlogsschip. Als in 1571 de Spanjaarden lucht krijgen van de samenspanning van de Hugenotenleider Gaspard de Coligny met Willem van Oranje en Lodewijk van Nassau worden de watergeuzen voor Alva een punt van aandacht.

1 April 1572

Op deze plattegrond van Brielle zijn de contouren van de oorspronkelijke vesting goed te zien. De Watergeuzen vielen aan de noordzijde de stad binnen.

Op 1 april 1572 veroveren de watergeuzen bij toeval Den Briel. Ze zochten eigenlijk een tijdelijk onderkomen. Admiraal Lumey wil na de succesvolle actie de buit inladen en de voorgenomen reis voortzetten, maar andere gezagvoerders op de vloot weten hem te overtuigen dat het beter is de verdediging van de stad te versterken en de plaats voor de prins te behouden. Ze houden het stadje bezet en Willem van Oranje verwerft daardoor een uitgangspositie voor zijn verzet tegen de Spanjaarden. Je kunt natuurlijk de inname zien als een goede 1-aprilgrap, maar voor de goede orde: de 1 april grap is niet typisch Nederlands en van oudere datum. Oranje die zich op dat tijdstip met andere plannen bezig houdt is niet onmiddellijk enthousiast over de inname van de stad. Hij vreest dat de aandacht van Alva teveel op hem zal worden gericht en

bovendien is hij bang voor de wreedheid die de Watergeuzen al menigmaal tentoon hebben gespreid en die doen de reputatie van de Opstand geen goed. De matroos Claes Hermans van Sescamp is een opvarende van de Geuzenvloot, die de inname van Den Briel meemaakt. Hij geeft later tijdens een verhoor een ooggetuige verslag:

Toen wij in volle zee kwamen, is bij ons aan boord gekomen kapitein Eloy. Hij kwam uit Engeland, maar aangezien hij daar geen proviand meer kon krijgen is hij naar Rochelles gevaren. Hij heeft mij toen in dienst genomen als loods tegen een loon van vier Engelse gouden angloten. Wij zijn daarna gevaren naar de Engelse kust en zijn vervolgens te Dover voor anker gegaan. Daar hebben we zes of zeven dagen gelegen. Er zijn toen negen schepen bijgekomen. Zowel grote als kleine. Ook troffen we hier de heer van Lumey. We zijn weer de zee opgegaan en hebben een schip veroverd, geladen met specerijen. We waren van plan het Vlie op te varen, maar de wind verhinderde dat. We zijn toen de Maas opgevaren en voor Den Briel voor anker gegaan. Daar hebben we ons volk aan wal gezet en vervolgens de stad veroverd. Ik zelf ben met acht of negen man aan boord gebleven om het schip te bewaken. Daarna ben ik pas aan wal gegaan. Toen waren alle kerken al verwoest. Wij waren met ongeveer driehonderd man. Ik ben ongeveer drie weken in Den Briel gebleven. Daarna ben ik met een koopman uit Calais weg gereisd. Daarna weer gekomen in het vendel van Eloy.

Willem II van der Marck, heer van Lumey, die in 1571 door Willem van Oranje tot opperbevelhebber van de vloot van de Watergeuzen is benoemd, vertrekt begin 1572 met 25 schepen en ongeveer 1200 man, onder wie Willem Bloys van Treslong, Jacob Blommaert en Lenaert Jansz de Graeff, van de Engelse kust. Koningin Elisabeth I van Engeland is hun piraterij zat en heeft hen de toegang tot het land ontzegt. Ze zwerven over de Noordzee, omdat er geen haven is die ze aan kunnen doen. Door een storm komen ze bij toeval in de Maasmond terecht. Jan Coppelstock, de veerman van het veer Maassluis-Den Briel, ziet de vloot liggen en vraagt aan de admiraal of ze

het nabijgelegen Den Briel gaan innemen. Als blijkt dat het Spaanse garnizoen afwezig is en er ook in de omgeving geen troepen zijn, besluit Lumey de stap te wagen. Op 1 april verliest dus bij toeval Alva zijn Bril, maar die maakt zich daar niet ongerust over waarmee hij een ernstige inschattingsfout maakt. Die inschattingsfout is mogelijk niet zozeer Den Briel, maar het feit dat enige dagen na de inname van Den Briel ook Vlissingen en Veere op eigen kracht het Spaanse juk afwerpen, waarna Enkhuizen, Hoorn en ander steden volgen, waar mogelijk ondersteund door de Watergeuzen. Dat Den Briel niet het oorspronkelijke doel van Lumey is, blijkt ook uit de mededeling van Claes Vaer, een schipper uit Brouwershaven, die gevangen is genomen door de geuzen en onder dwang meevaart. Volgens hem was de geuzenvloot op weg naar Texel om daar koningsgezinde schepen aan te vallen. Vaer weet kort na de inname van Den Briel aan de geuzen te ontsnappen. Hoe dan ook, het succes van de geuzen zorgt voor een grote toeloop van volk, waardoor de troepenmacht aanzienlijk toeneemt. Vanuit Den Briel worden er tochten ondernomen naar de andere steden in de Zeeuwse en Hollandse delta. Menige stad gaat om en verklaart zich voor de prins van Oranje. In Gorkum wordt door de nieuwe stadsregering de katholieke geestelijkheid (17 priesters en 2 broeders) gevangengenomen en naar Den Briel gestuurd. Na gruwelijke mishandeling besluit Lumey de geestelijken op te hangen. Ze staan bekend als de martelaren van Gorkum. Op de Grote Markt van Den Briel zijn ook andere katholieke geestelijken door verbranding omgebracht.

De noordelijkste punt van de vesting Den Briel met op de achtergrond Bastion IX en op de voorgrond de restanten van de Noordpoort, die in 1572 door de Watergeuzen met een scheepsmast is gerammeid om de stad in te nemen. Nog in datzelfde jaar is Bastion IX gebouwd. (foto: Dina)

De opstandelingen beheersen al spoedig na de inname van Den Briel de rivieren en daarmee de handel in

de delta. Dordrecht is vanwege zijn ligging volledig afhankelijk van de handelsvaart. Het stadsbestuur, dat niet bepaald gecharmeerd is van de watergeuzen vanwege hun gewelddadige reputatie, wil voorkomen dat Dordrecht van de handelsvaart wordt afgesneden en laat schoorvoetend de geuzen toe tot de stad en kiest de zijde van Oranje. Terwijl de Dordtse kerken en kloosters worden ontdaan van hun 'afgodische' voorwerpen, worden priesters en monniken ongemoeid gelaten. De gebouwen van de katholieken worden door de Calvinistische magistraat gevorderd en de kerken komen in handen van de Nederduits-gereformeerde gemeenten. Het Minderbroederklooster wordt een aantal jaren gebruikt als geschutgieterij en het Augustijnenklooster blijft voorlopig leeg staan. Op 19 juli 1572 komen afgevaardigden van de twaalf opstandige Hollandse steden bijeen in het refectorium van het voormalige klooster, dat nu bekend staat als de Statenzaal. Onder leiding van Marnix van Sint Aldegonde, rechterhand van Willem van Oranje, wordt er een aantal dagen vergaderd met als resultaat dat er geld op tafel komt om een huurleger op de been te brengen.

Duinkerkers

De Watergeuzen beschikken na de inname van Brielle al spoedig over de hegemonie in de Delta. Voor de Spaanse vloot blijft uitsluitend de haven van Grevelingen (fr. Gravelines) in Frans-Vlaanderen over. In 1585 slaagt de hertog van Parma erin Duinkerke te heroveren en wordt de vloot daarheen verplaatst. Oorspronkelijk bestaat de Spaanse vloot uit zogenaamde 'koningsschepen', maar al spoedig komt er versterking van schepen waarvan de eigenaar een kaperbrief heeft weten te bemachtigen bij de Hoge Admiraliteitsraad te Brussel. In ruil voor deze gunning moet de kaper 10% van de buit afgedragen als belasting en 35% schenken aan de armenzorg. Aangezien de armenzorg in handen is van de kerk is de schenking mooi ook ten bate van het eigen zielenheil. Vele kaperkapiteins komen uit Vlaanderen, zoals Michiel Jacobson, die zelfs opklimt tot viceadmiraal op de Spaanse vloot. Als hij na vijftig jaar trouwe dienst sneuvelt wordt hij begraven naast Columbus en Herman Cortés in de kathedraal van Sevilla. Al snel wordt door de kapers grote schade toegebracht aan de Hollandse en Zeeuwse koopvaart en visserij. In 1587 besluit de Staten-Generaal deze kapers tot zeerovers te bestempelen en het 'recht van voetspoeling' toe te passen, dat wil zeggen: gevangengenomen bemanningsleden van kaperschepen moeten zonder enige vorm van proces overboord worden gegooid of geknuppeld. De staande order Duinkerker

gevangenen in zee te werpen roept steeds meer weerstand op. Veel zeelui wisselen nogal eens van partij, wat trouwens een motief is voor de harde maatregel, en men houdt de relatie dus het liefst zo vriendelijk mogelijk. Als represaille wordt het de Duinkerkers op hun beurt verboden drenkelingen van zinkende Nederlandse oorlogsbodems te redden. De kapiteins van de Republiek ontduiken het bevel door gevangen Duinkerkers met een boot bij vloed op een van de zeer vele zandbanken voor de Vlaamse kust af te zetten. Zo worden toch hun voeten gespoeld en kunnen ze bij eb gewoon naar het vasteland lopen. Als dit eerder regel dan uitzondering wordt, eist men in 1625 van elke kapitein de eed dat hij gevangenen zal ombrengen of opbrengen, dit laatste tegen een premie van dertig gulden de kop. Duinkerker gevangenen die men opbrengt, worden alsnog door de admiraliteiten gehangen. Tezelfdertijd ontstaat er druk om gevangenen te ruilen. De vergaderingen van de admiraliteitsraden zijn vrij toegankelijk en worden regelmatig bezocht door delegaties van smekende zeemansvrouwen die het losgeld voor hun mannen niet kunnen opbrengen. Vanaf 1623 worden er in Roosendaal eenmalige uitwisselingsovereenkomsten gesloten, die tenslotte in 1629 resulteren in een verdrag. Daarna worden gevangen kapers geruild hoewel formeel de order van ophanging niet wordt ingetrokken. Als in 1631 in de Slag op de Slaak zo'n duizend kapers krijgsgevangen worden gemaakt, suggereert de Admiraliteit van Amsterdam om ze te verdrinken, wat echter door Frederik Hendrik wordt verboden. De laatste die Duinkerkers laat executeren schijnt Maarten Tromp te zijn geweest. Als zijn blokkadevloot in 1634 's nachts heimelijk door een schip wordt aangevallen, laat hij de bemanning ervan aan zijn ra's ophangen en vaart hij voor Duinkerke langs ter afschrikking.

In 1600 wordt het leger, onder leiding van prins Maurits op Duinkerke afgestuurd. Ondanks de gewonnen veldslag besluit hij de stad niet in te nemen. Zijn troepen zijn numeriek in de minderheid en hij vreest te worden afgesneden van zijn thuisbasis. De meest beroemde veldslag uit de vaderlandse geschiedenis is dan ook niet meer dan een belangrijke morele opsteker.

Het Twaalfjarige Bestand (1609-1621) is een onderbreking in de kaperactiviteiten. Na afloop van het bestand leeft de plaag verhevigd op. Opperveldheer Ambrogio Spinola laat twaalf nieuwe schepen bouwen en aartshertogin Isabella van Spanje verplaatst in 1626 de uitvoerende admiraliteit van de Spaanse Nederlanden van Sint-Winoksbergen naar Duinkerke. Naast Duinkerke ontwikkelt zich ook Oostende tot een kaperhaven in Spaanse dienst. Tussen 1627 en 1635 veroveren Duinkerker kapers 1606 Nederlandse schepen en brengen er 423 tot zinken. De meest succesvolle particuliere reder in die tijd is Jacob van de Walle die tussen 1623 en 1633 ruim 600 schepen prijs maakt. Het gemiddelde aantal schepen dat de kapers per jaar tussen 1627 en 1646 buitmaken is 229, waarvan ongeveer de helft uit de Republiek afkomstig is. Dat zijn niet allemaal rijk beladen koopvaarders maar ook gewone haringbuizen. Ook die vertegenwoordigen een aanzienlijk economisch belang. De 889 vissersschepen die tot 1646 verloren gaan hebben een geschatte waarde van zes miljoen gulden. Overigens moet men dat 'verloren' niet al te letterlijk opvatten. Meestal worden de schepen op de scheepsveiling van Duinkerke weer teruggekocht door de oude eigenaars. Desalniettemin valt ieder jaar zo'n 3% van de handelsvloot in handen van de Duinkerkers, wat de winstgevendheid ernstig aantast.

De Vliegende Groene Draeck afgebeeld op het mastschild van de Groene Draeck, de Lemsteraak van Prinses Beatrix, die vernoemd is naar het vlaggenschip van Piet Hein en vele jaren de Veerhaven in Rotterdam als thuishaven had.

Op 26 maart 1629 wordt Piet Hein op voorspraak van Frederik Hendrik beëdigd als luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland, waardoor hij bevelhebber is van de Staatse vloot, als eerste niet-adellijke admiraal en opvolger van de plaatsvervangend bevelhebber, de Zeeuwse edelman Philips van Dorp. Hein dient meteen een tienpuntenplan in ter verbetering van het admiraliteitsbestuur. Veel van zijn hervormingsvoorstellen worden echter door de vijf admiraliteiten afgewezen. Op 29 mei 1629 vertrekt hij met een vloot uit Hellevoetsluis, met de Vliegende Groene Draeck als vlaggenschip, om het op te nemen tegen de Duinkerker kapers, maar die hebben nog geen zee gekozen. Op 17 juni onderschept hij drie Oostender kaperschepen. Ook vanuit Oostende zijn kapers actief. De succesvolle Duinkerker kaper Jan Baert deed hier zijn ervaring op. Zoals Hein zijn gewoonte is schuift hij zijn schip tussen twee vijandige schepen in, toevallig die van de admiraal en de viceadmiraal van de Oostender vloot, om ze beiden tegelijkertijd de volle laag te geven. Het loopt ditmaal voor Hein slecht af. Hij wordt geraakt door een achtpondskogel en is op slag dood. Het is wel wat tegendraads als je bedenkt dat de beroemde kaperadmiraal feitelijk aan zijn

einde komt door de hand van zijn vakbroeders. Dat de slag niet verloren gaat is te danken aan de tegenwoordigheid van geest van de vlaggenkapitein van het admiraalsschip: Maarten Harpertsz Tromp. Twee kaperschepen worden genomen en de bemanningen ter plekke opgehangen. Het derde kaperschip met aan boord het lijk van admiraal Jacob Besage komt zwaar gehavend terug in Oostende, waar hij begraven wordt in de Sint-Pieterskerk. Piet Hein is op 4 juli 1629 met grote eer begraven in de Oude Kerk te Delft. In 1638 komt, na lang aandringen van de weduwe, op staatskosten het beloofde marmeren praalgraf klaar. Op zijn graf prijkt de spreuk (in het Grieks): *Het sterven is niet schandelijk, wel om schandelijk te sterven*. Eerst in 1870 wordt in Delfshaven een zandstenen beeld geplaatst, een werk van de Bossche beeldhouwer Joseph Graven.

Slag bij Duins

Duinkerke is een toevoerhaven voor de Spaanse Nederlanden die vaak wordt gebruikt om met inzet van grote Spaanse galjoenen geld en manschappen naar het leger te brengen. Vanaf 1631 kan de vloot van de Republiek, met twee dozijn schepen meestal kleiner in omvang dan de Duinkerkers, alleen maar wat patrouilles, kruistochten genaamd, uitvoeren om zo nu en dan een kaper te onderscheppen. Omdat dit ondanks steun van particuliere niet veel zoden aan de dijk zet, probeert men permanent de haven van Duinkerken te blokkeren, wat lastig is, omdat de smalle vaargeul 't Scheurtje' gedekt wordt door fort 'het Houten Wambuis', dat door een verdeckte weergang met het vasteland is verbonden en op zijn beurt wordt gedekt door fort 'Mardijk'. Het weinig energieke optreden van luitenant-admiraal Philips van Dorp vormt geen al te grote belemmering voor de Spanjaarden, als de transporten tenminste niet al te groot zijn.

Reinier Nooms, 'Before the Battle of the Downs' (Slag bij Duins) ca. 1639. Centraal het vlaggenschip van Maarten Tromp, de Aemilia.

Als in 1639 de Fransen de landroute naar Duinkerke afsnijden wordt getracht met een vloot door te breken naar de havenstad, wat echter wordt verijdeld door de veel krachtadiger nieuwe bevelhebber Maarten Harpertsz Tromp. Tromp drijft de Spaanse vloot op de rede van Duins. Aan de zeeslag die volgt, bekend als de Slag bij Duins, nemen de Duinkerker kapers volop deel. De

Spaanse vloot wordt bijna vernietigd, maar de kaperschepen weten, dankzij hun grotere wendbaarheid en snelheid, grotendeels te ontkomen. De kapers hebben smallere vaartuigen ontwikkeld, fregatten genaamd, waarmee ze langs de Nederlandse oorlogsbodems, feitelijk brede en trage vrachtschepen, weten te glijpen. De Nederlandse admiraliteit ziet zich gedwongen dit type na te bouwen 'omdat men met een koe geen haas pleegt te vangen'. De nieuwere schepen zijn goedkoper en sneller maar niet al te zwaar bewapend om niet te diep te steken. Tegen de Spaanse marine zijn ze afdoende, tegen de Engelse zullen ze na 1650 tekortschieten.

De kapers worden in 1641 tot 'vrijbuit' verklaard, wat inhoudt dat eenieder ze mag aanvallen ook zonder kaperbrief. Hoewel er opbrengpremies worden uitgelooft tot 30.000 gulden voor de grootste oorlogsbodems wordt de kaperij alleen maar toe. Naast een dertigtal koningsschepen gebruiken zo'n zeventig particuliere reders Duinkerke als uitvalsbasis. Nederlandse schepen kunnen alleen nog in konvooi min of meer veilig door Het Kanaal varen. De kapers verbrede hun werkterrein en gaan zelfs de omweg rond Schotland onveilig maken. Luitenant-admiraal Tromp krijgt van de Staten-Generaal de opdracht om de havens te blokkeren, terwijl Lodewijk XIII van

Frankrijk met zijn leger eerst Grevelingen (29 juli 1644), daarna de forten (10 juli 1645) en op 11 oktober 1646 Duinkerke zelf inneemt. Het is het einde van de Duinkerker kaapvaart. Alleen vanuit Oostende vindt er nog enige kaperij plaats totdat de Vrede van Münster in 1648 ook daar een eind aan maakt.

Piet Pietersz Hein

Piet Pietersz Hein is geboren in 1577 in Delfshaven als zoon van schipper Pieter Cornelisz Hein en Neeltgen Claeszdochter. Van Heins jeugd is nauwelijks iets bekend alleen dat hij leert lezen en schrijven. Hij heeft drie jongere broers: Jacob, Simon en Cornelis, die alle drie koopman zullen worden. In 1598 raakt hij samen met zijn vader in Spaanse gevangenschap en ingezet als galeislaaf op de vloot van Ambrosio Spinola, wiens vloot voornamelijk bestaat uit galeien en galjoenen. Door een uitwisseling van gevangenen komt hij in 1602 vrij. Hij zal gedurende zijn verdere leven menigmaal compassie tonen met tot slaaf gemaakte Afrikanen en kritisch zijn op hun behandeling door Europeanen. Zijn ervaring als galeislaaf zal daarbij mogelijk van invloed zijn geweest. In 1603 raakt hij als schipper van de Kleine Neptunus opnieuw gevangen en opgesloten in het fort van Havanna. De koopman Jan Gerritsz Meerman laat zijn schipper op de Wassende Maen, die in 1605 een handelsreis maakt naar Cuba, informatie inwinnen naar het lot van Hein. Onverwacht keert deze in 1607 terug, zonder dat bekend is hoe zijn bevrijding tot stand is gekomen. Eind 1607 treedt Hein in dienst bij de VOC als stuurman op de Hollandia, die deel uitmaakt van de vloot onder bevel van Pieter Willemsz Verhoeff, die onder meer zijn sporen heeft verdiend in 1602 in de Slag bij Gibraltar, waar hij onmiddellijk succesvol het bevel overneemt als admiraal Jacob van Heemskerck sneuvelt. De vloot vertrekt naar de Banda-eilanden om de handel in specerijen te monopoliseren. In april 1609 komt de vloot op Banda Neira aan, waar getracht wordt een fort te vestigen. De Bandanezen geven de voorkeur aan vrije handel met verschillende naties om te kunnen verkopen aan de hoogst biedende. De VOC wil echter het alleenrecht op de specerijenhandel. De onderhandelingen verlopen stroef. De dorpschouwen nodigen Verhoeff en twee andere commandanten uit om op het strand te onderhandelen, laten hen vervolgens in het bos in de val lopen en vermoorden het drietal. De represaille is verschrikkelijk: verschillende Bandanese dorpen worden geplunderd, schepen worden verwoest en de kampong Lebetakke uitgemoord. Het wordt niet erg waarschijnlijk geacht dat Hein hieraan heeft deelgenomen, omdat hij in die tijd nog geen militaire functie heeft. De Bandanezen buigen voor het geweld en erkennen het Nederlandse gezag. Begin 1611 raakt Hein wel betrokken bij militaire acties: hij leidt twee strafexpedities tegen de eilanden Banda Besar en Pulo Run, waarna hij opdracht krijgt om op Banda Neira het Fort Belgica te bouwen, het derde VOC-fort op de Banda-eilanden. In mei 1611 keert hij terug naar Holland met een kostbare lading kruidnagels, ter waarde van 100.000 gulden, die echter gaat broeien en, om brand te voorkomen, bij de Azoren overboord wordt gezet. In juni 1612 arriveert hij op de rede van Texel na een reis van 4½ jaar.

Piet Hein, naar een schilderij van Paulus Moreelse uit 1629.

Als Hein in 1622 zitting neemt als schepen in de vroedschap van Rotterdam moet hij akten ondertekenen en daarvoor heeft hij een wapenschild nodig. Zijn keuze is simpel: een vogeltje (pietje) op een heining (Hein).

Hein vestigt zich in Rotterdam en trouwt in 1612 met Anneke Claesdochter de Reus, de twaalf jaar oudere weduwe van zijn in 1611 in de Molukken omgekomen collega Jan Cornelisz de Wit. Anneke is een goede partij, telg uit een gegoede koopmansfamilie met belangrijke relaties en ze bezit een huis aan de Blaak in Rotterdam. Hein is een spaarzaam man en in 1613 heeft hij een eigen schip, de Sphaera Mundi. Het echtpaar is welvarend genoeg om in 1614 een groot huis te kopen aan de Rotterdamse Leuvehaven. In 1617 vaart Hein als schipper op de Neptunus, waarmee hij in 1618 Venetië aandoet. Schip en bemanning worden geprest door de Venetiaanse regering om te vechten in het conflict met het Koninkrijk Napels en Sicilië. Ze zijn de niet enige Nederlanders die deelnemen aan deze oorlog. De Staten generaal verhuurt in de jaren 1616-1621 aan Venetië een vloot van acht schepen, waaronder De Spiegel, De Emaus en De drie Coningen van de Admiraliteit op de Maze, met drieduizend man troepen onder leiding van graaf Johan Ernst van Nassau. De onvrijwillige dienst bevalt Hein kennelijk niet en in 1620 verlaat hij zijn schip en reist over land naar huis. Burgemeester van Rotterdam Abraham Jansz de Reus, een neef van zijn vrouw, bezorgd hem een functie als schepen in de vroedschap, zonder dat hij poorter is. Het lijkt op nepotisme, maar ten gunste van Hein kan gezegd worden dat hij zijn verplichtingen nauwgezet en gewetensvol nakomt.

West-Indische-Compagnie

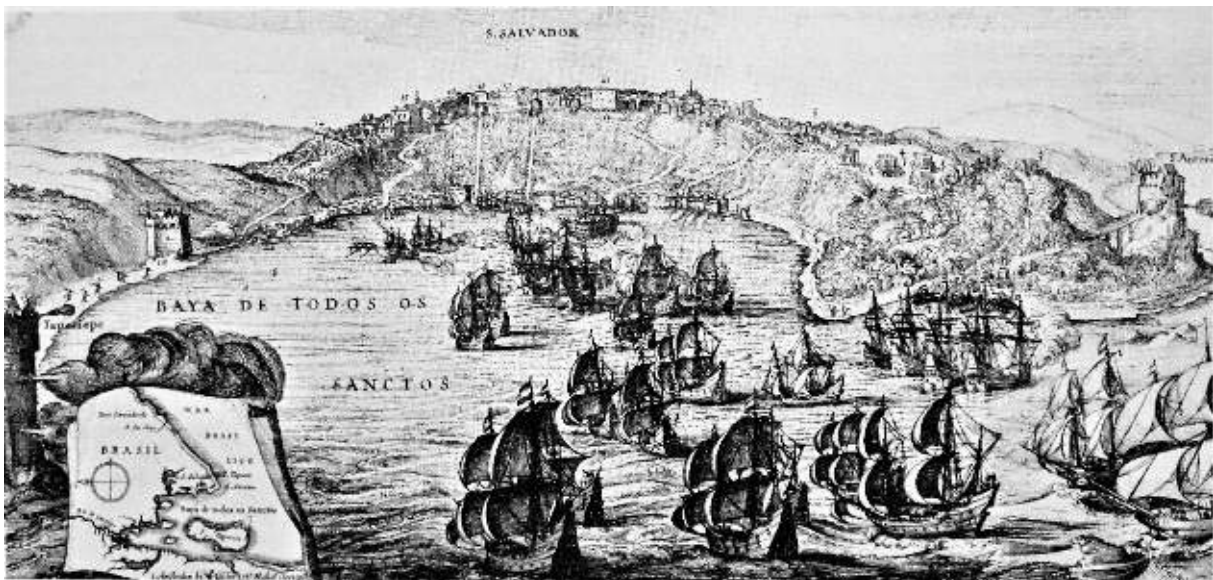
De 'Nederlandse' deelname aan de Atlantische handelsvaart voltrekt zich in de zestiende eeuw binnen de contouren van het Bourgondische-Habsburgse rijk. Een belangrijk deel van de Atlantische handel concentreert zich in Antwerpen. In de jaren 1528-1552 worden verschillende kooplieden met Nederlandse namen gecontracteerd voor het transport van slaven naar Spaans-Amerika. Slaven zijn voor Spanje van vitaal belang vanwege het nijpende tekort aan arbeidskrachten op de plantages en de goud- en zilvermijnen. De autochtone bevolking is als gevolg van de komst van de Europeanen sterk gedecimeerd. Spanje en Portugal hebben onderling hun invloedssfeer in (Zuid) Amerika geregeld, waarbij Brazilië aan Portugal is toegefallen. Naast Spaans-Amerika wekt ook Brazilië commerciële belangstelling bij Nederlandse kooplieden. Het verbouwen en verwerken van rietsuiker vereist meer investering dan de Portugezen kunnen opbrengen, zodat Zuid- en Noord-Nederlandse kooplieden hiervan profiteren en geld beschikbaar stellen voor de aanschaf van slaven en suikerkooktoestellen. De ruwe suiker wordt door Nederlandse reders naar Antwerpen, Amsterdam en Hamburg verscheept. Er is vanwege deze succesvolle handelsvaart weinig aanleiding voor de Nederlandse kooplieden om zich zelfstandig te manifesteren. Hun handel groeit ondanks de oorlog tussen de Republiek en Spanje. De val van Antwerpen in 1585 is een keerpunt. Terzelfdertijd worden in de Spaanse havens honderd Nederlandse schepen in beslag genomen een maatregel die zich in 1595 en 1598 herhaald. De inbreuk op de vrije handel veroorzaakt een acuut gebrek aan zout dat als conserveringsmiddel voor met name de haringvangst onontbeerlijk is. De inbeslagname van schepen is op enige termijn contraproductief voor Spanje, omdat Nederlandse reders onafhankelijk en van buiten Spanje zout gaan verscheppen. Feitelijk is de Oostzeevaart een handelsvaart van de Middellandse Zee, langs de West-Europese Atlantische en Noordzeekust naar de staten rond de Oostzee en terug, met Amsterdam prettig in het midden. De voornaamste ladingen vanuit de Oostzee zijn graan en hout. Vijftig procent van het graan wordt via de stapelplaats Amsterdam naar het zuiden doorgevoerd. Als retourvracht zijn zout en wijn het voornaamste. Deels wordt het ruwe zout direct naar de Oostzee getransporteerd, maar het andere deel wordt in de Zeeuwse en Hollandse ziederijen geraffineerd, dat eensdeels wordt verkocht aan de inlandse haringvisserij en anderdeels wordt doorgevoerd naar de Oostzee. De Sonttol registreert dat in de eeuw tussen 1562 en 1657 gemiddeld per jaar 61% van het zout dat naar de Oostzee wordt verscheept, gebeurt met Nederlandse schepen. In de jaren 1610-1617 is het zelfs bijna 90%. Het eerste Nederlandse schip dat onafhankelijk van Spanje zelf zout gaat halen laat in 1599 zijn ankers vallen voor de kust van Venezuela, al spoedig door andere gevolgd. Volgens Spaanse schattingen komen tussen 1600 en 1605 zeker zeshonderd Nederlandse schepen zout halen. Zeeuwse kooplieden vestigen rond 1600 handelsposten op de zogenaamde 'Wilde Kust' gelegen tussen de mondingen van de Amazone en de Orinoco. Ze ruilen gebruiksartikelen en textiel tegen tabak, kleurstof en cacao. Een ander Nederlands initiatief is de vaart op de Afrikaanse Westkust om gebruiksartikelen te ruilen voor goud, ivoor, huiden, peper en gom. In 1599 leidt dat tot bundeling van acht Amsterdamse reders in de Guinese Compagnie, waarbij zich later ook reders uit Delft, Rotterdam en Dordrecht voegen. Zeeuwse kooplieden volgen met een eigen Guinese Compagnie. Ondanks de bundeling van krachten lukt het niet een vast steunpunt op de Afrikaanse kust te vestigen.

Het Twaalfjarig Bestand is de Spanjaarden mede ingegeven om de Nederlandse initiatieven in de Atlantische vaart af te remmen en hopelijk zelfs te stoppen. Wat maar ten dele lukt. Als in 1621 het Twaalfjarig Bestand afloopt wordt de West-Indische-Compagnie (WIC) opgericht. Reeds in 1618 zijn er onderhandelingen gaande om

een compagnie te stichten die alle commerciële belangen bundelt en na afloop van het Bestand de oorlog met Spanje een nieuwe dimensie kan geven. Het gaat er dus om de Spaanse handel in het Atlantische gebied te verstoren en de stroom van edele metalen uit Amerika af te snijden. De WIC is derhalve niet meer, maar ook niet minder dan een kaperorganisatie. In de eerste jaren (1621-1629) legt de Compagnie er zich in het bijzonder op toe de Portugezen en Spanjaarden in het Atlantische gebied zoveel mogelijk afbreuk te doen. Deze agressieve politiek zorgt ervoor dat de bestaande samenwerking met de Portugezen in de suikervaart op Brazilië wordt beëindigd. De WIC kent gelijk de VOC en de Admiraliteit vijf kamers: Amsterdam, Zeeland, de Maze (Rotterdam, Delft en Dordrecht), Noorderkwartier (Enkhuizen, Hoorn, Medemblik, Alkmaar, Edam en Monnikendam) en Groningen en Friesland. De kamers krijgen elk een belangengebied toegewezen. Amsterdam moet zich bezig houden met Nieuw-Nederland (Noord-Amerika), Zeeland krijgt het toezicht op de Wilde Kust en de Goudkust, het Noorderkwartier het gebied rond de Gambiamonding en De Maze de kusthandel op Sierra Leone. Het geheel staat onder leiding van de Heren XIX.

de Zilvervloot

In de jaren twintig van de zeventiende eeuw voert Piet Hein het bevel in drie expedities van de WIC. Hij krijgt een kaperbrief om schepen van vijandelijke mogendheden in beslag te nemen. Voor de eerste tocht (1624-1625) wordt hij benoemd tot viceadmiraal, onder admiraal Jacob Willekens. Een vloot van 26 schepen bereikt in mei 1624 de hoofdstad São Salvador da Bahia de Todos os Santos van de jonge Portugese kolonie Brazilië. Hein leidt persoonlijk de succesvolle bestorming van het fort van de stad. De verdediging stort ineen en de stad valt zonder slag of stoot binnen een dag in handen van een landingsmacht van soldaten.

Admiraal Jacob Willekens (1564-1649) veroverf op 10 mei 1624 San Salvador aan de Allerheiligenbaai, tijdens de eerste expeditie van de WIC naar Brazilië in 1624-1625. Ets van Claes Jansz Visscher en Hessel Gerritsz uit 1624.

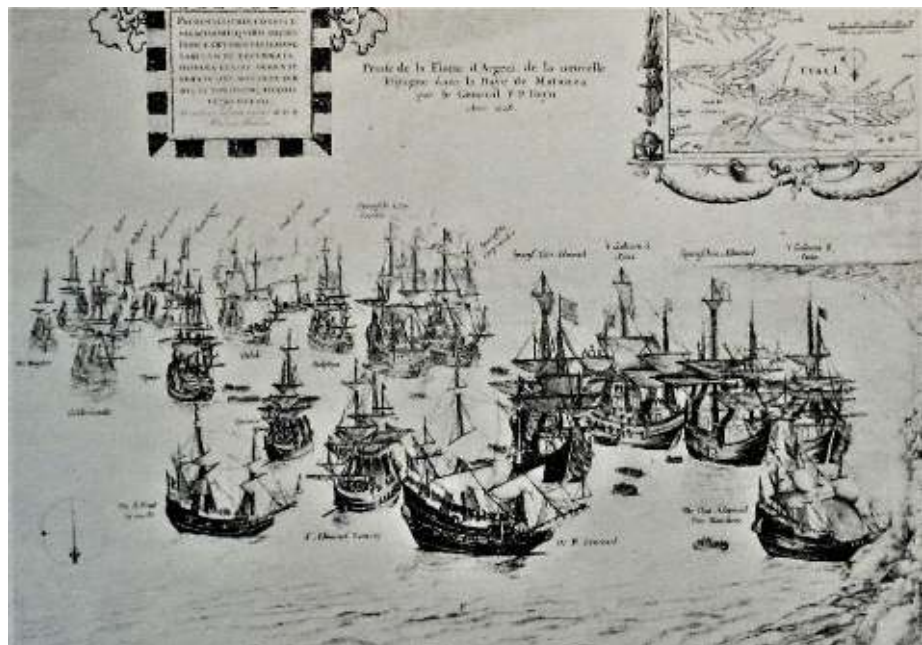
In augustus 1624 vertrekt Hein met zeven schepen uit Salvador da Bahia. Willekens heeft een week eerder met de andere schepen zeil gezet naar Nederland, om vandaar uit São Paulo de Loanda (een Portugese kolonie in Angola, destijds een belangrijke uitvoerhaven van slaven) te veroveren. Met het blokkeren van de slavenhandel wil men het hele plantagesysteem in Amerika lam leggen. De WIC doet tot 1635 niet aan slavenhandel, die dan nog als niet ethisch wordt gezien. De aanval op Loanda mislukt en de blokkade wordt opgeheven. Hein vaart in februari 1625 weer naar São Salvador, waar hij wordt verrast door de aanwezigheid van een Portugese vloot die de stad belegert. Heins smaldeel is te klein om de belegerde stad te ontzetten. Als enige tijd later de stad wordt heroverd door de Portugezen besluit hij naar Nederland terug te keren.

Voor de tweede tocht (1626-1627) wordt Hein benoemd tot admiraal en tevens tot kapitein-Generaal, de opperbevelhebber voor alle Nederlandse militaire activiteiten in Amerika. In mei vertrekt hij met een hulpvloot van negen schepen naar Cuba om zich daar te verenigen met de hoofdvloot. Ze zeilen naar de zuidpunt van Florida voor een rendez-vous met alle Nederlandse vloten om de Spaanse zilvervloot te onderscheppen. Hein

ziet letterlijk het rijke konvooi van Spaanse schepen aan zijn neus voorbijgaan, omdat de nodige versterking er niet is. Als hij na enige tijd nog geen contact heeft kunnen maken met de andere vloten vertrekt hij naar Brazilië. Door de windrichting moet dat met een enorme omweg: via de Azoren en Afrika. Het jaar 1627 is al aangebroken als ze Sierra Leone bereiken. Vandaaruit wordt de oversteek naar Brazilië gemaakt, dat eind februari wordt bereikt. Met zijn betrekkelijk geringe vlootsterkte van negen schepen kan hij Bahia niet hernemen, maar de 26 Portugese schepen die op de rede liggen valt hij aan en verovert ze allemaal. Zijn eigen schip, de Amsterdam, loopt op een zandbank en wordt door de forten wrak geschoten. Ze steken het schip zelf in brand om te voorkomen dat het in handen van de vijand zal vallen. Hein loopt een schot in zijn linkerarm op. Negen schepen worden prijsgenomen en de andere zeventien in de brand gestoken. Tot de buit behoren 2564 kisten suiker en 1172 huiden. Twee slavenschepen die uit Angola aankomen worden ook prijsgemaakt. Hein weet niet wat hij met de slaven aan moet en laat hen vrij op het eiland Itaparica. Hierna splitst Hein zijn vloot om zuidelijker verschillende Braziliaanse havens te teisteren. Zelf is hij in juni weer in de Allerheiligenbaai en valt met sloepen Portugese schepen aan die in kreken verborgen liggen, wat hem een rijke buit aan suiker oplevert. Eind augustus wordt de terugtocht naar Nederland aanvaard.

Ook op de derde tocht (1628-1629) voert Hein de titels van kapitein-generaal en admiraal. Naast de vloot van Hein zendt de WIC een vloot van twaalf schepen onder leiding van Dirck Symensz Uitgeest en eveneens met twaalf schepen Pieter Adriaensz Ita vast vooruit naar de Caraïben. Hein vertrekt met 31 schepen en 4000 man op 13 april met de uitdrukkelijke opdracht de Spaanse schatvloot te onderscheppen, die onder meer met zilver, indigo (plantaardige blauwe kleurstof) en cochenille (rode kleurstof gewonnen uit de cochenilleuis) onderweg is naar Spanje. Zijn vlaggenschip is de Amsterdam met vijftig stukken geschut, met als vlaggenkapitein Witte Cornelisz de With. Viceadmiraal is Joost van Trappen Banckert van de Zeeuwse Kamer van de WIC. Omdat de plannen al in een vroeg stadium zijn uitgelekt kijkt heel West-Europa toe of het Hein zal lukken. De Spaanse vloot, die het zilver uit Peru moet vervoeren, blijft in de haven liggen als de WIC-vloot wordt gesignaleerd. De vloot uit Mexico kan echter niet op tijd worden gewaarschuwd en vaart richting Cuba. Een deel van de vloot drijft door een storm af in de richting van de Nederlandse vloot die in de buurt van Havana al een tijd ligt te wachten en op het punt staat terug te keren.

Het kapen van de 'Zilvervloot' in de Baai van Matanzas, naar een gravure toegeschreven aan J. Hondius uit 1628-1629. Linksboven een opdracht van de WIC en in de rechterbovenhoek een situatiekaart.

Vijftien schepen vallen vrijwel zonder gevecht in Heins handen. Het levert, na aftrek van de kosten, ruim elf miljoen gulden op. De stadhouder heeft recht op 10% van de winst, maar krijgt volgens een opgaaf van Johan de Witt 700.000

gulden. Hein wordt beloond met zesduizend gulden en de bemanningsleden met elk 200 gulden. De verovering levert hem de grote faam op die tot de dag van vandaag voortduurt. Met de opbrengst van dergelijke goud- en zilvertransporten bekostigt Spanje de strijd tegen de Nederlandse opstandelingen. Het verlies betekent voor de Habsburgers niet alleen een verlies aan prestige maar ook de onmogelijkheid de oorlog voort te zetten wegens gebrek aan geld. De positie van Spanje als wereldmacht zal hierna binnen één generatie verloren gaan. De Republiek heeft nu echter de middelen om de kostbare belegering van de onneembaar geachte 'Moerasdraeck' ('s-Hertogenbosch) te beginnen. De verovering van de Zilvervloot is dus in dubbele betekenis een materiële overwinning en de opmaat voor de uiteindelijke overwinning op Spanje. Op 17 september begint Hein aan zijn retourreis. Het adviesjacht Ooievaar van kapitein Salomon Willemsz snelt vooruit en bereikt op 15 november Rotterdam. De volgende dag doet de kapitein verslag aan de Staten-Generaal en de stadhouder. De vreugde is

zo groot dat zowel de Staten als de prins Willemsz een gouden ketting toezegt enkel en alleen omdat hij de boodschapper is van het goede nieuws. Men probeert het nog geheim te houden, maar op 17 november heeft drukker Jan van Hilten de primeur. Hein en zijn vloot zijn echter nog lang niet thuis. De Spaanse koning heeft uit voorzorg een grote vloot bijeengebracht in Cádiz, maar durft zo laat in het jaar de schepen niet de zee op te sturen. Hij zet al zijn hoop op de Duinkerker kapers. Om de doorgang door Het Kanaal vrij te houden vaart commandeur Johan Evertsen uit met een Zeeuws smaldeel. Geteisterd door stormen en scheurbuik bereikt Heins vloot op 3 december Land's End waar Evertsen hem opwacht met drie schepen en het kwade bericht dat hij zich tussen 27 Duinkerkers heeft moeten doorvechten. Luitenant-admiraal Filips van Dorp is, hoewel kruisend op volle zee met tien schepen, zonder slag te durven leveren, teruggekeerd naar Vlissingen. Het zal hem zwaar worden aangerekend. Hein besluit de haven van Falmouth binnen te vallen. Vijf afgedwaalde schepen van zijn vloot komen na felle gevechten op eigen houtje behouden thuis. De WIC meldt dat Karel I van Engeland persoonlijke heeft toegezegd het geldende assistentieverdrag na te komen, maar Hein heeft daar weinig vertrouwen in en houdt de kanonnen geladen en de lonten brandend zolang hij in de haven ligt. De Engelsen, tot verbazing van alle gezanten, die het tegenovergestelde hebben voorspeld, weten de verleiding te weerstaan. Op 3 januari 1629 verlaat Hein Falmouth en zeilt op 9 januari het Goerese Gat binnen. In Amsterdam, Haarlem en Leiden wordt hij als een held binnengehaald. Er volgen vele eremaaltijden en publieke huldigingen met openbare feestelijkheden en vuurwerk. Alle grenssteden en ambassades moeten verplicht feestvieren, zodat aan de hele wereld duidelijk wordt gemaakt hoe groot de overwinning is. Als Hein op het bordes van het stadhuis van Leiden staat en door een uitzinnige menigte wordt toegejuicht, relativeert hij zijn roem door tegen de burgemeester op te merken:

Siet hoe het volck nu raest, omdat [ick] soo grooten schat t'huys brenghe, [die] daer weijnich voor hebbe gedaen; ende te voren als ick der voor hadde ghevochten, ende verre grooter daden ghedaen als dese, en heeft men sich naeuwlijcks aen mij ghekeert.

De Vliegende Groene Draeck, gebouwd in 1623, is een middelgroot fregat van de Admiraliteit op de Maze. Het schip meet 220 last (ca. 440 ton), voert 26 kanonnen en heeft een bemanning van 125 koppen. Mogelijk onder gezag van kapitein Maarten Tromp loopt op 21 september 1631 de Draeck bij het uitzeilen in de Wielingen (zuidelijke hoofdgeul naar de Westerschelde) aan de grond, door een fout van de loods. Het wrak rust nog altijd op de bodem van de zee.

In februari krijgt Hein een gouden erketting van stadhouder Frederik Hendrik, de admiraal-generaal van 's lands vloot. De aandeelhouders van de WIC krijgen een dividend uitgekeerd van 50%. De koersen stijgen met 225%. Hein had zijn vrouw nog aangeraden aandelen te kopen maar die durfde dat niet aan. De Heren Negentien, de bewindhebbers van de WIC, krijgen gezamenlijk 1% van de winst. De opvarenden krijgen als prijsgeld slechts zeventien maanden extra gage. Hein krijgt de keus of hij uitbetaald wil worden in geld of cochenille; hij kiest voor baar geld maar merkt kort daarna dat de prijs van de rode verfstof juist door zijn actie flink aan het stijgen is en vraagt alsnog in natura betaald te worden, wat hem wordt geweigerd. De opvarenden voelen zich tekortgedaan, het WIC-kantoor in Amsterdam wordt bestormd en Hein, die bedreigd is, vreest dat men bij hem of zijn vrouw verhaal zal komen halen. Dit alles verstoort de verhouding tussen hem en de compagnie. Het komt de Staten-Generaal ter ore dat er onoverbrugbare tegenstellingen zijn ontstaan tussen Hein en de Heren Negentien. In allerijl wordt er een verzoeningscommissie benoemd die echter al snel moet melden dat de onderhandelingen stuk zijn gelopen op de eisen die Hein stelt: hij wil volledige vrijheid van handelen, een gage van 1500 gulden per maand en bewindhebber worden van de Admiraliteit van Amsterdam.

Jan Baert/Jean Bart

Het blijft een generatie lang rustig in Duinkerke. In de jaren 1672-1679 is Frankrijk in de Frans-Nederlandse Oorlog de nieuwe vijand. Nadat in 1662 Frankrijk Duinkerke van Engeland heeft gekocht, laat Lodewijk XIV in 1672 de kaperij herleven door het uitgeven van kaperbrieven gericht tegen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Onder de kapers bevinden zich naast Vlamingen ook Zeeuwen en Hollanders. De oorlog neemt zijn aanvang als Frankrijk de Republiek binnenvalt in het streven naar 'natuurlijke' grenzen. De Republiek triomfeert in de beginfase (1672-1674) als ze de Franse en Engelse marine weet af te weren en op het land de Franse, Keulse en Münsterse troepen weet terug te slaan. Het jaar 1672 staat bekend als het Rampjaar aangezien de kosten van de militaire inspanningen sterk bijdragen aan het einde van de Gouden Eeuw. Lodewijk XIV verandert zijn strategie en richt zich vooral op de Zuidelijk-Nederlanden waar hij de tactiek van de verschroeide aarde toepast. In de vervolgfase (1674-1676) gaat Engeland tegen Frankrijk in oppositie, terwijl de Rooms-Duitse keizer en Brandenburg-Pruisen de Fransen belagen in de Elzas. Lodewijk XIV in het nauw gebracht creëert een afleiding door de opstand op Sicilië tegen Spanje te steunen en een bondgenootschap met Zweden aan te gaan, die Brandenburg binnenvallen met als gevolg de 'Schoonse Oorlog' met Denemarken. Pas in de slotfase (1677-1678) boeken Frankrijk en Zweden weer succes waardoor Lodewijk XIV de oorlog kan afsluiten met gebiedsuitbreiding in de Franche-Comté, in de Zuidelijke Nederlanden en de Caraïben. De vrede met de Republiek (augustus 1678), met Spanje (september 1678), met Zweden en de keizer van Duitsland (februari 1679) en met Brandenburg-Pruisen (juni 1679) sluiten de Frans-Nederlandse Oorlog af.

Jan Baert, bij de Franse Jean Bart, is geboren te Duinkerke als telg in een geslacht van Duinkerker zeelieden en militairen. Zijn vader Cornil Baert sneuvelt in de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog in dienst van de Nederlandse Admiraliteit, terwijl zijn overgrootvader Michiel Jacobson als Duinkerker kaper opklimt tot viceadmiraal in Spaanse dienst. Jan Baert is evenals zijn familie Nederlandstalig. Tijdens de Nederlandse Opstand blijft Duinkerke in Spaanse handen. Bij de Slag bij Duinkerke op 23 juni 1658 verovert het Franse leger onder leiding van maarschalk Henri Turenne Duinkerke op de Spanjaarden. Diezelfde avond overhandigt Lodewijk de XIV de stad aan de Engelsen, zijn toenmalige bondgenoot. Baert is 12 jaar als hij zich als Engels onderdaan aanmeldt op een schip. In 1666 verbindt Frankrijk zich met de Republiek tegen Engeland. Baert gaat scheep, nu als Nederlands onderdaan, als luitenant op het 'Vette Varken', met de opdracht de Engelsen vlootbewegingen te observeren. In de zomer monstert hij aan als matroos op de Zeven Provinciën onder bevel van Michiel de Ruyter. Na de Tocht naar Chatham in 1667 wordt de Vrede van Breda getekend. Baert krijgt van de Ruyter het bevel over de brigantijn 'De Gouden Eend'.

Slag bij Texel op 29 juni 1694. Naar een olieverf schilderij van Eugène Isabey uit de negentiende eeuw.

In het Rampjaar 1672, Duinkerke is dan weer in Franse handen, krijgt Jan Baert, als Frans onderdaan Jean Bart, van Lodewijk XIV een kaperbrief. Hij slaagt erin tijdens zijn actieve jaren 386 schepen te veroveren en brengt tevens een groot aantal vaartuigen tot zinken of steekt ze in brand. Hij wordt dan ook wel 'de schrik van de Noordzee' genoemd. Hij behaalt zijn grootste successen tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-1697). In 1691 weet Bart de blokkade voor Duinkerke te doorbreken. Om de activiteiten van de Kapers te stoppen trachten Engeland en de Republiek samen Duinkerke te veroveren, zowel over land (1692) als vanuit zee (1694 en 1695), echter zonder succes. Zowel in 1694 als in 1695 weet Bart de aanvallen van de Engels-Nederlandse vloot af te slaan. Zijn grootste prestatie levert hij bij de Slag bij Texel in 1694.

In 1692 heeft de Franse vloot een nederlaag geleden tegen de Engelsen en ligt sedertdien werkloos in de haven van Toulon. De Engelse heersen op zee waardoor de aanvoer van graan stagneert en tegen het eind van de zeventiende eeuw leidt het Franse volk hongersnood. Er wordt graan gekocht in Scandinavië, maar het konvooi van 96

Franse schepen valt in handen van de Republiek. Bart slaagt erin de Hollanders het graan weer afhandig te maken. Hij neemt het met zes fregatten op tegen zes grotere Hollandse schepen. Zijn succesvolle actie zorgt ervoor dat in Frankrijk de graanprijs daalt van 30 tot 3 pond per schepel. Na de Slag bij Texel op 29 juni 1694 heeft Bart in Frankrijk een heldenstatus. Lodewijk XIV slaat Bart tot ridder en benoemt hem tot commandant van de Duinkerker vloot. In de Slag bij de Doggersbank in 1696 weet hij wederom een aantal Noord-Nederlandse koopvaardijsschepen en begeleidende oorlogsbodems te veroveren en in brand te steken, vlak voor de boeg van een veel grotere Engelse vloot. De Republiek koopt in 1697 een aantal particuliere reders (kapers) uit waarna de kaapvaart sterk in betekenis afneemt. Bart is meer militair dan kaper, wat 1698 zijn bevestiging krijgt met de benoeming tot eskadercommandant. Jan Baert / Jean Bart overlijdt in 1702 ten gevolge van een longontsteking. Hij is begraven in de Sint-Elooiskerk in Duinkerke, waar na verloop van tijd zijn graf verloren ging, maar in 1928 weer werd teruggevonden.

Lit.&bron.: J.J. Backer Dirks, *De Nederlandsche zeemacht* ('s-Gravenhage 1890) p. 96-97, 101-102; H.C.H. Moquette, 'Rotterdamers in dienst van Venetië' in: *Rotterdams Jaarboekje 1914* (Rotterdam 1914) p. 33-44; G. Assert e.a., *Maritieme geschiedenis der Nederlanden 2* (Bussum 1977) p. 280; G. Mak, *Ooggetuigen van de vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 1999) p. 41; A. van der Lem, 'Den Briel: Sint-Catharinakerk' in: *Plaatsen van herinnering. Nederland in de 17^e en 18^e eeuw* (Amsterdam 2006) p. 25-34; G.G. Hellinga, *Zeehelden. Nederlands trots overzee in de Gouden Eeuw* (Zutphen 2016³) p. 103-110, 134; A. Doedens & J. Houter, *De Watergeuzen. Een vergeten geschiedenis, 1568-1575* (Zutphen 2020)

De Admiraliteit(en)

wapentuig en gotelingen
‘buspoeder’
zoet gelui en bars gebulder
de Admiraliteit
... van Amsterdam
... van Friesland
... van Zeeland
... van het Noorderkwartier
de Admiraliteit op de Maze

Tijdens de Nederlandse Opstand, beter bekend als de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) ontstaat al snel, bij de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, de behoefte aan een betere organisatie van de zeemacht ter bescherming van de handelsvloot en de visserij. Nieuw is dat niet, want reeds in 1547 nam de landvoogdes maatregelen voor de veiligheid op zee. In 1574 wordt door de Staten van Holland een Raad van Admiraliteit opgericht die Willem van Oranje moet bijstaan in het maritiem bestuur. Hij komt daardoor aan het hoofd te staan van de ‘Vergadering van gecommiteerde raden ter Admiraliteit’. Na zijn dood (1584) wordt door de Staten-Generaal een instructie opgesteld voor de Raad van State om Colleges van Admiraliteit in te stellen. De bevoegdheid van instelling wordt in 1586 overgedragen aan landvoogd Robert Dudley, graaf van Leicester, die drie van dergelijke colleges sticht in Hoorn, Rotterdam en Veere. Na het vertrek van Leicester poogt de Staten-Generaal, die Maurits in 1588 tot admiraal-generaal heeft benoemt, de zeemacht tot meer eenheid te brengen, wat pas in tweede instantie lukt vanwege de eigengereid van steden en gewesten.

In 1543 komen ook Gelder en Zutphen onder Bourgondisch-Habsburgs gezag waardoor de Nederlanden in zijn geheel worden bestuurd door Rooms-keizer en koning van Spanje Karel V. Het brengt een ‘binnenlandse’ pacificatie met zich mee, maar Franse, Schotse en Engelse kapers, de laatste in weerwil van een gesloten verdrag, blijven handelsvaart en visserij belagen. Er zijn Nederlandse kooplieden die er hun voordeel mee doen door slechte schepen de zee op te sturen. Door schip en lading hoog te verzekeren trekken ze er voordeel uit als ‘onverhoopt’ het schip vergaat. Landvoogdes Maria van Hongarije neemt maatregelen ter bescherming van de vloot en verleent konvooi aan handelsschepen en visserij, maar krijgt tegenwerking uit kringen die geen belang hebben bij de zeevaart. In 1547 worden na het nodige gesteggel over de kosten enige schepen uitgerust ter bescherming van de haringbuizen. In 1549 wordt in een Ordonnantie op de Zeevaart vastgesteld, dat de kleinste schepen op de vaart naar Frankrijk, Engeland en de Oostzee tenminste een bemanning van acht weerbare mannen moet tellen en een bewapening moet voeren van minstens zes stukken geschut. Voor de vaart op Spanje en de Middellandse Zee is dat respectievelijk zestien en tien. Opklimmend naar scheepsgrote loopt de voorgeschreven bemanning op tot 44 en het aantal kanonnen tot 22. In 1552, ten tijde van een oorlog met Frankrijk, dreigt de landvoogdes de handelsvaart en visserij stil te leggen als niet wordt gezorgd voor het uitrusten van schepen ter bescherming van de vloot. Er worden schepen uitgerust, maar toch vallen er nog vijftig haringbuizen ten prooi aan de vijand. Als in 1554 22 koopvaarders uit Spanje terugkeren worden ze nabij Calais aangevallen door nagenoeg eenzelfde aantal Franse schepen afkomstig uit Dieppe. Vijftien Franse schepen slagen er in een gelijk aantal, weliswaar goed bewapende maar onderbemande Nederlandse schepen te enteren. Na een uren durend gevecht ontstaat brand in de kluwen van schepen. Aan beide zijde gaan zes schepen in vlammen op en worden nog eens vijf Nederlandse schepen door de Fransen naar Dieppe opgebracht. Daartegenover staat dat een Frans schip prijs wordt genomen en de Fransen dus in totaal zeven schepen hebben verloren. In de jaren daarna valt er behoudens wederzijds bedreven kaapvaart weinig te melden over onderhouden of ontwikkelen van een zeemacht.

wapentuig en gotelingen

Aan het einde van de middeleeuwen en het begin van de vroegmoderne tijd groeit de behoefte aan ijzerwaren in de vorm van plaat, draad en staven, niet in de laatste plaats voor de wapenindustrie. Oorlogsvoering is overgegaan van 'ridderspel' naar huurlegers in dienst van de vorst en daarmee breekt het besef door, dat hij die over de beste wapens beschikt wint. Een aantal op de kapitaalmarkt opererende kooplieden worden schatrijk door in oorlogsvoering te investeren. De op de Staat van Oorlog genoteerde proviand, munitie, wapens en materieel leveren ze op krediet, waarna de gewesten in termijnen betalen. Kooplui bemiddelen bij het rekruteren van Duitse hulptroepen of zijn behulpzaam bij het zenden van troepen, zoals de Hollandse troepen die tussen 1592 en 1595 in Frankrijk worden ingezet. De Rotterdamse koopman/bankier Johan van der Veeken en zijn Parijse zwager Nicolaes Quingets sturen troepen en geld via Dieppe. Tot 1609 blijft Van der Veeken betrokken bij transacties met Frankrijk. Kooplui zijn ook actief als militair ondernemer of solliciteur (lasthebber of gemachtigde). In het laatste kwart van de zestiende eeuw neemt het aantal kooplieden toe dat actief inspeelt op de behoefte aan oorlogsmaterieel. De wapenhandel ontwikkelt zich tot een markt van internationale allure. Opmerkelijk genoeg speelt daarin de Nederlandse wapenindustrie geen rol van betekenis aangezien de Nederlandse overheid zich hiermee niet wenst te bemoeien. De handels- en tariefpolitiek dient meer de groot-handel dan de wapennijverheid. Uitsluitend de inlandse geschutgieterijen kunnen op enig moment van overheidsingrijpen profiteren. Al in het begin van de vijftiende eeuw oefenen vaak van elders afkomstige geschutgieters hier hun veelal seizoenmatige bedrijf uit. Pas tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) nemen stedelijke en gewestelijke overheden de geschutgieterij ook zelf ter hand. Het gaat daarbij alleen om het naar verhouding dure en zware bronzen geschut van hoge kwaliteit, ondanks dat deze militair van minder betekenis zijn dan de goedkopere en lichtere ijzeren stukken.

Bronzen geschut in het Legermuseum te Delft. Van boven naar beneden: Nederlandse 20-duims mortier in 1820 gegoten door L. Maritz in Den Haag. 24-ponds scheepsgeschut van de Zeeuwse admiraliteit in 1632 in Middelburg gegoten door Michiel Burgerhuys. Op de loop staan Neptunus en het wapen van Zeeland afgebeeld. Franse 12-ponder "le mouchoir" gegoten door J. Berenger in 1787. Het kanon is buitgemaakt op de Fransen tijdens de invasie van 1794-1795. (foto: Dina)

Ook andere oorlogsindustrie komt pas op na 1600. Belangrijke centra zijn Dordrecht en Delft, waar onder meer harnassen, musketten, spiesen, pistolen en buskruit worden gemaakt. In Gouda en Utrecht worden lonten gesponnen van lokaal verbouwde of uit het Oostzeegebied aangevoerde hennep. Daarnaast zijn er in Den Haag, Utrecht, Rotterdam en Amsterdam, musketmakers, zwaardvegers en harnasmakers actief. Zij assembleren vuurwapononderdelen uit Luik en Brunswijk met ter plaatse gemaakte kolven en beslag tot musketten, roeren en pistolen. Zwaardbladen, gevesten en harnasonderdelen uit Luik en Solingen worden verwerkt tot eindproducten. Kogels worden geïmporteerd uit Zweden of door grofsmeden vervaardigd uit Zweeds, Engels of Spaans ruwijzer. Het maakt duidelijk dat de handel en niet de nijverheid verantwoordelijk is voor de ontwikkeling van het wapenarsenaal dat heel Europa bedient. Aan de basis van deze wapenmarkt staat niet de import van grondstoffen, maar de invoer van kant-en-klaar wapentuig. Holland ontwikkelt zich vanaf het laatste kwart van de zestiende eeuw meer en meer tot een handelsnatie en een Europese distributeur van ijzer, staal en ijzerwaren. De in Nederland in de zestiende eeuw aanwezige wapenindustrie bestaat vooral uit kleine ambachtelijk bedrijfjes. Voor buskruitbedrijfjes is de productie van slechts een paar pond buskruit per dag normaal te noemen. Tegen het einde van de zestiende eeuw komt daar verandering in en beschikt de Republiek over een volwaardige wapenindustrie. Kooplieden organiseren de handel met de aanvoergebieden, de binnenlandse nijverheid en de exportmarkten. Van elders worden grondstoffen ingevoerd om het benodigde wapentuig te maken. Voor buskruit komt het salpeterzuur uit Azië en Scandinavië en de zwavel van Elba en Sicilië. IJzer en staal worden over de Maas aangevoerd uit Namen, Luik, Neurenberg en Solingen. Voor kanonnen is brons nodig, een legering

van koper en tin. Koper wordt ingevoerd uit Zweden, Midden-Europa en Japan, terwijl tin wordt gehaald uit Duitsland, Engeland en Spanje. IJzeren geschut wordt niet in de Republiek geproduceerd. Vanaf omstreeks 1590 leveren Engelse geschutgieters honderden ijzeren kanonnen aan de admiraliteiten en de koopvaardij in de Republiek. Alleen bevriende protestantse naties mogen de 'jewels of great value', hier nuchter 'gotelingen' genaamd, in Engeland bestellen.

De vanwege zijn vele huwelijken, fameuze Hendrik VIII, is bij zijn troonsbestijging er zich van bewust, dat er aan de landsverdediging en bewapening van Engeland het nodige schort. Hij moderniseert de vloot en de kustverdediging. De brons-geschutgieterij van de Tower, de enige die Engeland rijk is, is niet in staat om voldoende kanonnen te leveren, zodat Hendrik geschut bestelt bij Hans Poppenruyter te Mechelen (B), die hem in twintig jaar 140 bronzen kanonnen levert. De dreiging van een nieuwe Frans-Engelse oorlog in 1543, terwijl er nog een oorlog met Schotland aan de gang is, doet de behoefte aan bewapening verder oplopen. De schatkist is echter zo goed als leeg en er moet naar een goedkoper alternatief voor het dure bronzen geschut worden gezocht. De directeur van de 'Royal Ironworks' in Newbridge, dominee William Levett (†1554), neemt twee zeer vakbekwame gieters in dienst: de bronsgieter Peter Baude en de ijzergieter Ralph Hogge en combineert hun beider competenties. In 1543 lukt het hun om voor het eerst een bruikbaar gegoten ijzeren kanon af te leveren.

Deze 'Jewel of great value' gegoten in Engeland tussen 1570 en 1580 bewaakt sinds 1996 de Kamper Poort in Zwolle. Het kanon bleef in Zwolle achter na het mislukte beleg onder leiding van de Graaf van Rennenberg in 1588. Het kanon dient 400 jaar als schampsteen op het landgoed Kranenburg.

Geschut wordt voor het eerst in 1543 met succes van gietijzer gegoten in de koninklijke gieterij in Plymouth in Engeland. Dit gietijzeren stuk geschut is derhalve een vroeg exemplaar. De veldaffuit waar het kanon op rust is een replica in 1996 gemaakt door het Centrum Vakopleiding Zwolle. (foto: Baronas)

De kwaliteit is zo goed, dat de Royal Ironworks opdracht krijgt 120 ijzeren kanonnen te gieten. Een opdracht die ze in minder dan twee jaar uitvoeren. De productie in Engeland van gietijzeren geschut is tegen het eind van de zestiende eeuw aanzienlijk. Rond 1600 wordt voor het maken van munitie en geschut ca. 900 ton ijzer per jaar verwerkt. De import van gotelingen in de Republiek is groot. In 1619 gaat de helft van de productie van de grootste geschutgieterij in Engeland naar ons land. De productie van dit bedrijf is gemiddeld één kanon per dag.

In 1612 plaatst Elias Trip zijn eerste order bij een gieter in Engeland. Het betreft een order van 200 stukken, die in drie porties van resp. vijftig in december 1612, vijftig in februari 1613 en de laatste honderd in mei 1613 worden afgeleverd. Als in Engeland ten behoeve van de vervaardiging van houtskool hele gebieden zijn ontbost stagneert door schaarste aan houtskool de productie van gietijzer. Tegen het eind van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) wordt onder invloed van Spaanse diplomatie door de Engelse koning geweigerd om nog langer exportvergunningen te verlenen aan kooplieden uit de Republiek. De Staten-Generaal moet omzien naar andere leveranciers. Frankrijk is geen alternatief vanwege de slechte kwaliteit van de geleverde gotelingen. Al vanaf begin zeventiende eeuw wordt ijzeren geschut betrokken uit Duitse gebieden. Door de Dertigjarige Oorlog komt daar de klad in en na 1620 wordt nog nauwelijks ijzeren geschut uit Duitsland geïmporteerd. In 1615 verzoeken de Staten-Generaal Gustaaf Adolf, koning van Zweden, om levering van 400 ijzeren stukken van goede kwaliteit. Het is het startsein voor de kooplied Lodewijk de Geer en Elias Trip tot het opzetten van een uiterst lucratieve internationale wapenhandel. Zij weten het Zweedse gebrek aan kapitaal en geschoold personeel op te lossen, zodat het land zich na 1620 tot een belangrijk exporteur van gotelingen kan ontwikkelen. De rol van de Staten van Holland is die van de koopman volgens het in handel en nijverheid gebruikelijke systeem van afnemerskrediet. In dit systeem levert de koopman de grondstoffen aan de ambachtslieden die ze verwerken tot het gewenste product en terug leveren aan de koopman. Voor de productie van gietijzeren kogels, die niet in de

Republiek worden gemaakt, sluiten de Staten leveringscontracten af. Veelal zijn het grote kooplieden als Trip en Syvert Mijnderstsz Van Duynen, die vanaf 1600 partijen van duizenden kogels leveren vanuit Luik en Brunswijk. In de anderhalve eeuw na 1500 verschuift in de scheepvaart het belang van handwapens naar die van geschut. Deze verschuiving heeft alles te maken met de wijziging in de maritieme oorlogvoering die geleidelijk aan is overgegaan van het gevecht van dichtbij met entering, naar artillerieduels op afstand en linietactiek. Kanonnen worden in de strijd op zee, meer nog dan op het land, van doorslaggevend betekenis. Aan deze ontwikkeling liggen enkele technische verbeteringen ten grondslag. Door het buskruit te korrelen wordt het minder gevoelig voor vocht, wat uiteraard de bruikbaarheid op een schip aanzienlijk verbetert. De vinding van waterdichte patrijspoorten, maakt plaatsing onderdeks van kanonnen mogelijk en verbetert de stabiliteit van het schip. Materiaal en productiewijze van geschut ondergaat eveneens verbetering. Vanaf 1500 wordt geschut gegoten, eerst alleen in brons, maar vanaf 1543 ook in ijzer. De giettechniek laat een meer seriematig produceren toe met als gevolg een grotere productie. De gegoten kanonnen laten een zwaardere lading toe en gietijzeren kogels nemen de plaats in van stenen. De ijzeren kanonnen worden in de loop van de zeventiende eeuw van groter belang dan de bronzen, wat vooral komt door de lagere kostprijs.

‘buspoeder’

Berthold Schwarz mengt salpeter, houtskool en zwavel in een mortier om buskruit te maken en krijgt de duivel op bezoek. Naar een tekening van W.G. van de Hulst jr. in Buscruymaekers (1952).

Een kanon zonder buskruit is als een café zonder bier. Het is dan ook geen wonder, dat als de betekenis van scheepsgeschut groeit, zowel in aantal als naar kaliber, de fabricage van buskruit gelijke tred moet houden. De basis voor buskruit is salpeter ofwel het zout kaliumnitraat (KNO_3). Met houtskool en zwavel vormt het een explosief mengsel. Lange tijd is aangenomen dat in de veertiende eeuw de Franciscaner monnik Berthold Schwarz het buskruit heeft uitgevonden. Inmiddels is er de algemene overtuiging dat het de Chinezen zijn die in de negende eeuw het explosieve goedje hebben bedacht. De Mongolen gebruiken het in 1232 bij de belegering van Kaifeng, een van de zeven antieke hoofdsteden van China, gelegen in de provincie Henan, in het oosten van de huidige Volksrepubliek. De filosoof Roger Bacon maakt in 1242 in zijn *Opus Majus* (groot werk) gewag van buskruit en dat is eerder dan het jaar waarin de uitvinding aan Schwarz wordt toegeschreven. Het is wel aannemelijk dat hij met het explosief heeft geëxperimenteerd en het in Duitsland heeft geïntroduceerd. De intensiteit van de menging van salpeter, koolstof en zwavel, is bepalend voor de snelheid van de verbranding van het kruit. Door het te mengen met water en in een kogelmolen langdurig te malen, wordt de menging en de snelheid van verbranding, uiteraard na droging, sterk verbeterd. Nitraten zijn sterke oxidatoren en dat is de reden dat een poedermengsel van salpeter met houtskool en zwavel explosief is. Het nitraat oxideert de zwavel en de houtskool en daar komt warmte bij vrij en bovendien zetten de vaste stoffen met een klein volume zich om in gassen met een groot volume. Oorspronkelijk wordt Salpeter geproduceerd uit nitraat houdende aarde, een mengsel van stalmest en grond. Kunstmatig kan het worden geproduceerd in salpeterbedden, dat wil zeggen lagen van mest, urine en aarde. Ook uit guano kan salpeter worden gemaakt door het te mengen met potas, een mengsel van zouten, dat voornamelijk uit kaliumcarbonaat (K_2CO_3) bestaat, en dat op te lossen in water. Na filtratie blijft een vloeistof van salpeter, andere zouten, en verontreinigingen over, dat wordt ingekookt waardoor er een kristallijne massa ontstaat. Deze massa wordt opnieuw opgelost in water, verhit en geconcentreerd door verdamping. De verontreinigingen worden afgeschuimd. De zouten zinken naar de bodem en worden uitgeschept. De overblijvende vloeistof laat men afkoelen waardoor het salpeter kristalliseert. Zo nodig wordt het proces van wassen herhaald om de verlangde zuiverheid te krijgen. Tegenwoordig wordt salpeter van salpeterzuur gemaakt, dat uit ammoniak is verkregen. Al in de vijftiende eeuw wordt in ons land op bescheiden schaal buskruit gemaakt. De sterke opkomst van de buskruitfabricage hangt samen met de groeiende behoefte in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Begin

zeventiende eeuw zijn er talloze buskruitmolens, die een wisselend bestaan leiden. Het exploiteren van een kruitmolen is een riskante onderneming, niet alleen vanwege het explosiegevaar, maar ook vanwege de waan van de dag. In het algemeen zijn het dan ook welgestelde families die zich met de fabricage bezighouden. Na 1700 treedt er verval op en vele kruitmolens worden opgeheven. Uit de Staatsenquôte van 1819 blijkt, dat er nog vijftien bedrijven zijn die buskruit maken. De bekendste daarvan is 'de Krijgsman' te Muiden, opgericht in 1702, dat eigenlijk het jaar van verhuizen is uit Amsterdam. In dat jaar vliegt de voorganger van de Krijgsman, 'de Kruidmolen' de lucht in. Het bedrijf bouwt ook in Muiden in de loop der jaren een slechte reputatie op vanwege explosies. Tijdens de Franse bezetting van 1795 tot 1814 is export van buskruit verboden en de meeste buskruitfabrieken raken in verval. In 1844 zijn er nog acht buskruitmolens actief, waarvan zes zich in een associatie aaneensluiten. Spoedig sluit de enige Zeeuwse molen zich ook aan, om daarna gesloopt te worden. De enige nog zelfstandige molen staat in Valkenburg, die nog enige jaren functioneert, maar dan ook sluit. In 1848 worden alle activiteiten van de associatie geconcentreerd bij de Krijgsman in Muiden, die daarvoor moet worden uitgebreid. Er wordt nu met veertig paarden gewerkt om de koldermolens in beweging te houden, terwijl voor die tijd kon worden volstaan met een tiental.

Koldermolen of kollergang van de voormalige buskruitfabriek 'De Oude Molen' te Ouderkerk a/d Amstel. (foto: Dina)

Naast Amsterdam is Rotterdam de buskruitstad bij uitstek. De kruitmolen aan de Schie op de Heul (een duiker, of boogbrug met één boog), begin zeventiende eeuw actief, is daar de belangrijkste representant van. Het is niet de eerste buskruitfabriek in de stad. In 1558 wordt aan de 'boschpoedermaecker' Jan Vranckenz van Campen toestemming gegeven om in de Jan Vettentoren bij het Rodezand buskruit te maken. Hij mag zelf in de toren wonen zonder daarvoor huur te betalen, wat mogelijk enig licht werpt op zijn (gebrek aan) financiële middelen. Het toewijzen van juist deze

toren aan Vranckenz houdt mogelijk verband met de nabijheid van het artilleriehuis op de hoek van het Rodezand en de Hoogstraat. Het bedrijfje is klein en Vranckenz mag slechts met een kleine handmolen, zonder paard of enig ijzerwerk buskruit maken. De dagproductie is dan ook niet meer dan drie pond. Hoe het Vranckenz verder is vergaan is niet duidelijk. Waarschijnlijk heeft het bedrijfje niet lang bestaan, want in 1576 wordt wederom een vergunning verleent aan,

den meester van de cruytmolen, die zijn cruytmolen sal mogen stellen aen de stede veste ter plaetse, daer hij dat bij sijne requeste versocht heeft ende dat alles op sijne coste.

Hoe het 'den meester van de cruytmolen' vergaat is evenmin duidelijk, want twee jaar later is er sprake van een buskruitmaker genaamd Gerrit Willemsz, die een opdracht van 1200 pond buskruit accepteert en garandeert te maken op zijn,

Cruytmolen, met de gereetschappen vandien staende tusschen de Schiedamsche en Delftsche poerten aen de Vest alhier.

Het is goed mogelijk, dat de plaats van handeling eveneens de Jan Vettentoren is, maar in 1588 is er sprake van verplaatsing van een kruitmolen naar de St. Jorisdoelen aan de Vest. De vroede vaders van de stad hebben kennelijk behoefte aan continuïteit want zij staan de 'buspoedermaecker' toe 'sijn moelen tot maeckinge van buspoeder' aldaar te vestigen onder voorwaarden, dat hij zich voor 20 jaar verbindt. Bij zijn vertrek vervalt alles wat hij op het terrein heeft gebouwd aan de stad. Zijn molen mag hij meenemen, maar dat is dan ook alles. Hoe het deze buskruitmaker is vergaan is wederom niet bekend. In 1608 vernemen we voor het eerst van de kruitmolen op de Heul. In dat jaar verklaart Pouwels Prijs van Hamborch ten overstaan van notaris Jacob Symonsz:

Meesterknecht [te zijn] van 't buspoedermaecken en de salpeterzieden in de buspoedermoelen ende in dienst van Syvert Meynaertsz. van Duynen, [door wie hij] eerlick ende vromelick getraceerd ende geloont was geweest.

Prijs woont in de buskruitmolen, die staat buiten de Delftse Poort op de Heul. Naar we mogen aannemen is Van Duynen de stichter van het bedrijf, aangezien hij na 1601 eigenaar is van het terrein waarop de molen staat. Syvert Meynertsz van Duynen is omstreeks 1555 geboren in Amsterdam, waar hij zich als koopman specialiseert in de wapenhandel. Vanwege een omstreden muntslag voor Zweden, waarvoor hij koper gebruikt, dat volgens een overeenkomst bestemd is voor de Gecommitteerde Raden van Holland, neemt hij de benen om arrestatie te ontlopen. Door het betalen van '4000 ponden van 40 groten per pond' verwerft hij een acte van pardon van de Staten van Holland, waarna hij zich in Rotterdam vestigt. Eind 1599 krijgt hij van de Staten van Holland de opdracht om 54 in Duitsland gefabriceerde gotelingen te leveren. Kennelijk is de levering van de kanonnen naar tevredenheid, want in maart 1601 krijgt Van Duynen, samen met de Dordtenaar Steven Gerritsz, een octrooi voor 12 jaar, met uitsluiting van anderen, om in de Republiek geschut in te voeren en te verhandelen vanwege de

grote moeyten ende excessyve costen van meesters, werckluyden ende anderen in Duytslandt hebben gevonden de conste van ijseren geschut te ghieten op de manieren van Engelandt.

Nog datzelfde jaar verwerft Van Duynen een opdracht om 12.000 pond buskruit te leveren, maar liefst het tienvoudige van de opdracht aan Gerrit Willemsz in 1578. Het illustreert wellicht de explosieve groei van de wapenhandel en de betekenis van Van Duynen daarin.

Een deel van de ommuring van de stad Rotterdam met de Jan Vettentoren ca. 1590.

Er zijn notariële akten bewaard gebleven waaruit de vele belangen van Van Duynen tot uiting komen. Hij is aandeelhouder in een vloot van 14 schepen die onder bevel van admiraal Wijbrand van Warwijck naar Indië vaart, maar ook betrokken bij het bedijken van het eiland Rozenburg. Samen met Steven

Gerritsz is hij eigenaar van een ijzerhut (hoogoven) in de omgeving van Keulen. In 1612 koopt hij in Schoterland van jonkheer Johan Persijn veenlanden. Mogelijk heeft hij meer bezittingen in het noorden van de Republiek aangezien hij in 1613 zijn neef Willem Keetel machtigt om in Friesland en elders zijn belangen te behartigen. In 1620 wordt voor de Staten Generaal het jacht Oranje, 180 last groot, gebouwd op een Rotterdamse werf die eigendom is van Van Duynen. Mogelijk is deze werf één van de dertig werven die in 1625 aan de Boompjes zijn gevestigd. Gedurende het Twaalfjarig Bestand gaat er weinig om in de wapenhandel. Van Duynen transformeert zijn buskruitmolen tot een glasfabriek waar hij luxe wijnglazen naar Duits model maakt. Erg succesvol schijnt de glazenmakerij niet te zijn geweest, want in 1623 is het al gestopt en keert de molen terug naar haar oorspronkelijk stiel, wat in de jaren 1618 - 1648 door de voortdurende oorlogshandelingen in vrijwel heel West-Europa weer rendabel zal zijn geweest. Van Duynen overlijdt in 1629. Zijn vrouw Aeltgen Arentsdr Van de Velde erft de buskruitmolen, maar bemoeit zich niet met de productie. De bedrijfsvoering ligt in handen van de broers Willem en Mattheus Willemsz van Linschoten, beiden ervaren buskruitmakers. Ten gevolge van de voortdurende oorlogstoestand wordt het bedrijf uitgebreid en na de dood van Willem Willemsz van Linschoten in 1640, zijn er meerdere molens in bedrijf. Uit de boedelinventaris, die getuigt van een zekere welstand, blijkt dat er behalve de kruitmolens met 4 paar stenen, een loods voor het raffineren van salpeter, een korrelhuis, loodsen voor het opslaan van salpeter en buskruit en een paardenstal tot het bedrijf behoren. Na beëindiging van de Tachtigjarige Oorlog zakt de behoefte aan buskruit vrijwel volledig in. Het bedrijf slaagt er niet in om zich tijdens de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog voldoende te herstellen. In 1655 wordt de kruitmolen met de gereedschappen verhuurd aan de lakenkoper Jacob van Hersele, die de molen spoedig daarna in eigendom krijgt. In 1663 krijgt hij vergunning om naast zijn kruitmolen een loods te bouwen voor het maken van loodwit. Loodwitfabricage is lange tijd, naast buskruitfabricage, de tweede pijler onder het bedrijf.

Buskruit maken is een risicovol beroep. Op 4 april 1664 komen bij een ontploffing twee mensen om het leven. Ernstige gevolgen voor de toen nog weinig bebouwde omgeving schijnt het niet te hebben gehad en de bedrijfsvoering wordt spoedig hervat. Inmiddels heeft de kruitmaker Salomon van der Heul te Delft een kruitmagazijn ingericht om het buskruit voor de Admiraliteit op de Maze op te slaan, met als gevolg dat hij de grote buskruitleverancier van deze Admiraliteit wordt. In 1671 krijgt Jacob van Hersele op zijn aanvraag om mee te mogen participeren in het maken en drogen van buskruitpoeder een afwijzing, maar de kruitmolen heeft geen gebrek aan werk. Na de dood van Jacob van Hersele op 7 april 1673, wordt het bedrijf beheerd door zijn weduwe Maria Besemer en haar zoons Adriaen en Johan. Vanaf 1686 worden de zaken alleen door de beide zoons geregeld. Adriaen heeft een belangrijke plaats in de stedelijke regering. Hij is in 1677 tot lid van de Rotterdamse vroedschap gekozen en is in 1682 burgemeester. Na het overlijden van Adriaen laat Johan van Hersele een inventaris opmaken. Een meesterknecht en drie arbeiders werken er met 17 paarden waaruit blijkt dat het een omvangrijk bedrijf is. In 1693 wordt het streven een aandeel in de leveranties aan de admiraliteit te krijgen met succes bekroond. Ze sluiten een contract af voor 25 jaar. De Staat levert de salpeter en de kruitmolen zorgt voor de andere grondstoffen, gereedschappen, paarden en werkvolk. Voor iedere ontvangen 100 pond salpeter moeten zij 140 pond buskruit leveren, waarvoor ze 13 gulden en 15 stuivers uitbetaald krijgen.

Houtzaagmolens aan de Schie te Rotterdam, met rechts de buskruitfabriek van de wapenhandelaar Syvert Meynertsz. Van Duynen. Naar een tekening van D. van Dongen uit 1801.

Na de dood van Johan van Hersele in 1710 komt de molen in het bezit van zijn zoons: Roeland en Hendrik. In 1721 is het contract met de admiraliteit voor onbepaalde tijd verlengd, waarbij de opslag van het buskruit door

Salomon van der Heul te Delft uitdrukkelijk wordt bevestigd. Na de dood van Van der Heul in 1723 sluit de admiraliteit een overeenkomst met Roeland en Hendrik van Hersele, om voor de opslag van het kruit achter hun kruitmolen een magazijn in te richten voor een voorraad van 300.000 pond tegen een vergoeding van 400 gulden per jaar. In 1725 sluiten de Gecommitteerde Raden van Holland een contract met de buskruitmakers in Holland en West-Friesland, waarin de leverantie onder hen is verdeeld. Uit een overeenkomst uit 1737 blijkt dat de buskruitmolen aan de Schie goed is voor 8½ % van de levering in de provincie Holland. Na het overlijden in 1739 van Roeland verkoopt Hendrik van Hersele de molen voor 40.000 gulden en de inventaris, waaronder: paarden, molenstenen, koperen bekkens, ketels, gereedschappen en grondstoffen voor 11.000 gulden aan Hendrik Snellen 'medicinae doctor' te Rotterdam. De medicus Snellen maakt zich de buskruitfabricage snel eigen en in 1741 krijgt hij tevens toestemming van het stadsbestuur van Rotterdam om op het Bosland in Kralingen een houtskoolbranderij annex zwavelraffinaderij te stichten. Nadat in 1742 de kruitmolen te Delft de lucht is ingegaan en niet wordt herbouwd kan Snellen de afzet van buskruit vergroten. De Oostenrijkse Successieoorlog zorgt ervoor dat in 1747 de Admiraliteit op de Maze bij hem 40.000 pond buskruit besteld. Na de Vrede van Aken loopt de vraag naar buskruit weer terug en in 1751 besluit de admiraliteit dat na het overlijden van Snellen zij zelf gaat zorgen voor de opslag van buskruit. Snellen overlijdt pas in 1769 op 90-jarige leeftijd. Zijn zoon Cornelius Tobias Snellen, die de zaak voortzet, is een belangrijke handelspartner van de Antwerpse buskruitmaker Maximiliaan J.J. Blommaert aan wie hij zwavel levert. In 1777 overlijdt Cornelius Tobias Snellen, maar Blommaert zet de handel voort met zijn weduwe Hillegonda van der Wallen. Na haar dood in 1790 zet de oudste zoon Pieter het buskruitbedrijf voort en de jongste zoon Jan Bartholomeus de zwavelraffinaderij en houtskoolbranderij, met de verplichting zijn broer, zolang deze eigenaar van de kruitfabriek is, de nodige zwavel en houtskool te leveren. Eind achttiende - begin negentiende eeuw breidt de kruitmolen zich sterk uit en komt gevaarlijk dicht in de buurt van woonhuizen. De ongerustheid van de buurtbewoners is begrijpelijk. In de nacht van 10 op 11 augustus 1802 slaat tijdens een zwaar onweer de bliksem in en breekt er brand uit. Gelukkig blijft het bij een brand en komt de buurt met de schrik vrij. Tijdens de Franse overheersing ligt de fabriek stil, maar eind 1813 wordt de buskruitproductie weer hervat. Pieter Snellen overlijdt in 1814 en de kruitfabriek is daarna in het bezit van zijn

erfgenamen. In 1818 wordt opnieuw aangedrongen om het bedrijf te verplaatsen, maar ook nu zonder resultaat. Wel wordt er in 1819 een uitvoerige verordening opgesteld omtrent het beheer van de fabriek en over het vervoer van kruit van en naar de fabriek, onder meer dat het buskruit over water door de sluis te Delfshaven en niet door Rotterdam mag worden vervoerd. Op 4 januari 1827 gebeurt wat allang wordt gevreesd. Enkele gebouwen vliegen de lucht in. De explosie kost aan 5 mensen het leven. Het had slechter kunnen aflopen. 'Slechts' 900 pond kruit ontploft, terwijl in het magazijn ruim 7000 pond opgeslagen ligt. Langs de Schie zijn veel huizen beschadigd en zelfs tot in de stad zijn ruiten gesprongen. Als het kalf verdrongen is dempt men de put. Rotterdam sluit een akkoord met de familie Snellen, die voor 130.000 gulden afstand doet van hun fabriek. De voorraad kruit wordt afgevoerd naar het Rijksmagazijn buiten Delft. Het is welhaast een contradictie, maar na ruim tweeënehalve eeuw maakt een explosie een eind aan de buskruitfabricage van Rotterdam.

zoet gelui en bars gebulder

Bij zowel het Staatse leger als bij de - vloot mankeert het bij de aanvang van de Tachtigjarige Oorlog aan van alles, maar bovenal aan geschut. Er zijn weinig tot geen mogelijkheden om geschut in het buitenland aan te kopen en er moet worden volstaan met hetgeen op zee kan worden buitgemaakt en uit de steden aan vestinggeschut bijeengegaaard kan worden. Het levert een artilleriepark op waarin alle soorten, maten en kalibers voorhanden zijn. Een logistiek probleem, omdat voor zowat elk stuk geschut een eigen voorraad aan kogels moet worden aangehouden. Een bescheiden productie van bronzen geschut komt op gang wanneer de Staten van Holland en Zeeland aan rondreizende bronsgieters opdrachten verstrekken.

Op 10 Juni 1572 valt graaf Willem van den Bergh Aken binnen en wordt de stad nogmaals geteisterd door een bezetting van Spaanse troepen. Hoewel Hendrik van Trier in dat jaar nog "clockengeyter van Acken" wordt genoemd, verlaat hij om geloofsredenen zijn geboorteplaats, om zich blijvend in de Republiek te vestigen. De vooruitzichten op een goed bestaan zijn niet ongunstig. De Noord-Hollandse steden voelen zich bedreigd door de Spaanse troepen van Boussu en hebben behoefte aan geschut. Aan Van Trier, tot dan bekend als klokkengieter, wordt in 1573 opdracht verleend voor het gieten van geschut. De stad Hoorn staat hem de Oosterkerk af als tijdelijk giethuis. Klokken afkomstig uit kleinere dorpskerken worden omgegoten tot kanonnen voor de steden Hoorn, Enkhuizen, Edam, Monnikendam en Alkmaar. Dat in 1573 in de slag op de Zuiderzee de kanonnen goede diensten bewijzen getuigt het *Beklaegliedeken van Boussu*, uit het *Geuzenliedboek*:

*Maar daar quamen pompen in de vloot
Die Hendrik van Trier van kloeken goot
Die maeckten groote gaten.*

De kanonnen vertolken in hun berijmde opschriften de aversie tegen de vijand. Op een kanon in 1573, gegoten voor Edam, is te lezen:

DIE DEN STEIR HORT BELLEN, HUNNIKEN ENDE PAPER SAL HL QUELLEN H.V.T 1573.

De stier is het wapenbeeld van Edam. H.V.T. is Hendrik van Trier die anders dan bij zijn klokken, het geschut met zijn initialen tekent. Een stuk uit Monnikendam heeft als opschrift:

IE BIN DIE MONNIC ONVERDROTEN, HENRIC VAN TRYER HEFT MI GOTEN.

De monnik komt voor in het stadswapen van Monnikendam. Een kanon gegoten in 1573 voor Alkmaar heeft de veelzeggende tekst:

*GEEFT IJZER EN POER ALS EEN BORS VAN SNOER ZAL ICK MAKEN EN DEN VIANDT VERSCHEUREN
AAN STUCKEN EN LEUREN MET MIJN KAKEN.*

Poer, staat voor buskruit en een snoer is een schrootzak. Een stuk uit 1574 vermeldt:

DEN VIERIGHEN DRAECK BEN ICK GEHIETEN, STIJF ENDE STERCK KAN IK SCHIETEN H.V.T. 1574

Naar de gewoonte van die dagen zullen de kanonnen fraai versierd zijn geweest. Helaas is geen enkel stuk van Van Trier bewaard gebleven om dat aan te tonen. Tot 1713 staan nog enkele kanonnen van zijn hand op de wallen van Edam, maar ze zijn, evenals het Alkmaarse kanon, tenslotte omgesmolten. In 1574 is Van Trier werkzaam voor Holland en Zeeland. Delft biedt hem het oude, grotendeels in 1536 verbrande St.

Hieronymusklooster aan als woon- en werkplaats. Hij zal het tot 1579 gebruiken. Als in februari 1574 Middelburg zich overgeeft aan de prins van Oranje verzamelen de Staten een grote hoeveelheid gebroken geschut en 'kerckmetael', voldoende voor Van Trier om twee halve kartouwen en twee halve slangen te gieten, naar het model van de kanonnen van de prins in Geertruidenberg. In april 1575 worden ze naar de steden Zierikzee en Bommenede verscheept. Hetzelfde jaar giet Van Trier een 24 ponder voor het Kuipersgilde te Delft, met het opschrift:

WIE DE STAD VAN DELFT WIL OVERVALLEN DIE WACHT HEM VOOR DE KUIPER SIJN BALLEEN, H.V.T.G.M.

De afkorting aan het eind staat voor: Hendrik van Trier goot mij. Tot op het laatst van de achttiende eeuw doet dit kanon dienst op de Schenkenschans. Ook voor Den Haag giet de meester kanonnen, want in 1575 levert de stad hem enkele klokken uit de St. Jacobskerk. In de jaren daarna oefent Van Trier weer het vreedzamer beroep van klokkengieter uit.

Schematische voorstelling van het maken van een klok, uit Diderot & d' Alembert, L' Encyclopedie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. (Parijs 1751-1772). In de gietkuil zijn twee klokmakers, met behulp van een sjabloon de wand van een valse klok in model aan het brengen.

Tegen het eind van de jaren tachtig van de zestiende eeuw komt met de oprichting van de vijf admiraliteiten te Amsterdam, Rotterdam, Middelburg, Hoorn en Dokkum een maritieme organisatie tot stand. Het Staatse leger wordt opgebouwd en tussen de staatsorganen wordt een financiële en bestuurlijke taakverdeling afgesproken. Maurits voert, na het

vertrek van Leicester in 1588, een aantal hervormingen door bij leger en vloot. Het zijn de voorwaarden waaronder een regelmatige bedrijfsvoering van geschutgieterijen op gang kan komen. Geschut gieten is in Nederland geen nieuw fenomeen. Een aantal steden benoemen na 1500, ten behoeve van de stadsverdediging, een geschutmeester. In deze steden zijn al langer klokkengieters aan het werk, soms al vanaf de veertiende eeuw. Het is derhalve niet al te boud om te beweren dat de klokkengieterij de basis is van de geschutgieterij. Het zoet gelui wordt bars gebulder.

Tussen het gieten van klokken en van geschut zijn een paar belangrijke overeenkomsten: veel gewicht en brons. De rondtrekkende klokkengieters werken ter plaatse in de dorpen en de steden. De meester vestigt zich met zijn oven(s) in de nabijheid van de kerk op het kerkhof of een andere geschikte plaats. De vaak erbarmelijke conditie van de wegen, maakt het niet verkieselijk om de zware klokken over een grote afstand te vervoeren. Door ter plaatse te verblijven en te werken kan de meester tevens toezicht houden op de kwaliteit van de geleverde grondstoffen en op het smelten van de klokspijs en zo bedrog in de samenstelling van de spijs voorkomen. Klokken zijn in de late middeleeuwen naar verhouding een waardevoller bezit dan nu. Voor menige gemeente is het in die tijd eenvoudiger een kerk te bouwen dan een klok in bezit te krijgen. De klokkengieters verlaten op Aswoensdag hun woonstee om daar met Allerheiligen weer terug te keren. Ze trekken van kerk naar kerk en van abdij naar abdij, met een bescheiden bagage aan gereedschap: een maatstok en enkele gietvormen voor de letters en modellen voor de klokversiering. Sluiten de opdrachten in tijd niet aaneen, dan gaat hij tussentijds terug naar zijn werkplaats en voorziet in zijn onderhoud met het gieten van: doopvonten, wijwaterbakken, lessenaars, kroonluchters, kandelaars, etc. Met het gieten van bronzen geschut in de loop van de vijftiende eeuw komt de klokkengieter in een betere positie.

In Deventer wordt Willem Wegewaert in 1544 beschouwd als de geschutgieter en bussenmeester van de stad. Hij is belast met de zorg voor de stedelijke verdedigingsmiddelen in algemene zin, zoals geschut, buskruit, opslagplaatsen, verdedigingswallen en wat dies meer zeï. Ook moet hij bij feestelijke gebeurtenissen de vreugdeschoten verzorgen. De benoeming van Jan Tolhuis tot stadsklokken- en geschutgieter van Utrecht vond

vier jaar eerder plaats. Hij wordt belast met het toezicht op het stedelijk arsenaal. Maar aan de benoeming zit ook een 'prijskaartje', de "meesterbuscut", moet zijn leven lang in de stad blijven wonen om zijn ambacht van bussen- en klokkengieter uit te oefenen. Tolhuis is een zeer productief gieter zowel van klokken als van kanonnen.

Van Groningen is bekend dat daar reeds in 1504 de broers Arent en Peter van Wou als klokken- en geschutgieters werkzaam zijn. Ze zijn vermoedelijk zonen van Geert van Wou die zich in 1480 als klokkengieter vestigt in Kampen. Van Wou is veruit de bekendste gieter van luidklokken in West-Europa. Als hij niet de uitvinder is, dan toch de eerste die het principe van de dynamische gelijkwaardigheid toepast. Daarmee kan een serie klokken worden gemaakt volgens een bepaalde toonladder.

In 1542 goot Geert van Wou jr. de luidklok 'Salvator' voor de katholieke Mauritiuskerk te IJlst. Na afbraak van deze kerk deed de klok dienst in de Nederlands-Hervormde kerk, eveneens Mauritiuskerk genaamd, tot er in 1890 een scheur optreedt. Het is aanvankelijk de bedoeling de klok te repareren, maar in 1970 wordt gekozen voor het gieten van een nieuwe klok. De oude Salvator staat nu als monument tegenover de kerk in een grasperk. (foto: Baronas)

Van Wou heeft vele klokken gegoten waaronder hele zware zoals de Gloriosa van Erfurt die een gewicht heeft van 11.367 kg. Het is de zwaarste klok die hij heeft gegoten. Zoals gebruikelijk zijn ook de klokken van Erfurt ter plaatse gegoten. Om het brons te kunnen smelten, heeft Van Wou op het Severihof voor de Dom twee grote schachtovens laten bouwen. Relatief hoge en smalle ovens waarin afwisselend houtskool en klokkenspijs wordt gestapeld. Brons smelt bij 900° C, maar moet om goed te vloeien tot een giettemperatuur van 1100° C worden verhit. Om het vuur goed aan te wakkeren wordt aan de onderzijde van de oven wind geblazen met behulp van blaasbalgen. De blaasbalgen worden aangedreven met een tredmolen. Treden is zwaar en heet werk zo dicht bij de oven en niet zonder risico, want er is een reële kans om in brand te vliegen. De gietvorm, met een doorsnede van ruim 2½ meter, is met hefwerktuigen in de gietkuil neergelaten, noodzakelijk omdat de vorm buiten de kuil is gemaakt. De vorm, staat niet verticaal, zoals vanaf het einde van de zestiende eeuw gebruikelijk is, maar hangt aan een horizontale spil. Men sprak van de gans (de vorm) aan het spit braden, dat wil zeggen met behulp van vuur drogen. Op de ochtend van 8 juli 1497 is het zover. Van Wou stoot de tap uit de eerste oven en het tot 1100° C verhitte vloeibare brons loopt onderuit de oven via een kanaal in de gietvorm. Als de oven bijna leeg is wordt de tap uit de tweede oven gestoten, om een ononderbroken gieting te bewerkstelligen. De Gloriosa is een zeer geslaagde klok die tot de dag van vandaag grote faam geniet, ondanks het feit dat zij zowel in 1984 als in 2004 is gelast. De klok wordt nu alleen nog op feestdagen geluid. Vandaag de dag gebeurt het luiden met een elektrisch mechanisme. Eertijds waren er zestien mannen nodig om de klok in beweging te krijgen. Bij gunstig weer is de klok twintig kilometer ver te horen. Ook het dertien tonige geluid in de Dom van Utrecht is van de hand van Geert van Wou. Naast klokken giet Van Wou, zij het later in zijn loopbaan, ook geschut. In het klokkengieterscentrum van 's-Hertogenbosch waar Van Wou zijn leertijd doorbrengt zijn nooit kanonnen gegoten. Als hij in Osnabrück verblijft voor het gieten van vier zware klokken, krijgt hij ook de opdracht voor het gieten van geschut. Waarschijnlijk is dat de eerste maal voor hem en neemt hij de verder onbekende meester Claes van Deventer in de arm, om hem terzijde te staan. Hij raakt op enig moment met het gieten van kanonnen wel in conflict met de hertog van Gelre, omdat naar het schijnt hij voor een ieder die dat wenst geschut giet. In 1503 overlijdt zijn vrouw Hasse. Uit dit huwelijk zijn geen kinderen bekend. Hij hertrouwt met Clara met wie hij een zoon krijgt: Geert Jr., die in de voetsporen van zijn vader zal treden. De betekenis van Van Wou als klokkengieter is zeer groot, niet alleen vanwege de kwaliteit van zijn luidklokken, maar ook door zijn leermeesterschap. In de periode na 1505 werkt hij samen met Johannes Schonenborch, leerling en mogelijk stiefzoon. Ook zijn zoon Geert heeft het vak bij zijn vader geleerd. Een belangrijk leerling is Segewinus Haityseren die in 1507 in Kampen verblijft. Bij zijn oudst bekende klok uit 1515 valt de analogie van sommige reliëfs op met die van Van Wou. Haityseren wordt in 1508 te Zutphen benoemd als geschutgieter van hertog Karel van Gelre. Hij krijgt een huis vrij van huur en een salaris. Op de momenten dat de hertog geen gebruik maakt van zijn diensten staat het hem vrij voor anderen geschut of klokken te gieten.

Wellicht is Henrick van Kampen, die in de eerste decennia van de zeventiende eeuw als klokkengieter te Lübeck werkt ook een leerling van Van Wou. Ook Wolter Westerhues en Willem Wegewaert klokkiegers in Münster en Deventer zouden leerlingen van Van Wou zijn geweest.

Fragment van een klok gegoten door Segewinus Haityseren in 1521. Zeer fraai vormgegeven is de Madonna met Christuskind. De klok met de naam Mariaklok heeft dienstgedaan in de St. Walburgiskerk te Zutphen. Het fragment is nu te zien in het Stadsmuseum van Zutphen. (foto: Baronas)

Gobel Zael is in circa 1530 de eerste klokken- en geschutgieter van Amsterdam, zij het niet in officiële dienst. Hij krijgt van de stad wel een jaarlijkse toelage. In 1540 bestaat zijn gieterij niet meer, maar Zael is nog wel actief als rondtrekkend klokkengieter. De naam Zael of Sael komt in Amsterdam al in de veertiende eeuw voor. Leden van dit geslacht zijn zeker niet de geringste. Jan, de vader van Gobel, was roeddrager, dat wil zeggen een soort gerechtsdienaar. Deze Jan was gehuwd met Maria Moer, een dochter van Gobelinus Moer, een klokkengieter afkomstig uit Keulen, die zich in 1452 in Den Bosch vestigt. De eerste officiële stadsgieter van Amsterdam, Cornelis van Ammelroy, wordt benoemd in 1599. Hij is de eerste in een lange reeks. De moeder van Van Ammelroy is Aeltgen Hendrixd de Borch. Het is waarschijnlijk dat Van Ammelroy een kleinzoon is van de Utrechtse klokkengieter Hendrick de Borch. Hij is een productief klokkengieter die ook geschut giet. In 1606 overlijdt hij. Hij wordt opgevolgd als stadsgieter door Gheraert Coster. Deze is bekend door het gieten van de uurklok voor de Oudekerkstoren. Die klok weegt 7677 Amsterdamse pond. Sinds 1614 is de gieterij aan de Lijnbaansgracht gevestigd. Na het overlijden van Coster is Jan van Aelten of Alten, afkomstig uit Meurs, van 1619 tot 1623 de stadsklokken- en geschutgieter. De

overeenkomst die de stad met hem aangaat is gelijk aan die met Coster, behoudens een aanvulling voor het gieten van klokken. Hij is zoon of neef van Willem van Aelten, klok- en geschutgieter te Utrecht.

De Admiraliteit van Amsterdam ontwikkelt zich in de eerste decennia van de zeventiende eeuw tot de belangrijkste afnemer van bronzen geschut. Het gekochte geschut varieert van kleine steen- en kamerstukken met een gewicht van 600 pond, tot stukken van 6000 pond die kogels van 38 pond kunnen verschieten. In genoemde periode worden meer dan 400 stuks geschut afgenomen van geschutgieters te Amsterdam, Deventer en Utrecht, waarbij opvalt dat er een groeiend aandeel is van zwaardere stukken.

Arent Jansz. van der Put, waarschijnlijk afkomstig uit Utrecht, hertrouwt in 1613 te Rotterdam met Gyertgen Sweers. In 1625 verhuist hij naar Amsterdam waar hij is benoemd tot stadsklokken- en geschutgieter. De vreugde is slechts van korte duur, want na enkele maanden overlijdt hij. Na de dood van Arnt van der Put wordt in 1626 Assuerus Coster, zoon van Gheraert op 21-jarige leeftijd tot stadsklokken- en geschutgieter van Amsterdam benoemd. Dat hij de stadsgieter is blijkt uit de overeenkomst waarin staat dat hij voorrang moet geven aan opdrachten van het stadsbestuur. Coster huurt het giethuis gelegen achter het Karthuizerkerkhof. Enige maanden na zijn benoeming koopt hij het erf gelegen achter het giethuis aan de Lijnbaansgracht. Eind 1631 wordt Coster door de Zweedse koning gesommeerd vier stukken geschut af te leveren. De stukken zijn al wel gegoten en van goede kwaliteit maar nog niet verzonden. Hij moet ze nu onverwijld verzenden naar Bremen. Haast maakt Coster kennelijk niet want begin 1632 volgt er nogmaals een sommatie. Het grootste werk van Coster is de uurklok voor de Westertoren in 1636. Ze weegt ruim 7500 kg.

Bronzen drie-ponds achterlader met uitneembaar kamerstuk afkomstig van de Hollandia. Op de loop het AVOC-embleem, wat wil zeggen dat het eigendom is van de Amsterdamse Kamer van de VOC.

Met de komst van François Hemony in 1655 als tweede stadsklokken- en geschutgieter raakt Coster meer en meer op de achtergrond. De

stad laat geen klokken meer bij hem gieten, noch bij zijn zoon Gerard die hem na zijn dood in 1661 opvolgt. Wel giet hij veel geschut, onder meer voor de Admiraliteit te Rotterdam. Zijn tweede zoon, die eveneens Assuerus heet, wordt meestergieter in de koninklijke gieterij te Kopenhagen. Gerard Coster, geboren in 1627, overlijdt in 1679 als een redelijk vermogend man, ondanks het feit dat hij door de aanwezigheid van de Hemony's voor de stad geen klok meer giet.

De zoon van François Hemony heeft zich niet met het gieten van klokken ingelaten. Wel succesvol is Claes Noorden eveneens een leerling van Hemony. Tijdens de Amsterdamse periode van de Hemony's worden er ook geschut en beelden, onder meer die van de beeldhouwer Artus Quellinus voor het stadhuis, nu Paleis op de Dam, gegoten. Als in 1665 de Tweede Engels-Nederlandse oorlog uitbreekt krijgt het gieten van geschut prioriteit. In 1664 voegt Pieter zich weer bij zijn broer, mogelijk naar aanleiding van de ziekte van François. François overlijdt in 1667, na een rijk en beroemd leven. Hij wordt begraven in de Nieuwe Kerk, terwijl één van zijn eigen klokken 3½ uur luidt. Pieter is zijn opvolger als stadsklokken- en geschutgieter. De betekenis van de klokkengieters François en Pieter Hemony is voor de klokkengietkunst en met name voor de beiaardkunst nauwelijks te overschatten. Zij wisten het klokkenspel uit zijn primitieve staat van de zestiende eeuw te bevrijden en te transformeren tot een volwaardig muziekinstrument. Claude en Mammes Fremy zijn zonen van Mamertus Fremy een neef van de Hemony's. Zij zijn omstreeks 1646 en 1651 geboren te Winterswijk. Het is waarschijnlijk dat Claude leerling is van de Hemony's, van Mammes is het zeker dat hij in 1663, als 12-jarige jongen, in de leer gaat bij François Hemony. Later zal Pieter Hemony hem als zijn beste leerling beschouwen. Na de dood van Pieter wordt in 1681 Mammes de stadsklokken- en geschutgieter van Amsterdam. Claude werkt in de jaren 1679-1680 in Oost-Friesland. In 1681-1683 werkt hij samen met zijn broer Mammes als stadsklokken- en geschutgieter. In 1681 giet Mammes onder eigen naam een basoctaaf voor de Leidse beiaard. Hij houdt zich niet aan zijn afspraken, wat zijn einde is als stadsklokken- en geschutgieter in Amsterdam. Na zijn vertrek in 1683 vervult Claude de functie van stadsgieter alleen. De oorspronkelijke gieterij van Hemony aan het Molenpad wordt opgeheven en Fremy vestigt zich in de reeds bestaande gieterij aan de Baangracht. Hij giet daar ook geschut. Claes Noorden uit Dithmarschen (Sleeswijk-Holstein) treedt in 1662 op 29 jarige leeftijd in dienst bij François Hemony. Bij zijn huwelijk in 1667 noemt hij zich metaalgieter en in 1681 bij zijn tweede huwelijk geschutgieter. Na het overlijden van Claude Fremy wordt het bedrijf door zijn weduwe Catharina ten Wege met als meesterknecht Claes Noorden voortgezet. Een half jaar later huwt zij met de Amsterdamse geschutgieter Jan Albert de Grave, afkomstig van Celle, 35 km noordoostelijk van Hannover. Hierdoor ontstaat het zakelijk duo Noorden & De Grave. Vanaf dat moment worden de klokken uit de Amsterdamse gieterij door beiden gesigneerd. De gieters hebben belangrijke werken op hun naam staan, ongetwijfeld dankzij het feit dat Noorden als leerling van Hemony over de juiste klokprofielen beschikt en voortreffelijk kan stemmen.

Aan het Lange Voorhout te 's-Gravenhage staat al zes eeuwen de kloosterkerk die oorspronkelijk behoorde tot het Dominicaner klooster. Het klooster is in 1583 afgebroken, nadat in 1566 de beeldenstorm al een ravage had aangericht. Afwisselend maken protestanten en katholieken van de kerk gebruik, totdat het in 1588 een paardenstal wordt. Het jaar daarop wordt in het koor een geschutgieterij gevestigd. Eerst in 1617 worden er weer kerkdiensten gehouden, terwijl de gieterij nog tot 1665 in bedrijf blijft. Voor de kerk liggen een aantal kanonnen opgeslagen.

Door de Staten van Holland wordt in 1589 besloten een eigen gieterij te stichten. Het koor van de voormalige kloosterkerk van de Dominicanen in Den Haag – die weggejaagd zijn in de storm van de Reformatie – wordt verbouwd tot geschutgieterij. De rest van de kerk wordt gebruikt als opslagplaats. Het gebruik van een kerk is niet zo vreemd als het op het eerste gezicht lijkt. Geschut wordt verticaal gegoten in een in de grond verzonken opstelling wat het gebruik van ruime (hoge) gebouwen wenselijk maakt. De geschutgieter is Coenraet Anthonisz Wilkes die op contractbasis door de Staten van Holland is aangesteld. In maart 1590 kan met de eerste twee gegoten kanonnen worden proef geschoten. Vanaf die tijd bedraagt de productie 24 kanonnen per jaar. De stukken, voorzien van de tekst 'Je maintiendrai' worden beproefd op het strand van Scheveningen. Na Wilkes staat de gieterij onder leiding van Willem Wegewaert, een jongere neef. Wegewaert is benoemd tot 's landsgeschutgieter, een functie die overgaat van vader op zoon. Curieus is, dat in een tijd waarin het katholicisme

verboden is, de landsgeschutgieter het katholieke geloof aanhangt. De regenten van het gereformeerde Holland hebben weinig te kiezen. De kennis voor het vak van geschutgieter beperkt zich tot enkele familieclans.

De Wegewaerts stammen uit Münster. In 1544 vestigen de broers Willem en Wolter Wegewaert zich in Deventer. Zij zijn naar alle waarschijnlijkheid de zonen van Kylanius Wegewaert die getrouwd is met de dochter van Wolter Westerhues, een klokkengieter te Münster. Willem op zijn beurt huwt Mense Haityseren, de dochter van de Zutphense klokkengieter Segewinus Haityseren. Willem is geschutgieter, terwijl Wolter als potgieter te boek staat. Uit zijn eerste huwelijk heeft hij twee dochters. Willemke huwt in 1571 Herman Maes. Hun dochter Ide is vermoedelijk de echtgenote van de Enkhuizer klokkengieter Hendrick Nieman. Trijne huwt met ene Koster. Gheraert, zoon uit dit huwelijk is klokkengieter te Amsterdam. Uit Willems tweede huwelijk stammen drie dochters, waarvan twee met gieters zullen trouwen. Engele trouwt met neef Coenraet Anthonisz Wilkes en Geertruidt huwt met Arent Jansz van der Put, gieters in respectievelijk Rotterdam en Amsterdam.

De gieterij van Willem Wegewaert is gevestigd aan de rand van Deventer aan het Noorderbergschild. Het terrein van het bedrijf loopt door tot aan de Binnengracht en wordt 'klockgietersdoel' genoemd. Een zoon uit Wolter Wegewaerts derde huwelijk wordt ook Willem genoemd. Deze Willem neemt in 1606 de bronsgieterij van zijn broer Henrick te Gouda over. Circa 1614 vestigt hij zich in Den Haag, hertrouwt in 1615 met Engeltje, de dochter van Coenraet Anthonisz Wilkes, en volgt in 1616 zijn schoonvader op als landsgeschutgieter. Wegewaert verwerft ondanks zijn 'verkeerd' geloof waardering bij Maurits vanwege zijn vakkennis en betrouwbare levering. Voor een groot stuk geschut dat hij de Staten Generaal levert ontvangt hij f400. Ter vergelijking: een jaarloon van een geschoold werknemer bedraagt tussen de f150 en f250. Wegewaert levert wapens aan de afzonderlijke provincies, aan de steden en aan particulieren en zelfs aan de koning van Marokko, aan wie hij in 1622 zes kanonnen levert. Hij wordt met dit alles een vermogend burger die door de belasting in 1627 voor een bedrag van f50.000 wordt aangeslagen. In 1637 overlijdt hij waarna zijn zoons Coenraet en Wouter de leiding overnemen. Coenraet verwerft in 1645 een octrooi verleend door de Staten Generaal voor de duur van vijftien jaar voor gieten van een "stuckie, schietende ses pondt yzers". Het opmerkelijke van zijn innovatie is dat het stuk 45 schoten in het kwartier kan lossen, vijf maal meer dan gebruikelijk. Enige maanden later krijgt hij nog een aanvulling op het octrooi voor stukken met een groter kaliber. De opvattingen van de broers omtrent de bedrijfsvoering lopen te veel uiteen, zodat na enige tijd Wouter zijn broer uitkoopt, onder de belofte dat die geen geschutgieterij op zal zetten. In 1669 neemt Willem jr., Wouters zoon, het bedrijf over. Vanwege zijn eigenzinnige en chaotische karakter gaat het bedrijf al snel bergafwaarts, wat nog bevorderd wordt door de concurrentie van een in 1668 nieuw gevestigde gieterij op de Nieuwe Uitleg. De werkzaamheden van de gieterij komen nagenoeg stil te liggen nadat moeder Wegewaert haar zoon heeft laten opsluiten in een verbeterhuis in Gouda. In 1690 valt letterlijk en figuurlijk de genadeklap als een onhandige huisschilder het kruithuis laat ontploffen.

Bronzen houwitser (krombaangeschut) van 20 duim gegoten in 1694 door Johannes Niepoort. Het houten rad-affuit ging in 1944 verloren, maar is met het originele ijzeren beslag gereconstrueerd. De houwitser is te zien in het Legermuseum in Delft. (foto: Dina)

Het uitbreken van de Tweede Engelse Oorlog in 1665 is de aanleiding om een nieuwe geschutgieterij te bouwen. De opdracht van de Staten van Holland gaat naar meester Pieter Post, die Den Haag eerder heeft verrijkt met het Mauritshuis. Hij ontwerpt een groot complex, dat het hele perceel inneemt tussen het Smidswater en de later doorgetrokken Prinsessegracht. Het Smidswater is genoemd naar de hoefsmederijen die aan de gracht in zogeheten 'travaljes' zijn gevestigd. De smidsen stonden eerder aan het Lange Voorhout, ten behoeve van het drukke wagenverkeer met andere steden. Als het Voorhout te deftig wordt voor dergelijke ambachten verplaatsen de travaljes zich naar de achterliggende gracht. Tot in het midden van de negentiende eeuw weten de smidsen zich aan het Smidswater te handhaven. Aan de stadszijde van de Nieuwe Uitleg staat de representatieve vleugel van de geschutgieterij met de woning en het kantoor van de rijksgeschutgieter. Midden tegen de gevel is het in steen uitgehouwen wapen van Holland te zien. Aan de achterzijde bevinden zich de werkplaatsen parallel aan de later aangelegde Kanonstraat. Johannes Niepoort is de eerste, die als gieter voor de Staten van Holland in de nieuwe geschutgieterij wordt benoemd. In 1668, na afloop van de tweede Engelse Oorlog, worden de eerste twaalf houwitsers gegoten, waarvan zes door Niepoort. De houwitsers werpen een granaat van twintig pond. Ze worden al spoedig vervangen door houwitsers die zestien pond werpen. Begin 1668 besluit de Raad van State 64

regimentsstukjes te laten gieten, waaronder 24 achterladers. Zij moeten circa 400 pond wegen en een kogel van drie pond kunnen schieten. Niepoort giet voor deze opdracht twaalf achterladers. In de periode dat Niepoort geschutmeester is - tot 1706 - levert hij honderden stukken geschut af.

De poortomlijsting van de voormalige geschutgieterij gebouwd in 1668 op de Nieuwe Uitleg. Het is het enige wat resteert nadat het gebouw in 1945 is platgebombardeed. De geschutgieterij was reeds in 1878 gesloten. De poortomlijsting bevindt zich nu in de zijgevel van het Ministerie van Defensie aan de Bagijnestraat in Den Haag. (foto: Baronas)

In 1586 wordt aan de Botersloot in Rotterdam de eerste Admiraliteit van het land, die van de Maze, gevestigd. Niet lang daarna, bij de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in 1602, is Rotterdam een van de zes steden met een vestiging van deze handelonderneming. Het bewijst de groeiende betekenis van de stad. Vanwege de behoefte aan geschut besluit de Admiraliteit een eigen geschuthuis te vestigen. Begin 1613 wordt daarvoor een huis en erf aan de Hoogstraat gekocht en enkele maanden later een tweede huis, met de wel zeer toepasselijke naam 'De gloeyende oven'. Ook de grond tussen de twee huizen wordt gekocht zodat het ter beschikking staande terrein vanaf de Hoogstraat doorloopt tot aan de Kipstraat. Het geschuthuis staat op de plek waar vóór de grote brand van 1563 de kapel van het Dominicaner klooster heeft gestaan. De Utrechtse gieter Arent Jansz van der Put wordt in dienst genomen en kort daarna wordt ook Jan Cornelisz Ouderogge tot geschutgieter benoemd. De Admiraliteit stelt hen aan om het ijzeren geschut te vervangen door bronzen. De gotelingen, die eerst uit Engeland, later uit Zweden worden geïmporteerd, zijn "soo dangereux voor de schepen ende het volck selfs", dat is besloten, ondanks de hogere prijs, over te gaan op het duurzamere bronzen geschut. Coenraet Wilkes die van 1591 tot 1616 aan het hoofd van de landsgeschutgieterij in Den Haag staat, krijgt van de Staten-Generaal de opdracht om toezicht te houden op de nieuwe nog onervaren meesters in de gieterijen te Rotterdam en Enkhuizen. Ouderogge, telg uit een regentenfamilie, is in 1574 in Amsterdam geboren. In 1598 huwt hij met Hillegont Strijcker met wie hij twee zoons krijgt. De stad Rotterdam geeft onmiddellijk na zijn aantreden opdracht tot het gieten van drie kanonnen. Ofschoon hij in de eerste plaats geschutgieter is, verwerft hij ook met het gieten van klokken en ander werk een goede naam, zoals met het gieten van het standbeeld van Erasmus. Het is het eerste vrijstaande meer dan levensgrote gegoten standbeeld in Nederland.

Het beeld van Erasmus. Het eerste in zijn soort als vrijstaand standbeeld in brons gegoten. Het staat nu op het plein voor de St. Laurenskerk te Rotterdam. Jan Ouderogge, die het beeld van Erasmus goot in 1622, naar een ontwerp van Hendrik de Keizer, is de klokken- en geschutgieter in 's-Landsgeschutgieterij te Rotterdam. Naar zeggen slaat Erasmus elke dag om precies twaalf uur een bladzijde om van zijn boek, dat eveneens naar zeggen 'De lof der zotheid' zou zijn. (foto: Baronas)

In 1621 wordt onder leiding van Ouderogge en/of Van der Put de grote luidklok van de St. Laurenstoren gegoten. Ouderogges faam gaat tot ver over de grenzen en hij krijgt het aanbod geschutgieter in Denemarken te worden, wat hij uiteindelijk afslaat. Ouderogge, die op 29 augustus 1625 overlijdt, is in de St. Laurenskerk begraven. Cornelis en Dirk Jansz Ouderogge, geboren te Amsterdam in 1599 respectievelijk kort na 1600, volgen hun vader op. Beide huwen in 1631, respectievelijk met Cornelia Nobel en Catharina van Nieuwenhuysen. De broers werken in de regel voor gezamenlijke rekening, waarbij Cornelis de leidende figuur is. Hij komt mede op de voorgrond, omdat Dirk reeds in 1649 overlijdt. Cornelis die overlijdt in 1672 overleeft hem met meer dan twintig jaar. Ook Cornelis en Dirk zijn in de eerste plaats geschutgieter. Desondanks giet Cornelis meer klokken dan zijn vader. De broers gieten onder meer geschut voor Elias Trip, die in 1626 zes stukken geschut besteld die 'negen ponden ijzer' kunnen verschietsen. De overeengekomen levertijd bedraagt vier maanden. Als Rotterdam in 1645 kanonnen bestelt, bij Cornelis en Dirk, zijn er slechts drie, door Jan Ouderogge in 1613 gegoten, stukken geschut in het bezit van de stad. De bestelde exemplaren moeten hetzelfde kaliber krijgen als de al aanwezige drie. Een eeuw later staan veertien kanonnen op de bolwerken. In 1830 zijn deze kanonnen vergoten, na gebleken onbruikbaarheid in de oorlog tegen de Belgen. Van Cornelis is

bekend dat hij tot één jaar voor zijn dood oude kanonnen opkoopt om die om te smelten tot nieuwe. Johannes Ouderogge, zoon van Cornelis, geboren in 1640, volgt zijn vader op. In 1679 trouwt hij met Catharina Stalpert van der Wiele uit Utrecht. Johannes is net als zijn vader en grootvader in de eerste plaats geschutgieter, wat mag blijken uit het feit dat de stad Rotterdam in 1711 het niet geringe bedrag van twaalfduizend gulden aan zijn erfgenamen schuldig is. In 1682 wordt een overeenkomst gesloten tussen Johan Slecher, officier in het Engelse leger en Johannes Ouderogge voor de levering van geschut. De opdrachtgever levert een deel van de grondstof, de gieter zorgt voor de rest. Aantal en kaliber zijn vanzelfsprekend in de overeenkomst opgenomen. Het gaat om acht stukken, twee voor het verschieten van kogels van twaalf pond, twee voor zes en vier voor drie pond. Enkele andere bepalingen luiden: “stukken canon sullen moeten gegoten werden op sodanige gewigt volgens de teijkeningen’ en ‘het lofwerk aen de cieraeden van het voorn. canon sullen op het alle suiijverste uijtgearbeit moeten sijn”. Ouderogge zal voor het snijden van de versieringen in hout apart 200 gulden ontvangen. Op het laatst van zijn leven woont en werkt Johannes Ouderogge in Den Haag. Dat blijkt uit een door hem in 1709 gegoten klok. Een jaar later overlijdt hij in die stad. De geschutgieterij aan de Hoogstraat te Rotterdam wordt in 1689 overgenomen door de stad en blijft nog tot het begin van de achttiende eeuw in bedrijf.

Bolwerk aan de mond van de Oudehaven te Roterdam. Op het Bolwerk staan de kanonnen opgesteld die Cornelis en Dirk Ouderogge in 1645 goten in opdracht van het stadsbestuur. Ze zijn van hetzelfde kaliber als de drie kanonnen die hun vader goot voor Rotterdam in 1613. In 1830 zijn de kanonnen omgesmolten. Naar een tekening in Oost-Indische inkt van G. Groenewegen uit ca. 1800.

In hetzelfde jaar als de stichting van de landsgeschutgieterij te Rotterdam (1613) besluiten de “erenfeste, wijze, discrete, seer voorsienige Heeren Burgemeesteren der Stede Enkhuysen” een geschut- en klokkengieterij te stichten in het bastion ‘de Beer’ bij de Noorderpoort. Voor de gieterij wordt een flink gebouw neergezet, met een fraaie gevel en drie daken. Omdat schepen de gieterij moeten kunnen bereiken wordt er een nieuwe haven gegraven die, omdat de mastenwerf naast de gieterij ligt, al spoedig de Mastenhaven wordt genoemd. Als het ontbreekt aan opdrachten voor kanonnen of klokken wordt er ook allerlei kleingoed gegoten, zoals: vizzels, kaarsenkronen, lezaars, doopbogen en schellen. Het St. Eloysgilde heeft nauwkeurig omschreven waar de grens ligt. De vervaardiging van koperwerk voor huishoudelijk gebruik, is nadrukkelijk voorbehouden aan de geelgieters in de stad. Henrick Nieman is van 1614 tot 1621 de eerste klokken- en geschutgieter in Enkhuizen. Hij is gehuwd met Ide Maes, waarschijnlijk de kleindochter van Willem Wegewaert de Oudere. Nieman overlijdt in 1621 waarna zijn gieterij door Hendrick Wegewaert de Jongere wordt voortgezet. Hendrick Woltersz. Wegewaert is een zoon uit het derde huwelijk van Wolter Wegewaert met Margriet Willemsd. Mudders. Hendrick werkt van 1614 tot 1621 aanvankelijk als potgieter, maar later ook als klokken- en geschutgieter te Deventer. Als hij vertrekt uit Deventer is hij een welgesteld man. Het huis en de gieterij aan het Noordenbergschild blijven zijn eigendom. Hij huwt met Anneke Liggers uit Gescher (Westfalen). Wegewaert zal maar enkele jaren landsgeschutgieter zijn aangezien hij in 1624 overlijdt. Everardus Splinter ‘clockgieter tot Haarlem’, volgt in 1625 Henrick Woltersz. Wegewaert de Jongere op. Als hij in 1642 overlijdt neemt zijn zoon Conradus zijn plaats in. Na het overlijden van Conradus Splinter in 1651 komt de Enkhuizer gieterij in handen van Wouter Wegewaert. In 1653 nog in Den Haag werkzaam, koopt Anthony Wilkes van Aeltien Gerrits, weduwe van Hendrick Vestrinck, de gieterij te Kampen. In

de tweede helft van 1653 of begin 1654 draagt hij deze over aan Wolter Gerritsz Pott, om in Enkhuizen de gieterij van de inmiddels overleden Wouter Wegewaert over te nemen. De in 1653 te Enkhuizen overleden Anthony Wilkes is gehuwd met Wolterken Wegewaert, dochter van Henrick Wegewaert de Jongere en Anneke Liggers. Na de dood van haar man zet Wolterken de zaken voort met Kiliaan Meyer van 1663 tot 1665 en daarna met Laurens Brinckhuizen, afkomstig uit Lingen in Nedersaksen. Brinckhuizen werkt daarvoor al als knecht in de landsgeschutgieterij. Wolterken komt in 1685 te overlijden. Jan Crans wordt in 1713 belast met de leiding over de geschutgieterij, daarvoor werkt hij in Emden. Als hij in 1724 een overeenkomst aangaat als landsgeschutgieter te Den Haag, volgt zijn zoon Cyprianus hem in Enkhuizen op. Cyprianus, in 1703 te Amsterdam geboren, huwt in 1740 met Sophia Cornelia van de Heuvel. In 1734 stopt hij en huurt de stadsklokken- en geschutgieterij in Amsterdam.

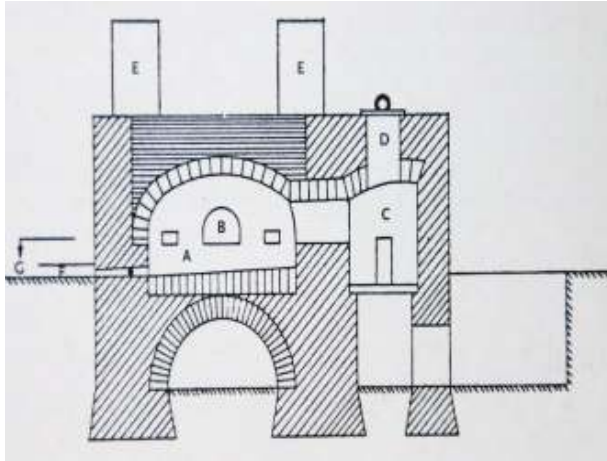
Er is een enkel gegeven uit de veertiende eeuw dat te Middelburg een klokkengieter is gevestigd. De oudste vermelding van een geschutgieter is die van Jan Burgerhuys uit 1593-'94. Hij is een leerling van Hendrik van Trier. Van Burgerhuys is werk bekend tussen de jaren 1598 en 1614. Hij giet klokken, geschut en vijzels en zonder twijfel ook ander bronswerk. Burgerhuys giet samen met zijn zoon Evert in 1612 een beiaard voor Zwolle. Bekend zijn verder een vijftiental klokken die hij aan Schotland levert. Burgerhuys is op 9 november 1617 te Middelburg begraven. Van Michaël Burgerhuys, zoon van Jan, zijn klokken, kanonnen en ander gietwerk bekend uit de periode 1619-1651. In 1627 giet hij een kleine beiaard van negentien klokken voor het stadhuis van Tholen. Evenals zijn vader heeft hij klokken aan Schotland geleverd. Een kleine vijftig zijn bekend. Hij is op 5 april 1651 te Middelburg begraven. Joannes Burgerhuys is een zoon van Michaël. Hij huwt met Judith van Bruynich met wie hij in 1651 resp. 1653 twee dochters krijgt. Hij is op 3 januari 1679 te Middelburg begraven. Hij wordt in officiële stukken van Zeeland 's lands geschut- en klokkengieter genoemd. Hij vraagt eerst aan de stad Middelburg en later aan de Staten van Zeeland een traktement van tweehonderd gulden, gereedschappen die voor het vormen en gieten nodig zijn en ook een vrije woning. Het is niet bekend of deze verzoeken zijn gehonoreerd. Wel krijgt hij in 1658 een octrooi voor Zeeland, dat wil zeggen het alleenrecht om in deze provincie klokken en geschut te leveren. Een voorwaarde is wel dat hij zijn prijzen niet mag verhogen.

24-ponds scheepsgeschut van de Zeeuwse admiraliteit in 1632 in Middelburg gegoten door Michiel Burgerhuys. Op de loop staan Neptunus en het wapen van Zeeland afgebeeld. (foto: Dina)

Soms wordt het octrooi door andere gieters ontrokken, zoals in 1676. Zijn beklag over valse concurrentie schijnt succes te hebben. Zijn giethuis is in de oude refter van de Abdij. Tussen stad en staten ontstaat echter een geschil over het onderhoud aan het gebouw. Klokken, kanonnen en ander gietwerk zijn van hem bekend uit de periode 1642-1676. Evenals zijn vader en grootvader heeft ook hij klokken aan Schotland geleverd. Het gaat daarbij om een tiental in de periode 1642-1671. Na het overlijden van Joannes in 1679 probeert de weduwe met een meesterknecht het bedrijf voort te zetten, maar zij krijgt daarvoor geen toestemming.

Jasper van Erpicum is in de periode 1685-1694 landsgeschutgieter te Middelburg. Van hem zijn enkele klokken bekend uit de periode 1685-1691 en ook een kanon uit 1694. Van Erpicum moet al voor 1685 als gieter in Middelburg actief zijn geweest. In 1679 krijgt hij een octrooi van de Staten-Generaal voor het gieten van verwisselbare kruutkamers voor grof geschut. Met deze kamers kan met minder kruut meer resultaat worden geboekt, aldus de aanvraag van Van Erpicum. Jacob Noteman, geboren ca. 1599, waarschijnlijk in Sittard of directe omgeving, werkt vanaf 1635 als klok- en geschutgieter te Leeuwarden. In dat jaar volgt hij zijn leermeester Hans Falck van Neurenberg op. De gieterij van Falck en daarna van Noteman is gevestigd in de kerk Sint Marie van Nijehoven (Leeuwarden). In 1651 is Noteman naar Heidelberg vertrokken. Uit de periode 1635-1651 zijn er meer dan 25 klokken van hem bekend, waaronder de zesduizend kilo zware luidklok van de Sint Jan in Den Bosch. Noteman giet voor de Admiraliteit van Friesland geschut. In 1677 is er een kanon gegoten door Noteman opgevoerd uit de Noordzee. Het kanon, een zogenaamde zeven pondeur, met een lengte van 2.50 meter en een gewicht van 800 kilo, staat nu ter bezichtiging in het Fries Scheepvaartmuseum te Sneek. Het kanon vertoont grote gelijkheid met het geschut dat in 1645 door de Ouderogge's is gegoten. Waarschijnlijk niet zo vreemd als bedacht wordt dat Maurits eerder een normalisatie heeft ingevoerd en de geschutgieters werken volgens opdracht gegeven door de Admiraliteiten. In de VS is een vrijwel identiek kanon in het bezit van een verzamelaar, waarop het jaartal 1643 staat. Noteman kent de klok- en geschutgieters Cornelis en Dirk Ouderogge te Rotterdam. In 1645 gaat hij op hun uitnodiging bij hen op bezoek. De Ouderogge's willen paal en perk stellen aan de onderkruiperij van vreemde geschutgieters. In Friesland is dat opgelost door Noteman een

octrooi te verlenen waardoor hij het alleenrecht bezit voor het gieten van geschut. Door hem naar Rotterdam uit te nodigen en een verklaring af te laten leggen voor een notaris hopen de Ouderogge's een dergelijk octrooi ook in Holland ingevoerd te krijgen.

Doorsnede van een vlamoven. In de haard (A) wordt het brons gesmolten, dat door de deur (B) wordt toegevoerd. De vuurhaard (C) wordt van bovenaf (D) geladen met hout. De vlammen strijken, vanwege de trek door de schoorstenen (E) over het brons. Is het brons gesmolten en op giettemperatuur, dan wordt de lemen prop in het afvoerkanaal (F) weggeschoten, zodat het brons in de gietmal kan lopen. Tekening naar een beschrijving van Kaspar Brunner uit 1574.

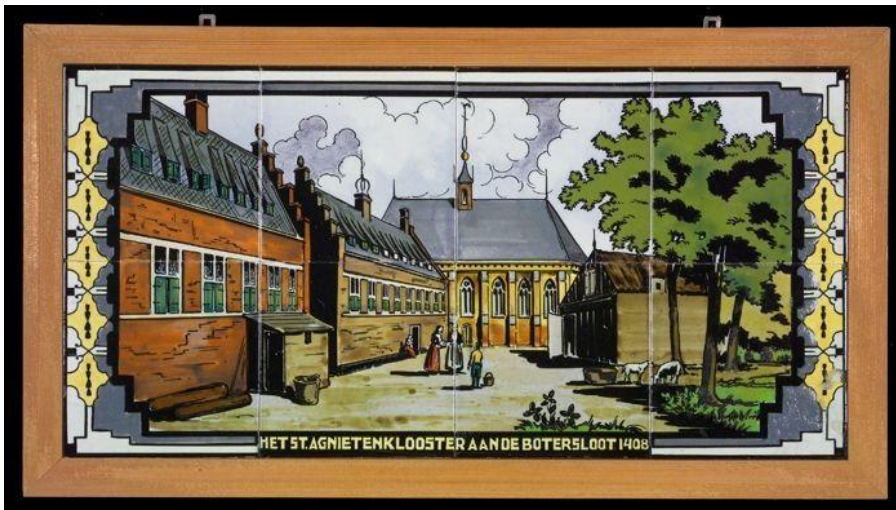
de Admiraliteit

Op initiatief van Leicester worden in 1586 drie Admiraliteiten: Zeeland, Zuid-Holland en Noord-Holland, waar ook Friesland onder ressorteert, gevestigd te Veere, Rotterdam en Hoorn. De Admiraliteit op de Maze krijgt voorrang en wordt daarom wel als de oudste admiraliteit beschouwt. Een eerste optreden van een admiraliteit in Rotterdam dateert echter al uit de periode augustus 1575-januari 1576 als reactie op een Spaans militair initiatief waarin Oudewater en Schoonhoven worden heroverd, een schans bij Krimpen aan de Lek bezet en Rotterdam bedreigt. Omwille van de Opstand en het belang van de haven moet de stad extra worden bewaakt en Willem van Oranje is regelmatig in de stad om leiding te geven aan een tegenoffensief. Het stadsbestuur richt het voormalige Agnietenklooster in als verblijf voor de prins, dat vanaf die tijd bekend staat als het Prinsenhof. Vanaf juli 1577 is in de Prinsenhof ook de admiraliteit gevestigd. Goed gaat het niet, want al in 1579 raakt deze admiraliteit in grote financiële moeilijkheden waardoor het moet worden opgeheven. Na een landelijke reorganisatie in 1581 en enkele later opgestelde instructies wordt opnieuw een admiraliteit in Rotterdam gesticht, die door het initiatief van Leicester definitief wordt met de lange naam: 'College van Gecommitteerde Raden tot de Admiraliteit in het Zuiderkwartier van Holland'. Na het vertrek van Leicester in 1588 is er een mislukte poging om meer eenheid in het bestuur van de admiraliteiten te brengen. Stedelijk en provinciaal particularisme staan de hervormingen echter in de weg. Uiteindelijk resulteert al het geharrewar in 1597 in een instructie voor de admiraliteitscolleges; een compromis, die ondanks de vele aanvechtingen, tot het einde van de Republiek (1795) zal blijven bestaan. De instructie vangt aan met:

'tot beter directie en executie van de saecken van admiraliteyt en 't geene daar van dependeert, op te regten vijf collegien, daar van het eene resideeren sal in Zuydt-Hollandt binnen Rotterdam, een in Noordt-Hollandt binnen Amsterdam, een in West-Vrieslandt tot Hoorn of Enckhuysen, een in Zeelandt tot Middelburgh en een in Vrieslandt binnen Dockum'.

Elke admiraliteit wordt geleid door een college, dat bestaat uit 10 tot 12 leden, die 'raden' worden genoemd en benoemd worden op voordracht van de Staten. Dit college is verantwoordelijk voor het aanstellen van ambtenaren als deurwaarders, bodes en klerken. De Staten-Generaal benoemt voor elke Admiraliteit een ontvanger-generaal, een secretaris en een advocaat-fiscaal. De vijf admiraliteiten komen in de regel tweemaal per jaar bijeen in Den Haag. De stadhouder is in zijn functie van admiraal-generaal voorzitter en roept de gedeputeerde der colleges in gezamenlijke vergadering bijeen. Hoewel de admiraliteiten generaliteitsorganen zijn (direct verantwoording schuldig aan de Staten-Generaal) heeft het overkoepelende Generaliteitscollege, door de sterke autonomie van de vijf admiraliteiten, weinig gezag. In de praktijk maakt vooral de admiraliteit van Amsterdam de dienst uit, omdat dat college het merendeel van de activiteiten voor zijn rekening neemt en wie betaald: bepaalt. Tot de taken van de admiraliteiten behoren: bouwen, onderhouden en uitrusten van oorlogsschepen, innen van in- en uitvoerrechten, bescherming van de handel en beveiliging van zee en rivieren, optreden als rechter bij geschillen en als prijsgerecht. Een prijs is een buitgemaakt schip. De colleges benoemen de lagere officieren. Vlagofficieren en kapiteins worden aangesteld door de Staten-Generaal op voordracht van de admiraliteiten, waarvan het bestuur in handen is van de heren raden ter admiraliteit. In de praktijk en met

name tijdens de stadhoudersloze tijdperken wordt het voorzitterschap waargenomen door een luitenant-admiraal. Hij wordt bijgestaan door de advocaat-fiscaal en de secretaris.

Polychroom tegeltableau met een voorstelling van het St. Agnietenklooster aan de Rotterdamse Botersloot.

In de jaren twintig van de vorige eeuw maakt Plateelbakkerij Delft meerdere tegeltableaus voor de katholieke Hildegardis-scholen in Hillegersberg, met voorstellingen van sprookjes, kinderspelen en een drietal oude stadsgezichten, waaronder het Agnietenklooster, later Prinsenhof, ter versiering van gangen, trappen en vestibules

Aanvankelijk worden de schepen gehuurd of gevorderd, maar later in toenemende mate, vooral door toedoen van Johan de Witt, nieuw gebouwd voor permanente dienst als oorlogsbodem. Elk der admiraliteiten beschikt over werven, magazijnen en kantoren, gefinancierd uit de opbrengsten van tolheffingen, convoien en licenten (in- en uitvoerrechten) en bijdragen van de Staten-Generaal. Bij grote militaire operaties ter zee wordt uit de luitenant-admiraals een gezamenlijke bevelvoerder aangewezen, een chef of 'opperhoofd van 's-lands vloot'. Bevelhebbers van de vloot zijn vaak afkomstig uit Holland, binnen de Republiek het machtigste gewest, maar in 1665 wordt de Zeeuw Michiel de Ruyter, tot dan viceadmiraal van de Admiraliteit van Amsterdam, tot chef van de vloot benoemd. Doordat de Rotterdamse admiraliteit, vanwege haar anciënniteit, de vlootvoogd benoemd, betekent het tevens dat de Ruyter ook Luitenant-admiraal van de Admiraliteit op de Maze wordt. De door Johan de Witt doorgedrukte benoeming is omstreden en leidt tot jaloezie onder de verschillende bevelhebbers, bovenal bij Cornelis Tromp. Waarschijnlijk zijn het dezelfde sentimenten die ertoe leiden dat de Zeeuw Johan Evertsen in 1654 geen bevelhebber wordt, hoewel zijn Oranjegezindheid ook een rol gespeeld kan hebben. De veel gebezigde terminologie van Vlootvoogd, komt uit de Volksmond en is geen officiële rang. De titel voor de bevelvoerder van de vloot of een deel daarvan zijn: admiraal, luitenant-admiraal, viceadmiraal en schout-bij-nacht of achter-admiraal, de bevelvoerder die bij afwezigheid van de admiraal, in de nachtelijke uren het toezicht houdt op de vloot, door er achter te varen.

Elk der admiraliteiten heeft schepen van verschillende type (grote) om de onderscheiden taken te kunnen uitvoeren. In 1587 bestaat de gehele vloot uit 102 schepen. De onderverdeling in grote is als volgt (met tussen haakjes het aandeel van de Rotterdamse admiraliteit): < 80 ton: 58 (18); 80-200 ton: 42 (11); >200 ton: 2 (-). In 1597 is het totaal aantal schepen van de vloot 140, terwijl dat in 1621 weer verminderd is tot 86 met als onderverdeling: < 80 ton: - (-); 80-200 ton: 18 (6); >200 ton: 68 (10). Wat opvalt is dat weliswaar het aantal schepen is gedaald, maar dat het scheepstype van meer dan 200 ton sterk in aantal is toegenomen.

De ontwikkeling van de vloot naar grotere schepen na 1500 is het gevolg van de introductie van buskruit en geschut. De ontwikkeling van het galei in de Middellandse Zee vanaf 1510 en het galjoen in het Atlantische gebied vanaf 1530 zet tot 1650 een revolutie in de oorlogvoering op zee in gang. De galei en het galjoen ontwikkelen zich tot de belangrijkste en meest succesvolle met geschut bewapende scheepstypen. Uit de verdere ontwikkeling van het galjoen en de scheepsbewapening komt het zogenaamde linesschip en de linietactiek voort. Het linesschip combineert een zware artilleriebewapening met goede zeileigenschappen. Het fregat, een scheepstype dat rond 1629 wordt ontwikkeld, speelt hierin een vernieuwende rol. Linesschepen zijn in de tijd van de zeilvaart de grootste oorlogsschepen. Het zijn drie- of viermastschepen met meer dan 50 stukken geschut. Een enkel exemplaar heeft zelfs meer dan 100 kanonnen. De naam verwijst naar de tactiek die in het midden van de zeventiende eeuw gebruikt wordt om met oorlogsschepen achterelkaar in 'kiellinie' te varen, zodat de vuurkracht maximaal op één afstand geconcentreerd kan worden. Lichtere schepen zijn daarbij niet van nut omdat hun bewapening tekortschiet. Het beroemde vlaggenschip van Michiel de Ruyter, de Zeven Provinciën heeft 80 stuken geschut. Aan het eind van de achttiende eeuw voert het linesschip De Delft 50 stukken geschut verdeeld over twee dekken. In verband met de vele ondieptes voor de Nederlandse kust worden de linesschepen

van de Republiek, een enkele uitzondering daargelaten, met niet meer dan twee geschutdekken uitgerust. Uitzonderingen zijn de in 1691 gebouwde Beschermer en de in 1703 gebouwde Eendragt. Beide schepen zijn driedekkers gebouwd op de werf van de Admiraliteit op de Maze en met 100 stukken geschut uitzonderlijk zwaar bewapend. De zwaarste Engelse schepen zijn doorgaans van drie geschutdekken voorzien. De Nederlandse schepen zijn wat korter en ronder van bouw en zelden volgens een speciaal ontwerp voor oorlogsdoeleinden gebouwd, maar meer als een zwaar bewapende koopvaarder. Grote aantallen ingehuurde koopvaarders worden tot in de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog aangepast als men oorlogsschepen nodig heeft. De Engelse Royal Navy voert aan het einde van de zeventiende eeuw een klassering in voor haar linieschepen, een 1e, 2e 3e of 4e klasse (rate), wordt bepaald door het aantal stukken geschut geplaatst in een ononderbroken rij. De Nederlandse marine hanteert daarvoor de term charter.

De taken die de admiraliteiten moeten uitvoeren zijn: bescherming van het eigen scheepvaartverkeer, tegengaan van vijandelijke scheepvaart en het mogelijk maken en uitvoeren van troepenlandingen op een vijandelijke of te veroveren kust. In de kustwateren en op de rivieren beschermen regelmatige patrouilles de scheepvaart. Patrouillevaartuigen en handelskantoren controleren de Schelde, Rijn, Maas, Waal, IJssel en Eems en heffen de convoeien en licenten. Vooral de admiraliteiten van Zeeland en Rotterdam beschermen de binnenvaart tegen aanvallen vanuit de nabijgelegen Spaanse gebieden. Voor deze taak hebben ze een groot aantal kleinere schepen in de vaart en zelfs enkele galeien om eventuele aanvallen van Spaanse galeien uit Hulst en Sluis af te kunnen slaan. De omvangrijkste taak is het begeleiden van konvoeien op zee. De groeiende handel en visserij maakt de behoefte aan beveiliging van de handelsschepen en de vissersvloot door oorlogsschepen almaar groter.

Het linieschip Friso naar Engels model gebouwd tussen 1728-1730 te Harlingen. Naar een anoniem schilderij gemaakt tussen 1800-1850

De admiraliteitscolleges zijn in de eerste plaats belast met het uitrusten van de oorlogsvloten van de Republiek en hebben daarnaast de zorg voor de in- en uitvoerrechten, de zogenaamde convoeien en licenten. Het belangrijkste zijn de licenten, vergunningen of vrijbrieven voor de handel

met de vijand: Spanje en de Spaanse Nederlanden. De opbrengst is bestemd voor de bouw en uitrusting van oorlogsschepen. Merkwaardig genoeg staat in de Unie van Utrecht geen woord over convoeien noch over licenten. Het besluit voor de invoering komt eerst drie jaar later - in 1582 - tot stand. Het besluit is in sterke mate beïnvloed door gewestelijke belangen. Ieder gewest probeert zo veel mogelijk handel naar zich toe te trekken en een oogje toe te knijpen bij overtreding van de regels. Vooral de Admiraliteit in Amsterdam is actief in het aanhouden van schepen. Om de opbrengst te verhogen wordt in 1638 besloten de convoeien en licenten te verpachten. Het gewest Holland verzet zich tegen deze beslissing omdat door deze verpachting het gezag in handen komt van particulieren, die daarmee niet om zouden kunnen gaan. Niet alle goederen zijn belast. Zo vermeldt de tarieflijst van 1725 een niet onaanzienlijk aantal vrijstellingen: goud- en zilvermuntmateriaal, juwelen, specerijen en indigo ingevoerd door de VOC. Van invoerrechten: bijen, robben- en andere zeediervellen, lompen, kwikzilver, verse zee- en riviervis, walrustanden, walvisspek en -baarden. Van uitvoerrechten: granen, mout, meel, grutten, sommige soorten textiel, vlees en koffiebonen.

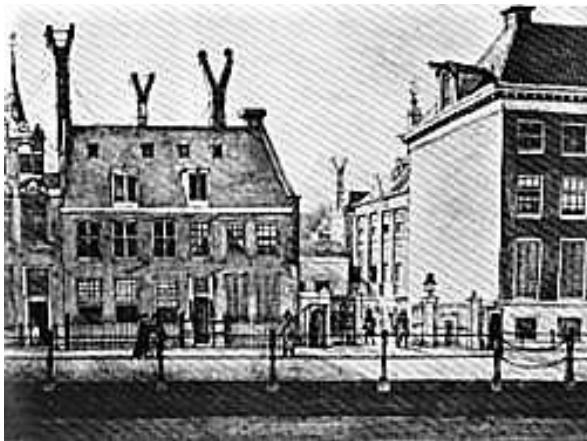
Pogingen van achtereenvolgende stadhouders om het bestuur van de admiraliteiten te centraliseren is weinig succesvol. Het lukt sterke persoonlijkheden als de prinsen Maurits en Frederik Hendrik en later raadspensionaris Johan de Witt vaak wel de tegenstellingen tussen de vertegenwoordigers van de verschillende admiraliteiten (lees: steden en gewesten) te overbruggen. Natuurlijk ging het over ieders bijdragen in geld, manschappen en het uitrusten van schepen. Vanzelfsprekend hechten de zee-gewesten, Holland en Zeeland voorop, een groter belang aan een sterke vloot, dan de landgewesten. De inspanning die van de gewesten wordt verlangd is dan ook enorm. De drie Engels-Nederlandse Oorlogen 1652-1654, 1665-1667 en 1672-1673 kosten beide naties een vermogen aan manschappen en geld. Tientallen schepen gaan verloren hun bemanning in de golven meesleurend. Alleen al in de Slag bij Ter Heijde sneuvelen zesduizend mariniers en matrozen. Erg aantrekkelijk is het dus niet voor janmaat om bij de admiraliteit aan te monsteren. Zelfs de populaire Michiel de Ruyter moet stevig in de buidel tasten om weer aan een voltallige bemanning te komen. Het is illustratief, maar bovenal dramatisch, dat in 1675 het merendeel van de 600 wezen in het Burgerweeshuis in Rotterdam kinderen zijn van gesneuvelde opvarenden op de vloot van de Admiraliteit op de Maze. Miljoenen kubieke meters aan hout gaan verloren,

vooral het schaarse en kostbare eikenhout, dat van steeds verder weg moet worden aangevoerd. Ten tijde van het bewind van Olivier Cromwell over Groot-Brittannië wordt voor de Engelse scheepsnieuwbouw vrijwel geheel Ierland ontbost. Voor de Nederlandse scheepsnieuwbouw zijn de bossen van Noorwegen de belangrijkste leverancier en specifiek voor de Admiraliteit op de Maze: Duitsland, vanwaar de boomstammen samengesteld tot vloten de Rijn afzakken.

Geen van de onderofficieren of manschappen is bij de admiraliteit in vaste dienst. Kenmerkend is het wisselend inkomen, dat voor een groot deel afhankelijk is van de opbrengst van buitgemaakte schepen. Een matroos bij de zeemacht ontvangt per kalendermaand tien à elf gulden, dat wordt gekort voor het verstrekte uniform en de plunje. Aan aangemonsterde matrozen wordt behalve huisvesting ook voeding verstrekt. Evenals dat bij onderofficieren en matrozen het geval is, zijn er marineofficieren die, afhankelijk van hun rang, geen traktement ontvangen als zij aan de wal zijn. Weliswaar zijn voor officieren 'de verteringen aan de ruim voorziene kajuitstafel ... altijd vrij', het neemt niet weg dat een maandtraktement van 30 gulden voor een luitenant en 60 gulden voor een commandeur niet indrukwekkend is.

Admiraliteit van Amsterdam

Aanvankelijk is Amsterdam ingedeeld bij de Admiraliteit voor het Zuiderkwartier van Holland gevestigd in Rotterdam. Bij de reorganisatie van het zeewezen door Robert Dudley, graaf van Leicester wordt Amsterdam, samen met het Noorderkwartier van Holland, Friesland, Utrecht en Gelderland ondergebracht in de admiraliteit

gevestigd te Hoorn. Maar Hoorn verzet zich samen met Enkhuizen en Medemblik tegen de aanstelling van de gecommiteerden ter admiraliteit door de Staten van Holland in plaats van door de steden zelf. De gecommiteerde, die uitsluitend uit Amsterdam komen, vangen op 28 augustus 1586 aan met hun werkzaamheden, het begin van de Amsterdamse admiraliteit. Eerst nadat de West-Friese steden hun verzet tegen de inmenging van buitenaf hebben opgegeven, wordt in 1589 Hoorn de zetel van een admiraliteitscollege.

De Prinsenhof aan de Oudezijds Voorburgwal. Naar een tekening van Gerrit Lamberts (1778-1850) uit 1820.

Op 14 juni 1597 bevestigt de Staten-Generaal de dan bestaande situatie, zodat zowel Hoorn als Amsterdam de eigen admiraliteit behouden. De Admiraliteit van Amsterdam groeit uit tot de grootste van de vijf admiraliteiten van de Republiek. Het gebied waarvoor Amsterdam verantwoordelijk is, is beperkt tot de stad zelf, het Gooi, Utrecht en de Gelderse kwartieren Arnhem en Zutphen. Het is bedoeld als een tijdelijke regeling, maar zal tot het einde van de Republiek in stand blijven. De Admiraliteit van Amsterdam wordt volgens de besluiten uit 1597 bestuurd door zeven gecommiteerde raden, waarvan er vier benoemd worden door de Staten van Holland en drie door andere gewesten. In de Admiraliteit van Amsterdam hebben bijna altijd oud-burgemeesters zitting. Het traktement bedraagt 1000 gulden per jaar. In de praktijk is de beloning vaak veel hoger door allerlei emolumenten en vergoedingen. Vooral zetels in de Admiraliteiten in Amsterdam en Rotterdam staan als zeer lucratief te boek. Door onderlinge ruil blijven de regenten vaak langer aan dan de bedoeling is. Volgens een Groningse gecommiteerde is het geen "hexemeesterswerk" en verblijft hij er met genoegen. De bewindhebbers zetelen in het Prinsenhof aan de Oudezijds Voorburgwal, een voormalig klooster, dat na de Alteratie (de overgang van Amsterdam naar de Prins in 1578) als schermeschool, logement en stadhuis is gebruikt. Als admiraal-generaal neemt de prins bij voorkeur zijn intrek in het gebouw der Admiraliteit. Daar is hij rechtens heer en meester en behoeft hij geen gastvrijheid van de stad aan te nemen. In 1656 verwerft de Admiraliteit het gehele gebouw. De in Dordrecht geboren schilder Ferdinand Bol levert een viertal schilderijen voor de verfraaiing van het interieur en de architect Philips Vingboons (1607-1678) ontwerpt er een aantal fraaie huizen bij voor hoge functionarissen van de Admiraliteit, die in 1924 zijn gesloopt en vervangen door nieuwbouw.

Aan de Oude Rijn staat een voorpost van het Arnhemse kantoor van de Amsterdamse Admiraliteit, evenals in Muiden, 's Heerenberg, Doesburg, Harderwijk, Zutphen en Amersfoort. De officiële Rijntol bij Lobith valt echter

onder de verantwoordelijkheid van de Admiraliteit te Rotterdam. In 's Lands Zeemagazijn, het arsenaal van de Amsterdamse admiraliteit, liggen de voorraden opgeslagen voor de bouw en de uitrusting van oorlogsschepen: zoals hout, touw met een lengte van 150 vadem (275 meter), zeilen, kogels, ankers, kanonnen, handvuurwapens en geweren, lantaarns, kompassen en zandlopers. Eerder lagen deze voorraden opgeslagen in de Agnietenkapel. In 1648 verzoekt de Admiraliteit de stadsregering om een magazijn voor geschut en kogels te mogen bouwen. Het duurt even, maar door de afloop van de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog wordt het stadsbestuur inschikkelijker, zodat de Admiraliteit in 1655 - in ruil voor de tot dan toe bezette grond - de gehele westelijke strook van het eiland Kattenburg ter beschikking krijgt voor het oprichten van een magazijn en de aanleg van een timmerwerf.

Admiraliteitslijnbaan aan de Oostenburgergracht

In de nacht van 5 op 6 juli 1791 gaat het Zeemagazijn in vlammen op. Alleen de door extra steunberen goed geschraagde muren, in 1740 na de verzakking van het pand aan de buitenzijde aangebracht, blijven staan. In het Zeemagazijn is tegenwoordig het Nederlands Scheepvaartmuseum gehuisvest. Aan de kade van het Oosterdok, naast het museum, ligt de Amsterdam, een replica van een spiegelretourschip van de VOC. De Admiraliteitswerven liggen aanvankelijk op Uilenburg, maar zijn rond 1620 verplaatst naar Rapenburg om tenslotte rond 1655 op de Oostelijke Eilanden: Kattenburg en Oostenburg, terecht te komen.

De Admiraliteit gunt bij voorkeur de bouw van een schip aan een werf in de eigen stad. In 1653 beveelt de Staten-Generaal dat de aanbesteding voor de bouw van een schip via een openbare inschrijving moet plaatsvinden, zodat ook de goedkoper werkende Zaanse werven kunnen meedingen. Amsterdam heeft zich ontwikkeld tot de belangrijkste van de admiraliteiten en springt vaak bij als andere admiraliteiten tekorten hebben, zo moet bijvoorbeeld de Admiraliteit op de Maze in 1652 schepen huren in Amsterdam om ingezet te worden in de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog. In oorlogstijd zijn er op de Admiraliteitswerf meer dan duizend scheepstimmerlieden en sjouwers aan het werk. De Admiraliteit is verder nog in bezit van een geschutswerf en het 'hok', de ligplaats van schepen die niet operationeel zijn.

Thomas Davis, van 1727 tot 1737, Charles Bentam, tot 1758, en Job May, tot 1779, worden door de Admiraliteit aangesteld vanwege de behoefte aan innovatie in de scheepsbouw. Oorlogsschepen worden slanker en scherper van bouw en krijgen een rond achterschip in plaats van een spiegel. In buitenlandse havens baren deze nieuwe schepen nogal wat opzien. De Admiraliteitslijnbaan is gevestigd op Oostenburg. De lijnbaan is 300 meter lang en er kunnen touwen worden geslagen tot een lengte van 220 meter. Voor verduurzaming wordt het geslagen touw geteerd en gedroogd. Oud touw in urine geweekt, wordt eeuwenlang gebruikt voor het dichten (breeuwen) van de naden tussen de huidplanken. De Admiraliteit is eigenaar van drie scheepskamelen, waarvoor de VOC de belangrijkste klant is.

Admiraliteit van Friesland

Tussen de Amsterdamse Admiraliteit en de Friezen is een geschil over de inkomsten en ook de grote afstand tot Amsterdam wordt als problematisch ervaren. De oplossing is de "Oprichting van een Kamer ofte Raad van Admiraliteit voor deze Landschappen" op 6 maart 1596. De Admiraliteit van Friesland vestigt zich in Dokkum.

Er zijn vrijwel geen documenten van de Friese Admiraliteit bewaard gebleven. Het archief is in 1771 door brand verloren gegaan. Het weinige wat resteert is overgebracht naar het Departement van Marine in Den Haag. Als daar op 8 januari 1844 brand uitbreekt gaat ook wat nog rest in vlammen op.

De Admiraliteit is eerst gehuisvest in het oude raadhuis van Dokkum, op de hoek van de Hoogstraat en de Lange Oosterstraat. Dit gebouw is in 1589 gekocht door Tjaerd Tjebbes, kapitein in dienst van de Admiraliteit, voor het bedrag van 900 goudgulden. Het stadsbestuur betaalt aanvankelijk de huur, maar vanaf 1610 betaalt de Admiraliteit die zelf. In 1618 verhuist de instelling naar een pand, waar tegenwoordig het stedelijk museum van

Dokkum, toepasselijk "Het Admiraliteitshuis" geheten, is gevestigd. Nog in 1950 voerde dit huis het wapen van de Fries-Groninger Admiraliteit.

Het Admiraliteitsgebouw in het oude raadhuis met boven de deur het gecombineerde wapen van de provincies Friesland en Groningen.

Ook over de zeehelden van de Friese Admiraliteit is weinig overgeleverd. Treffend is het verhaal van Beucker Andreae, die het levensverhaal van Auke Stellingwerf wilde vastleggen. Over zijn zoektocht naar de doopboeken van Stellingwerfs geboorteplaats vertelt hij het volgende:

Er was echter bij de kerkvoogden eene kist met oude boeken en schrifturen bewaard gebleven, waaronder, naar de meening van een oud inwoner der stad, doopboeken zouden schuilen. Maar die kist had men vóór eenige jaren ter bewaring aan H. H. Diakenen overgegeven en daar zij ongelukkig niet slotvast was, had de moeder in het oude-mannen-huis de boeken, daarin voorhanden, tot allerlei huishoudelijk gebruik tot patronen verknipt! En zoo is het gekomen, dat, ofschoon de kist aldaar nog bestaat, de papieren er niet meer te vinden zijn.

Over de periode tussen de oprichting en de Slag bij Duins in 1639 is door het verloren gaan van het archief maar weinig bekend. Wel blijkt uit een vlootlijst dat bij de Slag bij Gibraltar in 1607 kapitein Teunis Woltersz deel heeft genomen met het schip De Friesche Pinas. De grote van het schip, aantal manschappen en kanonnen, is niet bekend. Uit een passage uit de notulen van een vergadering van de Staten-Generaal blijkt dat kapitein Wolterz om betaling vraagt wegens betoonde moed. Het geeft enig inzicht in de hoogte van de beloning die de Admiraliteit hanteert.

Kapt.Thoenis Woltersz. vraagt bij rekest betaling van f. 50,= die hem 17 December 1609 zijn toegewezen voor betoonde moed in de slag bij Gibraltar, voorts voorschrijven aan de Adm. v. Dokkum om hem weer in dienst te nemen en in tussen toekenning van een traktement. De Staten besluiten de Adm te schrijven dat zij Woltersz de f. 50,= moet uitbetalen en hem bij de eerste vacature weer in dienst te nemen. Voorlopig zal hij een extra-ordinaris traktement van f. 12,= ontvangen, als blijkt dat hij werkelijk dienst doet.

In 1626 wordt de Fries-Groninger Admiraliteit vrijgesteld van levering van zes oorlogsschepen, wat er op duidt dat het financieel en bestuurlijk niet zo goed gaat met de noordelingen. De Fries-Groninger Admiraliteit komt wel in actie als onder leiding van Maarten Tromp de Eems en de Jade wordt geblokkeerd, waarbij de Friezen het vrijbuitersschip Du Mortier prijs maken. In 1639 wordt door de Fries-Groninger Admiraliteit drie fregatten en vier jachten uitgerust en een paar weken voor de Slag bij Duins nog een roeifregat, dat onder leiding van kapitein Joris Pieters van den Broeck op verkenning wordt gestuurd. Nadat deze verslag heeft uitgebracht besluit Tromp om met een vloot van 29 schepen de Spaanse vloot bestaande uit 67 schepen aan te vallen. Een van de grootste schepen in Tromps vloot is het Friese fregat De Friesland met zeventig man en 22 kanonnen onder leiding van kapitein Tjaard de Groot. Tijdens het gevecht wordt Van den Broeck naar Calais gestuurd om buskruit in te slaan voor het vlaggenschip van Tromp. Tijdens de slag weet Van den Broeck een Spaans galjoen met 140 man en achttien stukken geschut te veroveren. Ook in de jaren daarna laat Van den Broeck nog verschillende malen van zich horen. In mei 1641 verovert hij een Duinkerker schip met tachtig man en twaalf stukken geschut en in 1642 een fregat met 140 man en twintig kanonnen.

Hoog schoorsteenstuk met op de voorgrond drie schepen van de Fries-Groningse Admiraliteit. Links een fregat, in het midden het Friese Statenjacht en rechts een sloep. Op de achtergrond is Harlingen waar te nemen. Naar een olieverfschilderij van A. Oostendorp uit de achttiende eeuw.

De Friese Admiraliteit heeft zijn eigen hiërarchie en wordt bestuurd door een college waarin raadsleden ("raden") zitting hebben. Dit college is verantwoordelijk voor het aanstellen van ambtenaren als deurwaarders, bodes en klerken. Behalve Friesland deelt de provincie Groningen in de kosten, waardoor ook Groningers worden benoemd in bevelvoerende posities, zoals de in 1638 geboren Rudolf Coenders. Ook worden schepen gesierd met een naar Groningen verwijzende naam. Stammend uit een welgestelde Groninger familie neemt Coenders al op jonge leeftijd deel aan de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog. In 1653 wordt hij benoemd tot buitengewoon kapitein, twee jaar later tot gewoon kapitein. Op 17 maart 1665 wordt hij door de Staten van Groningen, die het recht hebben officieren op Groninger schepen te benoemen, bevorderd tot viceadmiraal van de Admiraliteit van Friesland en Groningen. Op de Groningen met 40 kanonnen neemt hij in 1665 deel aan de Slag bij Lowestoft. Het is typerend voor de Nederlandse vloot dat een admiraal zo'n zwak bewapend vlaggenschip heeft, maar al in augustus neemt hij de Stad en Lande met 54 kanonnen in gebruik en in 1666 krijgt hij de beschikking over een nieuwe Groningen met 72 kanonnen. Daarmee vecht hij dat jaar in de Vierdaagse Zeeslag. Zeven weken later, op 4 augustus 1666 wordt het Fries-Groningse smaldeel tijdens de Tweedaagse Zeeslag verrast door een onverwachte manoeuvre van de Engelse vloot en uiteengeslagen. Coenders sneuvelt en wordt opgevolgd door de Oost-Fries Enno Doedes Star.

Gezicht op Dokkum midden zeventiende eeuw. We zien een tweemaster de haven aanlopen. De Antwerpse tekenaar Jan Peeters heeft de werkelijkheid enig geweld aangedaan door de meest markante gebouwen niet geheel correct weer te geven. Desalniettemin zijn de abdijtoren, de kerk en het stadhuis te herkennen. Het gebouw met het uivormige torentje staat naast het Blauwhuis, de zetel van de admiraliteit.

Star begon zijn carrière in 1658 bij de Admiraliteit van Amsterdam. Tijdens de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog neemt hij als gezagvoerder op de Gouden Leeuw, een VOC-schip met 60 kanonnen, aan de Vierdaagse Zeeslag en aan de Tweedaagse Zeeslag deel. Datzelfde jaar wordt hij aangesteld als schout-bij-nacht bij de Admiraliteit van Friesland. Op voorspraak van De Ruyter volgt Star de gesneuvelde Coenders op als viceadmiraal. Tot 16 maart 1667, als de eveneens gesneuvelde Tjerk Hiddes de Vries officieel wordt opgevolgd door baron Hans Willem van Aylva, functioneert Star als waarnemend luitenant-admiraal van Friesland.

Tijdens de Tocht naar Chatham speelt hij een belangrijke rol, door in het laatste deel van de campagne Harwich te blokkeren. Onder Michiel de Ruyter voert hij het bevel over de Groningen, een linesschip met ca. 290 koppen en 72 stukken geschut. Omdat Van Aylva begin 1672 generaal der infanterie wordt en niet meer naar zee gaat, hoewel hij de rang van luitenant-admiraal behoudt, is Star vanaf dat moment weer waarnemend bevelhebber van de Friese vloot. Op de Groningen, in 1672 nog steeds zijn vlaggenschip, neemt hij deel aan de Slag bij Solebay, de Tweede Slag bij het Schooneveld en in 1673 aan de Slag bij Kijkduin. In 1678 maakt hij deel uit van de hulpvloot voor Spanje onder commando van Cornelis Evertsen de Jonge. In 1691 beveelt hij een eskader in de Engels-

Nederlandse vloot dat actief is in de Ierse Zee. Het is zijn laatste campagne. Datzelfde jaar gaat hij uit dienst, zonder ooit luitenant-admiraal te zijn geworden.

Enno Doedes Star (1631-1707). Naar een schilderij van Bartholomeus van der Helst.

In de haven van Dokkum bevinden zich alle voorzieningen die de Fries-Groninger Admiraliteit nodig denkt te hebben voor de twee oorlogsschepen die de Wadden onder controle moeten houden. Voorzieningen voor het uitrusten van meer schepen zijn er niet, maar worden ook niet nodig geacht. Als er later toch behoefte ontstaat aan grotere oorlogsschepen wordt uitgeweken naar andere havens. Van 1620 tot 1636 worden dan ook de grote oorlogsschepen van de Friese admiraliteit uitgereed in Amsterdam. In 1636 zijn de schepen nog een korte tijd gestationeerd in Rotterdam. Al vanaf 1631 gaan er in het Friese Admiraliteitscollege stemmen op om naar Harlingen te verhuizen:

De Bequamer situatie van den Stadt Harlingen ende andere commoditeyten, dienende tot den Equipage ter zee ende affweringe van des vijandts dagelijckse attentaten

Eerst tien jaar later wordt een commissie ingesteld die de mogelijkheid van verhuizing onderzoekt. Op 18 augustus 1643 worden de regels voor verhuizing vastgesteld en op 1 maart 1644 valt de beslissing om te verhuizen. De magistraat van Harlingen belooft te zorgen voor goede huisvesting en de kosten te dragen. De Admiraliteit neemt in 1645 zijn intrek in een pand bij de Kleine Sluis. Vanaf 1645 wordt gewerkt aan de aanleg van 's Lands werf aan de zuidzijde van de Zuiderhaven. De Admiraliteit heeft echter meer gebouwen nodig dan verwacht. Niet alleen is er behoefte aan vergaderruimten, maar ook zijn er pakhuizen, een gevangenis en een woning voor de dienstbode nodig. De Admiraliteit krijgt een gebouw aan de zuidzijde van de Zuiderhaven. Er is een vermaning nodig voordat er ook een pand aan de Noorderhaven beschikbaar komt. Een laatste vermaning in 1653 is nodig om ook enkele pakhuizen in de buurt van de Westerkerk tot het domein van de Admiraliteit te mogen rekenen. Op het hoogtepunt beschikt de Admiraliteit over vier hellingen waar tientallen schepen zijn gebouwd. Voor de Admiraliteit hebben zeehelden als Tjerk Hiddes de Vries en Auke Stellingwerf, die beide tijdens een zeeslag zijn gesneuveld, het bevel over de Fries-Groninger vloot gevoerd. De Vries, die tijdens de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog het bevel voert over de vloot heeft de beschikking over niet minder dan veertig schepen, de grootste sterkte die de Friese vloot ooit bereikte.

De Friese Admiraliteit weet enige winst te behalen uit de verkoop van veroverde goederen en schepen. Zo wordt tijdens de Vierdaagse Zeeslag op 13 juni 1665 het eerder door de Engelsen veroverde VOC-schip de Nagelboom heroverd. In een advertentie in de Haerlemse Courant wordt een jaar later dit schip te koop aangeboden:

De Gecommitteerde Raden ter Admiraliteyt in Friesland, presenteeren in 't openbaer aen de meestbiedende te verkoopen een heerlijk en voornaem Schip van Oorlogue de Nagelboom genaemt, in de jonghste Bataille tegen de Engelschen, door de Vice-Admiraal Coenders veroverd, met zijn staende ende loopende Wandt, Zeylen ende Treylen, Anckers ende Touwen, mitsgaders een grote quantiteyt Canon, ende alle vordere toebehoorten, breeder gespecificceert in 't Inventaris onder onsen Vendu-meester berustende, dewelcke by een yeder die 't belieft aldaer sal kunnen werden gesien ende gevonden. Soo wie gadinge daer aen heeft mach komen, op den 31 luly naestkomende Olde Stijl, in 't Collegie van haer Ed: Mog: binnen Harlingen, ten 10 Uren voor Noen, ende koopen op Conditien ende Articulen de Omstanders ten voorschreven Daghe te vooren te lesen.

In de nacht van 13 februari 1771 kan een grote groep te hulp geschoten burgers niet voorkomen dat het gebouw van de Fries-Groninger Admiraliteit te Harlingen afbrand. Niet alleen het vergaderhuis en twee bijbehorende magazijnen brandden af, maar ook het gehele archief gaat verloren. Na deze ramp verhuist de Admiraliteit naar het Havenplein. Dat het er niet altijd even kundig wordt geopereerd getuigt een verhaal uit 1781.

's Lands Magazijn te Harlingen van de Fries-Groningse Admiraliteit. Naar een gravure van Jan Bulthuis uit 1790.

Tijdens de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog laat de Fries-Groninger Admiraliteit te Harlingen de twee grootste linesschepen uit haar bestaan bouwen: de Vriesland en de Stadt en Lande elk met 74 stukken geschut. Tijdens de bouw blijkt dat de schepen te groot zijn om de havenbruggen te kunnen passeren en te diep steken voor de Buitenhaven. Noodgedwongen blijven ze in de haven

liggen, totdat ze in 1792 zonder ooit in actie te zijn geweest, worden opgekocht door houthandelaren, die beide schepen ter plaatse laten slopen. Het laatste door de Admiraliteit gebouwde schip, de Syreene met twintig stukken geschut, is in 1789 te water gelaten. De werf wordt na opheffing van de Admiraliteiten in 1795 verkocht en komt dan in particuliere handen.

Admiraliteit van Zeeland

Het bestuur van de Admiraliteit van Zeeland gevestigd in Middelburg ligt in handen van een college, de Heren Raden ter Admiraliteit van Zeeland, vaak aangeduid als College ter Admiraliteit van Zeeland of Admiraliteitscollege van Zeeland. Het Zeeuwse college bestaat in de regel uit tien leden, zeven namens Zeeland en drie uit andere gewesten. Voor de benoeming van de eigen leden heeft Zeeland een afwijkende regeling. Worden in de andere colleges de leden uit het eigen gewest benoemd door de Staten-Generaal, de Zeeuwse leden zijn de Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland, het dagelijks bestuur van het gewest, die alleen maar een eed aan de Staten-Generaal hoeven af te leggen. Door de personele unie tussen gewestelijk bestuur en het bestuur van de admiraliteit houdt Zeeland een sterke vinger in de pap en is de invloed van de Staten-Generaal op de Zeeuwse admiraliteitszaken gering. Van de drie niet-Zeeuwen in het college komen er twee uit Holland en één uit Utrecht. Van de Hollandse leden komt er één uit het Noorderkwartier, die altijd door de stad Amsterdam wordt benoemd en één uit het Zuiderkwartier bij toerbeurt benoemd door Delft, Dordrecht of Rotterdam. Het College van Zeeland vergadert in de eerste jaren in Vlissingen aan de Beursstraat 41.

De Zeeuwse Admiraliteit beschikt over werven in Vlissingen, Veere, Zierikzee en Middelburg. De werf te Middelburg ligt aan de Dokhaven naast de werven van de VOC en de WIC. Op de achtergrond het huis van de equipagemeester van de VOC. Op de voorgrond het zogenaamde Balkengat. Links zien we de achterzijde van de huizen aan de Kinderdijk. Naar een aquarel van Jan Arends uit 1778.

Sinds 1100 is er in Middelburg een klooster, dat vanaf 1127 premonstratenzers afkomstig uit de Sint-Michielsabdij te Antwerpen huisvest. In 1574 komt

er een eind aan het kloosterleven na de inname van Middelburg door Willem van Oranje. De Abdij van Middelburg wordt omgedoopt tot Hof van Zeeland en in gebruik genomen door het gewestelijk bestuur van Zeeland. De abdij doet dienst als zetel van de Staten van Zeeland en de Gecommitteerde Raden en enkele

aanverwante bestuurscolleges, zoals de Admiraliteit van Zeeland en biedt tevens onderdak aan gewestelijke instellingen als de Munt en de Rekenkamer. De hoogste rang binnen een admiraliteit is die van luitenant-admiraal. De ambtswoning van de luitenant-admiraal van Zeeland is eveneens in de voormalige Abdij gevestigd. De Zeeuwse admiraliteit beschikt over werven in Middelburg, Veere, Vlissingen en Zierikzee, waar de nieuwbouw, de uitreding, onderhoud en bevoorrading van de schepen plaatsvindt. In de praktijk zijn Vlissingen en Veere het belangrijkste. Vlissingen groeit uit tot de belangrijkste Zeeuwse marinehaven. De aanwezigheid van de admiraliteitswerven levert de genoemde plaatsen de nodige bedrijvigheid en werkgelegenheid op. Na 1752 is er geen luitenant-admiraal meer benoemd.

Admiraliteit van het Noorderkwartier

Nadat de Hollandse Geuzenvloot de Spaanse zeemacht op de Zuiderzee een nederlaag heeft toegebracht, ziet het Noorderkwartier, dat wil zeggen Holland ten noorden van het IJ, zich gedwongen zelf zijn verdediging te organiseren, omdat een deel van Holland en met name Amsterdam nog in Spaanse handen is. De West-Friese steden rusten daarom zelf een leger en een vloot uit.

Het admiraliteitskantoor aan de Prinsenhof te Hoorn in 1606, waar nu het West-Fries museum in is gevestigd.

Het is de basis van de bij resolutie van 6 maart 1589 van de Staten-Generaal opgerichte Admiraliteit van het Noorderkwartier, ook wel Admiraliteit van West-Friesland en het Noorderkwartier genaamd. De admiraliteit is aanvankelijk gevestigd in Hoorn, maar vanaf 1597 bij toerbeurt om de drie maanden ook in Enkhuizen. Als aan het eind van de zeventiende eeuw de grote zeeoorlogen gestreden zijn vermindert de aandacht voor de oorlogsvloot. De Staten fourneert geen geld meer en de Admiraliteit ziet zijn inkomsten verschrompelen tot de opbrengsten uit konvooidiensten. In 1687 worden nog plannen gemaakt om aan de zuidkant van Hoorn een marinehaven aan te leggen geschikt voor 32 oorlogsschepen, maar medio achttiende eeuw zijn de inkomsten zo vermindert dat nog maar drie lichte fregatten kunnen worden uitgereed. Bovendien zijn de schepen onderbemand vanwege de slechte betaling. Tijdens de in 1780 uitgebroken Vierde Engels-Nederlandse oorlog herkrijgt de admiraliteit nog enkele jaren zijn oude betekenis. Er worden vijf zware oorlogsschepen aanbesteed, maar tekenend voor de situatie: vier in Amsterdam en slechts één in Hoorn en die nog met geleend geld. De West-Friese Admiraliteit staat er slecht voor: de magazijnen zijn nagenoeg leeg, de timmerwerf is door gras overwoekerd en meestal is er een lege kas. Al jaren worden de werknemers betaald met schuldbekentenissen, die slechts bij tijd en wijlen kunnen worden ingewisseld. De meeste werklieden kunnen daar niet op wachten en verkopen met verlies de schuldbekentenissen aan opkopers, vaak kleine renteniers, die er een aardig winstje op kunnen maken als de Admiraliteit weer eens wat in kas heeft.

Op het Kerkplein achter de Grote Kerk van Hoorn zijn twee zeventiende-eeuwse poortjes te vinden. Het rechterpoortje dat dateert uit 1607 is het enige wat resteert van het Admiraliteitsgebouw. Op het schild staan de letters PPP, wat staat voor Pugno Pro Patria (ik vecht voor het vaderland). Het linker poortje uit 1610 is van het Oude Vrouwenhuis.

De Tijger op de rede van Harlingen. Het fregat van de Admiraliteit van het noorderkwartier heeft een bemanning van 200 koppen en een bewapening van 52 stukken geschut. Naar een schilderij van Cornelis Pietersz de Mooy uit 1690.

de Admiraliteit op de Maze

De oudste admiraliteit van ons land, die 'op de Maze', heeft zijn zetel in het Prinsenhof, het voormalige Sint-Agnietenklooster, aan de Rotterdamse Botersloot. In de voormalige brouwerij van het klooster is het artilleriehuis gevestigd en op hetzelfde terrein beschikt de Admiraliteit ook over een gevangenis. In het midden van de zeventiende eeuw wordt het Prinsenhof gesloopt voor de aanleg van de Nieuwemarkt. Het artilleriehuis blijft door de decentrale ligging op het Prinsenhofterrein voor sloop gespaard. In 1759 is het artilleriegebouw afgebroken en opnieuw opgebouwd waarbij de laat-zestiende-eeuwse gevelsteen uit het Admiraliteitsgebouw is herplaatst. De gevelsteen toont het wapen van de Admiraliteit met de gekruiste ankers en met de afkorting van het motto: Pugno Pro Patria. Vanwege de aanleg van de Nieuwemarkt waarvoor het Prinsenhof moet worden gesloopt wordt in de jaren 1642-1644 op de hoek van de Spaansekade en het Haringvliet het prestigieuze Admiraliteitshof gebouwd. De zetel van het Admiraliteitscollege ligt niet ver van de twee werven waarover de Admiraliteit op de Maze beschikt: een aan het oostelijke eind van het Haringvliet en de ander aan het oostelijk eind van de Nieuwehaven. Het imposante classicistische gebouw, met een fronton waar het wapen van twee gekruiste ankers op prijkt, heeft een vierkante plattegrond met binnenplaats. Het Admiraliteitshof is in 1884 afgebroken. Een resterend poortje met wapen bevindt zich nu in de buitenmuur van het fragmentengebouw van het Rijksmuseum in Amsterdam.

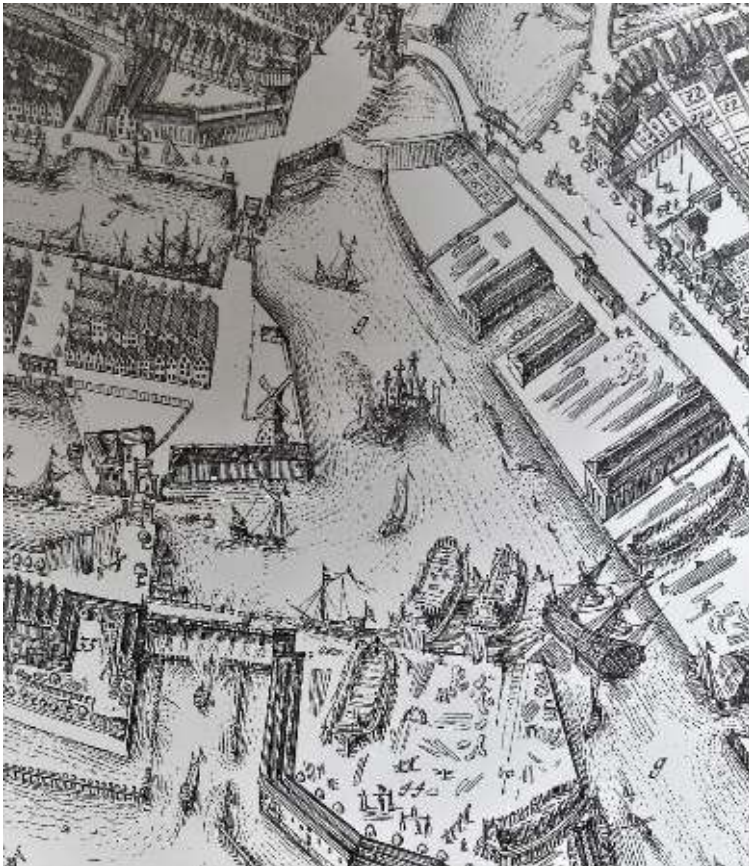

Deel van een maquette van het Rotterdamse havengebied rond de Nieuwehaven en het Haringvliet. Geheel rechts is de werf aan het Haringvliet nog voor een stukje te zien. Recht voor de werf aan het oostelijke einde van de Nieuwehaven. Naar rechts verbindt het Mallegat de Nieuwehaven met het Haringvliet. Achter het hoge werfgebouw zien we de zeilen van een schip dat zich in het Buizengat bevindt. De maquette is te zien op de Bataviawerf in Lelystad (foto: Dina).

Het Buizengat, de uit 1591 stammende binnenhaven, is de oostelijke toegang tot het Haringvliet. Mogelijk al in 1581 koopt de Admiraliteit een terrein aan de kop van de Nieuwehaven om er een eigen scheepstimmerwerf te vestigen waar schepen voor 's Lands vloot kunnen worden gebouwd. Na de totstandkoming van het Buizengat ligt de werf derhalve tussen deze twee binnenhavens. Het voornaamste arsenaal of magazijn van de Admiraliteit bevindt zich sedert 1598 aan de noordoosthoek van de Nieuwehaven. De werfcapaciteit wordt enige tijd later uitgebreid met een werf aan de noordoosthoek van het Haringvliet. De verbinding tussen beide werven en tussen het Haringvliet en de Nieuwehaven is een smalle gracht, dat Mallegat wordt genoemd, ongeveer op de plaats waar zich nu de Hooimarkt bevindt. Op de werf aan het Haringvliet is in 1665 het beroemde vlaggenschip van Michiel de Ruyter, de Zeven Provinciën, gebouwd. Het bouwen van het schip geeft geen problemen, maar doordat de breedte van het schip drie voet meer is dan in het bestek vermeld kan het niet ongeschonden tussen de brughoofden van de Haringvlietbrug door, om via de Oude Haven in de Nieuwe Maas te komen. Het is niet voor het eerst dat een dergelijk probleem zich voordoet. In 1654 komt het zo juist van stapel gelopen linesschip de Eendragt vast te zitten tussen de brughoofden. Het duurt negen maanden aler het schip door sloop van de

brug is vrijgemaakt en het de Oude Haven kan bereiken. In overleg tussen stadsbestuur en het College der Admiraliteit wordt overeengekomen, dat op kosten van de Admiraliteit aan een zijde de muur van het bruggenhoofd wordt afgebroken en nadat het schip is gepasseerd weer wordt zal worden hersteld.

De eerste maanden van 1665 zijn strenge wintermaanden waardoor het nieuwbouwprogramma vertraging oploopt. Op 18 maart staat het schip op stapel en de Admiraliteit meldt op 9 juni dat het schip zo goed als afgetimmerd is. De aanwezigheid van een werf is goed voor de werkgelegenheid. Tijdens de bouw van de Zeven Provinciën zijn op de werf zo'n 100 arbeiders actief. De bouw van een schip zorgt tevens voor werk bij toeleveringsbedrijven als: zeil- en blokmakerijen, lijnbanen en geelgieterijen. Het geschut wordt geleverd door de geschutgieterij, die al voor 1600 is gevestigd in de Hoogstraat. Ook een tweede, een derde en een vierde schip zijn in juni in aanbouw. De verwachting is dat ze respectievelijk in augustus, september en november te water kunnen worden gelaten. Het is 29 juli 1665, als met fraaie woorden wordt gemeld 'desen avont het groote admiraelsschip is uijt de haven op stroom geraeckt', om vervolgens naar Brielle te worden gebracht om te worden getuigd en bewapend.

Deel van de stadsplattegrond getekend door Joannes de Vou in 1694. Linksboven de ingang naar de Nieuwehaven en linksonder de toegang naar het Haringvliet. Op de plaats van de doorgraving tussen Nieuwehaven en Buizengat lag de oudste werf van de admiraliteit. Het terrein van de tweede werf aan het Haringvliet is nog herkenbaar aan de driehoekige vorm. Midden onder 's Lands werf op het Reuzeneiland met twee schepen in aanbouw op de hellingen, twee schepen in het water voor afbouw en een schip 'gekrensd' om de baard te knippen en scheren. Daar tegenover zien we de VOC-werf.

Het arsenaal, oorspronkelijk de brouwerij van het Agnietenklooster, is in 1660 gesloopt en ter plekke door een nieuw pand vervangen. Twee jaar later wordt de werf nog verrijkt met een tweede arsenaal, met een zeer brede toegang tegenover de Oostpoort. Door uitbreidingen groeit geleidelijk aan het tweede arsenaal uit tot een groot carrévormig gebouw. In 1823 wordt het ingericht als kazerne voor het korps mariniers, dat in 1846 eruit verdwijnt

om in 1868 weer terug te keren. De Admiraliteit beschikt vanaf 1697 over een lijnbaan met bijbehorende gebouwen aan de Legendijk even buiten de Oostpoort. De lijnbaan, die 265 meter lang en 10 meter breed is, zal tot 1847 in bedrijf zijn. De Admiraliteiten zijn in 1795 opgeheven en omgevormd tot Marine. De Admiraliteitswerf wordt Marinewerf, die in 1849 is gesloten. Het 'paleis', in 1855 ingericht als Rijksentrepot en aan het zicht van rivierzijde onttrokken door de komst van de Nederlandsche Rijnspoorweg-Maatschappij, brandt in de ochtend van 7 mei 1891 volledig af. Het skelet dat overbleef is gesloopt en afgevoerd.

Een zeemacht wordt niet in stand gehouden om er gezellig mee te roeien, maar om 'de vrijheid' van de natie te bevechten of om de belangen van handel en visserij op zee te verdedigen en dus om oorlog te (kunnen) voeren. Niet alleen buitengaats wordt er strijd gevoerd, maar ook tussen en binnen de afzonderlijke Admiraliteiten is het geen pais en vree. Admiraliteiten, en die op de Maze niet in het minst, hebben voortdurend te kampen met een tekort aan middelen. Het verdienmodel gaat uit 'van de eigen broek ophouden' door het innen van tol en het heffen van convoien en licenten. Door de groeiende koopvaardij stijgen in de jaren 1587-1594 de inkomsten van f 65.000 naar f 85.000. In 1602 bedraagt het f 110.000 en in 1608 f 120.000. De lasten stijgen echter harder dan de baten vanwege de toenemende eisen die de bewapening op zee stelt. Om de financiële nood te lenigen wordt in 1580 door het college zelfs een termijnspeculatie in haring opgezet om uit de winst de achterstallige

gages te kunnen betalen. Het helpt maar voor even, want in 1582 moet het college de betaling aan leveranciers en uitbetaling van de gages aan het bootsvolk schuldig blijven. Twee jaar later is de openstaande schuld opgelopen tot f 90.000. Met pappen en nathouden wordt de boel aan de gang gehouden, maar het wederom uitblijven van de gages lijdt in 1587 tot oproer onder de schepelingen. De grote uitgaven voor het uitrusten van een vloot tegen de Spaanse Armada in 1588 en de invoering van het vlootprogramma *Ordre op de beveilinge der zee* in het jaar daarna zorgen voor een totale ontwrichting van de Admiraliteitsfinanciën. Kapitein en bemanning op het schip van admiraal van Duvenvoorde hebben twaalf maanden aan gages en kostgeld te vorderen, terwijl de 'binnenwachten' op de rivieren negen à twaalf maanden loon te goed hebben. De spanning loopt zo hoog op, dat de "gecommiteerden ter Admiraliteit" dreigen "haerluyder besoigne" te zullen verlaten, als de Staten niet bijspringen. Kennelijk is dat gebeurd, maar tien jaar later blijkt dat aan de financiering van de vloot nog niets is verbeterd.

Onmiddellijk nadat Philips III in 1598 in Spanje aan de macht komt verbiedt hij alle (handels) contacten met de Republiek. De Staten-Generaal reageert onmiddellijk en verbiedt het handelsverkeer naar het Iberisch schiereiland. Het verbod, dat van 1599 tot 1603 van kracht is treft de Admiraliteiten in hun inkomsten en brengt ze in financiële problemen. Na een achterstand van betaling tot soms achttien maanden wordt door de bemanning van sommige schepen gemuit. Op straat worden de Admiraliteitsraden door gedupeerde leveranciers gemolesteerd. De schuld van elk der admiraliteiten zou 5 à 6 tonnen gouds hebben bedragen, maar het correcte, veel hogere, bedrag wordt niet genoemd uit angst, dat "den vijant daarvan wetenschap zouden geraecken te gecrijgen".

Een beetje vaag zien we links de molens aan het Boeren- en Buizengat. Rechts zien we nog net de Oostbrug over de later gedempte Nieuwe Haven. Centraal op deze kopergravure uit ca. 1790 staat het zee-magazijn en scheepswerf van de Admiraliteit op de Maze, bijgenaamd 'het paleis'. Het zee-magazijn is in 1785 gebouwd naar ontwerp van de Italiaan Carlo Giovanni Francesco – in Rotterdam gewoon Jan – Giudici. Links is een schip in aanbouw te zien op de werf van de VOC gelegen aan de Schielandsche Hooge Zeedijk. Rechts de molen 'De Roode Leeuw', een in 1581 gebouwde standerdmolen. Oorspronkelijk een runmolen, maar vanaf 1633 wordt er graan gemalen. De molen staat op het Bolwerk tussen Haringvliet en Nieuwe Haven. Na 1861 is de molen gesloopt, maar de romp bleef staan en wordt tot 1940 benut als café-biljart. Het bombardement van mei 1940, maakt daar een einde aan.

De banden van de Rotterdamse elite met de Admiraliteit op de Maze zijn niet vanzelfsprekend en niet iedereen is er nauw bij betrokken. Gebruikelijk is dat een zetel in de raad drie jaar wordt bezet en dat wordt nogal eens als te tijdrovend beschouwd vanwege de langdurige vergaderingen, waar overigens wel een behoorlijke vergoeding tegenover staat van 1000 gulden per jaar. Door 'extraatjes' kan dat nog oplopen tot het dubbele. Er zijn 'personele unies' tussen de Admiraliteit en de Kamer van de VOC, waardoor belangenverstrengeling makkelijk kan optreden. In het gecompliceerde staatsbestel van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden is er geen instantie die toezicht houdt en de vinger op de zere plek kan leggen. De malversatie moet wel heel erg

over de top gaan aler iemand de kat de bel wil aanbinden. In het tweede decennium van de zeventiende eeuw doet zich zo'n situatie voor. De afloop van Twaalfjarig Bestand zorgt voor herleving van de oorlog op zee waarbij de Duinkerker kapers zich duchtig laten gelden. De Admiraliteit op de Maze heeft het druk met het uitrusten van schepen om de zee en de rivierarmen te beveiligen, vijandige havens te blokkeren en koopvaardischepen te konvoieren. Voor werving van bemanning en uitreding van de schepen moeten aanzienlijke bedragen worden uitgegeven, maar de daarvoor broodnodige inkomsten komen niet of maar zeer moeizaam binnen. De landprovincies zijn nalatig met betalen en de stedelijk regeringen, waarin de kooplieden het veelal voor het zeggen hebben, nemen het niet zo nauw met de inning en de afdracht van heffingen en belastingen. Na-ijver tussen de steden speelt hierin een rol, omdat de vroege vaders vrezen dat anders kooplieden de wijk nemen naar een andere stad die minder streng de hand houdt aan de uitgevaardigde wetten. En ook in de Admiraliteitscolleges zitten leden die het niet al te nauw nemen met hun verantwoordelijkheden. Handlichting en wegstijgen is een praktijk die in elk college wel voorkomt, maar in Rotterdam wordt de situatie zo nijpend dat een faillissement onvermijdelijk lijkt. Scheepsvolk en leveranciers hebben twintig tot dertig maanden geen betaling gekregen, matrozen drossen en gaan in vreemde krijgsdienst, terwijl koopvaarders tevergeefs op konvoiering wachten en daardoor lange tijd in de haven moeten blijven liggen.

Bewindhebber van de VOC, de brouwer Joost Adriaansz van Coulster, is meerdere malen gecommitteerd als raad van de Admiraliteit op de Maze. Hij komt er in nauwe relatie met viceadmiraal Lambert Hendrixsz, beter bekend als 'Mooi Lambert' en treedt in het huwelijk met diens dochter Aertje Lambertsdr. Coulster maakt gebruik van zijn positie om zijn handelsbelangen te dienen. Handelswaar weet hij te vrijwaren van de gebruikelijke belasting. In 1633 gaat hij te ver en stemmen zijn mede-raden tegen het huren van zijn schepen door de Admiraliteit voor exorbitante prijzen. In de loop der jaren verbureaucratiseerd de Admiraliteit meer en meer en hebben regentenkliekjes het voor het zeggen. Corruptie en nepotisme is meer regel dan uitzondering. Heel bont maakt in 1687 Johan Kievit het. Kievit een vooraanstaand burger, zelfs enkele jaren burgemeester, gebruikt zijn positie als advocaat-fiscaal (zeg maar hoofd van de douane) om invoerrechten te ontduiken. Het gerechtelijk onderzoek brengt aan het licht dat corruptie plaatsvindt bij alle admiraliteiten en er niet veel terecht komt van de heffing van convooien en licenten. Kievit toont geen berouw en is zelfs boos over de aanklacht, want iedereen doet het immers. In zijn verweer stelt hij dat door vriendjespolitiek de Admiraliteit zit opgescheept met onbekwame ambtenaren, 'die zich de handen laten vullen'. Een aantal Admiraliteitsraden worden scherp berispt, want zij zijn immers gehouden "om toe te zien, dat 's Lands middelen soo enormelijck niet mochten worden gestoolen', maar Kievit wordt eerloos en meinedig verklaart, verbannen en veroordeeld tot betaling van het viervoudige van het bedrag dat hij zich heeft toegeëigend.

Het is jammer dat er geen overzicht bestaat van alle schepen die gebouwd zijn voor en door de Admiraliteit op de Maze. Eerst vanaf 1648 bestaat er een overzicht, maar naar alle waarschijnlijk zijn er al vanaf de jaren tachtig van de zestiende eeuw schepen gebouwd op de werf aan de Nieuwehaven. In ruim twee eeuwen zijn op de admiraliteitswerven zo'n 375 schepen gebouwd van allerlei type en grote. Het wijst op een vrij constante productie van 1 á 2 schepen per jaar, al zijn er periodes waarin geen schepen op stapel zijn gezet. Zo'n periode is de jaren 1667-1677 met halverwege het 'Rampjaar 1672'. Het zijn moeilijke jaren waarin de Republiek in oorlog is met Engeland, Frankrijk en de bisdommen Münster en Keulen, waaraan we de beroemde uitspraak 'het volk is redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos hebben overgehouden. Er zijn andere prioriteiten dan het bouwen van oorlogsbodems en bovendien zijn er in 1664 nog 24 oorlogsschepen door de gezamenlijke admiraliteiten afgeleverd en kan 's Lands vloot wel even vooruit.

Medio zeventiende eeuw zijn de admiraliteitswerven aan de Nieuwehaven en aan het Haringvliet verouderd en te klein geworden. Voor de bouw van de noodzakelijk grotere oorlogsschepen zijn grotere hellingen nodig en die zijn niet te realiseren op de twee bestaande werven. Bovendien heeft de stad Rotterdam behoefte aan bouwgrond voor huizen. Iets ten oosten van beide werven en ten zuiden van Schielands Hooge Zeedijk. Vrij dicht grenzend aan het Buizengat is een buitendijks gorzengebied, dat als Reuzeneiland bekend staat. In 1688 sluit de Admiraliteit een overeenkomst met de stad waarin de beiden oude werven aan de stad worden overgedragen en Rotterdam zich verplicht het Reuzeneiland bouwrijp te maken ten behoeve van het vestigen van 's Lands werf. Het Buizengat wordt heringericht, zodat te watergelaten schepen er kunnen worden afgebouwd. De werf wordt door een dam verbonden met de kade van het Haringvliet. Het terrein van de werf aan de Nieuwehaven wordt vergraven waardoor er een verbinding ontstaat met het Buizengat en zodoende ook met 's Lands werf. Het oostelijk deel van het gebied tussen Haringvliet en de Nieuwehaven wordt gebruikt om huizen te bouwen. In mei 1940 is deze bebouwing tussen de Oostmolenwerf en de Hooimarkt volledig in de as gelegd.

De sloopstimmerwerf van de VOC aan Schielands Hooge Zeedijk (Oostzeedijk) Naar een gravure van J. Bulthuis uit ca. 1790.

's Lands werf op het Reuzeneiland wordt in 1691 operationeel en beschikt over vier nieuwbouwhellingen. Het eerste schip wat op 's Lands werf tot stand komt is de *Beschermer*, een bijna vijftig meter lange driedekker met honderd stukken geschut, het grootste schip wat tot dan toe door de Admiraliteit op de Maze is gebouwd. Enkele jaren eerder - in 1685 - is aan Schielands Hooge Zeedijk, recht tegenover 's Lands werf, de werf van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) tot stand gekomen. Tot eind achttiende eeuw zullen er retourschepen voor de vaart op Indië worden gebouwd. De Kamer van de VOC in Rotterdam heeft nadat ze in 1602 is opgericht tot 1632 zonder eigen werf gefunctioneerd. De bouw van schepen wordt opgedragen aan particuliere werven. In 1632 verwerft de VOC een terrein aan de Scheepmakershaven. Na de totstandkoming van de werf aan het Buizengat, blijft deze werf nog tot 1694 in functie. Op de Rotterdamse werven van de VOC zijn 110 schepen gebouwd. Gemiddeld loopt eens in de twee jaar een schip van stapel. Eind zeventiende eeuw is er derhalve op de grens van Rotterdam en Kralingen sprake van een omvangrijk scheepsbouwcentrum, met lijnbanen, houtzaagmolens, zee-magazijnen, loodsen en een grote voorraad hout, dat ligt uit te wateren. Honderden timmerlieden, blokmakers, touwslagers, zeilmakers en schilders vinden op de werven werk. Het 'scheepsbouwkwartier' krijgt in 1702 nog uitbreiding met een particuliere werf, aanvankelijk voor binnenvaartschepen, maar vanaf 1714 ook voor zeeschepen. Deze werf gaat enkele keren over in andere handen, om in 1813 in bezit te komen van de bekende Rotterdamse reder Anthony van Hoboken, die er een aantal eigen schepen: fregatten en barken voor de vaart op Azië laat bouwen. In tegenstelling tot particulieren werven, waar veel gebruik wordt gemaakt van onderaannemers, wordt op de admiraliteitswerven meer in eigen hand gehouden. Een equipagemeester geeft leiding aan de meester-sloopstimmerman en aan de bazen van de verschillende afdelingen als touwbaan, blokmakerij, zeilmakerij en smederij. De lonen variëren gedurende de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw maar weinig. Een sloopstimmermansbaas krijgt rond de 1800 gulden per jaar betaald, een meesterknecht ongeveer de helft. Het loon van een sloopstimmerman varieert, al naar gelang bekwaamheid en seizoen tussen f 1 en f 1,80 per dag. Door onwerkbaar weer en wegens verzuim door ziekte is het hem vrijwel onmogelijk om aan 500 gulden per jaar te komen. Zomers wordt van 5 uur in de morgen tot 7 uur in de avond gewerkt met 2½ uur schaftijd. Voor een grote particuliere werf met vier hellingen is een personeelsaantal van zo'n honderd man aannemelijk. Nadat in 1795 de Admiraliteiten zijn gecentraliseerd tot een nationale marine wordt 's Lands werf marinewerf, waar nog tot 1850 schepen zijn gebouwd. Op de werven aan de Nieuwehaven (vanaf eind zestiende eeuw), Haringvliet (begin zeventiende eeuw) en 's Lands werf, (vanaf eind zeventiende eeuw), zijn bijna 400 schepen gebouwd, waaronder alle beroemde vlaggenschepen: *Aemilia*, *Brederode*, *Eendragt* en *Zeven Provinciën*.

Lit. & bron. J.J. Backer Dirks, *De Nederlandsche zeemacht in hare verschillende tijdperken geschetst*. Eerste deel ('s-Gravenhage 1891²) p. 83-85, 113-114, 114-117; W. Enschedé, 'Het geslacht Burgerhuys, klok- en geschutgieters te Middelburg' in: *Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond*, 2de serie, jg.9 (1916) p.221-222; E. Wiersum, 'De geschut- en klokkengietersfamilie Ouderogge' in: *Oud Holland. Tweemaandelijksch Nederlandsch Kunsthistorisch Tijdschrift*. (1923-1924) Jrg. 41, p. 83, 85, 88-92; 'Ouderogge, Jan Cornelisz.' in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, deel 6 (Rotterdam 1924) p. 1086; W.S.Unger, 'Het klokkengietersgeslacht Burgerhuys' in: *Archief, Vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland* (1926) p.19-29; P.C. Bloys van Treslong Prins & J. Belonje, *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken van de provincie Noord-Holland*, deel 3, (Utrecht 1928-1931) p.260; J.G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildenwezen van Amsterdam*. deel 2 1612-1632 ('s-Gravenhage 1929) p. 324-325, 591, 596; H.A. Enno van Gelder, 'Admiraliteitscollegiën' in: *Winkler Prins Algemeene Encyclopaedie* (Amsterdam 1932) dl. 1, p. 192-193; G. Doorman, *Octrooien voor uitvindingen in de Nederlanden uit de 16^e-18^e eeuw* (Den Haag 1940) p. 214, 215, 246; H.C. Hazewinkel, *Geschiedenis van Rotterdam Deel I* (Amsterdam 1940) p. 203-205; idem, *Geschiedenis van Rotterdam Deel II* (Amsterdam 1940) p. 12-19; M.M. Doornink-Hoogenraad, 'Deventer klokgieters en hun gieterij' in: *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*, 57ste stuk, 2de reeks, 33ste stuk, 1941, p.77-127; B. Bijtelaar, *De Zingende Torens van Amsterdam* (Amsterdam, 1947), p.23, 24-25, 43; W.H. Dingeldein, *De klokken van Denekamp en de klokgieter Wolter Westerhues* (Zwolle 1947) p. 68-69, 78-79; W.A.H. Crol, 'De kruitmolen aan de Schie' in: *Rotterdams Jaarboekje 1951* (Rotterdam 1951) p. 196-210; G. de Bruin, *Buscruytmaekers*.

Ervaringen en lotgevallen van een merkwaardig bedrijf in Holland (Amsterdam 1952) p. 15-16; I.J. Brugmans, *Statistieken van de Nederlandse nijverheid uit de eerste helft der 19^e eeuw* (Den Haag 1956) p. 272; A. Lehr, *Geert van Wou een uitzonderlijk luidklokken gieter* (z.p. z.j.); A. Lehr, *De klokkengieters François en Pieter Hemony* (Asten, 1959); C.N. Fehrmann, 'De Utrechtse klokgieters en hun verwanten', in: *Klokken en Klokkengieters* (Culemborg, 1963), p.159-311; G. Asaert e.a., *Maritieme geschiedenis der Nederlanden 2* (Bussum 1977) p. 316, 317; F.J.A. Broeze e.a., *Maritieme geschiedenis der Nederlanden 3. Achttiende eeuw en eerste helft negentiende eeuw, van ca. 1680 tot 1850-1870* (Bussum 1977) p. 55-58; H. Schlichting, *Glockenmuseum Apolda. Eine kleine Kulturgeschichte der Glocke* (Apolda z.j.) p. 35; A. Lehr, *Van paardebel tot speelklok. Geschiedenis van de klokgietkunst in de Lage Landen* (Zaltbommel 1981²) p. 211-217; R. de Knecht, 'Zeven eeuwen Hoorn, zijn bewoners en hun scheepvaart' in: *Ach lieve tijd 4* (Zwolle 1987) p. 55-56; *Ach lieve tijd. 1000 jaar Deventer en de Deventenaren* (Zwolle 1989) p. 296; P.W. Klein, *Het arsenaal van de wereld. Wapenhandel in de Gouden Eeuw* (Voordracht gehouden op 16-12-1993); A.I. van Wakeren, 'Engels gietijzeren geschut: een Nederlandse handel (1609-1640)' in: J.P. Puype en M. van der Hoeve, *Het arsenaal van de wereld: de Nederlandse wapenhandel in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1993) p. 28-29; P. Grimm (red.) *Heeren in zaken. De Kamer Rotterdam van de Verenigde Oostindische Compagnie* (Zutphen 1994) p. 17-18, 55-56; J.F. Fischer Fzn., *'s Lands Schip van Oorlog Delft* (Franeker 1997); N. Schadee (red.), *Kanonnen, Klokken en kandelaars. Koper en brons uit Rotterdam* (Zwolle 1999) p. 20, 34, 49-50, 108, 108-109; A. van der Schoor, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813* (Zwolle 1999) p. 149-152, 152-155; L.D. Westera, 'De geschutgieterij in de Republiek', in: C. Lesger en L. Noordegraaff (red.) *Ondernemers en bestuurders. Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam 1999) p. 576; A. van der Schoor, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813* (Zwolle 1999) p. 153, 157; J. Verachtert, *Een blik op de buskruitindustrie in de Lage Landen* (Gent 2002) op: www.ethesis.net; R. de Graaf, *Oorlog, mijn arme schapen. Een andere kijk op de Tachtigjarige Oorlog 1565-1648* (Franeker 2004); M. de Jong, 'Staat van oorlog' Wapenbedrijf en militaire hervorming in de Republiek der Verenigde Nederlanden 1585-1621 (Utrecht 2005) p. 49, 64-74, 170, 186, 290, 292; N. Volten, *Hoorn van A tot Z* (Hoorn 2006) p. 14-16, 23, 24; P. Kistemaker, *Enkhuizer Klokkengieters* (2009); P. de Ruiter, *'s Lands werf. De roemrijke historie van een bijzondere plek in Rotterdam* (Lekkerkerk 2013) p. 16-18, 21, 25, 36-39, 55-57, 105-106; www.bataviawerf.nl; Wikipedia: *Linieschip* (april 2021), *Beleg van Haarlem* (sept. 2021), *Admiraliteit, - van Amsterdam, - van Zeeland, - van Friesland, - van het Noorderkwartier, Admiraliteit op de Maze* (okt. 2021)

De zeeoorlog met Spanje

**de Armada
Slag bij Gibraltar
Maarten Harpertz Tromp
de Tweede Armada
Dubbelwit
Braziliaans avontuur**

Er zijn vele tientallen met naam en soms ook met toenaam bekende kapiteins, die in onze vaderlandse geschiedenis een plaats hebben gekregen in de rubriek zeehelden. De vele duizenden schepelingen die deelnemen aan een of meerdere van de tientallen zeeslagen in de zeventiende eeuw zijn veelal anoniem gebleven. Mogelijk dat de eeuwige roem van de gezagvoerders kan worden verklaard uit het feit dat ze net zo veel risico lopen een vroege dood te sterven als hun ondergeschikte. De beroemdste luitenant-admiraals van de Admiraliteit op de Maze zijn ongetwijfeld Maarten Tromp en Witte de With. Beide stierven de 'heldendood' op zee. Tromp in de Slag bij Ter Heide in 1653 en De With in de Slag in de Sont in 1658. We zijn dan al ver in de 'Gouden Eeuw' aangeland en in zware concurrentie met Engeland. Maar voor het zover is moeten we ons eerst nog ontdoen van Spanje.

Al bij de aanvang van het jaar 1588 lijkt de Nederlandse Opstand tot mislukken gedoemd. Er is sprake van inwendige verdeling en met het vertrek van Leicester droogt elke buitenlandse sympathie op. Elisabeth I van Engeland is gekrenkt, doordat haar beschermeling is afgewezen, terwijl in Frankrijk de innerlijke tegenstelling niet minder is dan bij de opstandige gewesten en het er op lijkt dat de Spaansgezinde factie de bovenhand krijgt. Alessandro Farnese, hertog van Parma, boekt zijn eerste overwinning op de opstandelingen bij Gemblours en wordt kort daarna tot landvoogd benoemd. Eerst brengt hij de Waalse gewesten terug onder konings gezag en van daaruit slaagt hij erin het ene na het andere gewest, hetzij door diplomatie, hetzij door geweld, aan de opstand te onttrekken. De zetel van de Staten-Generaal moet van Brussel worden verplaatst naar Antwerpen en daarna verder uitwijken naar Middelburg, naar Dordrecht en tenslotte naar Delft. Parma neemt het machtige Antwerpen in en krijgt daardoor de geldmarkt van de rijkste stad van het noorden in handen. Hij verovert aan de Maas de steden Venlo en Grave, terwijl door verraad ook Zutphen en Deventer in zijn handen vallen. Het jaar daarvoor heeft hij Sluis in Zeeuws-Vlaanderen ingenomen en kan zo de Schelde beheersen. Van de zeventien opstandige gewesten zijn alleen nog Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland in handen van de opstandelingen. Het lijkt alleen nog een kwestie van tijd totdat de opstand is bedwongen. De zijde draad waaraan de opstand hangt is de belastingopbrengst uit de Hollandse en Zeeuwse koopvaart waar de oorlogvoering uit wordt betaald. Hoe kwetsbaar dat is bewijzen de Duinkerker kapers, die grote schade toebrengen aan de Hollandse handelsvloeden. Om de scheepvaart van de opstandelingen te ontwrichten ligt de haven van Sluis nog gunstiger dan die van Duinkerke. Ook in Delfzijl worden door de Spanjaarden schepen uitgerust om de Oostzeevaart schade toe te brengen. Parma heeft dus alle redenen de toekomst met vertrouwen tegemoet te zien en de verwachting te koesteren alle opstandige gewesten terug te kunnen brengen onder het gezag van de koning en het enige ware geloof. Ondertussen droomt koning Filips II van een invasie in Engeland, om de protestantse koningin Elizabeth I ten val te brengen. In 1580 komt hij door een militaire interventie op de Portugese troon en verwerft daarmee een zeemacht die het mogelijk maakt Engeland te bestrijden.

de Armada

Al in 1583 suggereert de Spaanse admiraal Álvaro de Bazán een ambitieus plan voor de invasie van Engeland met een vloot van 556 schepen en 94.000 manschappen. De operatie wordt begroot op 3,8 miljoen dukaten, maar dat kan de Spaanse schatkist niet dragen. De Spaanse handelsvloeden en vooral de zilver- en goudtransporten uit

Amerika worden regelmatig aangevallen door Engelse en Nederlandse kapers en piraten, vaak in opdracht van de Engelse hoge adel en de kroon en met gebruikmaking van uitgeleende Engelse oorlogsschepen. Elizabeth verleent in het begin van de Tachtigjarige Oorlog in het geheim steun aan de opstandelingen in de Nederlanden. In 1585 steunt zij de Republiek openlijk met een verdrag waarin is overeengekomen dat 1000 ruiters en 6350 soldaten naar de Noordelijke Nederlanden zullen worden gezonden in ruil voor Engelse medezeggenschap op bestuurlijk en militair terrein en de overdracht van Brielle, het fort Rammekens en Vlissingen aan de Engelsen. Voor het bestuur wordt Robert Dudley, graaf van Leicester afgevaardigd. Hij krijgt een van de twee zetels die in de Raad van State ter beschikking staan aan de Engelsen. Hoewel er nooit uitdrukkelijk een oorlogsverklaring is uitgebracht, gaat Filips II er vanuit dat Spanje in staat van oorlog is met Engeland. Alessandro Farnese, bevelhebber van de Habsburgse troepen in de Nederlanden, komt met een goedkoper plan om Engeland binnen te vallen. Hij zal zijn leger van 34.000 man samentrekken bij Duinkerke en ze in één nacht op zeventien schuiten overzetten, onder begeleiding van slechts 25 oorlogsbodems.

Alexander Farnese (1545-1592), vanaf 1586 hertog van Parma, succesvol veldheer tegen de opstandige gewesten in de Nederlanden, die een goedkoper plan voor een invasie in Engeland bedenkt.

Filips vindt dat te gewaagd en combineert eigenhandig beide plannen. Een middelgrote oorlogsvloot met een klein landingsleger, moet Farneses grote leger konvoieren naar Engeland. Gedurende 1586 en begin 1587 worden voorbereidingen getroffen. Het kost moeite om voldoende vrachtschepen bijeen te brengen zonder de Spaanse handel te schade. De Spanjaarden huren daarom buitenlandse vaartuigen, waaronder 23 'urcas' uit Ragusa (Sicilië), of nemen botweg schepen in beslag. Filips twijfelt of de onderneming wel moet doorgaan. Een groot probleem is dat Elizabeth de katholieke Schotse ex-koningin Maria Stuart gevangen houdt. Na een succesvolle invasie ontkomt hij

er niet aan haar recht op de Engelse troon te erkennen, ze is immers de achterkleindochter van Hendrik VII van Engeland, de moeder van de Schotse koning Jacobus VI en de dochter van de Franse prinses Marie de Guise. Er wordt wel verondersteld dat anti-protestantse gevoelens de reden voor de invasieplannen zijn, maar feitelijk prefereert Filips de protestantse Elizabeth boven een Schots-Engels-Frans machtsblok, wat een veel grotere bedreiging voor hem is.

Op 18 februari 1587 wordt Maria Stuart onthoofd en draagt bij testament haar aanspraak op de Engelse troon over aan Filips II. Nu hij, na een geslaagde invasie de schijn kan ophouden, dat hij de Engelse troon inneemt om het onrecht de 'katholieke martelares' aangedaan te vergelden, zet Filips vaart achter de plannen. Farnese voelt steeds minder voor het plan. Hij heeft in de zomer Sluis veroverd en het kanalenstelsel naar Nieuwpoort laten verbeteren. Hij kan zo achter Oostende om, dat nog in handen van de opstandelingen is, zijn schuiten naar Duinkerke brengen. Hij heeft daardoor een goed beeld gekregen van de situatie ter plaatse. Hij waarschuwt Filips ervoor, dat als hij er al slaagt op tijd voldoende vaartuigen zeewaardig te maken, de Armada eerst de blokkadevloot van Justinus van Nassau, luitenant-admiraal van Zeeland, moet uitschakelen, maar dat dit door de vele zandbanken en de grotere diepgang van de Spaanse schepen vermoedelijk niet zal lukken. Ook is zijn leger door ziekte en verliezen zwaar onderbezet geraakt. Filips laat zich echter niet meer van zijn plan afbrengen. Farnese moet maar improviseren als het zover is en verder moet men op God vertrouwen. Farnese's voorstel om de Armada eerst de haven van Vlissingen te laten veroveren, waarvan de rede wél voldoende diepte heeft, wordt afgewezen. De communicatie tussen het Spaanse leger in Vlaanderen en het hof in Spanje verloopt traag en een goede afstemming tussen vloot en leger ontbreekt. De Engelsen zien niet werkeloos toe hoe Filips zijn vloot opbouwt. In het voorjaar van 1587 valt admiraal Drake de Spaanse havenstad Cádiz aan en vernietigt 24 schepen. Het ontbreekt Albion aan geld om de defensie te versterken, zodat Elizabeth tracht met de Spaanse koning tot een vergelijk te komen. In geheime onderhandelingen biedt ze aan de Nederlanden weer onder zijn gezag te brengen als hij in ruil daarvoor Engeland met rust laat. Filips wil echter geen enkele concessie meer doen. Hij rekt wel de onderhandelingen om Elizabeth tot het laatste moment aan het lijntje te houden. Hij wil in de winter van 1588 aanvallen, maar De Bazán slaagt er niet in de vloot op tijd gevechtsklaar en zeewaardig te maken. De overwerkte admiraal overlijdt ontijdig en dat veroorzaakt een verdere vertraging. De gelijktijdig geplande katholieke opstanden in Schotland en Frankrijk komen daardoor te vroeg en mislukken. Tot vlootvoogd benoemd Filips' zijn neef Alonzo Pérez de Guzmán el Bueno, hertog van Medina-Sidonia, die daar niet blij mee is: "No soy hombre de mar, ni de guerra" (Ik ben geen man van de zee, noch van de oorlog). Hij draagt de titel van kapitein-generaal van Andalusië, maar heeft hij nog nooit gevochten en heeft geen enkele ervaring op zee. Voor Filips is

echter voorname: de grote loyaliteit van Medina-Sidonia, die zijn bevelen tot op de letter zal nakomen en bovendien is hij een bekwaam administrateur. Binnen enkele maanden weet de hertog, ondanks geldgebrek, de vloot uit te breiden van 104 naar 134 schepen en de bewapening (munitie en kruisvoorraden) op een beter peil te brengen.

Alonso Pérez de Guzmán, hertog van Medina-Sidonia. Naar een portret van Francisco Juanette.

Filips tracht bij paus Sixtus V, die er in geslaagd is tijdens zijn pontificaat de rijkste man van Rome te worden, een lening van een miljoen dukaten los te peuten, onder het mom van het gezamenlijk katholieke belang. Sixtus vertrouwt de motieven van Filips niet en gelooft ook niet in de haalbaarheid van de operatie. Om de paus te bewijzen dat het hem niet om persoonlijke macht is te doen, belooft Filips zijn vrome dochter Isabella op de Engelse troon te zetten. Sixtus stemt nu toe in een lening, maar onder de voorwaarden dat het geld pas beschikbaar komt als Farnese's leger is geland.

De Armada omvat uiteindelijk 137 schepen, waarvan 129 bewapend. Slechts 28 schepen zijn gespecialiseerde zware oorlogsbodems: twintig galjoenen, vier galeien en vier galjassen. Daarnaast zijn er nog 34 pinassen. Het slechtst bewapend zijn de 28 hulken (vrachtschepen), waaronder de urcassen uit Sicilië die geen kanondek hebben. De overige schepen zijn 39 koopvaarders, omgebouwd tot oorlogsschip door ze te voorzien van extra geschut en van hoge voor- en achterkastelen. De vloot beschikt over 2830 stukken geschut met 123.790 kogels en 2000 ton buskruit. De bemanning bestaat uit 8450 zeelieden, 2088 galeislaven en 19.295 soldaten, waarvan de helft ongetrainde, geronselde werkloze landarbeiders, bedelaars en misdadigers zijn. Verder zijn er nog rond de 3000 edelen, geestelijken en ambtenaren aan boord vergezeld door hun dienaren, wat het totaal aan opvarenden op ruim 35.000 man brengt.

Allegorische voorstelling van Elisabeth I en de Spaanse Armada. Anoniem, maar door sommige toegeschreven aan de edelsmid en miniaturist Nicholas Hilliard. Het is een gestileerde weergave van sleutelmomenten in het Armada verhaal. Links: Elisabeth I in Tilbury. Middenachter: (alarm) seinposten en verder beeldvullend, de Slag bij Grevelingen.

Wat men tenslotte ook van de Armada kan zeggen de boekhouding is in orde. De Spanjaarden geven ruchtbaarheid aan de expeditie om de tegenstanders angst aan te jagen. Ze stellen zelfs een pamflet op met precieze informatie, die de lezer onder de indruk moet brengen van de omvang van de vloot en de sterkte van de strijdmacht. Nooit eerder heeft zo'n zwaar bewapende vloot zich op de Atlantische Oceaan vertoond. De vloot heet officieel de Grande y Felicísima Armada (grote en fortuinlijke vloot). Ondanks al het vertoon zijn de vlagofficieren en ook Filips zich er wel degelijk van bewust dat de vloot in zijn opzet verouderd is. Medio zestiende eeuw doet zich een grote verandering voor in techniek en tactiek. Een nieuw scheepstype, het galjoen, met een rechte voorkant boven een verlaagde boeg, maakt het mogelijk een grote vuurkracht in de bewegingsrichting

van het schip te concentreren. Door het vaartuig lager en langer te maken, met drie of vier masten, wordt het sneller en wendbaarder. Een trager vijandelijk schip van het oudere kraak-type kan niet verhinderen dat een galjoen keer op keer op korte afstand zijn zwakste punt onder vuur neemt.

Scheepstypen medio zestiende eeuw. Naar een prent van Hieronymus Cock, ca. 1540. Links en rechts vooraan twee hulken, zware vrachtschepen. Daartussen twee middelgrote spiegelschepen. Centraal vaart een galei. Rechts daarvan - het schip met de latijnzeilen - een Portugese caravel. Links boven de galei vaart een vlieboot, die gekenmerkt wordt door een ronde voor- en achtersteven uitlopend boven het roer in een spiegel. De vlieboot is de voorloper van het fluitschip, een type schip wat een belangrijke bijdragen levert aan het Nederlandse maritieme succes in de Gouden Eeuw. De vlieboot is een van oorsprong Nederlands scheepstype, met twee of drie masten, geen opbouw, goede wendbaarheid en weinig diepgang bedoeld voor de handelsvaart naar de Oostzee, maar ook heel geschikt als oorlogsschip in de Hollandse en Zeeuwse delta.

Een galjoen is extra gevaarlijk als het is uitgerust met een nieuw type kanon, de rechtop gegoten slang, of diens verkorte versie het kartouw, waarbij door de druk tijdens het gieten het brons in het achterstuk sterker wordt zodat zwaardere ladingen gebruikt kunnen worden. Het maakt het kanon tot het beslissende wapen in het scheepsgevecht in plaats van een ondersteuningswapen bij het enteren. Onder de ruim 2800 stukken geschut waarover de Armada beschikt, bevinden zich slechts 21 slangen en 151 lichtere half-kartouwen. De Engelse marine heeft 27 galjoenen met 153 slangen en kartouwen en 344 half-kartouwen. Daarnaast kunnen de Engelsen nog 170 andere schepen inzetten, de meeste daarvan uit privébezit, waaronder 83 in beslag genomen koopvaarders. Veel van de overige vaartuigen zijn snelle en goedbewapende kaperschepen.

Een Spaans galjoen. Naar een anonieme tekening. Een galjoen is een verdere ontwikkeling van de kraak waarvan het voorkasteel vervangen is door een ver naar voren uitstekende boeg. Het galjoen behield het hoge achterkasteel. Deze achter-opbouw is mede bedoeld als onderkomen voor de edelen en de officieren. De combinatie van lagere voorkant en hoge achterkant levert het typische silhouet op van het zeventiende-eeuwse zeilschip.

De Spanjaarden zijn niet voornemens de Engelse vloot tot een gevecht te dwingen en beslissend te verslaan. Maar, dat is ook niet nodig legt Filips uit in zijn gedetailleerde instructies aan Medina-Sidonia. Het gaat er om het leger over te zetten. Indien de Engelsen dat willen verhinderen zijn ze gedwongen zelf aan te vallen. Als de Spaanse vloot een gesloten formatie handhaaft, is zo'n aanval goed af te slaan. Beide partijen zijn ervan overtuigd dat een landing van Farnese's leger, dat geldt als de beste van Europa, voor een snelle Engelse nederlaag zal zorgen, simpelweg omdat de Engelsen geen staand leger hebben. Elizabeth kan een beroep doen op de volksmilitie, de 'Trained Bands', maar die zijn veelal slechts licht bewapend met handbogen en van de twintigduizend militieleden in Zuidoost-Engeland zullen in de praktijk slechts een paar duizend op tijd tegen een vijandelijk leger opgesteld kunnen worden, ook al omdat duizenden van hen al voor de vloot zijn geronseld. Wel heeft zij haar eigen koninklijke garde en beschikken de leden van de adel over hun persoonlijke wapenknechten, maar alles bijeen levert dat geen samenhangend veldleger op dat enige kans maakt tegen Parma's getrainde troepen. Alle hoop van de Engelsen is dus gevestigd op de vloot.

Op 11 mei vertrekt de Armada uit de haven van Lissabon. Door aanhoudende tegenwind bereiken de eerste vaartuigen pas op 28 mei de zee. De vloot is zo groot en zo traag dat het twee volle dagen duurt voordat alle schepen uitgevaren zijn. De voortgang is tergend langzaam, zelfs voor de wind niet meer dan drie knopen. Pas rond 14 juni wordt Kaap Finisterre bereikt, waarna de oversteek naar Engeland kan beginnen, ware het niet dat door een zware storm de vloot uiteengeslagen wordt. Het drinkwater raakt op en het blijkt dat het vlees onvoldoende gepekeld is en ligt te rotten. De bemanning, de meeste al ondervoed voor de aanvang van de reis, leidt aan dysenterie en vertoont de eerste tekenen van scheurbuik. Op 19 juni besluit Medina-Sidonia de vloot te verzamelen in de haven van La Coruña en meteen vers water en voedsel in te nemen. Hij schrijft aan Filips of die niet van mening is dat na zulke slechte voortekenen de expeditie afgeblazen moet worden, ook omdat gebleken is dat de vrachtschepen geen vaart kunnen maken op de Atlantische Oceaan. De koning wijst hem minzaam in zijn antwoord, die Medina-Sidonia op 6 juli ontvangt, op het feit dat vrachtschepen regelmatig op Engeland varen en dat de hertog vooral de moed niet moet laten zakken. Op 19 juli steekt de vloot weer in zee, maar het zit ze niet mee want op 25 juli worden ze midden op de Golf van Biskaje wederom overvallen door een storm. De galei Diana lijdt schipbreuk en de drie andere galeien en een galjoen, dat al eerder schade heeft opgelopen, moeten nabij Bayonne beschutting zoeken onder de Franse kust. Ze zullen niet terugkeren in de vloot, waardoor het aantal zware slagschepen wordt gereduceerd tot 23. Op 29 juli komt de Engelse kust in zicht en de krijgsraad van eskadercommandanten besluit niet verder het kanaal in te varen dan tot Wight en daar berichten van Farnese af te wachten. In Filips' instructies is zo'n wachttijd niet voorzien. Die gaan er simpelweg vanuit dat de vloot zo snel mogelijk naar het Nauw van Calais zal varen. De commandanten willen echter geen weken voor anker liggen in zo'n kwetsbare positie.

De Spaanse Armada voor de Engelse zuidkust. Naar een schilderij van Cornelis Claesz van Wieringen.

De Engelse zeemacht heeft zich gesplitst: de hoofdmacht is in het westen gestationeerd onder commando van baron Charles Howard, terwijl één eskader, onder leiding van lord Henry

Seymour meer oostelijk Duinkerke blokkeert. De zuinigheid van Elisabeth is er debet aan dat de voorraad voedsel aan boord van de schepen minimaal is, terwijl de kruitvoorraden slechts voldoende zijn voor een paar dagen vechten. Er is geen vervangingsvoorraad. Op de avond van 29 juli besluit Medina-Sidonia, onder druk van de commandanten, ook op een tweede punt van Filips' instructies af te wijken. Ze willen bij verrassing de Engelse vloot in de haven van Plymouth aanvallen. Daar zijn ze echter al gewaarschuwd voor de naderende Armada. De schepen haasten zich de haven uit, maar worden gehinderd door een zuidwestenwind. Door de ankers met sloepen steeds wat verder uit te zetten, trekken de schepen zich gedurende de nacht naar open zee. De Engelse vloot, 54 schepen sterk, en de Armada treffen elkaar bij Dodman Point aan de zuidkant van Cornwall ten oosten van Falmouth op de avond van 30 juli. De Armada gaat voor anker hopen op een beslissende slag de volgende

dag. Die nacht laveren de Engelsen naar een positie ten westen van de Armada en winnen zo de gunstige loefzijde, waardoor de Spaanse vloot wordt gedwongen naar het oosten te varen in een verdedigende formatie. De galjassen gaan voorop, de vrachtschepen blijven in het midden, en links en rechts aan de achterzijde zeilen de sterkste galjoenen. De grote van de Armada maakt dat de achterste schepen aan bakboord, respectievelijk aan stuurboord zo'n twaalf kilometer uit elkaar liggen. De Engelsen varen niet in vaste formatie. Howards vloot bestaat uit zestien reguliere marineschepen aangevuld met koopvaarders en kapers, die nu uit alle havens tevoorschijn komen belust op buit. In minder dan een week groeit de Engelse vloot uit tot een strijdmacht van 101 schepen. Iedere kapitein is er in de eerste plaats op uit zelf een prijs te winnen. Doordat er niet in formatie wordt geopereerd blijft de superieure vuurkracht en wendbaarheid van de Engelse vloot onbenut.

De Spaanse armada in gevecht met de Engelse vloot. Op de achtergrond de Vlaamse kust. Hendrick Cornelisz Vroom (ca. 1566-1640) heeft een scene op de zevende dag van de strijd in beeld gebracht.

Howard, op de Ark Royal, valt van rechtsachter de Rata Encoronada aan, maar dat schip wordt al snel door andere Spaanse schepen ontzet. Aan de linkerkant wordt de Armada aangevallen door een groep schepen onder leiding van het piratenschip de Triumph van kapitein Frobisher, het sterkste schip van de Engelse vloot. Twee Spaanse schepen wenden hun steven in de hoop dat ze zullen worden geënterd, wat door de soldaten die ze aan boord hebben in hun voordeel zal zijn. Maar de Engelsen houden ruime afstand terwijl ze beide schepen zonder veel effect beschieten. Medina-Sidonia laat zijn vloot stilvallen om de formatie te herstellen en de Engelsen staken hun aanval. De Spanjaarden achtervolgen nu gedurende enige tijd de vijand naar het westen, maar de snellere Engelse schepen kunnen onmogelijk worden ingelopen, zodat de achtervolging wordt gestaakt en de Armada weer oostwaarts gaat koersen. Rond vier uur in de middag vinden kort na elkaar binnen de formatie van de Armada twee ernstige ongelukken plaats. Eerst botst het vlaggenschip van Pedro de Valdés tegen de reusachtige kraak Nuestra Señora del Rosario, waarvan de boegspriet afbreekt en de fokkenmast losraakt. Enkele minuten later explodeert het achterkasteel van de San Salvador. Terwijl twee galjassen de zwaar beschadigde kraak op sleeptouw nemen, doet een plotse zware zeegang de Rosario zo stampen dat de fokkenmast afbreekt en naar achteren in het tuig van de grote mast valt, wat het schip stuurloos maakt. Medina-Sidonia besluit het schip achter te laten met een klein escorte, om te trachten een veilige haven te vinden. Het aantal zware schepen is nu nog maar 22. In de nacht van 1 augustus zet de Armada haar koers naar het oosten voort, gevolgd door de schepen van Howard wat in het donker een riskante onderneming is. Viceadmiraal Drake's Revenge gaat voorop, zijn heklicht is het baken voor de rest van de Engelse vloot. Als de duisternis intreedt, verdwijnt opeens het navigatielicht en pas na verloop van tijd zien de uitkijken ver naar het oosten weer een lichtbron. Howard en zijn vloot volgen dit lichtpunt en naderen het. Als het licht wordt, ontdekt hij tot zijn schrik dat zijn schip, samen met de White Bear en de Mary Rose, zich binnen de formatie van de Armada bevindt. Nog voor de Spanjaarden van

hun verbazing zijn bekomen zeilen de drie schepen haastig terug naar de eigen vloot. Het blijkt dat Drake de dag tevoren eerst kapitein Frobisher heeft misleid met de afspraak de volgende morgen samen de Rosario te nemen en vervolgens het heklicht heeft gedooft om er tussenuit te knippen, om samen met de kaper Jacob Whiddon en twee van Drakes eigen pinassen het Spaanse schip prijs te maken. Hij treft het verlaten aan en De Valdés geeft de Rosario zonder slag of stoot over op voorwaarde dat het leven van de bemanning wordt gespaard. Whiddon brengt het schip, met aan boord 55 000 dukaten, naar Torbay. Belangrijker voor het verloop van de strijd is de voorraad buskruit op de Rosario, dat onmiddellijk tussen grote Engelse schepen wordt verdeeld, zodat de inmiddels flink geslonken voorraad weer wat op peil komt. Het is tekenend voor de verhoudingen bij de Engelse marine, dat Drakes excuus voor deze zeer grove insubordinatie wordt aanvaard. Hij is, naar eigen zeggen, 'uit vrees dat de Spanjaarden in de nacht een omtrekkende beweging zullen maken, naar het zuiden gevaren en puur bij toeval op de Rosario gestoten.'

Rond elf uur 's morgens geven de Spanjaarden de zinkende San Salvador prijs, met achterlating van de gewonden. Thomas Fleming weet het schip echter in de haven van Weymouth te brengen, wat de Engelsen nog eens 132 vaten kruit oplevert wat samen met het kruit van de Rosario een hoeveelheid is gelijk aan één-derde van de voorraden van de hele Engelse vloot. De volgende dag draait de wind naar het noordoosten en de Armada heeft nu de loef en Medina-Sidonia besluit om aan te vallen, maar de Engelse weten moeiteloos afstand te houden. Een enorme schotenwisseling vindt plaats. De sneller vurende Engelse schepen verschieten een belangrijk deel van hun kruit. Opnieuw is het effect door de te grote afstand gering. Een zestal Engelse schepen raken klem tussen de Armada en de klip van Portland Bill bij Weymouth en worden aangevallen door de vier Spaanse galjassen. Kapitein Frobisher, die als voormalig piraat dit jachtgebied als zijn broekzak kent, gaat voor anker liggen in het kalme water tussen de sterke getijdestroom en de neer. Het lukt de galjassen niet hem te bereiken. Howard poogt Frobisher te hulp te schieten en als Medina-Sidonia dat ziet, wil hij de gelegenheid ten baat nemen om eindelijk het boord-aan-boordgevecht aan te gaan, maar zijn eskader moet van richting veranderen omdat De Recalde aan de zuidzijde geïsoleerd is geraakt en door Drake in het nauw is gedreven. In zijn eentje zet de San Martín koers naar Howards Ark Royal en laat zijn voorondermarszeil zakken, de gebruikelijke uitdaging om te enteren. De Ark, Elizabethan Jonas, Leicester, Golden Lion, Victory, Mary Rose, Dreadnought en Swallow gaan niet op het aanbod in maar beschieten het vlaggenschip van de Spaanse admiraal een uur lang op afstand voordat het door een eigen eskader ontzet wordt. Het tuigage en de door de paus ingezegende Heilige Standaard zijn zwaar beschadigd, maar de romp is nergens doorboord, ondanks dat het schip zo'n vijfhonderd maal is getroffen. De wind is intussen weer zuidwest en de Armada hervat haar koers naar het oosten. Medina-Sidonia zendt nu al voor de derde maal een pinas naar de hertog van Parma met de aansporing haast te maken met het inschepen van zijn troepen. De volgende dag komt rond het middaguur de Armada ter hoogte van Wight, de plaats waar men op antwoord van Parma wil wachten. Filips heeft in zijn schriftelijke instructies expliciet bevolen dat het eiland niet meteen veroverd mag worden. De Spaanse krijgsvaard heeft hier niet openlijk tegen in willen gaan, maar op open zee wachten is uiterst roekeloos.

Spithead is het oostelijk deel van de Solent tussen de havenstad Portsmouth en het eiland Wight. Het ligt beschermt tegen alle winden, behalve die uit het zuidoosten. Het ontleent zijn naam aan de Spit, een schoorwal die zich uitstrekt ten zuiden van de Hampshire kust tot zo'n 5 kilometer in zee. Spithead zelf is 22,5 km lang en gemiddeld 6,5 km breed.

Feitelijk zou Spithead, de oostelijke zeestraat tussen Wight en het vasteland, binnen gedrongen moeten worden, een manoeuvre die alleen zin heeft als dat wordt gevolgd door het veroveren van het eiland of de tegenover gelegen haven van Portsmouth. De Engelsen vrezden hier zeer voor. Als Wight een Spaans bruggenhoofd wordt, zal het constant geblokkeerd moeten worden, zowel vanaf de land- als vanaf de zeezijde, iets waarvoor, als het al lukt, geen middelen voor zijn. Om deze catastrofe te voorkomen, besluit Howard in de nacht van 3 op 4 augustus tot een nachtelijke aanval door 24 bewapende koopvaarders (toch al geen beste schepen) in de hoop zo de Spanjaarden van hun koers af te brengen. Een windstilte verrijdt de

uitvoering van het plan. Om meer eenheid in de groeiende vloot te brengen, wordt ieder schip aan een van vier eskaders toegewezen, die onder leiding staan van Howard, Drake, Hawkins en Frobisher.

Op 4 augustus is het rond het middaguur springtij. Voor de Armada een uitgelezen mogelijkheid om de toegang tot de Spithead in te varen. Daarna zal dat, door aflopend tij en sterke getijdenwerking in Het Kanaal, dagenlang niet meer mogelijk zijn. Als in de ochtend blijkt, dat de San Luis en Santa Ana, een galei en een koopvaarder, zijn achtergebleven, zet Howard alles op alles om de Armada af te leiden, ondanks de windstilte. Hij laat zijn schepen met behulp van roeiboten in de richting van de twee achterblijvers slepen. Drie galjassen gaan in de tegenaanval de La Rata Encoronada meeslepend voor meer vuurkracht. Engelse galjoenen, dwars getrokken door roeiboten, geven de galjassen de volle laag, waarna deze gehavend de wijk moeten nemen. Een westerbries steekt op en beide vloten kunnen nu voluit slag leveren, waarbij de Engelsen, geholpen door het bezit van de loef, feller aandringen dan in de voorgaande dagen, omdat er zo veel op het spel staat. Om te verhinderen dat de Spanjaarden de Spithead indrijven plaatst Frobisher zich opnieuw tussen de Armada en de kust, ditmaal die van Wight, zo ver naar het noordoosten opdringend dat hij de San Martín bedreigt. Net als twee dagen eerder komt een Spaans eskader het vlaggenschip te hulp en weer past Frobisher de list toe zich tussen de ingaande getijdestroom en de tegenstroom te plaatsen, zo een schijnbaar weerloze prooi vormend, maar feitelijk nauwelijks te bereiken. Nadat de Spanjaarden kostbare tijd verloren hebben laten gaan door te trachten de tegenstroom te bedwingen, laat Frobisher de Triumph door zijn roeiboten in de stroom slepen, zet alle zeilen bij en verdwijnt naar het zuiden, tevergeefs achtervolgd door de San Martín.

Aan de zuidzijde heeft een felle aanval, die zich concentreert rond de beschadigde San Mateo, de linkervleugel van de Armada naar het oosten gedreven. Om niet op de Engelse kust te lopen, is de Spaanse vloot gedwongen open zee te kiezen. De kans Wight te bezetten is verloren gegaan en daarmee de laatste gelegenheid een beschutte haven te vinden. Er zit nu niets anders op dan alsnog richting Duinkerke te varen.

Howard riddert op de ochtend van 5 augustus vele kapiteins, onder wie Hawkins en Frobisher. Hij heeft reden tot tevredenheid. Iedere landingspoging is verijdeld en de Engelse vloot heeft zich superieur getoond aan de Spaanse, die zich in de verdediging liet drukken. Wat hem pessimistisch stemt is dat die verdediging succesvol was, want slechts twee Spaanse schepen zijn verloren gegaan en dat niet eens door toedoen van de Engelsen, maar puur door toeval. Wel een toeval dat Engeland behoedt voor een nederlaag, want zonder het buitgemaakte buskruit zouden ze door de voorraad heen zijn geweest. Howard smeekt de vestingen op de kust hem hun kruit te sturen maar door Elizabeths zuinigheid is er ook op het land bijna niets in opslag. De vloot heeft net genoeg voor nog één gevecht, zodat voorlopig moet worden volstaan met achtervolgen, tot de slag om Farnese te verhinderen zich bij de Armada te voegen. Vrijdag 5 en zaterdag 6 augustus zeilt de Armada ongehinderd verder en gaat in de middag voor anker op de rede van Calais, dertig kilometer van Duinkerke. Medina-Sidonia zend op beide dagen in totaal drie pinassen naar Farnese. Eerst om te vragen of vanuit Duinkerke niet een vijftigtal lichte schepen ter ondersteuning kunnen uitvaren en daarna om het arriveren van de vloot te melden. Hij heeft nog geen enkel bericht terug ontvangen, maar neemt aan dat Farnese met zijn leger en een hele vloot schuiten klaar staat voor snelle inscheping en een overtocht. De werkelijkheid is echter anders. Al in juni heeft Farnese alarmerende berichten naar Filips gestuurd en zelfs een speciale boodschapper met het dringende advies de hele onderneming af te blazen. Hij weet geen oplossing voor de Nederlandse blokkade van Duinkerke, maar zegt desalniettemin toe zich tot het uiterste in te spannen om de operatie tot een goed einde te brengen. De

maatregelen die hij neemt zijn echter hiermee niet in overeenstemming. Het heeft er alle schijn van dat hij zijn leger er niet aan wil wagen. Er zijn nog maar weinig schuiten bijeengebracht en in Duinkerke wordt niet erg actief gewerkt aan het nieuwbouwprogramma. Ook heeft hij zijn strijdmacht nog niet bij de havenplaats samengetrokken. Hij heeft een vloot verzameld van drie dozijn lichte vaartuigen en zestien vrachtscheepjes, maar die wachten zich er wel voor om de Nederlandse blokkadevloot uit te dagen.

Luitenant-admiraal van Zeeland Justinus van Nassau, een halfbroer van prins Maurits, is ervan overtuigd dat Parma de zee niet op durft en trekt zijn vloot terug op Vlissingen. Hij hoopt dat Parma's leger toch nog uit zal varen, zodat hij de achterhoede tussen de zandbanken kan overvallen en vernietigen.

Justinus van Nassau op 22 jarige leeftijd. Naar een schilderij van Frans Pourbus II.

Door slecht contact met de Engelsen kent Seymour deze beslissing niet en die neemt geschrokken met zijn eskader de blokkade over. Als de Armada nadert voegt hij zijn 36 schepen bij Howards hoofdmacht, die dan 147 schepen telt. De Zeeuwse vloot, bestaande uit een dertigtal vlieboten, blokkeert dan opnieuw Duinkerke. Justinus van Nassau (1559-1631) is het buitenechtelijke kind van Willem van Oranje en Eva Elinck. Willem heeft Justinus officieel erkend en opgevoed. Hij studeert in 1576 te Leiden en wordt op 17 mei 1583 luitenant-kolonel in staatsdienst. In 1585 wordt hij benoemd als luitenant-admiraal van de Zeeuwse vloot. Tijdens de gevechten met de Spaanse Armada maakt hij twee galjoenen prijs. In 1597 trouwt hij met Anna van Mérode-Pietersheim met wie hij drie kinderen krijgt. Van 1601 tot 1625 is hij gouverneur van Breda, waar hij namens zijn halfbroers Filips Willem, Maurits en Frederik Hendrik de rechten over de heerlijkheid en de [baronie van Breda](#) uitoefent. In 1625 geeft Breda zich over aan Spinola na een beleg van 11 maanden. Justinus vertrekt naar Leiden waar hij woont tot zijn overlijden in 1631. Hij ligt samen met zijn vrouw begraven in de Hooglandse kerk.

Op 7 augustus verneemt Medina-Sidonia de ware toestand als eindelijk een van zijn uitgezonde boodschappers terugkeert. Farnese heeft pas eind juli bericht gekregen dat de Armada eraan komt, maar ook toen geen begin gemaakt zijn leger samen te trekken en in te schepen. Hij zegt daarvoor zes dagen nodig te hebben, een schatting die, ondanks dat de troepenmacht kleiner is dan oorspronkelijk gepland (slechts zo'n 13.000 man) door Spaanse functionarissen ter plaatse rijkelijk optimistisch wordt genoemd. Farnese beklagt zich erover dat de Armada de Engelse vloot niet heeft verslagen, maar met ze is meegekomen, zodat de veilige route waarover zijn nauwelijks zeewaardige schuiten moeten varen, nu vol ligt met oorlogsschepen die zich opmaken voor een zeeslag. In ieder geval moet eerst de Nederlandse blokkadevloot worden verjaagd. Deze eis stelt Medina-Sidonia voor een groot probleem. Hij kan niet met zijn vloot 't Scheurtje naar Duinkerke invaren, want die is te nauw om kruisend, tegen de heersende zuidwestenwind in, terug naar zee te keren. De route naar het noordoosten voor Vlissingen langs, is te lang en te gevaarlijk om Farnese's schuiten te konvooyeren. Hij kan op z'n best met zijn pinassen en galjassen de toegang schoonvegen, ware het niet dat deze wendbare schepen hard nodig zijn om de voor anker liggende vloot te beschermen tegen een mogelijke aanval met branders. Afwachten en hopen op een overwinning in een beslissende confrontatie met de Engelse vloot is de enig overblijvende strategie.

Een anoniem Engels schilderij uit de zestiende eeuw van de Slag bij Grevelingen. Schepen voeren uitbundige wimpels en de Spaanse zijn zo bont mogelijk beschilderd in dure rode pigmenten als teken van rijkdom. Het schip vooraan is de galjas San Lorenzo, waarvan zelfs de galeislaven in scharlaken wambuizen gekleed gaan.

Er is contact opgenomen met de Franse gouverneur van Calais, die bevoorrading toestaat, maar levering van buskruit weigert. Het is zeer wel mogelijk voor de Spanjaarden om Calais bij verrassing in te nemen waardoor ze zich een uitgangsbasis zouden hebben

verschafft. Maar Filips' instructies voorziet niet in deze optie en Medina-Sidonia is er de man niet naar een dergelijk initiatief te nemen. Howard besluit om een aanval met branders uit te voeren. Omdat hij nog slechts kruit heeft voor één gevecht moet de superieure vuurkracht van de Engelse schepen volledig worden benut door de Spaanse vloot zo dicht mogelijk te naderen. Om een entergevecht met een opeengepakte massa vijandelijke schepen te voorkomen, moet de Armada eerst uiteengeslagen worden. Branders zijn daarvoor het meest geëigende middel. Howards vloot heeft er geen bij zich, zodat acht bewapende koopvaarders opgeofferd worden. Alle vaten met pek, hars en zwavel en verder alles wat maar brandbaar is wordt op de gedoemde koopvaarders overgebracht. Bij het invallen van de duisternis worden de acht schepen met opkomend tij in de richting van de Armada gestuurd. Medina-Sidonia heeft zich op een brander aanval voorbereid. Kleinere vaartuigen liggen klaar om de branders uit koers te brengen en de grotere schepen hebben opdracht om kalm in

positie te blijven en in het uiterste geval de ankers te laten slippen. De acht branders naderen en slechts twee daarvan kunnen van richting worden veranderd. Er breekt paniek uit. Er doen al maanden geruchten de ronde dat de Engelsen als laatste redmiddel hellebranders zullen inzetten, schepen volgeladen met buskruit en een tijdmechanisme voor ontsteking. De eerste die een foute conclusie trekt is Diego Flores de Valdés, die het algemene bevel geeft de ankertouwen te kappen, met als gevolg dat de vloot op het getij uit elkaar waait. Doordat de zeilen gestreken zijn, zijn de schepen zo goed als stuurloos. Geen enkel Spaans schip wordt geraakt door een brander, maar de verdedigende formatie is verbroken. De galjas San Lorenzo vaart in de verwarring over de ankertros van de San Juan de Sicilia heen en slaat vanwege een gebroken roer op de kust. Bij het aanbreken van de dag op 8 augustus doet de Armada verwoede pogingen weer in formatie te komen, maar voor de massa van logge gewapende koopvaarders is het te moeilijk, om tegen stroom en wind in, weer snel de rede van Calais te bereiken. De hoofdmacht van de Engelse vloot stort zich op de nu geïsoleerde en kwetsbare oorlogsschepen, die wel hun positie hebben weten te houden. Ondertussen heeft de rest van de Engelse vloot enkele naar het oosten afgeweken galjoenen ter hoogte van Grevelingen (Fr. Gravelines) ingehaald. Het eskader van Drake omsingelt de *San Martín* en nadert binnen de honderd meter. De romp van het Spaanse vlaggenschip wordt drie uur lang doorschoten. Daarna doen de eskaders van Frobisher en Hawkins het nog eens dunnetjes over. Door zich op één schip te richten, krijgen de andere Spaanse schepen de tijd zich weer te formeren en de *San Martín* te hulp te komen. De eerste schepen die aankomen, krijgen er van Drake, die ze tegemoet vaart, er flink van langs. De meeste Engelsen hebben op het eind van de ochtend echter hun laatste kruit verschoten. Alleen het eskader van Henry Seymour, dat nu voor de eerste keer slag levert, heeft nog kruit in voorraad, waarmee het de *San Felipe* en de *San Mateo* gedurende drie uur beschiet, totdat beide galjoenen in zinkende toestand afdrijven naar de Vlaamse zandbanken.

Het beroemde Armada portret van Elizabeth I van de hand van George Gower uit circa 1588. Let op de hand van Elizabeth, die bezitterig op de wereldbol rust, met daarboven de Engelse kroon en op de achtergrond de verslagen Spaanse Armada.

Behalve dit succes lukt het de Engelsen niet hun numerieke overwicht en hun superioriteit in vuurkracht beslissend uit te buiten. Een gevolg van hun ordeloze manier van vechten. De wind die naar het noorden draait en de Armada op de kust dreigt te werpen, is nu het grootste gevaar. Rond zes uur worden beide vloten overvallen door een onweersbui met felle slagregens. Als het opklaart, blijkt dat de Armada zich van de Engelsen heeft losgemaakt en zelfs weer in formatie vaart. Op admiraal Howard maakt het de indruk dat actie in wezen is mislukt. In werkelijkheid is de toestand van de Spaanse vloot zeer ernstig. Het aantal echte oorlogsbodems is teruggelopen naar negentien, die allen beschadigd zijn, sommige zo zwaar, dat slechts met de grootste inspanning voorkomen kan worden dat ze zinken. Ook vele van de lichtere schepen zijn flink beschadigd. De gewapende koopvaarder *María Juan* zinkt nog diezelfde avond het merendeel van de 255 bemanningsleden mee de diepte in sleurend. De volgende dag lopen de verliezen nog verder op als de *San Felipe* bij Vlissingen op een zandbank loopt en de *San Mateo* bij Fort Rammekens. Beide schepen worden prijs gemaakt door de Zeeuwse vloot onder leiding van Justines van Nassau. De stemming op de Spaanse schepen is fatalistisch. Men vreest massaal op de Zeeuwse banken te lopen waar iedereen door de Nederlandse 'kettters' zullen worden vermoord. Voor anker gaan is geen optie, omdat de meeste schepen beide ankers hebben verspeeld in de paniek van twee nachten eerder. Medina-Sidonia krijgt van huilende officieren het advies de Heilige Standaard te nemen en op een boot naar Duinkerke te vluchten. Ze knielen voor een gezamenlijk gebed en gaan te biecht als voorbereiding op de naderende dood. Als halverwege de ochtend de wind naar het zuiden draait, ervaart men dat als een Goddelijke tussenkomst. De Engelse vloot blijft de naar het noorden wijkende Armada achtervolgen, behalve het eskader van Seymour dat weer een blokkadepositie bij Duinkerke inneemt. Op 10 augustus dringt de Engelse vloot wat sterker aan en Medina-Sidonia geeft drie signaalschoten aan de vloot om front te maken. De meeste schepen blijven echter gewoon doorvaren. Het komt niet tot een gevecht maar Medina-Sidonia laat 21 kapiteins ter dood veroordelen, waarvan er één, meteen wordt opgehangen. Op 12 augustus is de gehavende Armada op de hoogte van de Firth of Forth. Zaterdag 13 augustus

draait de wind naar het noordwesten, waarna de Engelsen de achtervolging opgeven vanwege gebrek aan proviand. Voor de Spanjaarden blijft de koers noord, maar zonder enige discussie begrijpt iedereen dat terugkeer onvermijdelijk is. Op 18 augustus lopen de schepen van de Engelse vloot hun havens binnen. Naar goed gebruik kunnen opvarenden slechts worden afgedankt als hun gage is uitgekeerd. Daar is echter geen geld voor. Wil men de bemanningen aan boord houden, dan moeten ze ook te eten krijgen en daarvoor is ook geen geld. Elizabeth beveelt 14.472 van de 15.925 man zonder loon te ontslaan. Sommigen zijn vlak bij huis. Duizenden anderen, bij terugkeer al ondervoed en aangetast door de gebruikelijke dysenterie, paratyfus en scheurbuik, trekken bedelend door de straten van de havensteden. Honderden sterven de honger dood. Tot overmaat van ramp breekt er vlektyfus uit die aan duizenden de dood brengt. Binnen een maand is twee derde van de schepelingen door ziekte en honger omgekomen. De overheid doet niets om de ellendige te helpen. Doordat Elizabeths vader, Hendrik VIII, het kloosterwezen vernietigd heeft, is er ook geen geïnstitutionaliseerde ziekenzorg meer om bijstand te verlenen. Howard schaamt zich zo over de situatie dat hij, toch een notoir gierig man, uit eigen zak zo veel mogelijk de nood lenigt. In 1590 sticht hij, hoewel de drie bepaald geen vrienden zijn, samen met Drake en Hawkins, ten behoeve van zeelieden de Chatham Chest, Englands eerste zieken- en pensioenfonds.

De door Medina-Sidonia gekozen route wordt een lijdensweg. In de Noordzee is de vloot zo veel mogelijk opgelapt voor de verre reis, wat niet voorkomt dat twee beschadigde schepen afdwalen en op de Noorse kust vergaan. Op 17 augustus stormt het en vier schepen raken verwijderd van de vloot. Een daarvan zal later vergaan bij Fair Isle. Ondertussen is Schotland gerond en wordt besloten om een zo westelijk mogelijke koers aan te houden om Ierland te vermijden. Op 21 augustus is een hoogte bereikt van 58° noorderbreedte, maar afbuigen naar het zuiden wil nog niet lukken vanwege de aanhoudende zuidwestenwind. Op 3 september zijn ze nog niets naar het zuiden opgeschoten, maar wel zeventien schepen kwijtgeraakt, die een eigen koers hebben gekozen. Het drinkwater raakt op en het opgevangen regenwater compenseert dat onvoldoende. Veel kapiteins besluiten op eigen gezag naar Ierland te varen om de watervoorraden aan te vullen, in de verwachting dat de katholieke bevolking wel hulp zal bieden. Voor de meesten blijkt het een fatale vergissing. Hun zeekaarten van het gebied zijn schetsmatig en onzorgvuldig en de ankers ontbreken nog steeds. Minstens 26 schepen slaan te pletter op de klippen van de Ierse westkust. De San Juan, de San Juan Batista en het hospitaalschip San Pedro el Mayor behoren tot de weinige 'gelukkigen' en weten water in te slaan op Great Blasket Island. De San Juan bereikt La Coruña op 7 oktober. De gezagvoerder bezwijkt nog diezelfde dag door uitputting. De Juan Batista bereikt een week later Santander, maar de San Pedro slaat wrak op 7 november op de kust van Devon. na een mislukte poging

Frankrijk te bereiken. Ook de galjas Zuniga weet met geweld water en voedsel te krijgen bij Liscanor Castle en weet uiteindelijk Le Havre te bereiken. Van de zes à zevenduizend man die in totaal bij Ierland schipbreuk leiden, verdrinkt de meerderheid. De drieduizend overlevende vormen een ernstige bedreiging voor het vrij wankel Engelse gezag over het eiland. Engeland heeft maar 1250 man infanterie en 670 cavaleristen om de vijandige bevolking onder de duim te houden. De gouverneur besluit daarom de schipbreukelingen, ongeacht nationaliteit, leeftijd, rang, of stand, uit te roeien.

Eind september lopen restanten van de Armada de Spaanse havens binnen. Nu pas leert Filips II het lot van zijn vloot kennen. De eerste die arriveert, op 21 september, is Medina-Sidonia's San Martín in Santander. Hij heeft nog slechts acht schepen bij zich. Miguel de Oquendo bereikt met zes schepen Guipúzcoa en Flores de Valdés met 22 schepen Laredo. De toestand op de vaartuigen is verschrikkelijk. De bemanningen hebben zich in leven gehouden met urine en regenwater, de meerderheid is aan ziekte en ontberingen overleden. De San Pedro el Menor, loopt op de Spaanse kust doordat de matrozen te verzwakt zijn om de zeilen te bedienen. Het is niet precies bekend hoeveel schepen van de oorspronkelijke 137 er verloren zijn gegaan, maar het zijn er minstens 39. Een twintigtal zijn op zee vermist zonder een spoor achter te laten. Van 67 schepen is bekend dat ze, al dan niet zwaar beschadigd, Spanje of een veilige haven elders hebben bereikt. Minstens twee derde van de opvarenden is omgekomen. Daartegenover is het totale Engelse verlies aan schepen: geen.

Filips acht zich persoonlijk schuldig aan de mislukking. Hij was overtuigd, dat de expeditie de zaak van God dient en dat God dus ook wel voor een overwinning zal zorgen. De nederlaag ziet hij als een straf voor zijn zondige

levenswijze, waar anderen het onschuldig slachtoffer van zijn geworden. Hij laat overlevenden, voor zover de omstandigheden dat toelaten opvangen en verzorgen, stuurt schepen met voorraden uit om nog op zee vermoede schepen tegemoet te varen en bestraft niemand voor het falen, behalve Diego Flores de Valdés, tegen wie een uiterst negatieve stemming is ontstaan op de rest van de vloot. En zelfs die komt er af met een lichte gevangenisstraf. Medina-Sidonia krijgt geen tweede vlootcommando, maar hij schreef Filips dan ook, dat hij vastbesloten is nooit meer een voet op een schip te zetten. Wel begint Filips te twijfelen over de betrouwbaarheid van Farnese. De Engelsen laten het gerucht verspreiden dat hij de expeditie gesaboteerd heeft in ruil voor het koningschap over de Nederlanden. Filips is van mening dat het falen een door God gezonden beproeving kan zijn en het doorstaan daarvan beloond zal worden door een uiteindelijke overwinning, als hij maar geduldig blijft volharden om Engeland te veroveren. Nieuwe Armada's volgen: de Tweede in 1596 en de Derde in 1597. Beide mislukken door slecht weer. Spanje is, ondanks de zware slag die ze is toegebracht, weliswaar nog niet uitgeteld als zeemacht en zal zelfs tot in het begin van de zeventiende eeuw nog in kracht toenemen, maar dat neemt niet weg dat het verslaan van de Armada een keerpunt is in de geschiedenis en het begin van het einde van de Spaanse hegemonie. Filips is niet de enige die Gods hand ziet in de gebeurtenissen. De protestantse regimes in Engeland en de Republiek hebben er alle belang bij de operatie voor te stellen als een katholieke kruistocht tegen het protestantisme. Hoe het ook zei, het verlies van de Spaanse Armada is voor de opstandelingen in Holland, Zeeland en Friesland goed nieuws, niet in de laatste plaats omdat Farnese, de succesvolle veldheer, die grote delen van Nederland weer onder Spaans gezag wist te brengen, bij Philips II in een kwaad daglicht is komen te staan. In 1589 wordt hij naar Frankrijk geroepen om mee te strijden tegen de protestantse Hendrik IV van Frankrijk. Voor de Nederlandse opstandelingen komt dat goed uit, want aan zijn zegetocht op Nederlands grondgebied komt daardoor een einde.

Slag bij Gibraltar

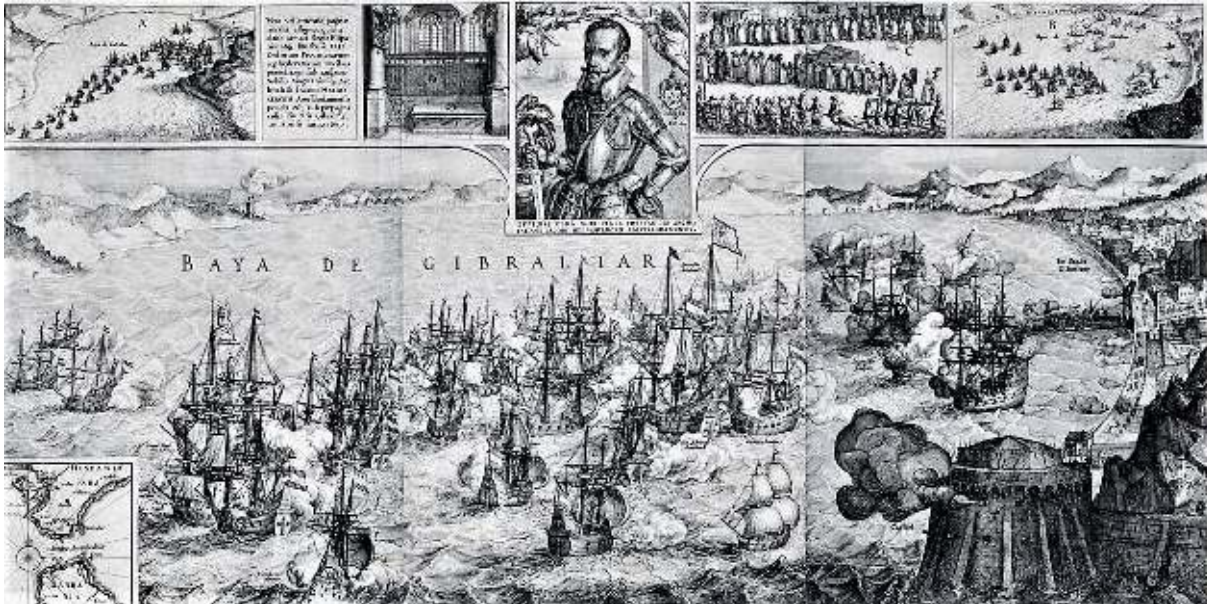
We kennen hem vooral van de 'Overwintering op Nova Zembla', maar Jacob van Heemskerck was ook een bekwaam zeeman en gezagvoerder. Zijn ouders stammen beide uit een regentengeslacht, maar zijn vader Hendrick Cornelis van Beest van Heemskerck verdiende in Amsterdam de kost als zeilmaker. Heemskerck, geboren op 13 maart 1567, is al voor zijn vijftiende verjaardag wees. Hij leert de beginselen van de zeevaartkunde bij de maritieme deskundige Robbert Robbertsz le Canu een doopsgezinde schoolmeester te Amsterdam, die een tijdgenoot is van de astronoom en cartograaf Petrus Plancius, de wis- en natuurkundige Snellius en de cartograaf Jodocus Hondius, en zelf bekend staat als de Schoolmeester van de grote Zeevaart. Na zijn opleiding werkt Van Heemskerck voor een koopman. In 1595 gaat hij mee op de tweede reis van Willem Barentsz als commies. Hij is ook present op de derde en laatste reis van Barentsz (1596-1597), maar dit keer als schipper op de grootste van de twee schepen die de expeditie telt. De zoektocht naar de doorgang naar China eindigt in de beroemde Overwintering op Nova Zembla. Van Heemskerck vestigt zijn naam door leiding te geven aan de terugkeer, een reis van tien weken in open boten over 2200 kilometer. Op 1 november is hij in Amsterdam terug, waar de belangstelling voor de vaart naar Indië inmiddels is verlegt van de noordelijke - naar de zuidelijke route. Op 1 mei 1598 vertrekt hij voor de eerste keer naar Indië als commies. Jacob Cornelisz van Neck en Wybrand van Warwijck zijn de bevelhebbers. De acht schepen raken elkaar onderweg kwijt. Van Neck komt als eerste aan op Bantam en stuurt Van Heemskerck en Van Warwijck door naar de Molukken en aanvaardt zelf de terugreis. Van Warwijck en Van Heemskerck doen eerst op Java de havenstad Gresik aan voor proviand, om daarna factorijen te vestigen op Ambon en Banda. Op 19 mei 1600 zijn ze terug in Amsterdam. Op 23 april 1601 gaat Van Heemskerck opnieuw naar Indië, nu als admiraal van een vloot van acht schepen. In de Straat van Malakka maken ze de met zijde en porselein geladen Portugese kraak Santa Catharina prijs. Van Heemskerck maakt indruk door de 650 opvarenden, onder wie honderd vrouwen, goed te behandelen. Hij zal er later door de Portugezen om worden geprezen. Op 37-jarige leeftijd is hij een vermogend man en besluit aan wal te blijven. Hij treedt in het huwelijk, maar zijn vrouw komt spoedig na de bevalling evenals hun kind te overlijden. Weer alleen maakt Van Heemskerck samen met Petrus Plancius plannen voor een derde reis naar de Noordelijke IJsee voor een nieuwe poging de noordelijke doorvaart naar Azië te vinden. Maar voordat de plannen werkelijkheid worden, wordt hem in januari 1607 door landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt het bevel over een oorlogsvloot aangeboden, die een preventieve aanval moet uitvoeren tegen de Spaanse vlootopbouw, om zo druk te zetten op de vastgelopen vredesonderhandelingen. Van Heemskerck stelt een opmerkelijke eis, namelijk dat hij géén bezoldiging wenst. Omdat hij met zijn glorieus verleden de gedroomde bevelvoerder van de Staten-Generaal is, haalt men hem over tien procent van het prijsgeld te accepteren, van alles dat meer waard

is dan vijf ton goud (ca. 500.000 toenmalige guldens) aan veroverde goederen. Op 18 januari 1607 wordt hij benoemd tot tijdelijk viceadmiraal van Holland en West-Friesland, zonder bij enige admiraliteit in dienst te gaan. Na een gedegen voorbereiding, verbetering van de geneeskundige dienst, streng toezicht op de kwaliteit van de voorraden en het in goede staat brengen van de schepen en dat dwars tegen de schraperige zuinigheid van de admiraliteiten in, verzamelen de eskaders zich bij Wight. Op 29 maart gaat de vloot onder zeil richting Spanje.

Overwinning op de Spanjaarden bij Gibraltar door een vloot onder bevel van Jacob van Heemskerck op 25 april 1607. Maarten Harpertsz Tromp doet er (van enige afstand) zijn eerste oorlogservaring op. Naar een olieverfschilderij van Adam Willaerts (1577-1664).

Maarten Tromp is negen jaar oud als hij voor het eerst naar zee gaat als scheepsjongen op het fregat van zijn vader de Olifantstomp. Het schip maakt deel uit van een vloot van 24 oorlogsschepen en vier vrachtvaarders onder leiding van admiraal Jacob van Heemskerck, met als vlaggenschip de Aeolos. Andere schepen die deel uitmaken van de vloot dragen namen als: De Tijger, De Zeehond, De Griffioen, De Roode Leeuw, De Gouden Leeuw, De Zwarte Beer, De Witte Beer, De Friesche Pinas en De Morgenster. Dierennamen zijn kennelijk favoriet. Bij het Iberisch Schiereiland aangekomen zoeken ze naar Spaanse schepen aan de monding van de Taag en bij Cádiz, maar eerst in de Baai van Gibraltar treffen ze de Spaanse vloot. Als de Nederlandse vloot op 25 april 1607 aan de horizon verschijnt zijn de Spanjaarden niet verrast en admiraal Don Juan d'Alvares d'Ávila heeft zijn vloot van 21 schepen teruggetrokken in de baai en in drie linies voor anker laten gaan met de lichtste schepen het dichtst onder de wal en alles onder bereik van de kustbatterijen. Bovendien versterkt hij de scheepsbemanningen met 4000 soldaten uit het garnizoen. Als Don Juan Alvares, de kleine Nederlandse schepen ziet en ze vergelijkt met zijn eigen zeekastelen, grote galjoenen met de illustere namen als: San Augustin, het vlaggenschip onder commando van zijn zoon Don Juan, de Nuestra Señora de la Vega (Onze Dame van Vega) en de Madre de Dios (Moeder Gods), vraagt hij aan een krijgsgevangen zeekapitein uit Rotterdam of die Nederlanders wel een aanval durven te wagen. De kapitein twijfelt daar niet aan. De instructies van Van Heemskerck in de kriegsraad zijn duidelijk, elke kapitein krijgt een aan te vallen Spaans schip toegewezen en aanwijzingen hoe hij de baai moet binnenvaren. Elk Spaans schip moet door twee Nederlandse schepen worden aangevallen. De strategie is zo effectief, dat twee eeuwen later Nelson bij Aboukir dezelfde strategie toepast tegen een Franse vloot. Van Heemskerck laat enkele van zijn schepen achter in de ingang van de baai als dekkingseskader, waaronder de Olifantstomp, om vijandelijke schepen het ontsnappen te beletten. De Nederlandse vloot vaart de baai binnen, de kustbatterij negerend. Gedurende de vier uur durende slag wordt de Spaanse vloot vernietigd. Van Heemskerck wordt bij de eerste benadering van het Spaanse vlaggenschip gedood door een kanonskogel die zijn been afschiet. Ter wille van het moreel van de manschappen wordt dit geheimgehouden tot na de slag. Enkele Spaanse galjoenen vatten vlam en een explodeert door een voltreffer in de kruitkamer. Het Spaanse vlaggenschip wordt weliswaar veroverd, maar niet meegenomen als buit. Ze laten het in de baai stranden. Bij de vernietiging van de Spaanse schepen zetten de Nederlanders roeiboten uit en vermoorden honderden Spaanse soldaten en matrozen die het strand trachten te bereiken.

Zeeslag in de Baai van Gibraltar tussen de Staatse vloot onder admiraal Jacob van Heemskerck en de Spaanse vloot onder admiraal don Juan d'Alvares d'Avila. Bovenaan vijf kleine voorstellingen met: de schepen in de baai, portret van Jacob van Heemskerck, de begrafenisstoet en zijn graf in de Oude Kerk te Amsterdam. Linksonder een inzet met een kaartje van de Straat van Gibraltar. Grote voorstelling in drie platen. Prent van tekenaar en uitgever Claes Jansz. Visscher naar een tekening van David Vinckboons.

Het verlies aan Nederlandse zijde blijft beperkt tot 100 man. De Spanjaarden verliezen hun gehele vloot van 21 schepen en 4000 man inclusief admiraal Alvares. Mede als gevolg van de vernietiging van deze Spaanse vloot gaan in 1608 vredesbesprekingen van start die in 1609 resulteren in het Twaalfjarig Bestand.

Van Heemskerck krijgt een praalgraf in de Oude Kerk in Amsterdam, waarop een tekst van P.C. Hooft is gebeiteld:

*Heemskerck, die dwers door 't ys int t'yser dorste streven,
Liet d'eer an t'land, hier t'lyf, voor Gibraltar het leven.*

De Aeolos, het vlaggenschip van Van Heemskerck, moet een gelukkig schip zijn geweest. In de jaren 1614-1617 gebruikt de ontdekkingsreiziger Joris van Spilbergen het als vlaggenschip, als hij in opdracht van de VOC een wereldreis maakt. Spilbergen kent het schip aangezien hij eerder administrateur was onder Jacob van Heemskerck tijdens de Slag bij Gibraltar.

Maarten Harpertsz Tromp

Maarten Tromp is op 23 april (of 3 mei) 1598, al naar gelang de juliaanse of de gregoriaanse kalender wordt toegepast, gedoopt in de Sint-Catharinakerk in Brielle als oudste kind van zeeofficier Harpert Maertenz en Jannetgen Barentsdochter Quack. Het gezin verhuist in 1606 naar Rotterdam, omdat vader Harpert tot kapitein is benoemd bij de Admiraliteit op de Maze. Tot in 1610 blijven vader en zoon Tromp patrouillediensten varen, meestal op Het Kanaal, maar door het Twaalfjarig Bestand zijn de diensten van vader Tromp niet meer nodig en krijgt hij eervol ontslag. Nog in de zomer van 1611 vaart Tromp met zijn vader, die inmiddels koopman is geworden, naar Guinee aan de Afrikaanse westkust. Onderweg raakt hun schip, ter hoogte van Marokko, slaags met zeerovers. Vader Tromp vindt de dood, terwijl Maarten gevangen wordt genomen en tot slaaf gemaakt. Over de omstandigheden van zijn twee jaar durende gevangenschap is niets bekend. Weer thuis gaat met hij tegenzin aan het werk op een Rotterdamse werf om zijn moeder en drie zusters te onderhouden. In 1616 gaat hij weer naar zee en maakt een tocht naar Rouen, samen met schipper Cornelis Cornelissen de Haes uit Rotterdam. In het jaar daarna neemt hij als kwartiermeester dienst bij de marine en gaat onder bevel van Mooy Lambert op konvoovaart. In 1618 gaat hij mee met een expeditie tegen Algiers en Tunis en wordt bevorderd tot stuurman. Een jaar later vinden we hem weer bij de koopvaart op het schip Tuchthuis van schipper Hendrick Thijsz. Na zijn ontslag in 1621 wordt hij op weg naar huis opnieuw gevangen genomen door Tunesiërs. Na een

jaar laat de bey van Tunis, Joessoef Reis (ofwel de kaper John Ward) Tromp gaan, vanwege diens stoutmoedigheid om een aangeboden positie op de vloot van de bey af te slaan.

Maarten Harpertz Tromp met het ordeteken van de Orde van de Heilige Michael. Naar een schilderij van Jan Lievens uit ca. 1640.

In 1622 wordt Tromp aangesteld als luitenant op de brik Bruynvisch van de Admiraliteit op de Maze, onder bevel van kapitein Cornelis Cornelissen de Bagijn. In 1622 en 1623 is dit schip betrokken bij aanvallen op de Spaanse kust. Op 1 januari 1624 wordt Tromp overgeplaatst naar het schip van kapitein Dirck Gerritsz Verburgh, dat deel uitmaakt van de blokkadevloot voor Duinkerke. Op 7 mei 1624 trouwt hij met Dignom Cornelisdochter de Haes met wie hij drie zonen krijgt: Harpert (1627), Cornelis (1629) en Johan (1632). Een maand na zijn trouwen volgt zijn benoeming tot kapitein op het jachtschip St. Antonius, dat wordt ingezet om de haringbuizen te beschermen. Als hij echter zes weken te vroeg naar huis vaart, omdat "hij t'eijnde van sijne kaes was geweest", komt dat hem op een berisping te staan. In 1625 wordt hij kapitein op het fregat Gelderland, een groter schip met 24 stukken geschut, dat deel uitmaakt van de blokkadevloot voor Duinkerke. Hij begeleidt de gebruikelijke

handelsvlooten en troepentransporten uit Frankrijk. In de zomer van 1626 is hij ernstig ziek maar herstelt weer. Op Oudejaarsdag koopt hij een huis aan de Leuvehaven in Rotterdam, waardoor hij een buur wordt van Piet Hein, die ook aan de Leuvenhaven woont. In zijn eerste belangrijke gevecht als kapitein, op 29 maart 1627, slaat hij bij Plymouth een aanval af van vijf Duinkerker kapers op een konvooi. Ook in 1628 houdt Tromp zich bezig met begeleiden van koopvaardijsschepen. De Kleine Visserij (haring- en kustvisserij) vraagt Tromp te benoemen tot commandeur op hun konvooiers, maar in plaats daarvan wordt hij in 1629 vlaggenkapitein op De Vliegende Groene Draeck van luitenant-admiraal Piet Hein. Hein heeft hem speciaal voor die functie uitgezocht omdat:

hij veele kloekmoedige kapiteijnen hadt gekent, doch in deselven altijd eenigen misslagh gevonden, maer nooit in Tromp, in wien hij alle deughden erkende, die in een zeeoverste worden vereischt.

De vreugde is slechts van korte duur. In juni van hetzelfde jaar sneuvelt Hein in een gevecht met Oostender kapers. Tromp neemt onmiddellijk het bevel over en zet het gevecht voort en verovert twee van de kaperschepen. Een maand later kiest Tromp met de Vliegende Groene Draeck weer zee, onder bevel van viceadmiraal Jasper Liefhebber, om de haringvloot te beschermen. Hij doet dat succesvol en maakt twee kapers uit Duinkerke prijs. Als Liefhebber de Draeck wil hebben als vlaggenschip wordt hem dat door het Rotterdamse admiraliteitscollege geweigerd:

een Capiteijn van soo goet beleijt ende couragie, als wij der één in dienst sijn hebbende, het ongelijck soude doen van hem van sijn onderhebbende schip af te stellen.

Liefhebber voelt zich geschoffeerd en legt de zaak voor aan de Staten-Generaal. De Admiraliteit op de Maze verdedigt haar beslissing:

om sijn goede exploicten met het voorsegde schip alreede gedaen, van alle de werelt bemind ende gerespecteerd wert.

De Staten-Generaal beslist ten gunste van Tromp, die nu zelfs wordt bevorderd tot commandeur van een kruiseskader, dat in een wintercampagne tegen kapers patrouilleert. Tromp is die winter zeer succesvol en maakt vijf Duinkerker kapers prijs. In de jaren daarna heeft hij met de nodige tegenspoed te kampen. De konvooidienst in 1630 levert slechts één Duinkerker schip op. Als in maart 1631 Tromp slaags raakt met twee Duinkerker kapers, merkt hij tot zijn verbijstering, dat viceadmiraal Liefhebber hem met zijn Prins Hendrik voorbijvaart zonder een hand uit te steken, of beter gezegd: een schot te lossen. Tromp protesteert bij de stadhouder en de Staten-Generaal, maar dan blijkt dat Liefhebber, volgens geheime orders van de admiraliteit, voorrang moest geven aan

het begeleiden van een belangrijk konvooi. De jaren 1632 en 1633 zijn weinig succesvol en vol politieke conflicten over de vraag wat de hoofdtaak van de vloot moet zijn: de konvooidienst of de blokkade? Zowel in 1632 als in de jaren 1636-1637 tracht stadhouders Frederik Hendrik meer eenheid te brengen in de strijd tegen Vlaanderen door de blokkadevloot niet door de vijf admiraliteitscolleges te laten uitrusten maar door een centrale organisatie. De vloot zou uitsluitend in de haven van Hellevoetsluis uitgerust mogen worden, waarvoor speciale directeurs worden benoemd. Het doel is een grotere effectiviteit, maar het systeem werkt niet en vooral de Staten van Holland en de stad Amsterdam verzetten zich.

Op 20 november 1633 overlijdt Dignom, de vrouw van Tromp. In 1634 verlaat hij de Admiraliteit en trouwt later in dat jaar met Alijth Jacobsdochter Arckenboudt, met wie hij in 1637 dochter Alida krijgt.

In augustus 1635 weet de Duinkerker kaperadmiraal Jacques Colaert met twintig schepen de blokkadevloot te omzeilen en 89 haringbuizen te nemen. In de Hollandse steden breekt een oproer uit. Plundering van het huis van viceadmiraal Liefhebber kan ternauwernood worden voorkomen. In de nacht van 27 september wordt Tromp door een delegatie van de Staten van Holland van bed gelicht en wordt er een beroep op zijn vaderlandsliefde gedaan. Tromp zal viceadmiraal worden bij de Admiraliteit op de Maze, de Aemilia zal zijn vlaggenschip zijn en een achterstallige betaling van 14.661 gulden aan victualiëngelden zal meteen worden voldaan. Tromp weigert, ook na een herhaalt aandringen op 3 oktober, waarvoor de Staten carte-blanche heeft gekregen van de stadhouder; als ze willen mogen ze Tromp zelfs luitenant-admiraal maken.

De Aemilia, het vlaggenschip van Maarten Tromp, tijdens de slag bij Duins, fraai gevat in glas-in-lood. Het fregat van de Admiraliteit op de Maze is eerst het vlaggenschip van Luitenant-admiraal Filips van Dorp gedurende de laatste fase van de Tachtigjarige Oorlog, daarna is de Aemilia het vlaggenschip van luitenant-admiraal Tromp tijdens de vernietiging van de Tweede Spaanse Armada door de Nederlandse vloot tijdens de Zeeslag bij Duins. Egbert Bartolomeus Kortenaer is opperstuurman op de Aemilia tot 1647, het jaar waarin het schip is verkocht. De Aemilia is ontworpen en gebouwd door de Rotterdamse scheepsbouwmeester Jan Salomonsz van de Tempel voor de Admiraliteit op de Maze.

In 1636 wordt de vloot gereorganiseerd. Het aantal schepen wordt teruggebracht tot 32 en particuliere directiekamers worden ingesteld om namens de provincies de bevoorrading van de schepen te verzorgen en in geval van nood om extra schepen uit te rusten. Tromp wordt Directeur van 's Lants Equipage bij de Admiraliteit.

In 1637 gaat Karel I, koning van Engeland, na zijn vloot flink te hebben uitgebreid, ertoe over de Nederlandse haringvissers op grote schaal dure vergunningen af te persen. Tegelijkertijd vergemakkelijkt hij in een geheim bondgenootschap met Spanje het transport van soldij en verse troepen naar het Spaanse leger in Vlaanderen. Desondanks laat luitenant-admiraal Van Dorp in september zijn vloot terugkeren naar Hellevoetsluis. Viceadmiraal Liefhebber neemt ontslag en horden razende matrozen belegeren de directiekamer tot ze hun gage krijgen. De vroedschap van Rotterdam ontslaat Tromp op 13 oktober als directeur. De weinig bekwame Van Dorp heeft door zijn post te verlaten zijn positie onhoudbaar gemaakt en in een gesprek met de raadspensionaris van Holland, Jacob Cats, nu vooral nog bekend als dichter, dreigt Van Dorp, dat hij Liefhebbers voorbeeld zal volgen. Cats brengt de boodschap over aan de Staten van Holland en die maken maar al te graag gebruik van Van Dorps dreigement. Stadhouders Frederik Hendrik vraagt om een voordracht van drie namen voor de post van luitenant-admiraal. De keuze voor Tromp uit deze voordracht is niet moeilijk, zodat hij op 27 oktober 1637 wordt benoemd tot luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland, met als viceadmiraal Witte de With. Tromps bevordering wordt door het volk met vreugde verwelkomd. Men verwacht dat nu alle problemen voorbij zullen zijn. Cats schrijft zelfs een gedicht met een oproep aan het zeevolk:

*Tromp gaet U heden voort: hij trompt met alle krachten
En roept U na de Zee en stort in uw gedachten
Een lust om wel te doen, een ijver voor het Landt,
Daervan sijn innig hert en al sijn wesen brandt
Gij, let op sijn bedrijf en let op sijn bevelen;*

*Hij sal u, naer de kunst, met ijser leeren spelen,
En kaetsen met het stael; ja leyden aen den dans,
Daerbij geen vrouw en dient, maer niet als flukse mans*

De vooruitzichten zijn voor Tromp niet gunstig. Hij treedt resoluter op tegen de Engelsen, maar voor een effectieve blokkade van Duinkerke is zijn vloot te klein. In december 1637 glipt een Spaans transport van 38 schepen langs zijn eskader van twaalf schepen. Tot maart 1638 blijft Tromp in een wintercampagne op zee, om in mei alweer in zee te gaan voor een zomercampagne. Met wisselend succes blokkeert hij Duinkerke. Hij maakt daarbij op 11 augustus voor de eerste keer gebruik van de kiellinie, een tactiek om de vuurkracht van zijn schepen zo efficiënt mogelijk in te zetten door ze in één lijn te laten varen.

Op weg naar de Slag bij Duins, 21 oktober 1639. In het midden de Aemilia het vlaggenschip van admiraal Maarten Harpertsz Tromp. Naar een schilderij van Reinier Nooms.

De jaloezie van Witte de With, die zich gepasseerd voelt door de benoeming van Tromp, verziekt de verhoudingen onder de gezagvoerders op de schepen. Dat verergert als De With in december 1638 van lafheid en plichtsverzuim wordt beschuldigd en Tromp niet één lijn trekt met zijn viceadmiraal. Diezelfde maand moet Tromps voorlopige aanstelling verlengd worden. Hij overweegt vanwege alle teleurstellingen de marine opnieuw te verlaten. De stadhouder accepteert dat niet en benoemt Tromp voor onbepaalde tijd. In januari 1639 steekt Tromp weer in zee. Op 18 februari pogen 23 Duinkerkers, overmoedig vanwege hun numerieke overwicht, met geweld uit te breken. Tromp weet hen in de Slag bij Duinkerke te verslaan met slechts twaalf schepen. Het is zijn eerste zeeslag en overwinning als vlootcommandant. Het Duinkerker vlaggenschip wordt verbrand en twee andere schepen genomen. Tromp ontvangt van de Staten-Generaal opnieuw een gouden ereketen (zijn vijfde) met een waarde van tweeduizend gulden en van de Staten van Holland een van duizend gulden. Zijn deel van het prijsgeld bedraagt 3525 gulden. Doordat op dat moment Frankrijk een bondgenoot is, wordt hij door Lodewijk XIII benoemd tot ridder in de Orde van de Heilige Michaël en Kardinaal Richelieu schenkt hem een

gouden keten met het konterfeitsel van de kerkvorst zelf. De vreugde van het succes wordt voor Tromp overschaduwd door het overlijden van Alijth zijn tweede vrouw.

Het vlaggenschip van de Zeeuwse viceadmiraal Johan Evertsen tijdens de Slag bij Duins in 1639. Het schip ligt dwars achter vijandelijke schepen en kan ze zo over de volle lengte doorschieten, een tactiek die 'enfileren' wordt genoemd. De zwakste constructies van oorlogsschepen zijn de boeg en spiegel. Op die plaatsen inslaande kanonskogels vliegen de volle lengte door het schip, waardoor grote delen van de batterijen en de bemanning buiten gevecht worden gesteld. Het schip van Evertsen heeft zijn zeilen tegen-gebrast om de vaart uit het schip te halen en de kanonnières de gelegenheid te geven zorgvuldig te richten. Naar een schilderij van Hendrick van Anthonissen (1605-na 1656)

de Tweede Armada

Begin 1639 wordt bekend dat Spanje met een extra grote vloot met troepen en geld onder bevel van admiraal Antonio de Oquendo, later wel de Tweede Armada genoemd, naar Vlaanderen zal trachten door te breken. Tromp moet dit transport tegenhouden, maar door een conflict tussen Amsterdam en de stadhouder wordt zijn vloot nauwelijks uitgebreid. Bij een eerste poging om hun transportschepen naar Duinkerke te begeleiden lukt het de Spanjaarden niet om een klein eskader onder leiding van Tromp te overwinnen. Tromp onderschept met dertien meest vrij lichte schepen op 25 september de Spaanse vloot. Een van zijn schepen stuurt hij uit om hulp te halen. Een dag later ontploft de Groot Christoffel een van zijn grotere schepen. Inmiddels versterkt met vijf schepen van De With, past hij een slaglinietactiek toe. Hij kruist aan lijszijde steeds de baan van de Spaanse vloot, zodat al zijn schepen op hun beurt kunnen vuren op de sterkste Spaanse schepen. Die raken zo zwaar beschadigd dat het moreel bij de Spanjaarden breekt. De With ligt deze gedisciplineerde strijdmethode niet en verbreekt al snel met zijn schepen de formatie om de Spanjaarden direct aan te vallen. Typerend voor hem, maakt hij achteraf Tromp het verwijt hem daarbij niet geholpen te hebben in plaats van zich te verontschuldigen voor zijn insubordinatie. Even typerend laat Tromp het er maar bij zitten. Op de 28^e wordt de Hollandse vloot versterkt door schout-bij-nacht Joost van Trappen Banckert met twaalf schepen. De Spanjaarden zoeken hun toevlucht op de rede van Duins (The Downs) aan de Engelse zuidkust. Tromp is terughoudend om de Engelse neutraliteit niet te schenden. Wel laat hij Engelse schepen die Spaanse troepen naar Duinkerke overvaren controleren en maakt de soldaten krijgsgevangen. Naast de Spanjaarden ligt een Engels eskader van viceadmiraal John Pennington. Het zint de Engelsen maar weinig dat de Nederlanders zo sterk optreden in hun kustwateren, maar aan de andere kant is de protestantse Republiek een bondgenoot tegen het katholieke Spanje en komt het de Engelsen niet ongelegen als de Spaanse zeemacht gebroken wordt. Tromp besluit de Engelsen voor het blok te zetten door Pennington voor te wenden dat hij zeer tegen zijn zin hoe dan ook gedwongen is om aan te vallen vanwege de duidelijke orders van de Staten-Generaal die hij hem 'vertrouwelijk' laat zien. Ook laat hij De Oquendo formeel vragen waarom hij de slag niet aandurft terwijl hij superieure vuurkracht heeft. De Spaanse admiraal, in zijn eer aangetast, verklaart dat uit het feit dat hij geen reparatiemateriaal kan krijgen voor zijn beschadigde schepen. Hierop laat Tromp de onderdelen leveren en biedt vijfhonderd vaten kruit aan om te laten zien dat het maar een excuus is en een Nederlandse aanval de enige uitweg is uit de impasse. Om het succes uit te buiten wordt nu door de vijf Nederlandse admiraliteiten zowat ieder zwaar bewapend schip dat ze kunnen inzetten naar Tromp gestuurd. Ook bewapende koopvaarders voegen zich, gehuurd of vrijwillig, bij de vloot. Tromp vormt vijf eskaders: een voor elk van de drie eskaders van de vijandelijke vloot die uit Spanjaarden, Portugezen en Duinkerker kapers bestaat en twee om ten noorden en ten zuiden vluchtende schepen te onderscheppen. Op 31 oktober valt Tromp, met zijn vlaggenschip de Aemilia, in de loef aan vanuit het noorden. Een twintigtal Spaanse schepen wordt de wal opgedreven, waar ze door de Engelse bevolking onmiddellijk worden leeggeplunderd. De rest probeert uit te breken naar Duinkerke. Het Portugese smaldeel wordt echter onderschept door het eskader van Johan Evertsen, die met zijn branders een slachting aanricht. De enorme Santa Teresa wordt door het vuur verteerd. Andere bekende vlootvoogden en kapiteins die deelnemen aan de slag zijn: Joris Cats, Cornelis 'houtenbeen' Jol, Johan Hendricksz de Nijs, Cornelis Evertsen de Oude en Jan van Galen. De Spanjaarden

verliezen een zestigtal schepen, vrijwel hun hele vloot en minstens 15.000 man. De vloot van de Republiek slechts één schip en ongeveer honderd man. In de tijd daarna vallen Hollanders (en ook Engelsen) verschillende nog maar slecht verdedigde Spaanse kolonies binnen. Portugal weet zich het jaar daarna van Spanje vrij te maken.

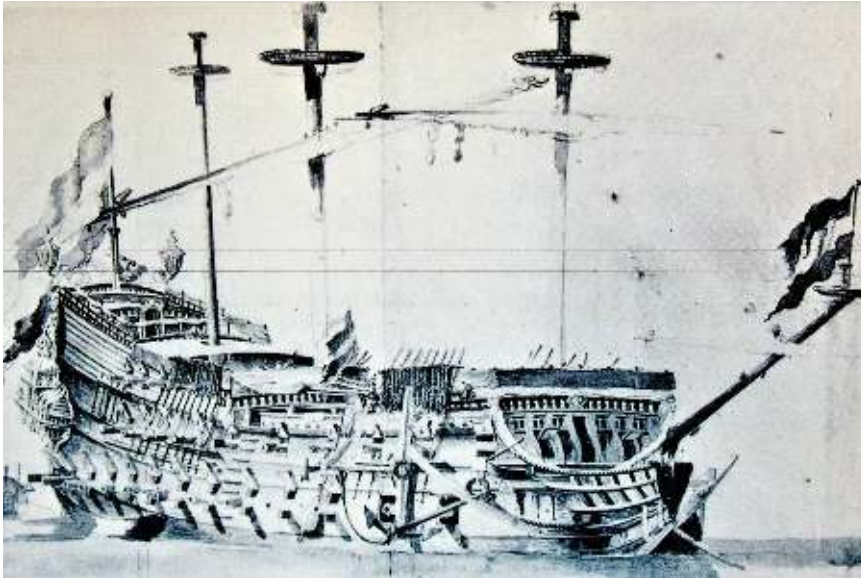
Dubbelportret van Maarten Tromp en Witte de With staande voor een raam dat uitziet op de Slag bij Duins. Ets van Cornelis van Dalen uit 1641.

De overwinning bij Duins is de grootste uit Tromps carrière en de grootste tactische overwinning uit de Nederlandse maritieme geschiedenis. Bij thuiskomst wordt Tromp als een ware zeeheld onthaald en geëerd met talloze vreugdevuren, gedenkprenten, lofdichten en zegezangen, waarbij de dichters dankbaar gebruik maken van het feit dat Tromp zowel 'troef', 'trompet', als 'kanon' betekent. Hij krijgt van het prijsgeld tienduizend gulden. Ook internationaal verwerft hij grote roem. Lodewijk XIII verheft hem in de adelstand, wat in de standsgevoelige zeventiende eeuw betekent dat hij aanzienlijk stijgt op de sociale ladder, wat zich ook toont in Tromps persoonlijke leven. Op 1 februari 1640 treedt hij voor de derde maal in het huwelijk, nu met de bemiddelde en zestien jaar jongere Cornelia Teding van Berckhout, een wees uit een bekend regentengeslacht. Het echtpaar neemt zijn intrek aan het Korte Voorhout in Den Haag. Tromp die in dat jaar zijn vermogen schat op ruim 86.000 gulden, behoort nu niet alleen tot de Franse adel maar ook tot het Nederlandse patriciaat. Met zijn derde vrouw krijgt hij zes kinderen: Margaretha Martina (1641), Adriaen (1642) en Johanna Maria (1644). De navolgende drie overlijden allen kort na hun geboorte.

De verering van Tromp is zo uitbundig dat zijn potentiële rivaal, viceadmiraal Witte de With, het niet meer kan verdragen en (deels anonieme) pamfletten schrijft om Tromp belachelijk te maken en af te schilderen als een vrek die het alleen maar om het prijsgeld is te doen. De gevolgen voor de Republiek zijn ondanks al het trompetgeschal en tromgeroffel niet onverdeeld gunstig. Mede door gebruik te maken van neutrale Engelse schepen slagen de Spanjaarden er toch in de helft van hun troepen in Duinkerke aan land te zetten. De Duinkerker kapers worden actiever dan ooit tevoren. Het ergste is echter dat de overwinning een vals gevoel van veiligheid geeft. Engeland, Frankrijk noch Spanje bezitten een serieuze zeemacht en de Republiek meent het zich nu te kunnen veroorloven de vloot te verwaarlozen.

Dubbelwit

De Brederode, gebouwd op de werf van de Admiraliteit op de Maze naar ontwerp van de Rotterdamse scheepsbouwer Jan Salomonsz van den Tempel, die eerder de Aemilia bouwde, loopt van stapel in 1644. Het schip, vernoemd naar Johan Wolfert van Brederode een zwager van stadhouder Frederik Hendrik, heeft een lengte van 42 meter, een breedte van 8 meter, een vrijboord, zeg maar de hoogte vanaf de waterlijn tot aan het dek, van 4,2 meter en een diepgang van vijf meter. Het schip heeft een laadvermogen van 300 last en een waterverplaatsing van 800 ton. De bewapening wordt in de loop der tijd vermeerderd van 53 naar 59 kanonnen. In 1652: vier 36-ponders, twaalf 24-ponders, acht 18-ponders, twintig 12-ponders, tien 6-ponders en vier 4-ponders. De vier 36-ponders staan als jacht- en hekstukken aan de voor- en achterzijde van het schip en de overige zwaarste kanonnen op de onderste geschutrij. De Brederode heeft een bemanning van 270 koppen.

De Brederode is gebouwd in 1644 op de werf van de Admiraliteit op de Maze en tot zinken gebracht tijdens de Slag in de Sont in 1653. Het is het vlaggenschip van Maarten Tromp en later van Witte de With. Naar een tekening van Willem van de Velde de Oude.

In 1645, het jaar dat de Brederode in de vaart komt, is de oude vijand zowat van de zee verdreven en de vraag rijst wat de taak en omvang van de Nederlandse marine nog moet zijn. Spanje is geen factor van betekenis meer,

terwijl Engeland en Frankrijk, respectievelijk door een aflopende en een beginnende burgeroorlog, zijn verzwakt. Eind 1646 overheerst de mening, dat de grote schepen maar opgelegd moeten worden en de kleinere oude schepen afgedankt. Een vloot van 37 fregatten voor de konvoovaart volstaat. Als de Brederode in 1647 met Witte de With op expeditie gaat naar Brazilië en de versleten Aemilia, ondanks Tromps krachtig aandringen, niet wordt vervangen, moet de luitenant-admiraal genoegen nemen met de Prinsesse Royaal Maria, met slechts 32 stukken geschut, als vlaggenschip. Tromp raakt gedemotiveerd en zoekt in de herfst van 1647 een betrekking aan de wal. Hij solliciteert naar een bestuurdersplaats in Brielle, maar die wordt vergeven aan een ander. Het voorkomt dat hij de marine voor de vierde maal verlaat. In januari 1648 zet Tromp aan de Staten-Generaal uiteen wat naar zijn mening de omvang van de Nederlandse vloot zou moeten zijn om haar taken naar behoren te vervullen. Zestig schepen zijn noodzakelijk, waaronder een permanent kruiseskader van 24 schepen. Het surplus aan schepen boven de zestig kan worden verkocht. Om de kwaliteit van de vloot in stand te houden moeten jaarlijks vijf oorlogsbodems worden gebouwd ter vervanging, te beginnen met een nieuw groot vlaggenschip voor Tromp zelf. In juli wordt een programma vastgesteld dat aansluit bij Tromps voorstellen zei het, dat er maar twee nieuwe schepen per jaar worden gebouwd.

Witte Cornelisz de With, is geboren op 28 maart 1599 in Hoogendijk, een gehucht bij Brielle. De ouders van De With zijn niet onbemiddeld, maar bij zijn geboorte al wel op gevorderde leeftijd. Hij heeft een oudere zuster, Catharina en twee oudere broers: Abraham en Andries. Er is geen bewijs voor, maar de overlevering wil dat hij in zijn jeugd omgang heeft gehad met de één jaar oudere Maarten Tromp, die in Brielle is geboren. De With brengt zijn jeugd door op een boerderij enkele kilometers buiten het stadje. In 1602 overlijdt zijn vader, van wie hij zijn carrière als zeeheld zeker niet heeft meegekregen. Zijn ouders zijn Mennonieten (wederdopers) en strikt pacifistisch. In 1610 wordt hij, als wederdoper is hij natuurlijk nog niet gedoopt, door een calvinistische predikant gedoopt, zodat hij zich niet meer gedwongen voelt zich gewelddoos te gedragen. Als het schoolvoorbeeld 'van twaalf ambachten, dertien ongelukken', mislukt hij in tal van baantjes aan de wal: lijndraaijer, knopenmaker, zijdewerker, wantsnijder, zeilmaker, kleermaker, zodat hij besluit om naar zee te gaan. Op zestienjarige leeftijd treedt De With in dienst van de VOC als kajuitjongen op de Gouden Leeuw, onder bevel van kapitein Gheen Huygen Schapenham. Samen met vier andere schepen wordt koers gezet naar Indië. In het najaar van 1616

assisteert hij bij de ondervraging van de muiters van de West-Friesland en is hij ooggetuigen van hun marteling en terechtstelling. Van november 1616 tot oktober 1617 neemt hij deel aan twee handelstochten naar de Coromandelkust van India, waarna hij hofmeester en lijfknecht wordt van Jan Pietersz Coen, gouverneur-generaal van Indië. Eind 1618 vaart hij op de Gouden Leeuw huiswaarts en komt in mei 1619 weer in Brielle. In augustus van datzelfde jaar komt hij in dienst van de Admiraliteit op de Maze, als schipper op de Gelderland, opnieuw onder bevel van kapitein Schapenham en doet in december mee aan een expeditie tegen de Barbarijse zeerovers.

Dit schilderij van de hand van Reinier Nooms heet 'Gezicht op Salé', maar de plaats, aan de westkust van Marokko, is door de rook van het kanonvuur geheel aan het zicht onttrokken. Scene uit de strijd tegen de Barbarijse zeerovers in 1620.

In het voorjaar van 1622 volgt zijn benoeming tot luitenant op het schip van Schapenham. Als deze door ziekte uitvalt commandeert De With het schip tijdens een konvooitocht op de Oostzee. Na het herstel van Schapenham wordt De With aangesteld als luitenant op de Maurits een konvooier ter bescherming van de haringvloot. In juli 1622 wordt hij vlaggenkapitein op de Delft, onder de inmiddels tot viceadmiraal gepromoveerde Schapenham en doet mee aan een expeditie met elf schepen onder bevel van Jacques l' Hermite, naar de westkust van Zuid-Amerika om Spaanse bezittingen aan te vallen. De With handhaaft de discipline zo streng dat zes matrozen deserteren naar Juan Fernández, het eiland voor de kust van Chili waarop het verhaal van Robinson Crusoe zich afspeelt. Tot augustus 1624 valt de vloot met wisselend succes verschillende nederzettingen aan en legt een blokkade voor de stad Callao. Een dertigtal vaartuigen worden prijsgemaakt, maar het lukt niet om een belangrijk zilvertransport te veroveren. De With wordt bij een van de acties gewond door een musketkogel. Na de strooptocht vaart de vloot over de Grote Oceaan om via de Marianen op 5 maart 1625 op het eiland Ternate (Molukken) aan te komen. De With voert als kapitein van een legermacht, op verzoek van gouverneur Herman van Speult, een zogenaamde hongitocht op Ambon uit. Hij verwoest systematisch de kruidnagelplantages van de lokale bevolking om de prijs van de specerijen op te drijven. Zesmaal levert hij slag tegen een inheemse strijdmacht en laat zestigduizend kruidnagelbomen kappen. Na de 'strafexpeditie' vertrekt de vloot naar Batavia en vandaar huiswaarts. Aangezien Schapenham is overleden wordt De With gepromoveerd tot commandeur en plaatsvervangend viceadmiraal van een retourvloot van vier schepen. Eind september 1626 is hij weer thuis na een reis rond de wereld die ruim vier jaar heeft geduurd. Het succes van de reis wordt natuurlijk afgemeten aan de opbrengst. De lading heeft een waarde van vijf miljoen gulden met een geschatte tegenwaarde van 150 ton goud. Bij thuiskomst blijkt dat De Withs moeder en zuster zijn overleden. Na de lange en enerverende reis blijft hij anderhalf jaar aan de wal. In 1627 trouwt hij met zijn even oude achternicht Maria de With uit Nieuwenhoorn. Cornelis, hun eerste kind, overlijdt in april 1628. Kort daarna treedt hij in dienst van de WIC en wordt aangesteld als vlaggenkapitein bij admiraal Piet Hein op de Amsterdam en neemt deel aan de expeditie die bij Cuba in september 1628 de 'Zilvervloot' verovert. Op 10 januari 1629 komt de expeditie weer thuis en De With helpt bij het bergen van de lading van de Rode Leeuw die voor de kust van Goeree is vergaan. Hij krijgt een prijsgeld van ongeveer vijfhonderd gulden en de normale zeventien maanden extra gage die iedereen ontvangt wat hem tegenvalt, omdat hij vindt dat zijn rol cruciaal is geweest bij het onderscheppen van een bark waarvan de bemanning wist dat de zilvervloot er aan kwam, terwijl Hein al op het punt stond weg te varen. Als Hein luitenant-

admiraal wordt bij de Admiraliteit op de Maze, stelt hij voor een permanente tactisch-operationele officier bij Heins staf te benoemen, een functie die hij zichzelf toedacht. Hij heeft immers, en naar volle tevredenheid, al tijdens de expeditie als zodanig gefunctioneerd. Het voorstel wordt echter door de admiraliteit afgewezen. De With, die wordt gepasseerd voor de functie van vlaggenkapitein op de Vliegende Groene Draeck, wordt aangesteld als kapitein op de Prins Hendrik. Hein sneuvelt bij een actie tegen de Duinkerker kapers, die door Tromp succesvol kan worden voortgezet. De With neemt in november 1629 teleurgesteld ontslag bij de admiraliteit, menend dat hij toch geen promotie meer kan maken. Kort daarvoor, in september, is Maria bevallen van hun dochter Cornelia.

Witte Cornelisz de With ofwel Dubbelwit, zoals zijn bijnaam luidt, op 55-jarige leeftijd. Naar een olieverfschilderij van Hendrick Martensz Sorgh uit 1654.

Op verzoek van het College van de Grote Visserij wordt De With aangesteld tot commandeur. Van mei 1630 tot eind 1633 is hij verantwoordelijk voor de konvooiing van de haringvloot, waardoor hij kapitein blijft op de Prins Hendrik. In mei 1631 overlijdt Maria. In augustus trouwt hij met de achttienjarige Hillegonda van Goch, de dochter van een Rotterdamse regent. In juli 1634 overlijdt, slechts een jaar oud, ook zijn tweede zoon, eveneens Cornelis genaamd. Begin 1634 komt De With weer in dienst bij de admiraliteit als vlaggenkapitein onder luitenant-admiraal Filips van Dorp. Op een expeditie voor de Franse kust wordt viceadmiraal Liefhebber bang dat De With hem wil verdringen. De spanning loopt zo hoog op dat De With na vier maanden midden in de campagne de vloot verlaat. Gedurende een jaar is hij schepen in Brielle. In 1636 wordt Maria, zijn vierde kind geboren. In oktober 1637 wordt hij diaken in Brielle. Naast wat zijn functies hem opbrengen, heeft De With nog wat inkomsten uit het land van zijn ouders en enige aangekochte percelen, die hij verpacht. Verder heeft hij nog een belang in een vishoeker, een scheepje voor de riviervisserij. Op 29 oktober 1637, als de hele top van de admiraliteit (inclusief Van Dorp en Liefhebber) in ongenade valt, wordt De With benoemd tot viceadmiraal en Tromp tot luitenant-admiraal. Hiërarchisch staat hij ook onder viceadmiraal Johan Evertsen, bevelhebber van de Zeeuwse vloot. De meeste tijd functioneert hij als eskadercommandant. Soms combineren Tromp en De With hun eskaders, soms kruisen ze apart. Al in november 1637 steken beiden in zee tegen de Duinkerker kapers. Die winter mislukt het om een groot Spaans troepentransport te onderscheppen. In februari 1638 keert het eskader van de De With terug van zee, om in augustus weer uit te varen. In oktober gaat Tromp op zijn beurt naar huis en laat De With achter om met een dozijn schepen Duinkerke te blokkeren. Op 22 oktober breken achttien kapers uit om de haringvloot te belagen. Tijdens de achtervolging bij stormachtig weer proberen de Duinkerkers De With door plotse koersveranderingen af te schudden. Het lukt De With de haringbuizen af te schermen en zelfs de wijnvloot uit Bordeaux ongeschonden binnen te laten lopen, maar heeft ondertussen wel al zijn eigen schepen uit zicht verloren. Als hij op 4 december weer binnenloopt, verneemt hij dat twee kapiteins hem van plichtsverzuim beschuldigen. De With eist een officieel onderzoek om zijn naam te zuiveren. Tegen zijn verwachting in stelt Tromp een krijgsraad in die de affaire vier maanden lang onderzoekt en hem volledig in ere herstelt. Tijdens het vaarseizoen van 1639 proberen Tromp en De With een groot Spaans-Portugees troepentransport, de zogenaamde Tweede Spaanse Armada, te onderscheppen waarvan ze weten dat het naar Duinkerke wil doorbreken. Het eskader van Tromp krijgt de vijand het eerst in het oog. Op 17 september voegt De With zich bij hem en samen gaan ze in kiellinie de strijd aan met de veel grotere vijandelijke vloot. De With bevalt deze moderne en voorzichtige tactiek kennelijk niet want hij verbreekt op eigen initiatief de formatie om een persoonlijk duel uit te vechten met het Spaanse vlaggenschip de Santiago. Hoewel het achterkasteel van zijn schip, de Maagd van Dordrecht, wegbrandt lukt het hem de Spaanse admiraal Antonio de Oquendo zo te intimideren dat die het gevecht afbreekt. De volgende dag gaat men, versterkt met het eskader van Joost Banckert de strijd weer aan en de transportvloot zoekt nu beschutting op de rede van Duins onder de Engelse kust. De With vaart met de Maagd van Dordrecht terug, maar keert op 28 september weer met de Prins Frederick Hendrick.

Tromp besluit, als zijn vloot op volle sterkte is, het kwetsbare Spaanse transport aan te vallen en de Engelse neutraliteit te schenden. Dat is niet zonder gevaar doordat er ook een Engels eskader op de rede ligt, dat toe ziet dat dit niet gebeurt. Evertsen weigert het Engelse eskader met het zijne te dekken omdat hij de handelsbelangen van Zeeland niet wil schade. De Withs eskader, uitgegroeid tot dertig schepen, neemt die taak nu op zich, zodat hij prijsgeld misloopt. Hierdoor gepikeerd spreekt hij openlijk uit, dat Evertsen wel te laf zal zijn om met de veel geduchtere Britten te vechten. De With moet lijdzaam toezien tijdens de slag, maar stuurt wel met succes twee van zijn branders af op de Santa Teresa. Als beloning voor zijn rol krijgt hij van de Staten-Generaal een gouden ereketen ter waarde van duizend gulden. Inmiddels is Catharina, zijn vijfde kind, geboren. In de winter van 1640 is De With zonder veel resultaat op patrouille tegen de Duinkerker kapers. In de zomer weer uitgevaren met elf schepen treft zijn eskader de Duinkerker hoofdvloot. Op 9 juli weet hij de beruchte kaper en viceadmiraal Mathijs Rombouts gevangen te nemen. De With verhuist dat jaar met vrouw en kinderen van Brielle naar Rotterdam en betreft een woning aan het Haringvliet. Hij krijgt daarna de opdracht om enige diplomatieke gezantschappen veilig overzee naar hun bestemming te brengen. In november 1640 brengt hij de Franse ambassadeur van Calais naar de Republiek. Twee maanden later brengt hij een Nederlands gezantschap naar Engeland met als opdracht voor Willem II de hand van Maria Stuart, dochter van de Engelse koning Karel I, te vragen. In februari 1641 vervoert hij Hendrik II van Longueville naar Calais. In maart haalt hij in Engeland de Portugese ambassadeur Tristan de Mendoza op. In april brengt hij stadhouder Willem II voor diens huwelijk naar Engeland. Tussendoor heeft hij drie Duinkerker kapers genomen. Op 26 oktober 1641 koopt de viceadmiraal voor tienduizend gulden een aanzienlijk herenhuis in Rotterdam. In de winter van 1641-1642 patrouilleert hij weer voor Duinkerke. Van 9 mei 1642 tot 18 april 1643 bevindt De With zich met zijn eskader op zee, om tijdens de Engelse Burgeroorlog ten faveure van de Royalisten de verbindingen van de Parlementariërs met Ierland te verstoren. De strijd tegen de kapers gaat gewoon door en in november weet De With een Duinkerker fregat te nemen. In februari 1643 wordt hij, als dochter Ida wordt geboren, voor de zesde keer vader. Gedurende de zomer van 1643 blokkeert hij met zijn eskader weer Duinkerke en is vervolgens van 5 november tot 10 maart 1644 op kruistocht. De van weinig successen voorziene, vrijwel permanente blokkade van de Habsburgse vloot is een grote fysieke belasting voor de vloot en een zware psychische belasting voor de bemanning.

Een Nederlandse koopvaarder en twee oorlogsschepen passeren de Sont. Naar een schilderij van H. Witman

De sleur wordt doorbroken door de Deens-Zweedse Oorlog (1643-1645), waarin Christiaan IV van Denemarken tracht een hogere tol voor de vaart door de Sont af te dwingen. De handel op de Oostzee is voor de Republiek van het grootste belang. Uit Polen komt het graan om de bevolking te voeden en eikenhout om schepen te bouwen. De With krijgt in juli 1644 de opdracht om met een oorlogsvloot van 42 schepen een konvooi van een negenhonderd koopvaarders te begeleiden en de vrije doorvaart door de Sont te forceren. Een gezantschap gaat mee voor overleg met het Deense hof. De With schijnt zich daarbij van zijn beste kant te hebben laten zien en bijzonder diplomatiek te zijn opgetreden. De Denen zien af van hogere tolgelden en in september is De With

weer thuis, juist op tijd voor een winterblokkade van Duinkerke van 31 oktober 1644 tot 10 maart 1645. Op 15 januari 1645 ziet Anna, zijn zevende kind, het levenslicht. In de zomer van 1645 vaart De With opnieuw met een konvooi, nu met zo'n 800 koopvaarders tussen de Zweedse en Deense vloten door naar de Oostzee. Dat jaar wordt er met de Denen een gunstig tolverdrag gesloten. De vloot blijft op de nakoming toezien, maar De With keert in december 1645 huiswaarts. Voor de succesvolle operatie wordt hij door de Staten-Generaal beloond met een gouden ereketen ter waarde van 1500 gulden. Al vanaf 1644 is Lodewijk XIII van Frankrijk, gesubsidieerd door de Republiek, bezig Duinkerke vanaf de landzijde in te nemen en die strijd nadert zijn eindfase. De With neemt op 26 juli de kaper Mieuwe Colaert gevangen, blokkeert daarna Fort-Mardijk en in oktober, nadat Duinkerke is gevallen, de haven van Oostende. Voor zijn bijdrage aan de geslaagde campagne belooft Lodewijk hem met het ridderkruis van de Orde van de Heilige Michaël.

Braziliaans avontuur

Op 19 augustus 1647 wordt De With benoemd tot commandant van een zeemacht om Nederlands-Brazilië te behouden. Nog voor het vertrek blijkt, dat door tegenwerking van het gewest Holland, de financiering en de proviandering slecht is geregeld. De With spreekt al bij voorbaat zijn wantrouwen uit over de aanpak van de WIC. Eind 1647 vertrekt hij met twaalf oorlogsbodems, bewapend met 466 stukken geschut en bemand door 1200 matrozen, die een vloot van dertig transportschepen met zesduizend man infanterie begeleiden. Op 18 maart 1648 arriveren ze bij Recife. Als gebruikelijk bevindt hij zich op zee als op 30 januari zijn dochter Adriana wordt geboren, zijn achtste kind. Er ontstaat vrijwel onmiddellijk een conflict met de Hoge Raad van Brazilië over de te volgen koers. De With wil de Portugezen in Zuid-Brazilië ter zee aanvallen, zodat waardevolle suikerschepen kunnen worden buitgemaakt, zodat de expeditie zichzelf financiert, terwijl de vijand wordt geruïneerd. De raad heeft echter al een campagne over land gepland en wil dat de soldaten hiervoor zullen worden ingezet en de vloot daarbij logistieke ondersteuning levert.

Votiefstuk bekend als "Batalha dos Guararapes", een van de grootste veldslagen in de koloniale tijd, waarin de Nederlanders de controle verliezen over het Pernambuco-gebied buiten Recife. Naast de artistieke waarde dienen sommige van dit soort schilderijen, vanwege het weergegeven verhaal, een stripverhaal in één beeld gevat, als een belangrijke bron van informatie voor de studie van een bepaald tijdperk. Afgebeeld is de Eerste slag bij Guararapes in 1648. Naar een anoniem olieverfschilderij uit 1758

Al na twee dagen loopt het leger in een hinderlaag en wordt uiteengeslagen. De With mag nu wel zijn gang gaan. Zijn acties hebben wisselend succes enkele Portugese schepen worden genomen, maar ook enkele Nederlandse schepen gaan verloren. Op 17 februari 1649 wordt voor de tweede maal een veldtocht ondernomen naar het zuiden, maar ook ditmaal loopt het leger na twee dagen in een hinderlaag. Een poging van De With om in april alsnog de suikervloot te onderscheppen mislukt. Zijn vloot blijft nu op de rede liggen. De conditie van schepen en bemanning verslechtert snel door gebrek aan onderhoud, voedseltekort en ziekte. Wegens allerlei ruzies en affaires ontslaat De With maar liefst zes kapiteins. Er wordt wanhopig gepoogd uit te breken over land, omdat men te weinig gebied beheerst om de bevolking te kunnen voeden. De extra troepen meegebracht door De With verergeren deze situatie. Ook De With leidt honger en schrijft in zijn journaal zichtbaar te zijn afgevallen. In juli besluit de Hoge Raad om hem met de drie slechtste schepen naar het vaderland te sturen voor hulp, maar in augustus ziet men er weer vanaf. Er is geen voedsel beschikbaar voor de maanden durende reis. De With krijgt opdracht om zijn vloot te repareren maar zonder dat daarvoor middelen ter beschikking worden gesteld. Voedsel dat hij voor eigen rekening koopt, wordt in beslag genomen. Op 10 november 1649 is voor De With de maat vol en hij vertrekt op eigen gezag met twee schepen, de robuuste Brederode en de Gelderland. In zijn eigen woorden: "liever de Grote Turk willende dienen dan de West-Indische Compagnie op dien Hongerberg". De Dolfijn was al op eigen gezag teruggevaren en de Overijssel, doet die maand hetzelfde, in beide gevallen na

muitterij van de bemanning. De Brederode zal pas op 28 april 1650 in Hellevoetsluis aankomen. Ze zijn de Ierse Zee in verwaaid en moeten drie maanden voor Anglesey blijven liggen aler voldoende proviand kan worden ingeslagen. Het grootste deel van de rest van de vloot is inmiddels op eigen initiatief teruggekeerd. Bij aankomst krijgt De With het droeve bericht dat zijn vrouw op 22 mei 1649 is overleden met achterlating van zes kinderen. Op 30 april doet hij persoonlijk beklag bij de Staten-Generaal, maar die zijn al in het bezit van een brief van de Hoge Raad van Brazilië waarin alle schuld bij De With wordt gelegd. Er wordt aangedrongen op zijn executie. Mocht men hout tekortkomen voor een galg dan zal men dat gaarne toezenden. Op 7 mei wordt hij op bevel van de Prins en van de Staten in de boeien geslagen en opgesloten in de Gevangenpoort. De zaak loopt vertraging op omdat de State van Holland van mening is dat het berechten van een admiraal in dienst van de Admiraliteit op de Maze hún privilege is. Stadhouder Willem II pleegt op 30 juli een staatsgreep en kan daardoor zijn wil ook in deze affaire opleggen. In oktober wordt een speciale rechtbank ingesteld met tien rechters, twee voor elke admiraliteit. Advocaat-fiscaal (officier van justitie) Jacob de Sille klaagt hem in november aan op 259 punten wegens plichtsverzuim en eist zijn onthoofding door het zwaard. Dat de rechtbank het niet zover zal laten komen blijkt uit het feit, dat hij wordt vrijgelaten in afwachting van zijn proces. Op 16 februari 1651 volgt het vonnis: wegens plichtsverzuim verlies van zijn wedde vanaf november 1649 en veroordeling in de kosten van het geding, zo'n zeventienduizend gulden. Veronderstelt wordt dat het overlijden van Willem II op 6 november 1650 De With heeft gered. Op 23 mei trouwt hij voor de derde maal, nu met Hester de Meester, de weduwe van Hillegonda's broer Hendrik. Zij heeft na de dood van haar schoonzus de kinderen van De With verzorgd. In september 1651 konvoeiert De With alweer op de Noordzee. In december brengt hij een gezantschap, onder leiding van raadspensionaris Jacob Cats, naar Engeland. Het is een uiterste poging oorlog met de nieuwe Engelse republiek, onder leiding van de puritein Oliver Cromwell, te voorkomen. Het zal niet baten en de spanningen lopen verder op. Op 8 mei 1652 wordt Maria Jacoba, De With's negende kind geboren.

Lit. & Bron.: R. Fruin, *Tien jaren uit de Tachtigjarige Oorlog 1588-1798* (Utrecht 1857¹⁰); J.J. Backer Dirks, *De Nederlandsche Zeemacht. Hare verschillende tijdperken geschetst* (Den Haag 1891²) dl. 1, p. 148-164, 201-270; H.C.H. Moquette, 'Tromp's populariteit te Rotterdam' in: *Rotterdams Jaarboekje 1922* (Rotterdam 1923) p. 17-26; H.C. Hazewinkel, *Geschiedenis van Rotterdam. Deel II* (Amsterdam 1940) p. 111-118, 164-169, 253; M. de Jong, *'Staat van Oorlog' Wapenbedrijf en militaire hervorming in de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1585-1621* (Hilversum 2005) p. 55-56, 58-59; G.G. Hellinga, *Zeehelden. Nederlands trots overzee in de Gouden Eeuw* (Zutphen 2016³) p. 98-102, 133-142, 166-175; R. Prud'homme van Reine, *Brielse admirals in oorlog. Maerten Tromp en Witte de With* (Brielle 2020); Wikipedia: *Maerten Harpertsz Tromp; Slag bij Duins; Duinkerker kapers* (nov. 2020); *Witte Cornelisz. de With; Zeeslag bij Nieuwpoort; Eerste Engels-Nederlandse Oorlog; Brederode; Slag bij Terheide* (dec. 2020); *Jacob van Heemskerck; Slag bij Gibraltar* (december 2021)

Who rules the waves?

Robert Blake
Slag bij de Hoofden
Slag bij de Singels
Driedaagse Zeeslag
Slag bij Ter Heijde
Jacob van Obdam
Slag bij Lowestoft
Vierdaagse Zeeslag
Tocht naar Chatham
Slag bij Kijkduin

De oude vijand is verdwenen en de vraag rijst wat de taak en omvang van de Nederlandse marine moet zijn. Spanje is geen factor van betekenis meer, terwijl Engeland en Frankrijk zijn verzwakt door een aflopende, respectievelijk een beginnende burgeroorlog. Eind 1646 is de opinie dat de grote schepen kunnen worden opgelegd en de oude kleinere schepen afgedankt. Een vloot van slechts 37 fregatten voor de konvoovaart zou volstaan. Als de Brederode in 1647 met Witte de With op expeditie gaat naar Brazilië en de versleten Aemilia, ondanks krachtig aandringen van de luitenant-admiraal, niet wordt vervangen, moet Tromp genoeg nemen met de Prinsesse Royaal Maria (met slechts 32 stukken geschut) als vlaggenschip. In januari 1648 zet Tromp aan de Staten-Generaal uiteen wat naar zijn mening de omvang van de Nederlandse vloot moet zijn om haar taken te vervullen. Zestig schepen zijn noodzakelijk, waaronder een permanent kruiseskader van 24, de resterende schepen kunnen worden verkocht. Om de kwaliteit van de vloot in stand te houden moet telkenjare vijf oorlogsbodems worden gebouwd ter vervanging. In juli wordt een programma vastgesteld dat aansluit bij Tromps voorstellen, met dat verschil dat er maar twee nieuwe schepen per jaar zullen worden gebouwd. In oktober 1648 komt met de Vrede van Münster aan de Tachtigjarige Oorlog een eind en dat leidt ertoe dat van de nieuwbouwplannen niet veel terecht komt.

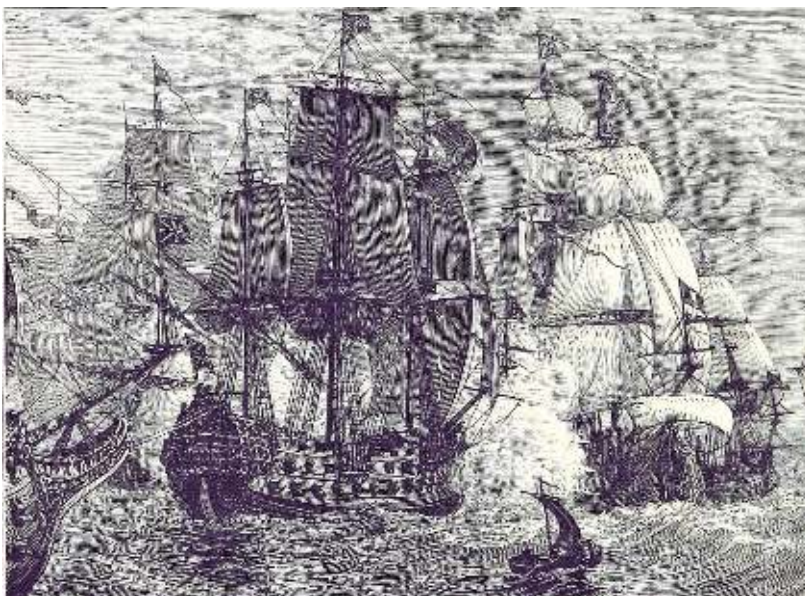
In de jaren 1649 en 1650 blijft admiraal Tromp aan de wal. Er speelt in die jaren een conflict tussen stadhouder Willem II en enige leidende (Amsterdamse) regenten. Hoewel prinsgezind houdt Tromp zich daar zo veel mogelijk buiten. Willems idee om Amsterdam met een leger te bezetten en zijn tegenstanders te arresteren gaat de admiraal veel te ver. Als Willem II in november 1650 plotseling overlijdt breekt het Eerste Stadhouderloze Tijdperk aan, maar voor de staatspartij is er geen aanleiding om Tromp zijn positie als admiraal te ontnemen. Na het verscheiden van de stadhouder, die het leger in oude sterkte wenste te handhaven, kan het handelsbelang van Amsterdam en daarmee de veiligheid op zee weer de volle aandacht krijgen. Tromp kruist in het voorjaar van 1651 bij een kaperbasis op de Scilly-eilanden. Als echter blijkt dat de kapers zich bij het Engelse Gemenebest hebben aangesloten, keert Tromp onverrichter zake huiswaarts. In de herfst van hetzelfde jaar breekt op de schepen difterie uit. Ook Tromp moet doodziek de wal opzoeken. Nauwelijks hersteld wil hij in februari 1652 alsnog scheep gaan, maar wordt door de Staten-Generaal ontboden voor een nieuwe opdracht.

Robert Blake

Het einde van de Engelse Burgeroorlog (de parlementariërs winnen van de royalisten) zorgt er voor dat Engeland zich volledig kan concentreren op haar maritieme belangen en een confrontatie tussen beide handelsrivalen is

nu nagenoeg onafwendbaar. Het Engelse Gemenebest heeft inmiddels een sterke vloot opgebouwd en daagt vol zelfvertrouwen de Republiek uit, met wie ze nog een appeltje te schillen heeft vanwege diens steun aan Karel I. Door de dood van Willem II heeft het even de schijn, dat het mogelijk is een basis te vinden voor samenwerking onder Engelse leiding. Als een Engelse delegatie dit in Den Haag komt bepleiten wordt deze door orangistische opstootjes de stad uitgejaagd. De frustratie dat Holland Engeland is voorbijgestreefd in macht en rijkdom krijgt nu in het Engelse parlement de overhand. Vanaf 1651 worden scheepvaartwetten vastgesteld ter bevordering van de Engelse hegemonie op zee. De eerste daarvan is de 'Akte van Navigatie'. Deze wet, een reactie op de teleurstelling van Oliver Cromwell op zijn falen de Republiek aan te laten sluiten bij het Engelse Gemenebest, om zo een puriteins machtsblok te vormen, verbiedt niet-Engelse schepen goederen van buiten Europa naar Engeland te vervoeren en daarenboven drie met name genoemde landen om ook maar enig goed naar Engeland te transporteren. De regels zijn in het bijzonder bedoeld om de superieure handelspositie van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden te breken en sluit Nederland volledig uit van handel met Engeland.

Piraterij is voor de Britse eilanden altijd al een bloeiende bedrijfstak geweest en nu stort men zich vol overgave op de Nederlandse koopvaardij. Het is de opmaat voor de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog. De Republiek heeft de adempauze na de afloop van de Tachtigjarige Oorlog niet gebruikt voor het versterken van de vloot. Zelfs nu de spanningen met Engeland oplopen wordt er geen aanvang gemaakt met een scheepsbouwprogramma. Als surrogaat wordt besloten snel 150 koopvaarders met wat extra geschut om te toveren tot oorlogsschepen. Op 15 maart 1652 doet Tromp het 'Haags Besogne' (speciale marine-commissie) een voorstel voor een te volgen strategie. Hij bepleit de belangrijkste schepen te concentreren in een slagvloot, om daarmee de Engelse vloot te schaduwen. De Staten-Generaal vindt dit echter te provocerend, maar als ze iets later toch akkoord gaat, is Tromp genoodzaakt eerst een inspectiereis te maken langs de admiraliteiten om die tot spoed te manen. Na zijn rondreis merkt hij dat veel van de beste schepen niet naar zijn slagvloot gestuurd zijn, maar ter konvooiëring zijn ingezet. Na zee te hebben gekozen patrouilleert hij met een eskader langs de zuidoostelijke kust van Engeland om de handelsschepen van de Republiek te beschermen. Zeer tegen zijn zin heeft hij de instructie meegekregen confrontaties tot het uiterste te vermijden. Wel mag hij naar eigen inzicht handelen in de heikele kwestie of er voor Engelse schepen de vlag zal worden gestreken, ook als dat traditioneel niet gebruikelijk is, zoals bij een zwakker Brits schip of buiten Het Kanaal. Tromp geeft al voor het vertrek aan dat hij in dat soort gevallen niet de eerst groetende zal zijn. Op 26 mei 1652 ontmoet hij met zijn 42 schepen het eskader van Nehemia Bourne zonder dat het tot een incident leidt. Op 29 mei hoort hij echter dat Engelse schepen Nederlandse konvooiërs met schoten intimideren om ze als eerste tot groeten te dwingen en dat enkele koopvaarders terecht zijn gekomen in het eskader van Robert Blake. Tromp vaart recht op Blakes vlaggenschip af om te onderzoeken of er schepen genomen zijn, om ze zo nodig terug te eisen. Bij deze missie past het niet onderdanig te zijn en hij laat slechts zijn wimpel zakken. Blake laat een kanon met scherp schieten om Tromp te bewegen zijn vlag te strijken. Een Nederlandse stuurman wordt getroffen. Tromp geeft op zijn beurt een schot voor de boeg, waarna Blake Tromp de volle laag geeft. De schermutseling, bekend geworden als de Slag bij Dover, is de ideale aanleiding voor het Engelse Parlement om Nederland de oorlog te verklaren.

Vlagincident bij Dover. Tromp (rechts) en Blake (midden) gaan de confrontatie aan met een schotenwisseling waarmee de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog een feit is. Naar een tekening van James Grant in 'British Battles on Land and Sea' uit 1873.

In de nacht van 7 juli krijgt De With bevel om met het Rotterdams eskader zee te kiezen. Een week na zijn vertrek voegt De With zich bij de vloot. Wat de With niet zint is dat hij 'slechts' de derde in de hiërarchie is, na Maarten Tromp en viceadmiraal Jan Evertse van de Admiraliteit van Zeeland. Hij richt zich per brief tot de Staten-

Generaal, waarin hij stelt dat de houding van Evertsen tijdens de Slag bij Duins zo'n positie niet rechtvaardigt. Na

de Slag bij Dover kan Tromp eindelijk een slagvloot van zo'n tachtig schepen bijeen brengen. De kwaliteit van de vloot is echter zo slecht, dat hij, ondanks de instructie meteen de strijd aan te binden, besluit af te wachten. Zo laat hij Blakes vloot ongehinderd naar het noorden zeilen, maar als blijkt dat deze de Nederlandse haringvloot tot doel heeft, moet Tromp, na een mislukte poging een zwak dekkingseskader van George Ayscue bij The Downs te vernietigen, alsnog Blake achterna.

Robert Blake, naar een schilderij van Henry Perronet Briggs uit 1829. Blake, bijgenaamd 'vader van de Royal Navy', is in 1559 geboren in Bridgewater in een koopmansgezin met dertien kinderen. Hij doorloopt de Universiteit van Oxford en kent daarna een veelzijdige carrière van politicus en legeraanvoerder om in 1649 benoemd te worden tot admiraal. Zijn bijnaam dankt hij aan het feit, dat hij de Engelse oorlogsvloot weet uit te breiden van enkele tientallen tot meer dan honderd schepen, die groter en beter bewapend zijn. Verwondingen in 1653 opgelopen tijdens de Driedaagse Zeeslag, maken een einde aan zijn 'zee carrière'. In 1657 overlijdt hij na twee gezaghebbende publicaties over oorlog op zee te hebben uitgegeven.

Op 4 augustus wordt zijn vloot ten noorden van de Shetland-eilanden door een storm uit elkaar geslagen en elf schepen vergaan, waardoor men al blij is zonder verdere confrontatie met de rest van de vloot een veilige haven te bereiken. De teleurstelling is groot, zowel bij de Staten-Generaal, waarin de Amsterdamse factie aandringt op verwijdering van de oranje gezinde admiraal, maar nog sterker bij het gewone volk, dat woedend is dat hun kampioen zijn reputatie niet waar heeft kunnen maken. Luitenant-admiraal Tromp wordt berispt voor het fiasco bij de Shetland-eilanden en als bevelhebber op 20 augustus 1652 vervangen door viceadmiraal Witte de With.

Slag bij de Hoofden

De nieuwe bevelhebber is verre van geliefd op de vloot en dat blijkt al meteen als de bemanning van de Brederode, Tromps voormalige vlaggenschip, weigert De With aan boord te laten. Noodgedwongen moet hij de vloot aanvoeren vanaf de zeer grote maar trage Prins Willem een zwaarbewapend VOC-schip. De With besluit tot een nieuwe strategie. In plaats van zo veel mogelijk de handelsroutes door konvooieren open te houden en contact met de Engelse vloot te vermijden (in de hoop dat de financiële uitputtingsslag door de Republiek gewonnen zal worden), wil hij de Engelsen met een beslissende overwinning uitschakelen. Op 18 september 1652 vaart hij uit om de vijandelijke vloot te verrassen. Op 5 oktober wil De With de Engelse vloot aanvallen in de haven van Dover. De wind is echter ongunstig, zodat de vloten elkaar pas op 8 oktober ontmoeten. Het gevecht, bekend geworden als de Slag bij de Hoofden (het Nauw van Calais), vindt plaats ongeveer dertig kilometer ten oosten van de monding van de Thames. 57 Nederlandse schepen gaan de slag aan met 68 Engelse schepen, die groter zijn en beter bewapend. De Nederlandse schepen lijden zware schade en er zijn veel doden en gewonden. Tegen de avond maken de Engelse twee Nederlandse schepen, de Maria en de Gorcum, prijs. De laatste maakt veel water en lijkt te zinken, zodat de Engelse het schip weer verlaten. Voorzien van een Nederlandse bemanning kan het worden thuisgebracht. De volgende dag wil De With de slag voortzetten, maar de kapiteins op de schepen van de Admiraliteit van Zeeland, die De With tegen zich in het harnas heeft gejaagd door ze al op voorhand van lafheid te beschuldigen, verzetten zich tegen de Hollandse dominantie en trekken zich terug. Noodgedwongen trekt De With nu ook de overige schepen terug, waarna tot overmaat van ramp De Burgh van Alkmaar in de lucht vliegt, waarmee het verlies aan schepen op drie komt.

De Slag bij de Hoofden is, ondanks De Withs tactische vernieuwing om met een reserve-eskader te werken, uitgelopen op een vernederende mislukking. De Zeeuwse Luitenant-admiraal Johan Evertsen wordt uit zijn functie gezet, zodat De With, zodra hij zich in Vlissingen vertoont, door de vroedschap moet worden beschermd tegen oproerige Zeeuwse zeelui. De les die de Admiraliteit met schade en schande leert, is de noodzaak om betere en grotere schepen te bouwen. Een nieuwbouwprogramma wordt gestart, te laat om het tij van de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog te keren, maar ze zullen van pas komen in de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog. Formeel is De With nog enige tijd bevelhebber, maar Tromp wordt al op 21 oktober aangesteld als waarnemer. De With blijft ziek thuis, voegt zich op 1 december bij de oorlogsvloot om de wijnvloot naar Frankrijk te konvooieren, maar gaat alweer op 6 december naar huis. Een zware persoonlijke crisis houdt hem maandenlang ziek thuis en Tromp wordt weer aangesteld als vlootvoogd.

De Slag bij de Hoofden (Engels: Battle of Kentish Knock) was een zeeslag tijdens de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog, en werd uitgevochten op 8 oktober 1652 in de Noordzee, op ongeveer dertig kilometer ten oosten van de monding van de Thames. "De Hoofden" was in de 17e eeuw de gangbare benaming voor het Nauw van Calais. Het gevecht wordt ook wel de Tweede Slag bij Duins genoemd. Naar een schilderij van Abraham Willaerts (ca. 1603-1669).

Herstel van Tromp in zijn positie als luitenant-admiraal moet ook gezien worden in het licht van onrust en tegenstellingen in het land tijdens het eerste stadhouderloze tijdperk. In verschillende steden gist het onder het volk, dat voor een groot deel 'prinsgezind' is en alle ellende wijt aan de hoge heren, die zich een gezag aanmatigen die toekomt aan de zoon van prins Willem II, ook "al is ons prinsje nog zo klein, al avél zal hij stadhouder zijn", zoals de beginregels van een volksliedje uit 1650 luidt. Acht dagen na het overlijden van stadhouder Willem II (6 November 1650) wordt Willem Hendrik (Willem III) geboren. De prinsgezinde zijn van mening, dat hij de ambten van zijn vader moet bekleden en kunnen niet geloven, dat er wordt geijverd voor een stadhouderloos bewind. Als een trommelslager op 2 juli 1653 in naam van de Staten het volk in Rotterdam oproept om dienst te nemen op de vloot ontstaat er een hevig tumult, omdat zoals de burgemeester rapporteert aan de 'heren hoogmogende':

het canaille begeerde, dat mede souden worden gebruyckt de naeme van den Heere Prince van Orangien.

Cornelis de Witt, die op dat tijdstip in Rotterdam verblijft schrijft aan zijn broer Johan de Witt:

Soo datelijck kooft de tamboer met verbaestheyt rapporteren, dat hij van het canaille soo wert geïmportuneert, dat hem onmogelijck is langer de trommel te slaan ten waere consent hadde mede te roepen voor den Prince van Orangien en dat perikel gelopen heeft voor zijn leven.

De onrust is zeker niet beperkt tot Rotterdam, ook uit Alkmaar, Enkhuizen en Goes komen berichten over ongeregelheden. Op vele plaatsen tooit het volk zich met oranje en de burgerwachten van Dordrecht en Zwolle hebben hun geweren met oranje linten versierd. De schorsing van Tromp in juli 1652, na een ongelukkig verlopen tocht tegen de Engelsen heeft eerder al kwaad bloed gezet tegen de regering. In Rotterdam moet men geen kwaad spreken over de luitenant-admiraal, zoals op 15 juni 1652 een Engelse pottenkoopman aan de lijven ondervindt. Bij de neringdoende aan de Mosseltrap bij de Hoofdsteeg wordt door een woedende menigte alle potten en pannen stuk gesmeten en het huis geplunderd.

Slag bij de Singels

Door de overwinning in de Slag bij de Hoofden neemt de regering van het Engelse Gemenebest aan dat de Republiek zo goed als verslagen is. Het traditionele vaarseizoen is afgelopen, zodat men er vanuit gaat dat de Nederlanders geen grote vloot meer in zee zullen brengen, wat Engeland in staat stelt zijn belangen in andere contreien te behartigen. Een eskader onder kapitein Andrew Ball wordt naar de Oostzee gestuurd om koning Frederik III van Denemarken te dwingen een konvooi met eikenhout en teer, dat in Kopenhagen wordt opgehouden, door te laten. Viceadmiraal William Penn moet kolenschepen uit Newcastle begeleiden om Londen te voorzien van brandstof voor de winter, terwijl twintig schepen onder bevel van kapitein James Peacock onderweg zijn naar de Middellandse Zee.

De Brederode voor Hellevoetsluis. Naar een schilderij van Simon Jacobsz de Vlieger (1601-1653).

Het gevolg is dat de Engelsen nog slechts een vijftigtal schepen in de thuiswateren overhouden, waarvan de paraatheid, door slechte bevoorrading en onvoldoende bemanning in twijfel mag worden getrokken. Onderbetaalde zeelui duiken onder om te voorkomen dat ze geronseld worden. Er wordt een gebod uitgevaardigd dat bemannen van

oorlogsschepen voorrang geniet op de koopvaardij. De schade opgelopen in de Slag bij de Hoofden wordt maar traag hersteld. Het grootste Engelse oorlogsschip, de Sovereign of the Seas blijft maandenlang in reparatie. De Nederlandse vloot daarentegen wordt in rap tempo gerepareerd en aangevuld. Tromp doet het voorstel om dertig zwaardere schepen te bouwen, maar dat wordt slechts in een sterk afgeslankte vorm overgenomen en de eerste kunnen pas in 1653 van stapel lopen. Op 1 december 1652 vaart Tromp vanuit Hellevoetsluis met 88 schepen en vijf branders naar zee om een konvooi te escorteren van zo'n 270 koopvaarders met diverse bestemmingen in Frankrijk, de Middellandse zee en Indië. De oorlogsvloot van Tromp bestaat uit vier eskaders: dat van hemzelf met Gideon de Wildt als viceadmiraal en Corstiaen Corstiaaenz De Munnick als schout-bij-nacht; het eskader van De With; dan een voornamelijk Zeeuws eskader onder luitenant-admiraal Johan Evertsen, die weer in ere is hersteld, met als viceadmiraal Michiel de Ruyter en tenslotte, als achterhoede, een eskader van de Admiraliteit van het Noorderkwartier onder luitenant-admiraal Pieter Florisse Blom met als vervangend viceadmiraal Hendrick Jansz Camp en als schout-bij-nacht Rombout van der Parre. Een ongunstige wind houdt de boel enkele dagen op, maar op 3 december lukt het om naar het zuiden te zeilen. De Ruyter neemt op de Witte Lam het eskader van de With over, als deze de vloot verlaat. In ruil daarvoor wordt Jan Evertsen de Liefde, de vlaggenkapitein van De With, tijdelijk viceadmiraal onder Johan Evertsen. Als het konvooi de Straat van Dover bereikt splitsen de koopvaarders zich in groepen al naar gelang hun bestemming en worden verder begeleid door zestien oorlogsschepen. De hoofdmacht, onder leiding van Tromp, met 6500 opvarende en bewapend met 1800 stukken geschut, gaat ter dekking van de koopvaarders op zoek naar de Engelse vloot. De aanval is immers de beste verdediging. Op 9 december 1652 wordt de Engelse vloot aangetroffen op The Downs (Rede van Duins). Conform de instructies van de Staten-Generaal moet de vijand, zo mogelijk 'in de Hoofden' worden overvallen. Tussen de landhoofden van North en South Foreland bevindt zich een beschutte ankerplaats die door de Engelse vaak wordt gebruikt als uitvalsbasis. De bescherming die deze positie biedt, heeft als nadeel dat men niet eenvoudig kan ontsnappen als een sterke vijandelijke vloot voor de wind vanuit het oosten aanvalt. De Engelse vloot bestaande uit tweeënvijftig schepen, waaronder tien lichtere vaartuigen, staat onder bevel van Robert

Blake. De Nederlandse vloot is al op 1 december gesignaleerd, maar vanwege het slechte weer is geen actie ondernomen. Als de Nederlanders opnieuw verschijnen houdt Blake krijgsraad op zijn vlaggenschip de Triumph, de sterkste oorlogsbodem waarover hij beschikt, bewapend met zestig stukken geschut. De raad besluit om te proberen een zeeslag te ontlopen. Blake stelt voor anker op te gaan en koers te zetten naar het zuiden. Voor de wind rond de Engelse vloot nog dezelfde dag South Foreland en vaart rond Dover. De Nederlanders die tegen wind en getij moeten laveren kunnen dat niet verhinderen. Tromp gaat bij het invallen van de duisternis voor anker twee mijl ten noordoosten van Dover. Die nacht wakkert de wind aan tot een storm die enkele van zijn branders doet afdrijven. Rond het middaguur van 10 december geeft hij bevel om anker op te gaan. Gehinderd door een stevige noordwester en een zware zeegang, maar geholpen door een opgaand tij, zet de vloot zich langzaam in beweging. De Engelse vloot blijkt nog in de buurt te zijn, maar maakt geen aanstalten om slag te leveren. De Engelsen koers is zuidwest, evenwijdig aan en zeer dicht onder de kust. De Nederlandse vloot, die verder uit de kust blijft, moet alle zeilen bijzetten om de Britten in te halen. Kapitein Florisse van de Monnickendam vermeldt in zijn scheepsjournaal:

"...myn schipper seyde dat het scheen onmogelyck te wesen, dat myne masten en stengen 't selve conden leyden; gaf daerop voor antwoord, dat sulcx most geschieden, wilde liever alle derzelve over boord seylen in sulcken occasie dan seylen sparen..."

De beide vloten zijn gescheiden door een parallel aan de kust lopende zandbank, de Varne Shoal. Over een lengte van twintig kilometer buigt de kustlijn geleidelijk naar het zuidoosten, uitlopend in Kaap Dungeness, destijds de Hoek van de Singels genoemd. Tussen de kaap en de westpunt van de zandbank ligt een nauwe opening waar de Engelse vloot zich doorheen moet persen om de zuidwester koers te kunnen voortzetten. Rond één uur zijn de snelste schepen van beide partijen elkaar op schootsafstand genaderd. Rond drie uur bereikt de Triumph de doorgang, waar reeds zeventien Nederlandse schepen zich ophouden, waaronder de zwaardere vlaggenschepen van Evertsen, De Ruyter en De Wildt. Blake wendt de steven niet en de zeeslag neemt onafwendbaar een aanvang. De Triumph is zwaarder bewapend dan enig Nederlandse schip. Alleen Tromps vlaggenschip de Brederode heeft voldoende vuurkracht om in een duel weerwerk te kunnen bieden. Tromp, zojuist gearriveerd, vaart gelijk op Blake af, met de rode 'bloedvlag' in top als teken dat de aanval is ingezet. Blake wendt nu de steven om aan de voordelige loefzijde het gevecht aan te kunnen gaan. Het lukt hem om voor de boeg van de Brederode langs te kruisen en het schip de volle laag te geven.

De Brederode zit met de boeg vast in de Garland en wordt aan bakboord geënterd door de Anthony Bonaventure. Rechts schiet de Hollandia te hulp. Een zeeman is in de grote mast van de Garland geklommen en heeft de Prinsenvlag gehesen. De Brederode is ontworpen en gebouwd voor de Admiraliteit op de Maze, door de Rotterdamse scheepsbouwmeester Jan Salomonsz van den Tempel in 1644.

Tromp draait, vuurt een salvo af, maar wordt tegelijkertijd aangevallen door de Garland, met 44 stukken geschut, en die schuift tussen de Triumph en de Brederode, in een poging eveneens voorlangs te kruisen. Dat mislukt en de Garland ramt de voorsteven van de Brederode aan stuurboord zo zwaar dat beide schepen aan elkaar blijven hangen. Boegspriet en galjoen van de Brederode breken af. Het is het begin van een heftig entergevecht. De grotere bemanning van de Brederode krijgt de overhand en overspoelt het dek van de Garland. Tromp heeft vijfhonderd gulden (ongeveer vier jaarsalarissen voor een matroos) uitgelooft voor de eerste die de Engelse vlag weet te strijken. Een Nederlandse zeeman klimt in de mast van het Engelse schip en vervangt het Kruis van Sint Joris voor de Prinsenvlag. Het succes is maar van korte duur, omdat kapitein Richard Batten van de Garland, met

kardoezen het bovendek van zijn eigen schip opblaast, waardoor een deel van de Nederlandse enterploeg het leven laat. Ondertussen heeft een derde Engels schip, de koopvaarder Anthony Bonaventura, met 38 stukken geschut, zich aan bakboordzijde aan de Brederode vastgeklampt. Tromp, die nu van beide kanten wordt aangevallen, ziet zich al snel gedwongen het bovendek van Brederode te ontruimen vanwege kartetsvuur. Evertsen ziet het gevaar waarin de vlootvoogd verkeert en entert met zijn Hollandia op zijn beurt de Anthony Bonaventura aan bakboord, zodat er vier schepen tegen elkaar liggen. De manschappen van Evertsen veroveren het schip. Kapitein Walter Hoxton wordt samen met zijn hele bemanning gedood, tegen zestig man van de Hollandia. Ook de Garland wordt genomen. Zestig van de honderdvijftig bemanningsleden van de Garland, onder wie kapitein Batten, sneuvelen. De vlaggenkapitein van de Brederode Egbert Bartolomeusz Kortenaer, raakt in het gevecht een oog en een hand kwijt. De verliezen van de Brederode zijn, wonder boven wonder, beperkt tot negen doden en eenentwintig gewonden. Blake poogt de Garland en de Anthony Bonaventura te steunen maar wordt voortdurend door Nederlandse schepen belaagd: de Witte Lam van De Ruyter, de Princes Louise van De Liefde en de Monnickendam van Florisse. Ook de Campen van kapitein Joris van der Zaan laat zich niet onbetuigd. Met moeite weet Blake te voorkomen dat hij net als de Brederode aan beide zijde wordt ingesloten en geënterd door de Princes Louise en de Gulden Beer van kapitein Jan de Haes. De rest van de Engelse vloot is niet happig om zich in het gevecht te mengen. Ieder schip dat zich in de doorgang waagt, dreigt door een overmacht aan Nederlandse schepen overweldigd te worden. Bijna overkomt dat de Entrance die in duel raakt met de Haes in 't Veld van kapitein Bastiaan Centsen. De zware schepen Victory en Vanguard slagen er in om door te breken, wat het Blake mogelijk maakt zich tegen het vallen van de duisternis naar het noordoosten terug te trekken. De voorsteng en het bovenstuk van zijn fokkemast zijn er afgeschoten en hijzelf is gewond geraakt. Ook de meerderheid van de Nederlandse schepen neemt niet deel aan het gevecht. Een poging van De Ruyter om de doorgang in te varen vindt geen ondersteuning en hij moet zich weer terugtrekken. Hij beklaagt zich daarover in zijn scheepsjournaal:

Hadde wij eenyge hulpe gehad, ja maer 10 à 12 schepen, soude de gansche vlote geslagen hebben.

De Nederlandse vloot achtervolgd de Engelse vloot niet, maar zet zich aan de reparatie van de beschadigde schepen, vooral de Brederode is er erg aan toe. Het is nooit helemaal duidelijk geworden hoeveel verlies aan Engelse zijde is geleden. De Garland en Anthony Bonaventura en een dag later ook de Hercules zijn prijs genomen. Nederlandse verslagen maken verder melding van twee verbrande Engelse schepen en een gezonken schip, mogelijk het fregat Acorn met 22 stukken geschut. Aan Nederlandse kant gaat de Schiedam ook wel de Gelderland genaamd, omdat de Staten van Gelderland het schip heeft gefinancierd, verloren. Het schip raakt in brand en explodeert. Een deel van de bemanning komt om door verdrinking en kapitein Dirk Juinbol sterft aan zijn verwondingen. De drie buitgemaakte schepen worden in Nederlandse dienst genomen. De Garland wordt omgedoopt tot de Rozenkrans en de Anthony Bonaventura verliest zijn voornaam.

Blake weet in de nacht van 10 op 11 december naar het noordoosten te ontsnappen. De Nederlandse vloot zet de achtervolging in en komen vijf Engelse schepen tegen die zijn uitgezonden om Blake te helpen, maar hem in de duisternis zijn misgelopen. Twee gloednieuwe fregatten, de Ruby en de Sapphire, weten te ontkomen. Twee bevoorradingschepen geven zich over. Het vijfde schip is de al genoemde Hercules die wordt prijsgenomen. Drie uit het westen komende Engelse koopvaarders vallen ook in Nederlandse handen. De koopvaarders zijn beladen met vijgen en citrusvruchten uit Spanje, die onder de bemanningen worden verdeeld. De Merlin, een begeleidend fregat weet te ontkomen. De achtervolging van de Engelse hoofdmacht gaat niet zo vlot, omdat de wind naar het oosten is gedraaid. Diezelfde wind stelt Blake, die South Foreland al heeft gerond, in staat vaart te maken en de monding van de Theems binnen te lopen. Op 13 december komt ook Tromp op die positie en houdt krijgsraad en stelt voor de Medway op te varen om de bij Chatham ankerende Engelse vloot te vernietigen. Op de Nederlandse vloot is echter, ondanks een uitgelooft loon van vijftig Vlaamse pond (ca. 300 gulden), geen loods te vinden die de ondiepten en vaargeulen voldoende kent, zodat van het plan wordt afgezien. De aanval op de Engelse vloot is zo succesvol dat de deelkonvoeien veilig door kunnen varen naar het zuiden en de Nederlandse vloot zal gedurende verscheidene maanden Het Kanaal volledig controleren. Naar het verhaal wil zou Tromp een bezem aan zijn mast hebben gebonden om te tonen dat hij de zee heeft 'schoongeveegd', maar Nederlandse bronnen uit die tijd vermelden dat niet. Het verhaal, dat voor het eerst in Engeland is gepubliceerd, is waarschijnlijk een mythe. Een dergelijke opschepperij past ook niet bij de zakelijk ingestelde Tromp.

De Slag bij de Singels toont de Engelsen dat de Republiek nog allerm minst is verslagen. Blake biedt zijn ontslag aan, maar de Council of State aanvaardt die niet. Hij tracht zich niet te verontschuldigen, maar neemt de volledige verantwoordelijkheid op zich. Hij wijst er wel op dat het beleid, om op ingehuurde schepen de eigenaar als kapitein te handhaven, de onvermijdelijke consequentie heeft dat als het er echt op aan komt deze zijn eigendom niet in gevaar zal brengen. Voortaan zal op een gehuurd schip een kapitein in dienst van de marine worden

geplaatst. Een speciale commissie onder Henry Vane zal voor de Engelse marine de eerste oorlogsreglementen opstellen, de zogenaamde Articles of War. Nieuwe rangen worden ingesteld, de wedde verbeterd, de bevoorrading gereorganiseerd, de discipline versterkt door hogere straffen, terwijl de belastingen worden verhoogd om het alles te kunnen financieren. Voor de Engelsen is de nederlaag een grote schok en men vreest voor een invasie. Vuurtorenwachters aan de zuidkust krijgen instructie hoe ze kunnen verhinderen dat Nederlandse schepen gebruik kunnen maken van de bakens om te navigeren. De zuidkust wordt versterkt om een inval af te kunnen slaan. Men durft die winter geen kolenschepen naar Londen te sturen waardoor de prijs van steenkool oploopt tot £6,- per London Chaldron, circa 1500 kilo. Blake herstelt zijn vloot tijdens de winter, en verandert van tactiek. In februari 1653 zijn de Engelsen er weer helemaal klaar voor om de Nederlanders uit te dagen in de strijd om de hegemonie op de wereldzeeën. Tromp en Blake zullen elkaar spoedig weer treffen in de Driedaagse Zeeslag bij Portland.

Driedaagse Zeeslag

De Driedaagse Zeeslag, 28 februari – 2 maart 1653, tussen een Nederlandse vloot onder leiding van Maarten Tromp (midden) en een Engelse vloot onder leiding van William Blake (rechts) en William Penn (links). Centraal het gevecht tussen het admiraalsschip van Tromp de Brederode en de Engelse Rosecrans. Op de achtergrond de Engelse kust met Portland. Anonieme gravure naar een prent van Claes Janz Visscher uit 1653.

De Eerste Engels-Nederlandse Oorlog vindt zijn oorzaak in de toenemende concurrentie tussen het Engelse Gemenebest en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden om de hegemonie op de wereldhandelsroutes.

Nadat de burgeroorlog in Engeland is beslist in de Slag bij Worcester, waarin de Parlementaire legers, die van de Royalisten verslaan, krijgt Oliver Cromwell de regering in handen en een van zijn maatregelen is het uitvaardigen van de Navigation Act in 1561. De wet bepaald dat alle goederen bestemd voor Engelse havens uitsluitend door Engelse schepen vervoerd mogen worden. Een enorme slag voor de Nederlandse handelsbelangen, ook omdat ze hiermee zijn uitgesloten van de handel met de Engelse koloniën. Later dat jaar stemt het Parlement er mee in dat Engelse kapers en oorlogsschepen Nederlandse koopvaardijsschepen mogen aanvallen om zo hun 'verliezen goed te maken'. Misschien nog wel belangrijker: het Engelse Parlement bestempeld de hele Noordzee tot Kaap Finisterre tot een 'Britse zee' en alle schepen worden verplicht om de Britse soevereiniteit te erkennen. Britse schepen moeten begroet worden met saluutschoten en met het laten zakken van de marszeilen. De eerste praktische toepassing van deze nieuwe regels vindt plaats als de Britse admiraal George Ayscue het eiland Barbados inneemt en passant ook 27 Nederlandse schepen prijs maakt. Het Nederlandse antwoord laat op zich wachten; de gematigde Staten van Holland geven er de voorkeur aan om hun geestverwanten in het Engelse parlement tot vriend te houden. Maar als onderhandelingen op niets uitlopen krijgt de strijdvaardiger Oranjepartij steeds meer invloed. De Staten-Generaal neemt een wet aan om de Nederlandse oorlogsvloot tot driemaal in omvang toe te laten nemen. Datzelfde jaar ondertekent de Staten een verdrag met Denemarken met het doel de Engelse handelsvaart te dwarsbomen. De oorlog breekt uiteindelijk uit na een confrontatie tussen admiraal Robert Blake en admiraal Maarten Tromp in mei 1652, in de Slag bij Dover. Kleinere schermutselingen volgen: Slag bij Plymouth, die plaats vindt op 26 augustus 1652 tussen een vloot van 40 schepen en 5 branders onder leiding van George Ayscue en een konvooi van de Republiek, begeleid door een escorte van 23 schepen en 6 branders onder het bevel van Michiel de Ruyter. De ongelijkheid in aantal wordt ongedaan gemaakt door deelneming van gewapende Nederlandse koopvaardijsschepen van het konvooi, waarbij de Friese kapitein van de Vogelstruys, Douwe Aukes, zich bijzonder onderscheidt. Door te schieten op de Engelse masten en tuigage, wordt Ayscue gedwongen terug te keren naar Plymouth voor reparatie, terwijl het Nederlandse konvooi veilig naar de Atlantische Oceaan kan zeilen. Vervolgens de Slag bij Elba en de Slag bij de Hoofden. Een echte zeeslag tussen de twee vloeten vindt plaats in de Slag bij de Singels in november 1652, waar de Engelsen een zware nederlaag lijden, die hen dwingt hun strategie op zee te herzien. Een comité van de Admiraliteit onder leiding van admiraal Henry Vane komt met een nieuwe tactiek, die het beeld van oorlogvoering op zee voor de komende eeuw zal bepalen. Van de Nederlandse vloot nemen ze het idee over van 'smaldelen' of eskaders en varen in 'kiellinie' voor het optimaal gebruik van het geschut. Deze 'line-of-battle' tactiek wordt als een Britse marine standaard gehanteerd tot in de Tweede Wereldoorlog. De Britse en Nederlandse vloot ontmoeten elkaar na de Slag bij de Singels op 10 december 1652 voor het eerst weer bij Portland en vechten drie dagen lang in wat nu bekend staat als de Driedaagse Zeeslag of The Battle of Portland. Tijdens de eerste dagen van februari 1653 wordt een uitgaand konvooi van handelsschepen door Tromp geëscorteerd door het Kanaal op weg naar de Atlantische Oceaan. Alvorens naar de thuishaven terug te keren, ankert hij buiten La Rochelle voor reparatie en bevoorrading en in afwachting van een retourvloot. Op 20 februari kunnen ze vertrekken met 152 koopvaarders, maar worden drie dagen lang opgehouden door harde wind en ruwe zee. Op 24 februari lukt het om met de logge koopvaarders richting huis te varen. Vier dagen later zijn ze in Het Kanaal onder Portland, waar ze de Engelse vloot, onder leiding van Blake, in zicht krijgen. Hoewel Blake de lij heeft, probeert hij met een dertigtal zwaardere schepen naar bakboord zwenkend te naderen, om Tromp de pas af te snijden. Het geeft Tromp echter de gelegenheid, met een gunstige noordwestenwind, met al zijn vier eskaders tot de aanval over te gaan. Het vlaggenschip van Tromp, de Brederode, gaat recht op de Triumph af, het vlaggenschip van Blake.

Anoniem. Een getekend beeld uit de Driedaagse Zeeslag. De Frisia of De Faam gaat de lucht in.

Niet gehinderd door tactische afspraken geeft Tromp, op slechts enkele meters van de Triumph, het Engelse schip de volle laag, draait vervolgens en geeft nogmaals de volle laag met de kanonnen van de andere zijde. Naar zeggen: voordat de Engelsen ook maar één schot gelost hebben, draait hij ten tweede malen en schiet een derde

volledig salvo in het Engelse schip. Blake besluit om de rest van de strijd op wat grotere afstand te blijven en trekt zich terug in de massa van zijn eskader. Ondertussen zoekt Michiel de Ruyter op de Witte Lam de zware schepen van de Engelse achterhoede onder William Penn op en gaat de strijd aan met de Prosperity of London, het grootste schip dat hij kan vinden. De eerste enter poging mislukt, maar bij de tweede poging wordt het Engelse schip tot overgave gedwongen. Bij pogingen om het schip te heroveren wordt De Ruyter verschillende keren omsingeld, maar na een heftige strijd weet hij aan de omsingeling te ontkomen. De Ruyters eskader brengt daarna de Sampson tot zinken en verovert de Assistance, het vlaggenschip van Schout-bij-Nacht John Bourne, en de Oak. Alleen de Assistance kan worden behouden. De Witte Lam raakt al zijn masten kwijt en moet gesleept worden door de Salamander van kapitein Jan Christoffelsz Duijm. De Ruyter wordt bijgestaan door het eskader van Pieter Florisse op de Stad Monnickendam. Het Engelse eskader van admiraal John Lawson, in de meest oostelijke positie, lukt het om het eskader van Johan Eversten af te slaan en ontzet Blake en Penn. Later stort de hoofdmassa van de Engelse schepen met George Monck zich vanuit het zuidoosten in het strijdgewoel en de Nederlanders moeten terugtrekken nu ze hun numerieke overwicht kwijt zijn. De slag wordt die dag verder vervolgd door beschietingen op afstand. Later op de dag stuurt Blake een aantal fregatten richting La Rochelle om een aantal Nederlandse koopvaarders prijs te maken. In reactie daarop stuurt Tromp eveneens enkele Nederlandse oorlogsbodem erheen, om dat te voorkomen. Als de duisternis invalt wordt de strijd gestaakt. De volgende dag nemen de Engelsen het initiatief om de strijd te beginnen, met de wind in hun voordeel. Ondanks vijf verschillende pogingen om door de 'lijn' van Nederlandse schepen te breken lukt dat niet. Een twaalfstal Nederlandse koopvaarders worden door Engelse fregatten onderschept, de orders van Tromp negerend, proberen ze op eigen houtje naar een Nederlandse haven te ontsnappen. Aan het einde van de tweede dag zijn de meeste Nederlandse oorlogsschepen door hun kruit heen. De derde dag verloopt op vergelijkbare wijze. De Engelsen slagen er niet in om de Nederlandse 'linie' te doorbreken. Verschillende Nederlandse kapiteins proberen te vluchten nadat ze door hun munitie heen zijn. Tromp ziet zich gedwongen hen tegen te houden met schoten voor de boeg. De slag eindigt als Blake zich terugtrekt, maar toen hadden de Nederlandse schepen ook geen kogel meer over. Mogelijk is de beslissing van Blake mede ingegeven door het feit dat hij die dag aan zijn been gewond raakt. Op de vierde dag zijn de Engelsen weer aanwezig om strijd te leveren, maar ze moeten constateren dat er geen Nederlands schip meer is te zien. Tromp heeft zijn schepen langs de kustlijn richting huis geloodst, maar verliest daarbij vijftig koopvaardersschepen en dertien oorlogsschepen. De Frisia en de Faam gaan de lucht in; het Wapen van Holland, de Engel Gabriël, de Meerman, de Kroon Imperiaal en de Arche Troijane zinken; de Grootte Sint Lucas, de Grootte Liefde, de Vogelstruys, de Maaght van Enckhuyzen, de Vergulde Haen en de Swarte Reyger worden door de Engelsen buitgemaakt. Hoewel beide zijden de overwinning na afloop claimen is het Tromp die het strijdtoneel verlaat en een aantal schepen heeft moeten 'prijs geven'. In Nederland wordt het vooral belangrijk gevonden dat hij het grootste deel van de vloot heeft veilig gesteld. De Slag bij Portland herstelt de Britse macht over het Kanaal. Hoewel in de Provincies de strijd wordt afgeschilderd als een "glorieuze nederlaag" en de bevolking veel vreugde toont over de betoonde moed, weten Tromp en de overige commandanten beter en er wordt binnenskamers harde woorden gesproken over het gedrag van sommige kapiteins. Ze zien in dat de 'linie-tactiek' het bijna onmogelijk maakt om met beter zeemanschap de overhand te krijgen tegen brute vuurkracht. Ze dringen er bij de Staten-Generaal op aan om méér en zwaardere oorlogsschepen te bouwen, in plaats van gebruik te maken van omgebouwde koopvaardersschepen. In een poging om toch de Noordzee 'open' te houden zal er nog strijd worden geleverd met een slecht uitgeruste Nederlandse vloot in de Zeeslag bij Nieuwpoort ook wel de Slag bij de Gabbard genaamd.

Slag bij de Gabbard

Na het 'gelijkspel' in de Driedaagse Zeeslag is het gedaan met de Nederlandse hegemonie in het Kanaal, maar de Noordzee moet 'koste wat het kost' opengehouden worden. Daarvoor zal de Engelse vloot opnieuw moeten worden uitgedaagd, ondanks het feit dat die de linietactiek is gaan toepassen, wat het vrijwel onmogelijk maakt voor de meestal lichtere Nederlandse schepen, om de Engelsen te verslaan. Vanwege het besef dat de komende zeeslag weinig meer is dan een noodzakelijke zelfmoordactie is de stemming op de vloot nogal pessimistisch. De Engelse vloot bestaat uit een tachtigtal schepen onder bevel van Richard Deane en George Monck op de Resolution (centrumeskader), admiraal John Lawson op de George (voorhoede-eskader) en admiraal William Penn (achterhoede-eskader). De Republiek brengt 98 schepen en zes branders op het strijdtoneel, verdeeld over vijf eskaders onder leiding van luitenant-admiraal Maarten Tromp, viceadmiraal Witte de With, viceadmiraal Johan Evertsen, waarnemend viceadmiraal Pieter Florisse en commandeur Michiel Adriaansz De Ruyter. De conditie van de Nederlandse schepen is slecht. Veel schepen zijn door baardgroei slecht bezeild en de schade

van de Driedaagse Zeeslag is nogal eens provisorisch gerepareerd door vernageling; wat wil zeggen, dat beschadigde beplanking en spanten niet zijn vervangen, maar met spijkers weer in verband zijn gebracht.

De Brederode in actie tijdens de Slag bij de Gabbard. Naar een tekening van Heerman Witmont (ca. 1605-1683).

Op 12 juni, rond elf uur, valt Tromp, in de buurt van de Gabbard-bank voor Duinkerken de Engelsen aan. Die vormen echter zoals gevreesd een linie en de aanval wordt afgeslagen. Het lukt Tromp om met zijn eskader en dat van De Ruyter de Engelse voorhoede in de tang te nemen, maar Lawson wordt door de eskaders van Monck en Penn ontzet. Tromps vlaggenschip de Brederode entert de James, William Penns vlaggenschip, maar de enterploeg wordt teruggedreven, zodat op zijn beurt de Brederode wordt geënterd. Tromp moet zijn eigen bovendeck opblazen om zich van de Britten te ontdoen. De Nederlandse schepen raken zwaar beschadigd, één verdwijnt in de golven en een tweede vliegt de lucht in. Ondanks dat ze vrijwel al hun kruit hebben verschoten besluit Tromp om het de volgende dag opnieuw te proberen. Een wanhopige poging om de Engelsen zo veel schade toe te brengen dat ze van een blokkade voor de Nederlandse kust moeten afzien. Het loopt zeer slecht af voor de Nederlanders. Vlak voor men de Engelse bereikt, gaat de wind liggen. De Nederlandse schepen zijn 'sitting ducks' en worden zowat aan diggelen geschoten. Als de wind weer opsteekt, verbreken de Engelsen hun verdedigende formatie om zich op de Nederlanders te storten, ondertussen is het eskader van Robert Blake met achttien schepen versterkt. De vloot van de Republiek slaat op de vlucht. Tromp wordt aangevallen door een dozijn vijanden. Ternauwernood weten De With en De Ruyter hem te ontzetten. Van een gecoördineerd gevecht is geen sprake meer. De meest beschadigde schepen vallen in handen van de Engelsen en de rest probeert het vege lijf te redden door hun heil te zoeken in het traditionele toevluchtsoord: de Vlaamse zandbanken. De Nederlandse vloot verliest zeventien schepen. Zes zijn er gezonken en elf buitgemaakt.

Admiraal Richard Deane is gesneuveld in het allereerste vuurcontact, zodat Monck het commando over hun eskader moest overnemen. Vanwege de vlucht van de Nederlandse vloot wordt een groot aantal kapiteins voor de krijgsraad gebracht, onder wie ook enkelen met een bevelspositie, zoals Jacob Cleydeyck, de oom van de latere admiraal Philips van Almonde. De meest dringende gevallen zijn al door Tromp op 18 juni op zee veroordeeld: luitenant de Jager en de kapiteins Pascaert en Naeuoogh moeten met kluisters rond hun nek aanhoren dat ze worden gedegradeerd en oneervol ontslagen met terugbetaling van hun gage. De With kan niet nalaten ze toe te voegen dat ze van geluk mogen spreken: zelf zou hij ze meteen hebben opgehangen. Na de slag blokkeren de Engelsen enige tijd de Nederlandse havens en brengen zo flinke schade toe aan de Hollandse handelsvaart en economie.

Slag bij Ter Heijde

Na de stevige verliezen in de Driedaagse Zeeslag en een regelrechte nederlaag in de Slag bij de Gabbard, worden vanaf juni 1653 de havens van de Republiek geblokkeerd door een Engelse vloot bestaande uit circa 120 schepen, onder bevel van admiraal George Monck, geboren in 1608 in Merton (Devonshire), van wie niemand zou hebben durven voorspellen dat hij een zeeheld zou worden. Hij is van lage afkomst en nogal zwaar en traag. Wel is hij begiftigd met een goed verstand en heeft hij het geluk om op het juiste moment op de juiste plaats te zijn. Als achttienjarige gaat hij als vrijwilliger mee op een expeditie naar Cádiz. Daarna verblijft hij in Nederland om meer ervaring op te doen en bouwt er een prima reputatie op als officier. Hij krijgt problemen met de bestuurders van Dordrecht, zodat hij in 1638 terugkeert naar Engeland. Tijdens het bewind van Karel I, maar daarna net zo gemakkelijk tijdens het regiem van Oliver Cromwell bewijst Monck een degelijk aanvoerder te zijn. In 1651 wordt hij benoemd tot admiraal. Tien dagen na zijn benoeming is hij, met de admiraals Blake en Deane betrokken bij de Driedaagse Zeeslag. Tijdens de Slag bij de Gabbard krijgt Monck, na het sneuvelen van Dean, het opperbevel. Om te voorkomen dat de Nederlandse economie instort, vordert de Admiraliteit alle in de Republiek beschikbare schepen om de Engelse blokkade te breken. Begin augustus verlaat Tromp met zeventig schepen de Maasmond en vaart de Noordzee op. Hij lokt de Britse vloot zuidwaarts, zodat ook De With met zijn eskader bij Texel kan uitbreken, waarna Tromp en De With zich weten te verenigen. De Nederlandse vloot bestaat uit vijf eskaders, die naast Tromp en De With onder bevel staan van viceadmiraal Johan Evertsen, waarnemend viceadmiraal Pieter Florisse en commandeur Michiel de Ruyter.

Slag bij Ter Heijde op 10 augustus 1653, naar een olieverfschilderij van Jan Abrahamsz Beerstraten uit ca. 1655. In het midden de Brederode in gevecht met een Engels fregat.

Nadat de Engelsen op slechts enkele mijlen afstand de Hollandse kust zijn gaan blokkeren, ziet menigeeen de toekomst somber in en het volk heeft nog maar weinig vertrouwen in de regering. In Rotterdam is de stemming uitgesproken somber. Nadat medio juni kleine Engelse (patrouille?) vaartuigen in de omgeving van Den Briel zijn waargenomen, voelt men zich in de Maasstad niet meer zo veilig. Op de ochtend van 10 augustus horen ze in de stad, aan het losbranden van het scheepsgeschut, dat beide vloten weer slaags zijn met elkaar en wordt er met spanning op de afloop van de strijd gewacht. Er is de hele dag een ophoop van volk voor het Admiraliteitshof op de hoek van het Haringvliet en de Spaansekade. Van de uitslag van de strijd op zee hangt veel af: wel en wee van de handel en het dagelijks bestaan en het leven van familie aan boord van de oorlogsschepen. De vrouw van de kapitein, de matroos of de kanonnier ze delen allen de angst of hun man nog wel thuis komt. Allen zien reikhalzend uit naar nieuws. Op de elfde augustus doen geruchten de ronde dat Maarten Tromp is gesneuveld.

Op de twaalfde augustus blijken die waar te zijn. Tromp is door een Engelse scherpschutter vanaf het schip van admiraal William Penn, dodelijk in de borst getroffen. Penn, die gehuwd is met Margaret Jaspers, dochter van een Rotterdamse koopman, is de vader van de Quaker en stichter van Pennsylvania William Penn jr. Naar het verhaal wil, zouden de laatste woorden van Tromp zijn geweest: "Ik heb gedaan, houdt goeden moed", maar met een schot links in de borst is dat niet erg waarschijnlijk. Volgens ooggetuigen is hij op slag dood. Vlaggenkapitein Egbert Kortenaer doet net of Tromp nog leeft en neemt het bevel over het eskader over. Midden in de slag zien de andere admirals tot hun verbazing dat het sein tot beraad is gehesen. De enige die de Brederode weet te bereiken is De Ruyter. Als hij Tromp dood in zijn kajuit aantreft, barst hij in huilen uit en roept: "Mocht het God behaagd hebben mijn leven te nemen in plaats van het zijne!" De dood van de onder het volk zo gewaardeerde vlootvoogd leidt tot grote droefheid en een groeiende wrok tegen de Staten, die in hun opinie de held hebben opgeofferd voor hun weinig vaderlandslievende gezindheid. Naast deze wrok laait ook de haat op tegen alles wat Engels is. Het uit zich eerst in vervloekingen en verwensingen, maar al snel worden dat daden. Aan het Haringvliet en Nieuwehaven wonen tal van Engelse kooplieden en in de Koestraat, tussen Haringvliet en Nieuwehaven, tref je in die tijd huizen aan met namen als: 'daer uythangt de Coninck van Engelandt', 'het wapen van Schotland' en 'daer Londen uythangt'. In het huis 'de Walvisch' woont de koopman William Hempstead, die net als vele andere Courtleden gebruik heeft gemaakt van de vrijgeleide naar Engeland, die hen door de vroedschap is verleend. Het huis blijft echter bewoond door de weduwe van de koopman Robert Eton. In de opgelopen spanningen is het voor Engelse inwoners van de stad verstandig zich gedeisd te houden, maar het gaat als een lopend vuurtje rond dat mevrouw Eton gezegd zou hebben: "dat sy het hout wel wilde geven om den admiraal te branden." Joelend en tierend trekt een menigte naar de Koestraat en het zou zeker tot een lynchpartij hebben geleid, ware het niet dat de baljuw en zijn dienaren moord en doodslag weten te voorkomen. De gemoederen sussen lukt hem echter niet en hij is zo wijs om vanwege de eis van het volk dat mevrouw Eton naar buiten moet komen zichzelf toegang te verschaffen tot het huis. Hij stelt de vrouw onder arrest waarmee hij ze in veiligheid brengt en afvoert naar het stadhuis. Het huis wordt door de samengedromde menigte vernield en geplunderd. Een zestiental plunders worden in de dagen erna gearresteerd en zwaar gestraft. De ernstigste raddraaiers worden met een koord om de hals zwaar gezeseld, gebrandmerkt en voor 24 jaar verbannen.

Hoewel de slag een tactische nederlaag is voor de Republiek, is de schade aan Britse zijde zo aanzienlijk, dat de blokkade moet worden opgeheven. In de Republiek wordt dat gezien als een overwinning. Beide partijen zijn oorlogsmoe: de Nederlanders wanhopen, dat ze zonder Tromp de Engelsen niet kunnen verslaan en voor de Engelsen worden de kosten te hoog, terwijl de Nederlanders na iedere nederlaag toch weer het gevecht aangaan. De Nederlandse vloot verliest tien schepen, de Engelsen slechts één. Tromps lichaam wordt in een koets over het strand van Den Helder naar Den Haag gereden en op 5 september verder met een schuit naar Delft vervoerd om te worden bijgezet in de Oude Kerk. Johan de Witt houdt de lijkrede waarin hij de bekende uitspraak doet:

*Een zeeheldt, welckers gelycke de aerde niet veel heeft gedragen
ende mogelyck niet lichtelyck in 't toekomstende sal syn te vinden*

Op het praalgraf, een wit marmeren sculptuur gemaakt door Rombout Verhulst, staat een gedicht van Joost van den Vondel:

*Hier rust de zeeheld Tromp, de dappere beschermer
Der zeevaart en de zee; ten dienst van 't vrije land,
dat 'mans gedachtenis bewaart in 't konstig marmer
Zo levendig gelijk hij stierf voor 't Hollands strand.
Beluid met moordgeschrei en donder van kartouwen,
Daar Groot-Brittanje in brand, al 't water viel te kleen.
Hij heeft zichzelf in 't hart der burgeren uitgehouwen
Dat beeld verduurt de pracht van graf en marmersteen.*

*Ter nagedachtenis aan Maarten Tromp hangt er in Ter Heijde een
plaquette ter herinnering aan de Slag bij Ter Heijde.*

Opmerkelijk is dat Tromp op de steen op het graf in de Sint Laurenskerk in Rotterdam, waarin zijn twee eerste vrouwen begraven liggen "Maarten Harpertsz van der Tromp" en de tweede keer "Kapitein M.H. van Tromp" wordt genoemd. Al tijdens zijn leven krijgt Tromp, net als later Michiel de Ruyter, van zijn bemanningen de koosnaam Bestevaêr. In 1845 is een marmeren portretbuste van Tromp (een werk van Mathieu Kessels)

opgenomen in het Walhalla, een neoclassicistische eretempel aan de Donau nabij Regensburg in Duitsland, waar portretbustes en plaquettes van grootheden uit de 'Duitstalige' West-Europese geschiedenis zijn opgesteld. Ook Michiel de Ruyter is er te vinden met een tiental anderen uit de Nederlandse geschiedenis zoals Erasmus en Willem van Oranje.

Jacob van Obdam

Ondanks zijn afwezigheid bij de Driedaagse Zeeslag krijgt De With toch de aan de vlagofficieren uitgekeerde extra beloning. Menig lid van de Staten van Holland is hier op tegen en maken van de gelegenheid gebruik hun ongenoegen over hem te uiten. Na zijn herstel vertrekt De With op 10 april 1653 op de Leeuwarden met een eskader bestaande uit achttien schepen van de rede van Texel, om de kolenvloot naar Londen te onderscheppen, wat echter mislukt. De With voegt zich met zijn eskader bij de vloot onder leiding van Tromp en de gezamenlijke vloot begeleid eerst de oostvaarders naar de Sont en daarna konvooieren ze de uit het zuiden terugkerende wijnvloot. Op 12 juni is er een treffen met de Engelse vloot in de Zeeslag bij Nieuwpoort (Slag bij de Gabbard) die uitloopt op een zware nederlaag. De With raakt hierdoor gedemoraliseerd. Hij moet eind juni bij Texel een eskader bijeen brengen maar besteedt meer aandacht aan de afbouw van zijn toekomstige vlaggenschip. Eerst op 9 augustus steekt hij in zee om zich bij Katwijk bij de hoofdmacht te voegen. Een dag later sneuvelt Tromp en De With, varende op de *Vrijheid*, neemt het commando over. Hij bewaart door zijn krachtig optreden de vloot voor een volledige catastrofe en dekt de aftocht naar Texel. Op 14 augustus wordt hij benoemd tot waarnemend bevelhebber. Terzelfdertijd heeft hij een hooglopende ruzie met Evertsen over de bestraffing van laffe kapiteins; hij gedraagt zich zo onredelijk dat ook Michiel de Ruyter en Pieter Florisse, waarmee hij het tot dan toe redelijk kon vinden, zich van hem afkeren en weigeren de nalatige kapiteins ter dood te veroordelen. Hij heeft zich nu bij de hele vloottop onmogelijk gemaakt, volgens hemzelf "sonder daer nochtans eenige redenen toe gegeven te hebben". Het bevelhebberschap wordt hem, als hij met 490 koopvaarders en de *Huys ter Swieten* als zijn nieuwe vlaggenschip op weg is naar de Oostzee, bij besluit van 22 september onthouden ten gunste van Jacob van Wassenaer Obdam. Op 3 november 1653 brengt hij, na de Engelse hoofdvloot te hebben omzeild, een retourvloot van 309 schepen uit de Oostzee behouden thuis. Het wordt hem verboden Amsterdam binnen te lopen. Protesten mogen niet baten en hij wordt onmiddellijk weer naar zee gestuurd om de retourvloot uit Indië op te vangen. Een zware storm overvalt de vloot op de rede van het Vlie: elf schepen zinken en 57 worden wrak geslagen. De With merkt daar zuur over op: "Nooyt was in een bataille soo veel schade geschiet". Na deze catastrofe blijft hij twee vaarseizoenen thuis. Hester de Meester, zijn derde vrouw, die in november 1653 zwaar ziek is geworden, baart op 25 mei een zoon die Witte wordt genoemd. De With zijn tiende kind. Hester overlijdt in augustus 1654 De With met de zorg voor acht kinderen achterlatend. De With gebruikt de tijd om enkele beleidsnotities te schrijven. De eerste is de *Consideratie nopende de zeegeaten van Goeree, Texel en Zeelant* waarin hij beargumenteerd dat Hellevoetsluis het meest geschikt is als marinehaven. De tweede is een schema voor konvooidiensten, dat nog lang als richtlijn zal worden gebruikt. De derde is een plan om Portugal aan te vallen, wat in 1657 daadwerkelijk wordt uitgevoerd. Op 12 maart 1658 trouwt hij met Catharina van Haestrecht de weduwe van IJsbrand van Houten.

Jacob baron van Wassenaer heer van Obdam (1610-1665), luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland, gekleed in harnas. Linksboven het wapenschild van de familie Van Wassenaer. Onder het portret zijn naam en functies in het Nederlands.

Na het sneuvelen van Tromp in 1653 in de Slag bij Ter Heijde is De With de mening toegedaan, dat hij bevelhebber van de vloot moet worden. Dat stuit echter op weerstand vanwege zijn moeilijke karakter en omstrede reputatie. Een andere kanshebber, Johan Evertsen luitenant-admiraal van de Zeeuwse vloot, wordt door Johan de Witt te Oranjegezind gevonden, zodat hij Michiel de Ruyter naar voren schuift, maar die wil de last van zo'n

zwaar ambt niet op zich nemen. Er wordt buiten de vloot gezocht en Obdam, die iets eerder al door de Staten-Generaal is benoemd tot 'Ghemaghtigde der Staeten op 's-Landts Vloot' en in die functie als waarnemer de Slag bij Ter Heijde heeft meegemaakt, wordt tot bevelhebber gebombardeerd. Hij protesteert en meent dat het beter is een ervaren zeeman op die post te benoemen. Obdam gaat overstag nadat een aantal van zijn eisen zijn ingewilligd: salaris verhoging, stipte betaling van de kostgelden aan de bemanningen, verhoging van zijn tafelgeld en het privilege om twee koks en vier lijfknechten mee te nemen. Op 22 september 1653 wordt hij voor de tijd van een jaar benoemd tot luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland, maar dat zal stilzwijgend worden verlengd. Als opperbevelhebber is hij formeel niet in dienst bij enige admiraliteit (een regeling die na 1691 zal worden afgeschaft) maar wel voorzitter van de raad van de Admiraliteit op de Maze. De Eendragt is zijn vlaggenschip met als vlaggenkapitein Egbert Bartolomeusz Kortenaer.

De Eendragt varend voor de wind. De lange oranje wimpel onder het 'oranje, blanje, bleu' geeft aan dat de admiraal aan boord is. Naar een schilderij (detail) van Ludolf Backhuysen (1630-1708).

Obdam doet zijn best het gebrek aan ervaring goed te maken door de meest moderne theorieën te volgen, zoals de *Sailing and Fighting Instructions* van de Engelse admiraal Robert Blake die met de tactiek van het varen in kiellinie voor de nederlaag van de Republiek in de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog verantwoordelijk is. Voortaan moeten de Nederlandse vloten door consequent in kiellinie te varen het gebrek aan vuurkracht compenseren. Zijn eerste gevechtsactie is in juni 1656 als een Zweedse poging om Danzig in te nemen wordt verijdeld. De With, die dat jaar weer is gaan varen, doet mee aan het ontzet van Danzig, zij het op het nippertje want door zijn slechte reputatie lukt het hem niet om een bemanning bijeen te krijgen: er bestaat geen dienstplicht en iedere kapitein moet zelf zijn bemanning werven. De With vertrekt onderbezet met de Brederode en komt tien dagen te laat op het rendez-vous bij Kopenhagen, wat er niet veel toe doet omdat de Zweden het beleg hebben opgegeven.

In 1657 blokkeert Obdam de Taag en maakt op 4 en 5 november 15 schepen van de Portugese suikervloot buit. Hij krijgt als luitenant-admiraal 5% van het prijsgeld, waarmee hij de heerlijkheid Wassenaar aanschaft en een huis aan de Kneuterdijk in Den Haag koopt. Op 29 oktober 1658 vindt in de Sont tussen de steden Helsingør, Helsingborg en het eiland Ven een zeeslag plaats tussen een Nederlandse vloot onder leiding van Obdam en een Zweedse vloot, bekend geworden als Slag in de Sont. Koning Karel X Gustaaf van Zweden belegerd Kopenhagen en heeft de Deense koning Frederik III van Denemarken, die zijn land al zo goed als kwijt is, in de tang genomen. Een volledig Zweeds beheer van beide zijde van de Sont is ten nadele van de vrije doorvaart van de Republiek en schadelijk voor de Oostzeehandel, de belangrijkste pijler van de Nederlandse economie. Obdam beschikt over een vloot van 41 schepen met een gezamenlijke bewapening van 1413 stukken geschut. De Zweden stellen daar 45 schepen met 1838 kanonnen tegenover. Verder is er nog een Deense vloot van zeven schepen, maar door tegenwerkende noordenwind kunnen ze Obdam niet te hulp komen en alleen maar toekijken.

Voor de missie naar de Oostzee krijgt Obdam een zeer gecompliceerde schriftelijke instructie mee van Johan de Witt. Hij vraagt De Witt, om het opnieuw 'in drie woorden' uit te leggen en die vat het samen in een enkele zin:

Kopenhagen redden en iedereen op haar bakhuis [bakkes] slaan die ons dat willen beletten.

Dat 'iedereen' slaat op de Britse vloot, maar de Britten, hoewel met een eskader in de nabijheid, bemoeien zich er niet mee. De Zweedse koning vuurt persoonlijk het eerste schot af vanuit kasteel Kronborg. Het lukt Kortenaer om de Zweden op 8 november een beslissende nederlaag toe te brengen en de zeeblokkade te breken. Hij heeft de feitelijke leiding van Obdam overgenomen omdat die gekweld wordt door jicht en bed houdt.

Egbert Bartolomeusz Kortenaer wordt als zoon van een soldaat in 1604 in Groningen geboren. In 1626 vaart hij bij de koopvaardij in de rang van bootsman. In 1630 huwt hij een Duinkerkerse, die in 1636 overlijdt. In datzelfde jaar maakt hij promotie en wordt stuurman. Het jaar daarna is hij de gevangene van Duinkerker Kapers, maar

wordt al snel vrijgekocht. Hij viert zijn thuiskomst zo uitbundig in een kroeg dat hij wordt gearresteerd. In 1643 is hij opperstuurman op de Aemilia, het vlaggenschip van Maarten Tromp, wat hij blijft tot dat het schip in 1647 wordt verkocht. In 1651 treffen we hem aan als stuurman op de Brederode, het nieuwe vlaggenschip van Tromp. In de Eerste Engelse-Nederlandse Oorlog neemt hij aan alle slagen deel waarbij de Brederode is betrokken. In de Slag bij de Singels raakt hij een hand en een oog kwijt. Op 10 april 1653 wordt hij luitenant-commandeur als vervanger van vlaggenkapitein Abel Roelants. In de Slag bij Ter Heijde sneuvelt Tromp. Om het moreel hoog te houden laat Kortenaer de admiraalsstandaard niet zakken. Hij doet alsof Tromp nog leeft en voert het bevel over diens eskader. Hij doet dat zo bekwaam dat hij dat tot het eind van de oorlog zal blijven doen. Op 21 oktober 1653 wordt Kortenaer tot kapitein benoemd. Bij de afwezigheid van vlagofficieren treedt hij vaak op als commandeur van hele eskaders. Op 8 mei 1659 volgt zijn benoeming tot viceadmiraal na zijn optreden tijdens de Noordse Oorlog tegen de Zweden in de Slag in de Sont. Hij breekt het moreel van de Zweedse vloot door manhaftig stand te houden als vlaggenkapitein op De Eendragt.

Slag in de Sont op 8 november 1658. Links een cluster van drie Nederlandse schepen waaronder de Eendragt. Rechts op de voorgrond een zinkend Zweeds schip. Naar een schilderij van Willem van de Velde de Oude.

De Zweedse vloot, die agressief aanvalt, faalt doordat de Nederlanders de gunstige loefzijde bezitten en loopt zich (beter gezegd: vaart zich) stuk op het Nederlandse midden-eskader onder de feitelijke leiding van Kortenaer. De Zweden worden gedwongen de blokkade van Kopenhagen op te geven, wat Karel dwingt de belegering in zijn geheel te beëindigen. De dankbare Deense koning decoreert Obdam met de 'Orde van de Olifant', een eer die ook Kortenaer ten deel valt. Ondanks het succes is er stevige kritiek op Obdams optreden, dat als te passief is ervaren en zonder duidelijke instructies vooraf. Een ernstig verlies is het sneuvelen van viceadmiraal Pieter Florisse, commandant van de achterhoede varende op de Jozua. Er is gesuggereerd dat Obdam niet de fysieke moed heeft om de vijand te naderen. Deze beschuldiging vindt echter geen grond in het gedrag van zijn schip. De Eendragt vecht in de voorste rangen, maar mogelijk zegt dat meer van Kortenaer dan van Obdam.

In 1657 en in de zomer van 1658 patrouilleert De With op de Noordzee, waarbij op 1 september de Brederode zwaar beschadigd raakt. Voor de expeditie tegen Zweden op de Oostzee heeft De With opnieuw de grootste moeite een bemanning bijeen te krijgen. Hij eist op hoge toon van de Admiraliteit op de Maze dat zij matrozen moeten leveren. Dat valt slecht bij de admiraliteitsraad en hij krijgt als antwoord, dat het hún schuld niet is dat niemand onder hem wil dienen. De Raad weigert matrozen gedwongen naar zijn schip over te plaatsen, uit vrees dat geen man meer in Rotterdam zal aanmonsteren. Diep gekrenkt vaart op 17 oktober De With uit op de onderbemande Brederode om op het Vlie te ontdekken dat de vloot al is vertrokken. Op 29 oktober voegt hij zich bij Obdam. Er worden veertig soldaten ter versterking op zijn schip overgezet en hij krijgt het bevel over de

voorhoede bestaande uit twaalf schepen. De With vecht met zijn kenmerkende felheid. Hij valt eerst de Victoria aan, het vlaggenschip van de Zweedse admiraal en nadat die aan de grond is gelopen, stort hij zich op het schip van de viceadmiraal en blaast diens seconde, de Wismar, de lucht in, waarna hij zelf vast komt te zitten op de kust van Seeland. Na urenlange strijd, het lukt andere Nederlandse schepen niet de Brederode te hulp te schieten, wordt de door drie Zweedse schepen omsingelde Brederode door de vijand genomen. De With is door twee musketkogels dodelijk gewond: de eerste trof hem in de linkerdij, de tweede in de rug. Als Zweedse musketiers hem mee willen nemen, weigert hij zijn degen over te geven, waarbij hij zou hebben uitgeroepen:

Dewijle ick sovele jaeren mijn deeghen getrouwelijck voor Holland hebbe gevoert, soo en wille ick die aen geene geringe soldaten overgheven!

Op De Eendragt dat door kapitein Kortenaers toedoen volop in de aanval is, heeft men sterk de indruk dat hun schepen onvoldoende ondersteund worden. De stuurman schrijft over De With:

Hadde oock niemandt die hem verlost; in somma, sy hebben De With schelmachtig laten vermoorden.

Een later onderzoek toont aan dat er geen opzet in het spel is geweest. Uit brieven, onder andere van Aert Jansse van Nes en Johan de Liefde, blijkt dat zijn dood wordt betreurd. Iemand schrijft:

Hij is als een wacker Cavallier gestorven, soodat de dapperheyt ende heldenmoet oock naer syn doot hem int aegesicht te sien waeren, ghelijck de Sweeden selfs bekennen moesten.

Op bevel van Karel X Gustaaf van Zweden wordt het lijk van de With gebalsemd en opgebaard in het stadhuis van Helsingør. De Zweden leveren het in januari uit aan de Denen, met een erewacht van twaalf hellebaardiers in rouwdracht. Na enkele dagen te zijn opgebaard op de tolboot in Kopenhagen wordt De With op 12 september 1659 (tien maanden na zijn dood) naar Nederland vervoerd, waar het op 23 september aankomt in Rotterdam, om daar op 7 oktober 1659 met grote pracht begraven te worden in de Laurenskerk. In 1669 komt het praalgraf gereed, een werk van de beeldhouwer Pieter Rijcx naar een ontwerp van Jacob Lois, dat na het bombardement van 1940 geheel gerestaureerd is. De weduwe van De With krijgt een eenmalige uitkering van 3000 gulden.

Slag bij Lowestoft

Met het tekenen van het Verdrag van Westminster in 1654 komt een einde aan de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog. De oorlog mag dan officieel voorbij zijn, maar de handelsrivaliteit tussen de twee naties is daarmee niet verdwenen. Het opbouwen van een koloniaal rijk, ten koste van de Spanjaarden en de Portugezen en de na-ijver tussen de twee handelsvloeden gaan gewoon door. De in opeenvolging in 1654 bestelde tweemaal dertig nieuwe schepen, die vlak na de oorlog van stapel lopen, mogen bij wet nooit meer worden verkocht en worden als het ware een voorschot op de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog. Achtergrond voor het uitbreken van deze oorlog zijn de constante conflicten tussen de Republiek en Engeland in de koloniale gebieden en nederzettingen. Zo veroveren de Engelsen in 1664 Curaçao en Nieuw-Amsterdam en neemt de ex-kaper Robert Holmes zonder duidelijk mandaat enkele Nederlandse forten op de West-Afrikaanse kust in. De Nederlanders sturen Michiel de Ruyter naar deze forten, die ze prompt herovert. De Engelse scheepvaartwetten die onder meer de export door andere landen van Britse (en dus Brits-Amerikaanse) producten naar niet-Engelse landen verbiedt, zijn een doorn in het oog van de Nederlanders, vooral omdat ze misbruikt worden als voorwendsel om Nederlandse schepen in beslag te nemen. In die tijd maken de Engelsen zo'n 200 Nederlandse koopvaarders buit. De lont in het kruitvat is de bemoeienis van Karel II van Engeland met het Nederlandse stadhouderschap. Hij wil dat de jonge Willem III van Oranje-Nassau stadhouder wordt en hoopt door het bespelen van orangistische gevoelens een tweespalt in Nederland te bewerkstelligen. De schijn van zwakte die de tegenstellingen in de Republiek wekken geeft de handelselite van Engeland de valse hoop dat ze de positie van dominante handelsnatie kunnen overnemen door de handelsroutes van de Republiek te blokkeren. De oorlogsstemming wordt zo sterk dat de terughoudende Karel II er geen weerstand meer aan kan bieden. In 1665 is het weer oorlog tussen de twee handelsmogendheden. Een oorlog die voornamelijk bestaat uit het beschermen van de eigen koopvaardersschepen, het buitmaken van vijandelijke schepen en pogingen om de oorlogsvloot van de ander tot zinken te brengen.

Maarten Tromp heeft jarenlang moeten aandringen om de Brederode te vervangen door een groter en zwaarder bewapend schip. De Admiraliteit op de Maze besluit in 1652 een groter schip te bouwen en met de Staten-

Generaal wordt afgesproken dat de kosten over de zeven provincies zal worden verdeeld. Door conflicten over de kosten, de grootte en het materiaal van de Eendracht is deze pas gereed in januari 1655. De Eerste Engelse-Nederlandse Oorlog is dan reeds beëindigd en Tromp gesneuveld.

Slag bij Lowestoft op 13 juni 1665. De HMS Royal Charles en De Eendracht boord aan boord. Naar een schilderij van Hendrik Minderhout uit ca. 1665.

Het ontwerp is van de Rotterdamse scheepsbouwmeester Jan Salomonsz van den Tempel, die ook de Brederode en de Aemilia heeft ontworpen en gebouwd. De kiellegging vindt in Rotterdam plaats. Nadat de financiering door de Provincies is overgenomen wordt de bouw, op instigatie van Cornelis de Witt, verplaatst naar de scheepswerf van Goossen Schacks van der Arent te Dordrecht, maar Van den Tempel houdt de supervisie. Het schip is 152 Amsterdamse voet lang bij een breedte van 38 voet en een diepgang van 15 voet (43 x 10,75 x 4,25 m). Een Amsterdamse voet is 0,2831 m, terwijl een Rotterdamse voet 0,2823 m bedraagt. De bewapening wordt door de jaren heen vermeerderd en verzwaard. In 1655: 24 zestienponders, 12 twaalfponders, 20 achtponders en 10 zesponders. In 1665: 3 zesendertigponders, 22 vierentwintig ponders, 14 achttienponders, 12 twaalfponders en 22 zesponders.

De Slag bij Lowestoft, op 13 juni 1665, is de eerste zeeslag van de Tweede Engelse-Nederlandse Oorlog. De Eendragt, het vlaggenschip van Luitenant-Admiraal Jacob van Wassenaer Obdam raakt in een boord aan boord gevecht met het grotere Engelse vlaggenschip HMS Royal Charles, die een bewapening heeft van 80 kanonnen. Een kettingkogel (twee kogels verbonden door een ketting) van De Eendragt kost de hovelingen van de Lord High Admiral, James Stuart, de latere Jacobus II van Engeland, letterlijk de kop. Na een strijd van twee uur waarin ook de Royal Charles zware schade oploopt, vliegt De Eendragt door een voltreffer in de kruitkamer of door onvoorzichtigheid bij het kruittransport, de lucht in. De klap is in het tachtig mijl verderop gelegen 's-Gravenhage te horen. 404 van de 409 opvarend sneuvelen, onder wie Obdam. Het verlies van De Eendragt komt de Nederlandse vloot niet meer te boven en de slag gaat verloren. Opnieuw is de leiding van Obdam zwak en zijn algemene houding weinig actief, waarbij wel aangetekend moet worden dat de Nederlandse vloot het moet opnemen tegen een vloot met zwaardere schepen met meer vuurkracht en dat Obdam, tegen zijn advies in, door De Witt naar zee is gestuurd, nog voor het voltooiën van de opbouw en de training van de vloot en zijn bemanning. Er is laatdunkend gedaan over de kwaliteiten van Obdam en over het aanstellen van een cavalierist bij de marine. Terzelfder tijd worden in Engeland met succes legerofficieren tot General at Sea benoemd en veel

buitenlandse marine historici zien juist de nauwe banden met de koopvaardijvloot als de grootste zwakte van de Nederlandse marine. Obdam heeft in ieder geval leiding gegeven aan modernisering van de vloot, zowel wat de schepen betreft als de tactiek.

Egbert Bartolomeusz Kortenaer, naar een schilderij van Bartolomeus van der Helst uit 1660. Van der Helst heeft de verminking van het rechteroog gemaskeerd en het ontbreken van de rechterhand buiten beeld gelaten.

Kortenaer is op 29 januari 1665 tijdens de aanloop naar de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog benoemd tot luitenant-admiraal van de Admiraliteit op de Maze. Promotie tot bevelhebber blijft echter uit omdat hij te Oranjegezind is. Tijdens de Slag bij Lowestoft heeft hij het bevel over de voorhoede en is tweede in bevel achter Obdam. Hij sneuvelt op de Groot Hollandia door een kanonskogel die zijn heup treft. Zijn praalgraf in de Laurenskerk in Rotterdam draagt een lofdicht van Gerard Brandt:

*De Heldt der Maes verminckt aen oog en rechterhandt
En echter 't oog van 't Roer de vuyst van 't Vaderlandt
De groote KORTENAER de schrick van 's vyands vlooten
D'ontsluyter van de sondt leyt in dit graf beslooten*

Vierdaagse Zeeslag

De Nederlandse vloot komt op 11 augustus 1665 onder commando van luitenant-admiraal Michiel de Ruyter, die een hoofdrol zal spelen in twee gedenkwaardige gebeurtenissen in de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog: de Vierdaagse Zeeslag en de tocht naar Chatham. Anders dan de Engelse verwachten scharen al de gewesten van de Republiek zich aaneen, zelfs het Oranjegezinde Friesland rust samen met Groningen 28 oorlogsschepen uit. Na hun overwinning in de Slag bij Lowestoft zijn de Engelsen weliswaar heer en meester op zee, maar het lukt ze niet de Nederlandse kust effectief te blokkeren en er wacht hun een nieuwe uitdaging door de met zestien zware lineschepen fors uitgebreide Nederlandse vloot. Gelet op de hernieuwde oorlogsdreiging met Engeland heeft de Staten-Generaal eind 1664 een vlootuitbreidingsplan vastgesteld, er moeten vierentwintig 'Capitale schepen van Oorloge' komen. Drijvende kracht achter dit omvangrijke scheepsnieuwbouw project is raadspensionaris Johan de Witt, die er voor zorgt dat op de beide scheepswerven in Rotterdam tussen 1665 en 1667 negen van de vierentwintig schepen kunnen worden gebouwd. Het driedeks lineschip de Zeven Provinciën is met 163 voet (46 m) de op twee na langste. Alle negen schepen worden gebouwd onder supervisie van scheepsbouwmeester Salomon Janszoon van den Tempel die zijn vader Jan Salomonszoon is opgevolgd, die tussen 1657 en 1660 verantwoordelijk was voor de bouw van de schepen van de Admiraliteit op de Maze. Jonkheer mr. J.C. de Jonge schrijft in zijn in 1858 uitgegeven *Geschiedenis van het Nederlandse Zeewezen*:

“De Rotterdamsche Admiraliteit, de eerste in rang van al de bestaande inrigtingen van dien aard, wedijverde met die van Amsterdam in het bezorgen en uitrusten van schoone, deugdzame en welgewapende schepen. Het beroemde admiraalsschip de Zeven Provinciën dat te regt voor een der beste en sterkst gewapende schepen van dezen tijd gehouden werd, en dat onder leiding van den Luitenant-Admiraal De Ruyter den Britten zoo menigwerf ontzag en vrees inboezemde, was zijn aanzijn aan dat Collegie verschuldigd”.

De Republiek heeft grote ruchtbaarheid gegeven aan de nieuwbouw om het moreel te versterken en via de spion Jan Boekel worden de Engelsen op de hoogte gebracht van de vorderingen. De Engelse willen de Nederlandse vloot zo snel mogelijk aanvallen voordat deze volledig ingewerkt is. In mei bereikt hen het bericht dat de Franse vloot zich bij de Nederlandse vloot zal voegen, waardoor de Engelse nog gehaaster worden om aan te vallen. Ze maken de fout hun vloot op te splitsen. Een eskader van twintig schepen onder bevel van Prins Rupert wordt naar het Nauw van Calais gestuurd om de Fransen op te vangen. De hoofdmacht, onder bevel van admiraal

Monck, bestaat uit drie eskaders, onder leiding van hemzelf, George Ayscue en Thomas Allin. De Nederlandse vloot bestaat eveneens uit drie eskaders: de voorhoede onder de luitenant-admiraals Cornelis Evertsen en Tjerk Hiddes de Vries met 24 linieschepen en vier fregatten, het centrum onder De Ruyter met 23 linieschepen en vijf fregatten en de achterhoede onder de luitenant-admiraals Cornelis Tromp en Jan Meppel met 25 linieschepen en vier fregatten, wat een totaal maakt van 72 linieschepen en 13 fregatten met daarnaast nog twintig **branders** en tien adviesjachten. De totale sterkte is 22.325 man, waaronder ruim 4300 infanteristen van het Staatse leger, die als noviteit de naam 'corps der marine' meekrijgt. Rond het middaguur van 11 juni verrast Monck, al in slaglinie en voor de wind varende, de Nederlandse vloot, die in afwachting van de Fransen, voor anker ligt bij Duinkerke. Hij hijst onmiddellijk de rode aanvalsvlag om zijn voordelige positie uit te buiten. Tromp, bevelhebber van de Nederlandse achterhoede, laat onmiddellijk de ankers kappen en wijkt uit naar het oosten over de Vlaamse zandbanken. Monck maakt niet de fout om hem slechts door zijn lichtere schepen te laten achtervolgen, maar gaat rond vier uur overstag om in slaglinie naar het noordwesten te koersen, om net op tijd het Nederlandse centrum eskader (onder De Ruyter) en voorhoede eskader (onder Evertsen), die de Engelse achterhoede al aanvalt, op te vangen. Als Tromp deze manoeuvre volgt, ramt zijn Hollandia de Liefde. De Swiftsure wil daarvan profiteren en valt beide schepen aan, maar de Callantsoog en de Reiger schieten te hulp. Kettingkogels, door het want geschoten, halen de vaart uit de Swiftsure, die geënterd wordt door de Reiger. Viceadmiraal Berkeley daagt de Nederlandse enterploeg uit met de woorden: *You dogs, you rogues, have you the heart, so press on board!* Hij wordt door een musketkogel dodelijk in de keel getroffen. De Swiftsure wordt buitgemaakt. In de kruitkamer treft men de opperstuurman aan met een doorgesneden keel. Hij was van plan het schip op te blazen, maar zijn eigen bemanning voorkomt dat door het kruit nat te maken. Ze beweren dat de man uit frustratie zelfmoord heeft gepleegd. De Seven Oaks (de in 1665 prijsgemaakte Zevenwolde) en de Loyal George proberen de Swiftsure te ontzetten, maar worden dan zelf omsingeld en geënterd. Zo kost dit incident de Engelsen drie schepen. De Rainbow is tijdens de keermanoeuvre afgezonderd geraakt en vlucht naar het neutrale Oostende achtervolgd door twaalf schepen van Tromps eskader.

HMS Swiftsure, Seven Oaks en Loyal George prijsgenomen door het achterhoede eskader van Cornelis Tromp, naar een schilderij van Willem van de Velde de Jonge.

In kiellinie varende beschieten beide vloten elkaar, maar doordat de Nederlanders de lij bezitten (de wind waait van de kant van de vijandelijke vloot waardoor de kanonnen een hogere elevatie en dus beter bereik hebben) krijgt het tuig van de Engelse vloot

het zwaar te verduren. De Engelsen zetten nu hun geheime wapen in: een duizendtal 'vuurkogels' (messing ballen met een ontvlambare stof). Verscheidene schepen staan tot hun verrassing plotseling in brand als de 'ballen' op hun dek uiteenspatten. De Hof van Zeeland en de Duivenvoorde gaan verloren. Later zal een onderzoekscommissie van de admiraliteiten niet willen geloven dat zo iets bestaat en suggereert dat onvoorzichtigheid met vuurlonten wel de ware oorzaak zal zijn. Recent bronnenonderzoek heeft de waarheid van het verhaal aangetoond. Monck stuurt een bericht aan Rupert om zich bij hem te voegen en trekt zich voor de nacht terug naar het westen. Het schip van Schout-bij-Nacht Harman, de Henry, blijft wat achter en een onverwachte aanval van een **brander** zet het schip in lichterlaaie. De in paniek geraakte scheepsalmoezener vraagt Harman wat hij moet doen. Het sarcastische antwoord is 'blussen of overboord springen' waarna de radeloze zielenherder overboord springt gevolgd door een derde van de bemanning. Evertsen nadert het bran-

dende schip om het tot overgave te bewegen. De gewonde Harman weigert beleefd: 'Daar ben ik nog niet aan toe!', hij weet ondanks de felle Nederlandse aanvallen de brand te blussen en vaart weg. Een laatste salvo van de Henry dood admiraal Evertsen. Er zijn dus drie schepen prijsgemaakt, maar daar staan twee verbrande schepen tegenover, terwijl de Gelderland, Hollandia, Delft, Beschermer, Reiger en Asperen terug moeten voor reparatie. Op 12 juni besluit Monck, die nog maar over 44 gevechtssklare schepen beschikt, dat de enige kans die hij heeft de directe aanval is. Vroeg in de morgen vaart hij voor de wind naar het noordoosten om in de loef de Nederlandse vloot te vernietigen. De Ruyter kruist echter door zijn linie naar het zuidoosten. Beide vloten raken zwaar beschadigd. Als er een windstilte valt gebruiken beide partijen de pauze om zoveel mogelijk te herstellen. De te zwaar beschadigde Anne, Bristol en Baltimore worden teruggestuurd naar de Theems. Als de wind weer opsteekt probeert De Ruyter, nu hij de loef heeft, de Engelsen vanuit het zuiden in de rug aan te vallen. Hij staat op het punt zich op de Engelse schepen te werpen, als blijkt dat Tromp de seinvlaggen voor de manoeuvre niet heeft gezien en zich aan de andere kant van de Engelse vloot bevindt. Er zit voor de Ruyter, die de Engelse al te dicht genaderd is, niets anders op dan de aanval voort te zetten en de vijandelijke linies te breken om Tromp te ontzetten. De Ruyter bereikt Tromp, maar is nu ook afgesneden. Het lukt hem echter om met zijn hoofdmacht in contact te blijven en weer uit te breken. Zijn numerieke overmacht maakt het blokkeren van zijn doorbraakpogingen bijna onmogelijk en de luitenant-admiraal ziet met grote tevredenheid dat de Engelse schepen maar liever meteen voor hem uit de weg gaan. Zo redt hij bijna de hele achterhoede. Alleen de Spiegel, waarop viceadmiraal Van der Hulst al is gesneuveld, moet worden verlaten, terwijl de Liefde uitbrandt. Tromp stapt over op een ander schip (zijn vierde) maar vier van de overgebleven schepen van zijn eskader moeten naar huis worden gezonden: de Pacificatie, Callantsoog, Vrijheid en de Provincie Utrecht. Tromp bezoekt De Zeven Provinciën om De Ruyter te bedanken. Ze zijn pessimistisch, van de achterhoede resteren nog slechts zes schepen. De Engelse vloot lijkt er nu beter voor te staan. Ayscue lukt het beide admiraals te isoleren en slechts met de grootste moeite kunnen die ze zich weer bij de hoofdmacht voegen.

De Vierdaagse Zeeslag, naar een schilderij van Pieter Cornelisz van Soest uit ca. 1666

De Engelsen, die de overwinning al ruiken, blijven aandringen. In de vroege middag zijn er twee passeergevechten. Rond drie uur wordt de grote steng van De Zeven Provinciën afgeschoten. De Ruyter trekt zich terug uit het gevecht om de schade te herstellen. Luitenant-admiraal Aert van Nes leidt met succes het derde passeergevecht. Aert Janse van Nes, in 1626 in Rotterdam geboren stamt

uit een familie van marine officieren. Hij gaat op elfjarige leeftijd naar zee en heeft zich aan het begin van de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog opgewerkt tot schipper van de Gelderlander, een gewapende koopvaarder, onder bevel van zijn vader, die hij na diens overlijden in 1652 opvolgt als kapitein. Hij doet mee in de Driedaagse Zeeslag, de Zeeslag bij Nieuwpoort, de Slag bij Ter Heijde en het ontzet van Danzig. In 1657 is hij betrokken bij de expeditie tegen Portugal waar hij twee schepen weet prijs te maken. Tijdens de Noordse Oorlog tegen Zweden in 1658 en 1659 vaart hij op het Wapen van Rotterdam. In het voorjaar van 1661 voegt hij zich bij de Middellandse Zeevloot. Op 3 maart 1662 wordt hij benoemd tot schout-bij-nacht bij de Admiraliteit op de Maze en doet in 1664 mee op de Prinses Louise aan de strafexpeditie van Michiel de Ruyter tegen de Engelsen langs de kust van West-Afrika en de oostkust van Amerika. Na een wat stroeve aanloop leidt de samenwerking tot een langdurige hechte vriendschap tussen beide mannen, die een kalm karakter gemeen hebben. Terwijl de gewetensvolle De Ruyter vaak diep gebukt gaat onder de zware last van zijn verantwoordelijkheid, blijft Van Nes steeds optimistisch en staat altijd klaar om met een kwinkslag zijn melancholische bevelhebber het positieve van een situatie te laten

zien. Nadat De Ruyter in 1665 bevelhebber van 's-lands vloot is geworden, verkiest hij Van Nes tot zijn tweede man. Het komt hem op de antipathie van Cornelis Tromp te staan, die het al moeilijk verdraagt dat hij zijn voorlopige bevelhebberschap niet kan voortzetten, maar zich nog extra vernederd voelt doordat hij ook voor het viceadmiraalschap is gepasseerd. Van Nes krijgt bekendheid, doordat hij als viceadmiraal de eerste commandant is van De Zeven Provinciën het latere vlaggenschip van De Ruyter. Februari 1666 wordt Van Nes benoemt tot luitenant-admiraal van de Admiraliteit op de Maze, nadat Tromp zich in januari naar de Admiraliteit van Amsterdam heeft laten overplaatsen. Tijdens de Vierdaagse Zeeslag blijkt dat Van Nes ook als luitenant-admiraal uit de voeten kan. Als op het midden van de tweede dag De Ruyter De Zeven Provinciën uit de slaglinie terugtrekt voor reparatie, neemt Van Nes probleemloos de leiding over en drijft de Engelsen op de vlucht. Hij houdt het bevel gedurende de achtervolging totdat De Ruyter aan het eind van de derde dag de touwtjes weer in handen neemt.

Vierdaagse Zeeslag, naar een schilderij van Abraham Storck (1644-1708). In het midden De Zeven Provinciën van Michiel de Ruyter. Links ernaast de Hollandia van Cornelis Tromp en rechts de Royal Charles van George Monck en de Royal Prince van Georg Ayscue. In 1665 is op de werf van de Admiraliteit op de Maze de Zeven Provinciën, het admiraalsschip van Michiel de Ruyter, gebouwd. De Zeven Provinciën is een lineschip met 80 stukken geschut. Het schip is 163 voet (46 m) lang, 43 voet (12 m) breed en heeft een holte van 16,5 voet (4,7 m). Het schip heeft een waterverplaatsing van ca. 1600 ton en voert ruim 2000 m² zeil. De bemanning telt ruim 420 koppen. Het schip is ontworpen en gebouwd door scheepsbouwmeester Salomon Jansz van den Tempel (1633-1673) een telg uit een bekend geslacht van Rotterdamse scheepsbouwers.

Tijdens de Tweedaagse Zeeslag krijgt De Ruyter in de morgen van de tweede dag door de schijnbaar hopeloze situatie een tijdelijke zenuwzinking. Van Nes blijft rustig en neemt de leiding over totdat de kritieke toestand bij zijn superieur en van de vloot voorbij is. Als daarna De Ruyter ruim een half jaar ernstig ziek is, wordt Van Nes tijdelijk opperbevelhebber van de vloot tot de Tocht naar Chatham.

Het pessimisme van De Ruyter en Tromp wat we eerder vermelden blijkt niet gerechtvaardigd. Tijdens de liniegevechten, door de Nederlanders in de lij uitgevoerd, wordt de Engelse vloot zware schade toegebracht. De Royal Sovereign, het zwaarst bewapende Engelse schip, moet het gevecht afbreken. Ze hebben zoveel gesneuvelde matrozen dat de geschutbemanningen het want in moeten. Ook de Loyal Subject trekt zich terug en zal bij thuiskomst worden afgeschreven. De Black Eagle (de in september 1665 buitgemaakte Groningen) hijst de noodvlag. Nog voor hulp geboden kan worden, valt het schip uiteen. Er ontstaat verwarring onder de Engelsen als er een Nederlands eskader aan de oostelijke horizon verschijnt. Het is hun de vorige dag ontgaan dat

de Rainbow verdween en begrijpen dus niet dat dit de achtervolgende twaalf schepen zijn die onverrichter zaken terugkeren. Monck vreest dat dit nog maar het begin is. Spionnen hebben aan de Engelsen gemeld dat de Nederlanders van plan zijn een vierde eskader als reserve achter te houden. Er is echter verzuimd aan hem door te geven, dat er op het laatste moment vanaf is gezien. Monck telt hoeveel eigen schepen nog inzetbaar zijn. Het zijn er slechts 29 en hij begrijpt dat verder voortzetten van de slag hem zijn vloot zal kosten. Om vier uur in de middag besluit hij uit te wijken naar het westen. De Sint-Paul (de in september 1665 buitgemaakte Sint-Paulus) kan niet volgen en wordt heroverd. Op 13 juni pinksterzondag, heeft Van Nes nog steeds het commando en vormt een breed front met hemzelf in het midden, Tromp op de bakboordvleugel en viceadmiraal Adriaen Banckert aan stuurboord. In de middag neemt De Ruyter het bevel weer over. Men haalt de Engelsen niet te gretig in omdat de jaagstukken in de boeg veel lichter zijn dan de enorme Engelse 34-ponder hekstukken in de achterstevens. Geen enkel Nederlands schip heeft zulke zware wapens. De vluchtende Monck krijgt het voor hem verheugende bericht dat Ruperts eskader uit het zuidwesten in aantocht is. Rupert heeft veel tijd verspeelt met het zoeken naar de Franse vloot en bevindt zich op de hoogte van Wight als het bericht om hulp hem bereikt. Monck beveelt om recht toe recht aan naar Rupert te varen over de beruchte ondiepten die zich van voor de monding van de Theems tot ver naar het oosten uitstrekken. Het biedt hem niet de verhoopte bescherming. De Royal Charles en de nieuwe Royal Katherine lopen bij eb meermalen vast op de Galloper Bank maar weten zich los te werken. De Prince Charles, het vlaggenschip van admiraal George Ayscue, lukt dat niet. Ayscue beveelt de vloot af te wachten, maar bij de nadering van een brander strijkt ene Lambeth de vlag en geeft de in paniek geraakte bemanning zich over. De Nederlanders zullen uiteindelijk de prijs in de brandt steken. Het is de enige keer in deze oorlog dat een zwaar Engels lineschip verloren gaat en de eerste en laatste keer in de geschiedenis dat een Engelse admiraal in een zeeslag gevangengenomen wordt. De Ruyter probeert de samenvoeging van de twee Engelse vloten te verhinderen, maar als ze achter hem langs naar elkaar varen grijpt hij niet in. Hij vindt het belangrijker de loef te winnen. Versterkt met het eskader van Rupert vat Monck weer moed, laat een slaglinie formeren en hervat op 14 juni de strijd. Het zijn nu echter de Nederlanders die vanuit de loef de aanval zoeken. Door in de lijn niet te verdedigen maakt Monck zich kwetsbaar. Het eskader van Van Nes breekt tussen het Engelse centrum en voorhoede door. Dit laatste eskader onder Christopher Myngs wordt omsingeld. Myngs wordt bij een aanval door de Ridderschap van Holland, het schip van viceadmiraal Johan de Liefde, fataal in de schouder gewond. Ook Banckert op de linkervleugel slaagt er in de Engelse linie te doorbreken. Wanhopig trachten de Engelsen door te breken en te vluchten naar hun thuishavens. Viermaal probeert hun centrumeskader tevergeefs in een passeerslag de Nederlanders zoveel schade toe te brengen, dat hun blokkerende formatie uiteenvalt. Tegelijkertijd worden ze van achteren aangevallen door Tromp en Van Nes. Monck wendt de steven en vaart vanuit de loef op zijn belagers af. Het eskader van Tromp slaat op de vlucht, waarbij de Landman door een brander wordt vernietigd. Van Nes doorziet het gevaar en trekt zich meteen terug. De Ruyter vreest dat de slag verloren gaat en vaart Rupert voorbij om Monck vanuit de loef in de rug aan te vallen. Rupert probeert nu hetzelfde te doen bij De Ruyter, maar een toevalstreffer schiet de fokkenmast van zijn Royal James eraf. Even later gebeurt hetzelfde met zijn bezaansmast. Als een derde treffer de grote mast knakt, omsluiten de andere schepen van zijn eskader het nu stuurloze vlaggenschip. Het Engelse eskader trekt zich terug uit het strijdgewoel en slepen de gekortwiekte Royal James mee naar huis. De Ruyter kan nu ongehinderd de aanval inzetten op Monck en diens eskader, waarvan verschillende schepen hun laatste kruit hebben vershoten. De Ruyter beveelt een algehele enteraanval, maar dat vergemakkelijkt de vlucht van de Engelse vloot. De Black Bull en de Essex raken verward. De eerste zinkt, de tweede wordt prijsgemaakt evenals de Clove Tree (het VOC-schip Nagelboom, buitgemaakt bij Lowestoft) en de Convertine. De hoofdmacht ontsnapt rond zeven uur in een plotseling opkomende mistbank. De Ruyter ziet het als een teken van God, die de vijand wel wil straffen voor zijn hoogmoed, maar niet volledige wil vernietigen. Vanwege het risico om op een zandbank te lopen wordt de achtervolging gestaakt. Het is de grootste zeeslag van de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog en de langste in de geschiedenis. Het gevecht brengt geen beslissing in de oorlog en beide partijen claimen de overwinning. In Engelse kring zijn de eerste berichten over de slag zeer optimistisch, zodat de ware gang van zaken fnuikend is voor het moreel, maar twee maanden later zal de tegen enorme kosten herstellende Engelse vloot de Nederlandse vloot opnieuw uitdagen, in de Tweedaagse Zeeslag bij North Foreland.

De Nederlanders verliezen vijf schepen: de Liefde, Hof van Zeeland, Duivenvoorde, en de Landman verbrandden. Het vijfde is de Spiegel die weliswaar is opgegeven, maar weigert te zinken. Het wrak is later van zee gesleept en hersteld. De Engelse vloot verliest tien schepen: de Black Eagle, St. Paul en de Black Bull worden tot zinken gebracht; de Prince Royal, Swiftsure, Seven Oaks, Loyal George, Essex, Clove Tree en de Convertine veroverd. De Franse vloot heeft zich niet op de Noordzee vertoont. Ruzie over de bevelvoering speelt een rol. Volgens een verdrag uit 1637 zou bij een gecombineerde Frans-Nederlandse vloot een Fransman het opperbevel voeren. De Staten-Generaal vindt dat geen probleem als dat uitsluitend in naam gebeurt, zolang een Nederlander het feitelijke bevel maar heeft. Lodewijk XIV stelt voor Tromp tot Frans opperbevelhebber te benoemen en is vol

onbegrip als de Staten dat niet als een oplossing ziet. Omdat de Engelse schatkist niet in staat is dergelijke grote uitgaven vol te houden, is de bij herhaling toegebrachte schade aan de Engelse vloot uiteindelijk beslissend voor de Nederlandse overwinning in de oorlog.

Anonieme gravure van de Tweedaagse Zeeslag (Engels: St. James's Day Fight) op 4 en 5 augustus 1668. De Luitenant-admiraals van Zeeland en Friesland Johan en Evertsen en Tjerk Hiddes de Vries sneuvelen bij deze zeeslag.

Tocht naar Chatham

In de Vierdaagse Zeeslag van 11 tot 14 juni 1666 slagen de Engelsen niet in hun opzet om de Nederlandse vloot te vernietigen. De zwaar beschadigde Britse vloot mag van geluk spreken dat het de thuishaven weet te bereiken. Beide vloten hebben veel schade maar de Republiek weet met haar grote werfcapaciteit de schade snel te herstellen. Na drie weken vaart de vloot onder bevel van De Ruyter de Noordzee weer op. Doel is om alsnog, samen met de Fransen, de Engelsen te verlokken voortijdig zee te kiezen. Als de Engelsen er van afzien zee te kiezen - en de Nederlanders verwachtten niet anders - moet een landing worden uitgevoerd door het 'Regiment de Marine' om de vijandelijke vloot in de dokken van Chatham te vernietigen. Voor dat doel varen op tien fluitschepen 2700 zeesoldaten mee. Van de plannen komt niets terecht, omdat Lodewijk XIV niet van plan is de toezeggingen over de Franse vloot na te komen. Zijn admiraals hebben de strikte opdracht geen enkel gevecht aan te gaan dat het risico van een nederlaag in zich draagt. Vergeefs wordt op de Franse gewacht terwijl een landing vanwege het slechte weer niet kan worden uitgevoerd. Bij De Ruyter bestaat grote twijfel over de uitvoerbaarheid van een landing, die door de vele onbekende ondiepten zeer riskant is. In augustus 1665 is door raadspensionaris Johan de Witt en admiraal De Ruyter een conceptresolutie voor het oprichten van een regiment zeesoldaten ingediend bij de Staten-Generaal. De Witt en De Ruyter moeten het nog wel even komen toelichten, maar dan staat niets de oprichting van het 'Regiment de Marine' meer in de weg. Het is een vast regiment bevaren soldaten toegerust voor de dienst op zee in betaling bij de Staten-Generaal en niet bij de admiraliteiten. De staatsman en de vlootvoogd hebben de uitgangspunten van het korps zo goed geformuleerd dat ze nog steeds van kracht zijn. Het regiment bestaat uit negentien compagnieën, die zijn voorzien van moderne bedrijfszekere musketten met vuursteensloten, die ook bij nat weer en op zee te gebruiken zijn. Het 'Korps Mariniers', zoals

later het Regiment de Marine zal worden genoemd, is opgericht op 10 december 1665. Het is een wereldprimeur, dat veel navolging zal krijgen.

Hollandse fluitschepen of fluiten, naar een ets van Wenzel Hollar uit 1647. Kenmerkend is een rond versierd achterschip en een invallend boven boord. De hoogte van de tol op de Sont hangt af van de breedte van het dek. Door het smalle dek boven het brede ruim is het mogelijk een maximale lading tegen een minimale tol te vervoeren. De fluit heeft een bemanning van 12 koppen tegen 30 op andere scheepstypes. Het schip heeft een geringe diepgang, is sneller, stabiel en heeft meer laadvermogen dan andere type schepen. In de zeventiende eeuw is zo'n tachtig procent van de zeeschepen een fluit. Op de Hollandse en Zeeuwse werven worden er honderden per jaar gebouwd.

Op 1 augustus verneemt De Ruyter dat de Britse vloot toch is uitgevaren. Hij steekt met 88 schepen over van de Vlaamse kust richting Engeland om de Britten te onderscheppen. Op 4 augustus om half tien stuit de vloot van de Republiek bij North Foreland, de noordelijke kaap van Kent, op de Engelse vloot bestaande uit 89 schepen. De Ruyter zet in noordelijke richting de achtervolging in. Met een noordwestelijk wind halen ze de Engelsen aan stuurboord in en hebben daardoor de lij. Plotseling draait de wind naar noordoost waardoor de Britten de lij krijgen. De Ruyter laat zijn vloot naar stuurboord zwenken om tegen de wind in snelheid te verliezen. Lukt het remmen dan kan de achtervolging worden voortgezet om de vijand in te halen. Mocht die vanuit de loef naar het westen trachten uit te breken dan wordt gewend om hen in de rug aan te vallen, een van De Ruyters favoriete manoeuvres. Prins Rupert doorziet de opzet en laat zijn vloot eveneens naar rechts zwenken, zodat De Ruyter niet naar het westen kan. Deze wendt zijn vloot nu nog sterker naar stuurboord om in de lij een kiellinie te kunnen handhaven. Beide vloten varen nu in oostelijke richting. Zonder het te weten vaart De Ruyter de kern van een hogedrukgebied in waar het vrijwel windstil is. Uren gaan voorbij zonder een stap dichterbij de vijand te komen. Kruisend verliezen de dobberende Nederlanders hun linieformatie en Rupert ziet zijn kans schoon. Vanuit de loefpositie vaart hij voor de wind naar de Nederlanders toe. Gewoontegetrouw wordt zo'n situatie gebruikt voor een directe aanval, maar Rupert behoudt met succes de kiellinie. De Nederlandse voorhoede wordt door het Engelse eskader van Thomas Allin uiteengeslagen. Luitenant-admiraal Tjerk Hiddes de Vries, viceadmiraal Rudolf Coenders en schout-bij-nacht Govert 't Hoen sneuvelen. De voorhoede wijkt met de wind mee naar het zuiden en negeren de signaalschoten die De Ruyter laat afvuren om in formatie te blijven. Monck die naast Rupert medebevelhebber is (na Moncks nederlaag zeven weken eerder wordt het niet raadzaam geacht hem in zijn eentje een vloot te laten leiden) pocht dat De Ruyter na twee salvo's wel de benen zal nemen. De Zeven Provinciën weet echter met verlies van een mast een dubbele aanval van de Royal Charles en de Sovereign of the Seas af te slaan. Rupert moet zijn vlag naar de Royal James overbrengen. Cornelis Tromp, bevelhebber van de Nederlandse achterhoede, heeft uit de verte het gestuntel met groeiende ergernis aangezien. Hij besluit het goede voorbeeld te geven, zwenkt voor de wind naar het westen, wint de loef, kruist de linie van de Engelse achterhoede voorlangs zodat hij die de volle laag kan geven en jaagt dit deel van de Britse vloot (35 schepen) de rest van de dag in westelijke richting de ondiepten op.

De Resolution wordt door een brander vernietigd. Het vlaggenschip, de Loyal London, moet naar huis worden gesleept, nadat Tromp tot driemaal toe de volledige bemanning uit het want heeft geschoten. Pas de volgende ochtend keert Tromp om en vaart, voorzichtig gevolgd door die schepen van de Engelse achterhoede die nog zeilvaardig zijn, richting Vlaamse kust om te zien hoe de hoofdmacht van zijn vloot het eraf heeft gebracht. In de nacht heeft een galjoot hem het bericht gebracht dat ook De Ruyter op gelijksoortige wijze de rest van de Engelse vloot uit elkaar heeft geslagen. Het is dan ook een grote schok als hij het geheel doorschoten schip van de dodelijk gewonde Tjerk Hiddes tegenkomt. Aan de horizon zijn slechts Engelse vlaggen waar te nemen. Verontrust glipt hij langs de verschillende Engelse smaldelen en brengt op 6 augustus zijn eskader in veiligheid in de haven van Vlissingen, waar hij tot ieders opluchting de rest van de vloot aantreft. Tromp ziet dat de schade aan de vloot enorm is. Hij durft de eerste uren De Ruyter niet op te zoeken uit angst de schuld te krijgen.

Michiel Adriaansz. de Ruyter, naar een portret van de hand van Abraham Blootelingh uit ca. 1667.

De avond van de vierde augustus moest De Ruyter zijn positie opgeven om met zijn stuurboordvleugel weer in formatie te komen en tegelijkertijd de Engelse aanvallen te weerstaan. Bij dageraad lijkt zijn positie hopeloos. Er blaast nog steeds een oostenwind en een twintigtal schepen zijn er vandoor gegaan. De resterende veertig Nederlandse schepen zijn op een hoop gedrongen, zodat het merendeel geen vrij schootsveld heeft. De Engelse hebben een halve cirkel gevormd rond de kluit van Nederlandse schepen en kunnen prijsschieten. Door de schijnbaar hopeloze situatie krijgt de Ruyter een tijdelijke zenuwzinking. Viceadmiraal Van Nes blijft rustig en neemt de feitelijke leiding over totdat de kritieke toestand bij zijn superieur en die van de vloot voorbij zijn. Volgens een negentiende-eeuws, mogelijk geromantiseerd, verslag begroet De Ruyter zijn plaatsvervanger met: "Met zeven of acht tegen de massa! Wat komt ons over? Ik wou dat ik dood was!" Van Nes antwoordt: "Ik wou het insgelijks; maar men sterft juist niet wanneer men 't wenst". Als ze de kajuit verlaten waar ze elkaar zojuist spraken krijgt die prompt een voltreffer. Het scheepsverslag van Van Nes vermeldt:

Den 5den met den dach vochten wij weer seer hart, al retyreerende. De Admyrael De Ruyter riep mijn aen sijn boort; ick kwam bij hem en hij vraechde mijn, hoe ick waer. Wij gingen in de hut, en de vyant schoot al even hart op ons, maer dorste niet op sij te koomen. Soo seyde hij: "Wij sijn maer met ons 7 a 8 scheepen bij een" — want onsen scheepen waren wel 1½ mijl waters voor ons, en konden tot geen staen gebracht werden, wat moeyten wij deën — "Wat sullen wij doen?" Ick sey: "Al loopende, soo moste ons devendeeren", twelck hij meede goet vont, want wij hadden geen macht bij ons soo een vloot te resysteeren. Hij seyde: "Wat schande komt ons over; ick wilde dat ick doot was". "Ick meede", seyde ick, "maer men sterft niet juist als men daer om wenst"; en wij gingen uit de hut. Buiten sijnde, soo nam ick afscheyt. Mits quam een koogel daer wij hadden geseeten in de hut, en had onse plaetsen wech genomen.

Voor de Engelsen is het toch niet zo eenvoudig als het op het eerste gezicht lijkt. Weliswaar kunnen ze ongehinderd de Nederlandse schepen beschieten, maar de vuurkracht is onvoldoende om de houten vaartuigen snel tot zinken te brengen. De oostenwind die de Nederlanders belet weg te varen, verhindert het ook om branders met succes in te zetten. Wel roeit, tot grote hilariteit van de Britten, de sloep Fan Fan naar de Zeven Provinciën om die met haar twee kanonnetjes te bestoken, terwijl ze onder het bereik van de kanonnen van het linesschip blijven. De wispelturigheid van de wind, die het Nederlandse centrumskader in het nauw bracht, zal ook De Ruyters redding zijn. Zodra de wind naar het westen draait, wordt een kiellinie geformeerd en komen ze over de Vlaamse ondiepten naar Zeeland weg, terwijl Adriaen Banckert met achttien schepen de aftocht dekt van de schepen die 's nachts van de vloot verwijderd zijn geraakt. Er zijn 4300 doden en gewonden te betreuren onder wie luitenant-admiraal Jan Evertsen aan boord van de Walcheren. Hoewel de gang van zaken als uiterst gênant wordt ervaren, blijken de materiele gevolgen mee te vallen. 'Slechts' twee schepen zijn verloren gegaan: de Sneek en de Tholen die zich op de tweede dag overgaven. Aan de Engelse kant ging één schip verloren. De Republiek kan de schade wel dragen, maar Karel II heeft zo weinig middelen dat hij niet eens de overwinning kan vieren. Wat hem rest zou je een soort sluipmoord kunnen noemen. Op 19 en 20 augustus 1666 vaart een Engelse vloot onder leiding van schout-bij-nacht Robert Holmes, een ex-kaper van wie wordt gezegd dat hij voor het uitbreken van zowel de Tweede- als de Derde Engels-Nederlandse Oorlog, al dan niet in opdracht, door uitlokking verantwoordelijk is, het Vlie op. De verbannen Nederlandse kapitein Laurens Heemskerck is zijn loods. De Engelsen vallen een vloot van rond de 160 koopvaarders aan, die voor Vlieland voor anker liggen en vervolgens het dorp West-Terschelling. Beide gaan in vlammen op. De waarde van schepen en lading bedraagt 12 á 13 miljoen gulden. Ter vergelijking: dat is nu ruim 120 miljoen euro. De schepen mochten zich vanwege een verbod van de Staten-Generaal helemaal niet op het Vlie bevinden, maar veel van de regenten achter het verbod willen, vanwege hun zakelijke belangen, de schepen zonder vertraging laten uitvaren. 'Holmes bonfire', zoals staat de ramp bij Terschelling bekend staat, is de opmaat voor de Tocht naar Chatham in juni 1667. Zoals wel vaker het geval ligt de volgende oorlog in de vorige besloten.

Omdat De Ruyter Tromp blijft verwijten dat hij hem tijdens de slag in de steek heeft gelaten, komt het tot een verwijdering tussen de twee bevelhebbers. Het land raakt verdeeld, waarbij de Orangisten partij voor Tromp kiezen. In augustus lukt het een woedende volksmenigte bijna om De Ruyters huis te plunderen. Tromp verdedigt zich door een verslag van Cornelis van Aersen, heer van Sommelsdijk, aanwezig bij de Tweedaagse Zeeslag, uit te geven via zijn zwager Johan Kievit. De Staten zijn 'not amused' vanwege Kievits betrokkenheid bij 'de affaire Buat', die geprobeerd heeft op eigen houtje vrede met de Engelsen te stichten en zo de Oranjes weer aan de macht te helpen. Kievit, die naar Engeland is gevlucht, wordt bij verstek ter dood veroordeeld. Tromps familie wordt beboet voor het pamflet en hijzelf op non-actief gesteld. Nog in november 1669 probeert een Tromp-aanhanger wraak te nemen door De Ruyter in de hal van zijn huis met een broodmes neer te steken. Eerst tijdens de Derde Engels-Nederlandse Oorlog zullen de admiraals zich weer met elkaar verzoenen.

'Holmes Bonfire' op 19 augustus 1666. Naar een schilderij van Willem van de Velde de Oude uit 1676.

De Ruyter heeft bij de laatste actie brandend lontpluis ingeademd en mogelijk een fistel in zijn luchtpijp opgelopen. Tijdens het herstel loopt hij ook nog malaria op, een ziekte die in voorgaande eeuwen met name in de Zeeuwse delta veelvuldig voorkomt. Hij is ruim een half jaar ernstig ziek. Van Nes vervangt hem als tijdelijk opperbevelhebber. Karel II brengt vanwege acuut geldgebrek zijn vloot terug tot een kleiner aantal schepen en legt de zwaarste (en duurste) linieschepen op. Het is dus een uitgelezen moment om wraak te nemen voor 'Holmes Bonfire' ondanks dat er al vredesonderhandelingen gaande zijn. Johan de Witt wil met een spraakmakende overwinning snel een einde maken aan de oorlog. De Nederlandse vloot bestaat uit zestig schepen en heeft duizend mariniers gespecialiseerd in amfibische aanvallen aan boord. De Ruyter heeft het bevel weer op zich genomen en Cornelis de Witt gaat in de rol van Gedeputeerde te Velde mee met de vloot. Het toezicht van de Witt wordt als noodzakelijk gezien, omdat De Ruyter sterk twijfelt aan de uitvoerbaarheid. De voorbereiding van de operatie ligt in handen van Luitenant-Admiraal en kolonel der mariniers Willem van Ghent. Willem Joseph baron van Ghent tot Drakenburgh is op 14 mei 1626 gedoopt in de kerk van Winssen. Al in 1642 wordt hij proost (geestelijk leider van een katholiek instelling) te Elst. Als edelman maakt hij vanaf 1645 carrière in het leger. Zijn eerste connectie met de marine is in 1645 tijdens de Noordse Oorlog tegen de Zweden. Als onbezoldigd majoor voert hij een landing uit op het eiland Funen met een regiment Walen. Op 6 maart 1663 wordt Van Ghent benoemd tot bezoldigd sergeant-majoor, toen een majoorsrang en geen sergeantsrang zoals nu. Op 3 december 1664 volgt zijn aanstelling tot luitenant-kolonel en gouverneur van de marinebasis Hellevoetsluis. Nadat in maart 1665 de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog is uitgebroken doet hij mee aan de Tocht naar Bergen om de retourvloot te ontzetten. Datzelfde jaar staat hij, als adviseur van Johan de Witt, aan de basis van de oprichting van het Regiment de Marine, de directe voorloper van het Korps Mariniers. Van Ghent is de eerste commandant, in de rang van kolonel. De Witt verlangt dat Van Ghent een marine rang aanneemt, waar hij niet zo blij mee is. Het doel is, het liefst direct na een gewonnen zeeslag, een verrassingsaanval uit te voeren op de dokken van de Engelse vloot en Van Ghent moet de operaties van leger en marine coördineren. Als hij echter in zijn hoedanigheid van kolonel aan een operatie meedoet, kan dat de opzet aan de Engelsen verraden. Hij wordt om die reden aangesteld als kapitein op de Gelderland bij de Admiraliteit op de Maze. Hij krijgt dus met opzet een lagere rang in de marine, hoewel daar de opvatting bestaat dat kapitein-ter-zee evenwaardig is aan die van kolonel. Dit levert direct al een pijnlijk incident op als luitenant-admiraal Cornelis Tromp hem bijna

letterlijk van zijn betere plaats schopt, als Van Ghent als eerste opgehaald wordt door een koets die beiden naar De Witt moet brengen. Van Ghent kan, zoals hij later aan De Witt schrijft, zich slechts met moeite inhouden om Tromp niet ter plaatse tot een duel uit te dagen. De Witt prijst hem voor zijn zelfbeheersing, omdat gelet op de omstandigheden een rel kost wat kost moet worden vermeden.

Willem Joseph baron van Ghent tot Drakenburg, Een postzegel uit een serie van tien Zeehelden uitgegeven in 1944, naar een ontwerp van de graficus Hubert Levigne

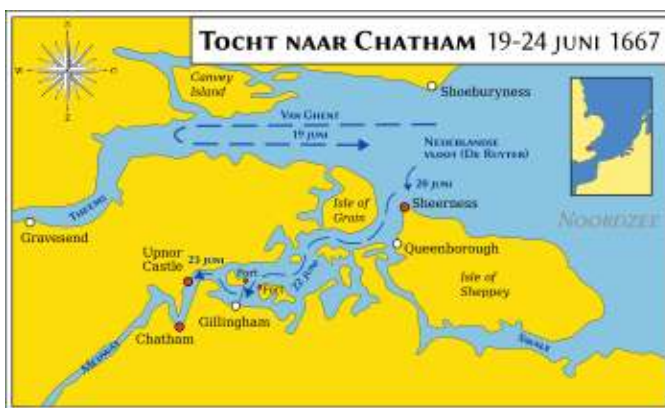
In de Vierdaagse Zeeslag raakt de Gelderland al op de eerste dag zwaar beschadigd. Door een zware zeegang verliest het schip nog voor de eigenlijke slag begint haar fokkenmast en moet naar huis worden gesleept. Omdat hij nu als kapitein niets te doen heeft laat Van Ghent zich overzetten naar de Wapen van Utrecht, de seconde (dekkingschip) van De Zeven Provinciën. Hij kan zo de leiding houden over de 1500 zeesoldaten van het Regiment de Marine. Op de vierde dag van de zeeslag komt hij Tromp weer tegen, nadat die zijn vierde schip versleten heeft. Hoewel de slag een Nederlandse overwinning is, is de vloot van De Republiek zo zwaar beschadigd dat een landing niet meer goed uitvoerbaar is. Zes weken later wordt opnieuw zee gekozen, nu met tien fluiten als troepentransportschepen voor de mariniers. Men hoopt de Engelse vloot in de dokken te overvallen. Van Ghent vaart opnieuw op de Gelderland. Slecht weer maakt de landing onmogelijk en de Britse vloot verlaat de Theems. De transportschepen worden achtergelaten en de Nederlandse vloot zoekt de Britten op voor een beslissend gevecht. In deze zeeslag functioneert de Gelderland als seconde van De Zeven Provinciën en schiet de tuigage van de Royal Charles eraf als die het vlaggenschip aanvalt. De Gelderland moet doordat de zeilen aan flarden zijn geschoten ankeren, raakt in het nauw door een brander, die echter net op tijd onderschept wordt door Jan van Brakel, die juist met zijn bemanning in de sloepen is gegaan, na een brander te hebben gelanceerd. Ook deze keer kan van een landingsoperatie geen sprake zijn. Men is al blij dat de vloot van een zekere ondergang is gered. De Witt heeft, in plaats van de na de Tweedaagse Zeeslag op non-actief gestelde Cornelis Tromp, de politiek betrouwbare Van Ghent voorgesteld, maar die weigert. Hij vindt zich daartoe niet bekwaam en is bang partij te worden in de politieke tegenstelling. Hij krijgt van Tromp een brief waarin deze hem duidelijk maakt dat hij hem niets kwalijk neemt en hij wel gek zou zijn als hij zo'n mooie kans laat lopen. Van Ghent aanvaardt nu de aanstelling waarin hij in één keer van kapitein naar luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland promoveert. De hoge rang is gelijk een mooie verklaring waarom Van Ghent mee moet met de vloot zonder de Engelsen achterdochtig te maken. Vanaf 5 september tot midden oktober 1666 treedt hij op als commandeur van een eskader, waarmee hij zo snel mogelijk zee kiest om een Engelse blokkade te voorkomen. In april 1667 blokkeert hij met een smaldeel van 24 schepen, met als vlaggenschip de Hollandia, een Schotse vloot waarvan men meent dat die op het punt staat een konvooi vertrokken van Texel te onderscheppen. Tot een gevecht komt het niet, maar wel wordt de hele Schotse militie gemobiliseerd om een mogelijke Nederlandse landing af te slaan. In mei 1667 doet Van Ghent mee aan de zo lang voorbereide Tocht naar Chatham, waarvan het succes in hoge mate zijn verdienste is. Zijn vlaggenschip is eerst de zware Dolphijn en daarna het fregat Agatha met als kapitein Hendrik Vollenhove en aan boord gedeputeerde Cornelis de Witt voor het politieke toezicht.

Een jonge zeesoldaat, naar een tekening van Mozes ter Borch (1645-1667), zoon van de bekende kunstschilder Gerard ter Borch, die als twintigjarige dienst neemt bij de marine, de Tocht naar Chatham meemaakt om kort daarna te sneuvelen bij de aanval op Fort Languard bij Felixstowe.

De Ruyter vertrekt op 4 juni (juliaanse kalender) met een gunstige oostenwind van de Nederlandse kust, als het hem duidelijk is geworden, dat de eskaders van Zeeland en Friesland door het moeizame bemannen van de schepen, te laat zullen komen. Op 6 juni wordt de monding van de Theems bereikt. Cornelis de Witt opent op 7 juni de geheime instructies. Er is veel protest. De Witt stelt vast dat de meeste officieren wel hun best doen bezwaren te opperen, maar niet om oplossingen aan te dragen. Op 8 juni wordt tevergeefs geprobeerd een handelsvloot van een twintigtal schepen die hoger op de Theems voor anker ligt te overmeesteren. De Witt weet in de gehouden krijgsraad door te drijven, dat er een expeditie de Medway op wordt gestuurd. Op 9 juni gaat Van Ghent en viceadmiraal Johan de Liefde, vergezeld door De Witt, met enkele tientallen lichte schepen bakboord uit de Medway op. Schout-bij-nacht David Vlugh heeft het bevel over de achtergelaten zwaardere schepen. Nu pas doorzien de Engelsen dat het doel Chatham is. Edward Spragge (viceadmiraal) en admiraal George Monck krijgen opdracht snel de verdediging op orde te brengen, wat feitelijk te laat is. Voor de navigatie maakt Van Ghent gebruik van twee overgelopen Engelse loodsen: één ervan was een calvinistische tegenstander van Karel, de tweede een gevluchte smokkelaar. De Nederlandse vloot bombardeert het nog onvoltooide Fort Sheerness op 10 juni. Alleen het fregat Unity met 44 kanonnen en een aantal branders ondersteunen het fort. Vanaf het fort wordt eerst wel geschoten op de vloot, maar als zo'n 800 mariniers een mijl verderop aan land gaan, slaat de bezetting op de vlucht en kan zonder tegenstand het fort worden ingenomen en verwoest. De Nederlandse militaire bezetten het stadje Sheerness en verbazen de inwoners met hun beschaafde gedrag: de Nederlanders betalen zelfs voor hun maaltijd. De soldaten staan onder streng bevel zich zo fatsoenlijk mogelijk te gedragen. Men wil het onderscheid laten zien met de Engelsen die Terschelling geplunderd hebben.

Negen voet onder de waterlijn bevindt zich in de Medway bij Gillingham een ophijsbare ketting in de hoofdgeul, met zes duim dikke schakels. De enorme Golden Phoenix (het voormalige VOC-schip Gulden Phenix) en House of Sweeden (de voormalige Oost-Indiëvaarder Huis van Swieten), de Vanguard, de Welcome en Leicester zijn met opzet in hoofd- en nevengeulen voor de ketting tot zinken gebracht om de rivier onbevaarbaar te maken en er staat geschut langs de rivier opgesteld. De Charles V en Matthias (de buitgemaakte Nederlandse koopvaarders Carolus Quintus en Geldersche Ruyter) verdedigen de rivier achter de ketting, samen met de Monmouth. Op 11 juni laten de Engelse nog enkele schepen afzinken, maar nog diezelfde avond maken Nederlandse fregatten een vaargeul vrij.

Overzichtskartaal van de monding van de Theems en de manoeuvres van de Nederlandse vloot. Het verschil in datering tussen de kaart en de tekst komt door het verschil van de juliaanse- (tekst) en Gregoriaanse kalender (kaart).

De Nederlanders naderen de blokkade op 12 juni en vallen elk vijandig schip aan dat binnen hun bereik komt. De Charles V en de Matthias worden vernietigd, de Unity buitgemaakt. De wat verder liggende Royal Charles wordt zonder gevecht prijsgemaakt en meegesleept. De ketting blijkt geen moeilijke hindernis te zijn.

Kapitein Jan van Brakel vaart er met zijn bijzonder licht gebouwde schip De Vreede overheen voorafgegaan door de branders Susanna en Pro Patria. Van Brakel heeft zich als vrijwilliger gemeld om straf te ontgaan voor het feit dat zijn bemanning op 9 juni als enige aan het plunderen is geslagen. Vaak is geschreven dat een Nederlands schip de ketting stuk vaart, met Jan van Brakel in de heldenrol, maar dat is verre van zeker. Otto de Vooght, die is meegegaan als toezichthoudend ambtenaar, schrijft in zijn dagboek:

"Aldaar hadden de Engelsen een klein batterijtje gemaakt, waarvandaan zij met zes à zeven stukken op ons flankeerden, doch wij daarvan meester geworden zijnde, maakten de kettingen los en schoten dezelve aan stukken."

Pas later, waarschijnlijk door lofzangen van Vondel, is het mooier gemaakt:

*Zinkt de Schepen, damt de kil, ziet niet aen wat helpen wil.
Batavieren uitgelaeten.
Bruizen dat het yzer knarst, en de keten breekt en barst.*

en verder: "de Batavier rukt staal, als rag, aan flarden",

Aan het eind van de zo glorieus verlopen dag arriveert De Ruyter, die niets anders overblijft dan De Witt en Van Ghent te feliciteren met hun succes. De volgende dag wordt onder leiding van De Ruyter verder de rivier opgevaren met branders om nog meer Engelse schepen schade toe te brengen. De Ruyter springt zelf in een sloep, gevolgd door De Witt, om een brander te begeleiden. Drie Engelse kapitale oorlogsbodems worden in de brand gestoken. Om nog verder de rivier op te gaan wordt vanwege de toenemende risico's afgezien. Het is de grootste maritieme overwinning die Nederland ooit tegen Engeland zal boeken en de zwaarste maritieme nederlaag die de Britten in hun geschiedenis zullen lijden. De Engelse afvaardiging bij de vredesonderhandelingen in Breda is plotseling heel wat toeschietelijker. Op 10 augustus wordt de Vrede van Breda officieel. De Ruyter, Van Ghent en De Witt krijgen van de Staten-Generaal vanwege hun verdienste een gouden herdenkingsbeker uitgereikt, met in gekleurd email een afbeelding van de actie op de Medway.

Het opbrengen van het Engelse vlaggenschip HMS Royal Charles, buitgemaakt tijdens de tocht naar Chatham. Naar een schilderij van Jeronymus van Diest uit 1667. Rechts een oorlogsbodem van de Admiraliteit op de Maze. In de linker benedenhoek een tekst met de geschiedenis van het schip en een opdracht aan Cornelis de Witt.

Nadat hij de Royal Charles bij het Goereese Gat heeft afgeleverd en enige huldeblijken in ontvangst heeft genomen vertrekt Van Ghent op de Dolphijn met viceadmiraal Johan de Liefde naar de Shetlandeilanden om de retourvloot uit Indië te escorteren. Hij moet zo mogelijk daar een haven veroveren, maar ziet daar vanaf. Op 25 oktober, de Vrede van Breda is dan al getekend, keert hij terug op de rede van Texel samen met de Oost-Indiëvaarders. Van Ghent blijft drie jaar aan de wal en wordt in 1668 lid van de Raad van State van Utrecht. Van mei tot november 1670 voert hij samen met de Engelsen onder viceadmiraal Thomas Allin operaties uit tegen de kapers van Algiers voor de kust van West-Afrika. Zijn eskader bestaat uit dertien schepen van de Admiraliteiten van Amsterdam en Zeeland en de Admiraliteit op de Maze, met Johan de Liefde en Cornelis Evertsen de Jonge als viceadmiraals. Zes kaperschepen worden genomen en verbrand. Ook nu gebruikt Van Ghent voornamelijk fregatten. Tweehonderd christenslaven worden bevrijd. Voor deze actie krijgt Van Ghent een gouden keten ter waarde van 800 guldens.

Slag bij Kijkduin

Koning Karel II van Engeland koestert al langer de wens om de Republiek aan te vallen. Medio 1671 zoekt hij een stok om de hond te slaan om de verhoudingen op scherp te zetten. Het koninklijke jacht Merlin, met aan boord Doroty Osborne de vrouw van de Engelse gezant William Temple, vaart op 24 augustus door de Nederlandse vloot. Het krijgt van zowel De Zeven Provinciën als de Dolphijn saluutschoten, maar schiet zelf met scherp op het laatste schip. Van Ghent, een goede bekende van het echtpaar Temple, laat zich naar de Merlin roeien en vraagt om opheldering. Men eist dat de Dolphijn zijn vlag zal strijken. Weliswaar is zo iets overeengekomen in het verdrag van 1662 maar alleen voor oorlogsbodems. Van Ghent zegt dat hij er niet zeker van is dat de Merlin in die categorie valt en dat het niet aan hem is een precedent te scheppen. Het incident wordt door Karel aangegrepen om maandenlang een diplomatieke rel te schoppen. De oud-ambassadeur in de Nederlanden George Downing wordt naar Nederland gestuurd met de eis: Van Ghent te straffen. De eis wordt niet ingewilligd.

Witten Wonder Spiegel, naar een ets van Romeyn de Hooghe uit 1675. Een beeldverhaal met de belangrijkste gebeurtenissen uit het leven van Johan en Cornelis de Witt. Tweede en derde prent aan de rechterzijde de Tocht naar Chatham. In de rechterbenedenhoek de afgrijpselijke moord op de gebroeders op 20 augustus 1672.

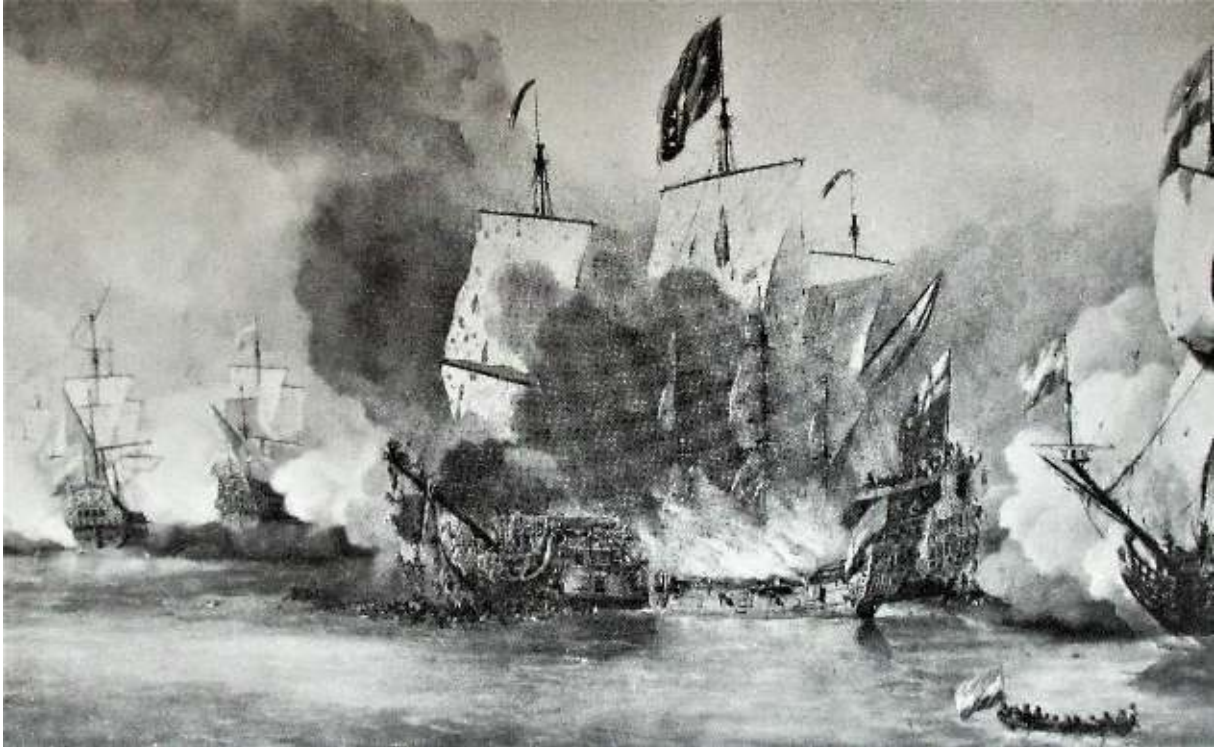
Karel II van Engeland heeft in 1670 op persoonlijke titel in het geheim het Verdrag van Dover met Frankrijk getekend. Het moest wel in stilte want de Triple Alliantie, een overeenkomst uit 1668 tussen Engeland, Nederland en Zweden, om gezamenlijk weerstand te bieden tegen Frankrijk, is nog steeds van kracht. Engeland krijgt in ruil voor haar onbetrouwbaarheid subsidie van Frankrijk en Karel II is dus wel gedwongen Frankrijk te volgen als die in 1672 Nederland binnenvalt. Karel verklaart aan Lodewijk XIV dat de Triple Alliantie een geheime annex bevat om de Spaanse Nederlanden te steunen, als Frankrijk de Devolutieoorlog (oorlog om de heerschappij van de Spaanse Nederlanden) niet zal stoppen. Lodewijk is zwaar beledigd en zweert de Republiek

te vernietigen. Karel heeft eerder al (in 1667) een bondgenootschap aan Lodewijk aangeboden. De 'zonnekoning' wilde daar toen nog niet op ingaan zolang de Nederlanders zich aan het militaire assistentieverdrag van 1662 houden. Karel wil met het Verdrag van Dover revanche nemen voor de gelede nederlaag in de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog; in het bijzonder voor de vernederende Tocht naar Chatham. Behalve subsidie zal Karel na een overwinning Cadzand, Sluis en Walcheren als kroonbezit verwerven.

Het Franse leger, gesteund door de bisdommen Münster en Keulen, vallen Nederland binnen. De troepen rukken snel op naar het noorden, laten Maastricht links liggen, veroveren de Rijnforten, steken de Rijn en de Nederrijn over en belanden in de Betuwe. Overijssel geeft zich over aan Bernard van Galen, bisschop van Münster, beter bekend als Bommen Berend en die trekt verder naar het noorden om Groningen te belegeren. De Fransen veroveren zonder slag of stoot Utrecht, maar stoppen voor de Hollandse Waterlinie, de inundatie die het gewest Holland moet beschermen. Kortom het is 1672, het 'Rampjaar', waaraan we de woorden van ultieme vertwijfeling: 'Het volk redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos', overhouden.

De Staten van Holland vragen Lodewijk om vredesvoorwaarden, maar die rekt de onderhandelingen, zonder zich overigens maar iets gelegen te laten liggen aan de Engelse belangen. Wat hij wil is niet meer, maar ook niet minder dan een volledige capitulatie van Holland. De militaire catastrofe ter land leidt tot paniek in de Hollandse steden. In de vroedschappen nemen de Orangisten de macht over en aan het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk komt een eind. Op 4 juli 1672 wordt Willem III van Oranje-Nassau stadhouder van Holland. Raadspensionaris Johan de Witt legt, na een moordaanslag te hebben overleefd, zijn functie neer. Zowel Frankrijk als Engeland willen, het liefst zonder de bondgenoot, dat Willem een overeenkomst met hen sluit. Begin juli zend Karel twee ministers, Arlington en Buckingham, naar de Republiek. Ze komen aan in Brielle met een gezelschap orangistische ballingen. In Den Haag worden ze toegejuicht door een onzinnige menigte die denkt dat ze steun komen beloven tegen de Fransen. Ze bieden Willem aan hem 'Soeverein Prins' van Holland te maken, een nieuwe staat ter grote van het gewest. In ruil willen ze een flinke zak geld en het recht om van Vlissingen en Brielle garnizoensplaatsen te maken. Het is een tegenvaller voor de Engelsen, die in nadere afspraken met de Fransen ook de zeewegen naar Rotterdam en Amsterdam zullen krijgen, dat Willem daar niet aan meewerkt. Ook Lodewijk onderhandelt met de Hollanders over vrede, waarbij hij het gevaar van een Engelse overheersing als argument gebruikt. In de zomer van 1672 zijn de inundaties nog ondiep en de Hollandse steden zouden vrij eenvoudig kunnen worden veroverd, maar Lodewijk wil Karel die dienst niet bewijzen. Willem geeft aan dat hij misschien wel tot een deal bereid is als de Engelse tenminste de Franse weten te bewegen de vredesvoorwaarden te verzachten. Op Kasteel Heeswijk sluiten Britten en Fransen het Akkoord van Heeswijk waarin ze elkaar plechtig beloven nooit apart vrede te zullen sluiten en schroeven hun eisen verder op. De Engelsen willen nu ook Voorne en Goeree hebben. Op 18 juli zend Karel een verzoenende brief aan Willem waarin hij stelt dat hij de oorlog is begonnen om zijn neef aan de macht te helpen en dat, nadat alle invloed van De Witt is verdwenen, het wel weer gauw vrede zal zijn. Willem trapt daar niet in, maar publiceert wel de tekst van het schrijven op 15 augustus om de bevolking tegen De Witt op te hitsen en met succes, want die wordt op 20 augustus samen met zijn broer Cornelis gruwelijk vermoord door een orangistische volksoploop. De oorlog op zee verloopt ondertussen minder voorspoedig dan de Engels-Franse coalitie had gehoopt. Hebben de Fransen het voortouw in de landoorlog, de Britten hebben de leiding op zee. De schade toegebracht aan de Engelse vloot tijdens de Tocht naar Chatham is hersteld door zeven 'first rate' schepen te bouwen. In de zeeslagen van de Derde Engels-Nederlandse Oorlog is er sprake van wantrouwen tussen de Engelsen en de Fransen waardoor ze slecht samenwerken. De gezamenlijk Engels-Franse zeemacht wordt tot viermaal toe weerstaan door de Nederlandse vloot onder bevel van luitenant-admiraal-generaal Michiel de Ruyter: Slag bij Solebay (1672), Slag bij het Schooneveld (7 juni 1673), Tweede slag bij het Schooneveld (14 juni 1673) en de Slag bij Kijkduin (1673). In de Republiek zijn terzelfdertijd slechts drie schepen met meer dan zestig stuks geschut afgeleverd, alle drie lichter dan de Britse schepen. Er is, anders dan in de vorige oorlog, te weinig geld voor grootschalige nieuwbouw, vanwege een prioriteit voor de landmacht. Vanwege de oorlogsdreiging houdt de Republiek al in de zomer van 1671 vlootoefeningen. Na het begin van de vijandigheden, doet het eskader van Van Ghent, met de Gouden Leeuw met 90 stukken geschut als vlaggenschip, van 24 tot 26 mei 1672 met vijftien schepen een poging het succes van Chatham te herhalen. De kustforten zijn nu echter voltooid en blijken te sterk, zodat hij zijn poging moet opgeven. De eerste zeeslag in de Derde Engels-Nederlandse Oorlog is de Slag bij Solebay op 7 juni 1672. De vloot van de Republiek met 75 oorlogsbodems, 22 adviesjachten en 32 branders, met 4500 kanonnen en 20.700 opvarenden, verrast de Engels-Franse vloot van 93 oorlogsschepen en 24 branders met 6158 kanonnen en zo'n 40.000 opvarenden, in de Solebay aan de Engelse oostkust. De hertog van York (Jacobus Stuart, later koning Jacobus II) is van plan de havens van de Republiek te blokkeren en zo de Noordzee vrij te houden van Nederlandse schepen. De bemanning van de Engels-Franse vloot heeft te kampen met ziekte, zodat in de Solebay wordt geankerd. De zieken worden aan land gebracht en nieuwe voorraden ingenomen. Ondanks de ongunstige westenwind lukt het De Ruyter om de Noordzee over te steken en de vijandelijke vloot te verrassen. Vanwege

zijn lijn positie kan hij de Engelse en Franse schepen niet al te direct en agressief aanvallen, zodat het deze lukt, zei het wanordelijk, om een slagorde te formeren. De Engelse voorhoede staat onder bevel van viceadmiraal Edward Montagu, Earl of Sandwich. York beveelt het centrum. Graaf Jean d'Estrees, die de achterhoede beveelt, in feite de Franse vloot, beschiet op afstand de Nederlandse achterhoede onder luitenant-admiraal Adriaen Banckert, maar mengt zich niet echt in de strijd. Plotseling draait de wind, zodat De Ruyter in de loef met zijn centrumeskader York kon aanvallen, terwijl luitenant-admiraal Willem van Ghent met het voorhoede eskader Montagu aanvalt.

Slag in de Solebay op 7 juni 1672. De Engelse driedekker Royal James, vlaggenschip van admiraal Montagu, is door een brander in lichterlaaie gezet. Naar een schilderij van Willem van de Velde de Jonge (1633-1707)

De Dolphijn, het vlaggenschip van Van Ghent, gaat het duel aan met de veel zwaardere Royal James, het vlaggenschip van Montagu, en komt in zo'n benarde positie dat Jan van Brakel met zijn Groot Hollandia hem te hulp moet schieten. Het tuig van de Groot Hollandia raakt verward met dat van de Royal James. De Dolphijn nadert nu opnieuw de Royal James om het te vernietigen, maar dat kost Van Ghent het leven. Een kartets doorboort zijn lichaam op vijf plaatsen en rukt een onderbeen af. Vlaggenkapitein Michel Kindt vermeldt in het logboek: hij viel hardtsteecken doodt voorover. Een brander onder bevel van Jan Daniëlsz van de Rijn zet de Royal James in lichterlaaie. Zo'n duizend Britten komen in de vlammen om. Montagu ziet zich gedwongen van het schip te springen en verdrinkt. De Royal James gaat door brandt ten onder, waardoor Van Ghents 'erelijst' van vernietigde of prijsgemaakte zware Engelse schepen op vijf van de zes komt. Het zesde is de Prince Royal die tijdens de Vierdaagse Zeeslag vastliep op een zandbank. De massa van de Britse vloot stort zich op het eskader van De Ruyter, maar die weet krachtig weerstand te bieden. Cornelis de Witt blijft onverstoord op het dek van de Zeven Provinciën zitten, om namens de Staten toezicht te houden, terwijl rond hem zijn halve lijfwacht wordt weggeschoten. York moet de stuurloos geschoten Prince Royal verlaten en stapt over op St. Michael. Als dit schip onder de waterlijn lek wordt geschoten laat hij zijn vlag overbrengen naar de London. Tegen de avond moeten beide Engelse eskaders zich terugtrekken en ook de Nederlandse vloot trekt zich terug. Aan Britse zijde vinden zo'n 2500 zeelieden en soldaten de dood. Aan de Nederlandse kant vallen enkele honderden slachtoffers. Daar staat tegenover dat de Nederlandse vloot meer schepen heeft verloren. Twee zijn er tot zinken gebracht, een derde explodeert kort na de slag en nog eens twee zijn door de Engelsen geënterd en prijs genomen. Beide partijen roepen zich uit tot overwinnaar. Maar hoe dan ook, de Republiek heeft een blokkade van haar havens voorkomen en is beter in staat de schade te herstellen. De Walvisch brengt het stoffelijk overschot van Van Ghent naar Nederland, waar het wordt gebalsemd. Door de Franse bezetting van Utrecht kan de bijzetting in de Dom eerst plaatsvinden in 1680. Het praalgraf van Van Ghent is gemaakt door Rombout

Verhulst, die ook de praalgraven van Van Galen (Nieuwe Kerk Amsterdam, 1655), Tromp (Oude Kerk Delft, 1666), Kortenaer (Laurenkerk Rotterdam, 1669), De Ruyter (Nieuwe Kerk Amsterdam, 1681) en Johan en Cornelis Evertsen (Nieuwe Kerk Middelburg, 1680 en 1682) maakten of nog zal maken.

The Burning of the Royal James, geweven naar een ontwerp van Willem van de Velde de Oude na 1685. Het wandtapijt is er één uit een serie van twaalf in opdracht van Charles II, resp. James II. Van de Velde is op de dag van de Slag bij Solebay aanwezig op een Nederlands schip, waar hij als een oorlogsverslaggever de slag vastlegt in tekeningen, die hij later in zijn atelier in Greenwich in detail zal uitwerken. Er zijn twee tapijten uit de serie in bezit van het Scheepvaart museum in Amsterdam.

In de Derde Engels-Nederlandse Oorlog krijgt Aert van Nes, die in 1668 met Geertruida den Dubbelde huwt en aan de Spaanse kade in Rotterdam is gaan wonen, een belangrijkere positie. De Ruyter laat het commando van het eskader waar zijn vlaggenschip De Zeven Provinciën toebehoort permanent in handen van Van Nes, die op de nieuwe Eendragt vaart. Hierdoor is het moeilijk te bepalen aan wie de briljante manoeuvres tijdens de Eerste Slag bij het Schooneveld of de Slag bij Kijkduin moeten worden toegeschreven. Als beloning voor zijn optreden tijdens de Slag bij Solebay wordt hem een rentebrief toegekend. In de winter van 1673 heeft Van Nes het bevel over de landverdediging van Rotterdam tegen de Fransen. De Franse aanval over land is tot staan gekomen voor de Hollandse Waterlinie, zodat er voor 1673 een invasie poging over zee wordt gepland. Een Engels-Franse vloot zal trachten de Nederlandse vloot te verslaan, om zo de weg vrij te maken voor een landingsmacht die gereedstaat in Yarmouth. De Ruyter is in mei voornemens de Engelse vlootbasis bij Chatham met zinkschepen te blokkeren, maar als blijkt dat de vloot al is uitgevaren trekt hij zich terug op een defensieve positie in het Schooneveld, het in 1375 verdrinken eiland voor de monding van de Westerschelde, waar hij ziet wat de twee meest kwetsbare en voor de hand liggende doelen zijn: Walcheren en Brielle. Omdat de vaargeul in noordoostelijke richting nauwer wordt, kan hij zich, naargelang de situatie dat vereist, verder in zijn 'hol' (zoals de Engelsen het al snel noemen) terugtrekken, zonder het risico te lopen door de numeriek sterkere vijand omsingeld te worden. De Nederlandse vloot is er diep van doordrongen hoe groot het gevaar is. Het moreel is echter groot, gesterkt door een vlootorder van stadhouder Willem III waarin hij beloning in het vooruitzicht stelt voor de dappere en straf voor de lafaards. Op 2 juni 1673 vaart een gezamenlijke Engels-Franse vloot in de richting van de Zeeuwse kust met 86 schepen, met een bewapening 4826 stukken geschut en een bemanning van 24.295 man. De Republiek kan daar slechts 64 schepen met 3157 stukken geschut en 14.762 man tegen overstellen. De Nederlandse admiraals geven de eigen vloot dan ook al snel de bijnaam het 'Klein Hoopken'. De geringe omvang van de vloot is te wijten aan de Friese Admiraliteit die (nog) geen schepen kan leveren omdat de provincie Groningen wordt aangevallen. De Nederlandse vloot staat onder commando van De Ruyter met Aert van Nes (centrum), Cornelis Tromp (voorhoede) en Adriaen Banckert (achterhoede) als eskader commandanten. Een storm zorgt ervoor dat de slag wordt uitgesteld. Op 7 juni kan een nieuwe poging worden ondernomen bij een noordwestenwind.

Rupert, commandant van de Engels-Franse vloot is ervan overtuigd dat de Nederlandse vloot zich terugtrekt naar Hellevoetsluis zodra hij aanvalt en selecteert een speciaal smaldeel van lichte fregatten uit zijn drie eskaders, om daarmee de vluchtroute naar het noorden af te snijden. De Nederlanders blijven echter gewoon liggen, wat Rupert dwingt het smaldeel weer terug te roepen, waardoor zijn linie verward raakt. Als de Nederlandse slaglinie zich toch in beweging zet, maar tot verbazing van de Engelse bevelhebber recht op hem af komt, moet hij, om de loef niet te verliezen, onmiddellijk aanvallen zonder dat zijn vloot goed in formatie is gebracht. De slag begint

laat in de ochtend en zal negen uur duren. Dankzij De Ruyters kennis van de precieze positie van de ondiepten weet die te voorkomen dat de grotere Engels-Franse vloot hem omsingelt. Ruperts eerste contact is met het eskader van Tromp. Beide voorhoedes varen langzaam naar het noordoosten tot aan de Thortonbank.

De Gouden Leeuw van de Admiraliteit van Amsterdam, het vlaggenschip van Luitenant-Admiraal Cornelis Tromp, op het IJ voor Amsterdam. Naar een schilderij (detail) van Willem van de Velde de Jonge uit 1686. Het lineschip met 82 stukken geschut is ontworpen door de Rotterdamse scheepsbouwmeester Jan Salomonsz van den Tempel en gebouwd bij Goossen Schachs van der Arent in Dordrecht.

De Engelse voorhoede is nog in wanorde waardoor Rupert niet opnieuw zijn fregatten kan inzetten om Tromp te omsingelen, wat de beste manoeuvre zou zijn geweest. Ook wordt niet gekozen voor een frontale aanval, ondanks het feit dat hij de loef heeft. Later zal hij daarover veel kritiek te verduren krijgen. Hij verdedigt zich door te stellen dat hij de zandbanken wilde vermijden, om niet aan de grond te lopen. De Nederlandse schepen hebben door de lij voor hun kanonnen een grotere elevatie en kunnen van enige afstand de geallieerde schepen schade toebrengen. Tromp kan het echter wederom niet laten directe scheepsduels aan te gaan met Ruperts Royal Charles en de Cambridge en verslijt achter elkaar drie schepen: de Gouden Leeuw, de Prins te Paard en de Amsterdam om uiteindelijk zijn vlag te hijsen op de Komeetstar. De Ruyter volgt Tromp eerst op nauwe afstand, maar ziet plotseling een opening ontstaan in het Franse eskader doordat een smaldeel de linie verbreekt om zich op de achterhoede van Banckert te storten. Hij laat meteen zijn centrumeskader overstag gaan in zuidwestelijke richting om zo door de vijandelijke kiellinie te breken. Een gewaagde manoeuvre, omdat daarmee Tromp van de rest van de Nederlandse vloot wordt afgesneden. De Fransen, bieden

nog korte tijd weerstand, maar nemen dan de wijk naar het noordwesten en trekken zich, indachtig de orders van Lodewijk XIV, terug uit het strijdtoneel om op veilige afstand belangstellend toe te kijken. De Ruyter zet nu zijn beweging voort in de richting van de gevaarlijke zandbank Raan en komt zo in de rug van de geallieerde achterhoede. Spragge, commandant van de Engelse achterhoede, ziet dat hij klem dreigt te raken tussen het Nederlandse centrumeskader en het Nederlandse achterhoede-eskader. Hij gaat overstag en vlucht naar het westen om aan een omsingeling te ontkomen. Daarna vaart hij naar het noorden om zijn persoonlijke vijand Tromp op te zoeken, die hij dood wenst, omdat Tromp Spragges vrouw, een dochter van de Vlaamse kaper Collaert, om haar afkomst heeft beledigd. Spragge laat vanwege een persoonlijke grief wel twee Engelse en een Frans smaldeel aan hun lot over, die in een verwarde formatie een bocht naar links maken om De Ruyter op te vangen. Banckert vaart nu ook naar links achter De Ruyter aan. Door centrum en achterhoede te verenigen heeft De Ruyter een sterke strijdmacht tot zijn beschikking en het voordeel van de loef. De Engels-Franse vloot is versnipperd in vier onsamenhangende stukken die elkaar niet kunnen steunen. Hoewel hij in de positie is om de Engels-Franse vloot ernstige schade toe te brengen, besluit De Ruyter, voorzichtig als altijd, om Tromp bij te staan, met de beroemde woorden: "'t Zwaarst moet het zwaarst wegen, 't is beter vrienden te helpen dan vijanden te deren". Hij laat zijn twee eskaders overstag gaan, waardoor Banckert nu voorop gaat en vaart naar het noordoosten. De geallieerde achterhoede kan zo ontsnappen. Toen Tromp, ondertussen in zuidwestelijke richting varende, hem aan ziet komen, roept hij: "Mannen, daar is Bestevaer! Die komt ons helpen! Ik zal hem ook niet verlaten, zo lang als ik adem kan scheppen". Als Banckert Tromp bereikt, gaan achterhoede en centrum eskader samen opnieuw overstag en de hele Nederlandse vloot vaart in een perfecte kiellinie zuidwestwaarts. Rupert probeert ook een correcte linie te vormen wat niet eenvoudig is omdat de Fransen weer moeten invoegen en tot zijn verbijstering ook het eskader van Spragge. De wanorde blijft groot doordat zijn linie herhaaldelijk door de Nederlanders wordt doorbroken. Tegen de avond bemerkt Rupert dat het moreel inzakt en dat hij moet vrezen dat er schepen in de nacht tussenuit zullen knijpen, waarna de Fransen ongetwijfeld ook de pijp aan

maarten zullen geven. Hij besluit mogelijke deserties voor te zijn en beveelt de aftocht. De Engels-Franse vloot zeilt westwaarts en houdt de hele nacht de vaart erin. De volgende morgen ziet Rupert tot zijn opluchting dat de Nederlanders uit het zicht zijn verdwenen.

Na het fiasco van de Eerste Slag bij het Schooneveld kruisen de Franse en Engelse schepen een week lang voor de kust, elkaar verwijten makend over het mislukken van de slag. Maar ook tussen de Britten onderling is er de nodige wrijving. Viceadmiraal Spragge verwijt admiraal Rupert: 'Het gevecht werd, naar waarheid, slechter door ons gevoerd, dan ik ooit meegemaakt heb'. Er is weinig animo om opnieuw slag te leveren. Kapitein George Legge van de Royal Katharine, de latere admiraal en bevelhebber van de Engelse vloot, schrijft naar de Lord High Admiral: 'Dat zeegat is te klein en de zandbanken zijn te gevaarlijk, om er ons weer in te wagen'. De Fransen en Engelsen hopen de Nederlanders naar open zee te lokken, maar geloven eigenlijk niet dat dit zal gebeuren, omdat de positie in het Schooneveld defensief zo sterk is. Na een week in stilte kruisen voor de kust, vaart de Nederlandse vloot tot hun grote verrassing toch de open zee op. Op 14 juni 1673 neemt De Ruyter, versterkt met vier schepen (waaronder de zware linesschepen Oliphant en Voorzichtigheid), verse bemanningen en voorraden, een voordelige loefpositie in door slim van de noordwestenwind gebruik te maken. Spragge, die dag commandant van de voorhoede, bezoekt Rupert in de achterhoede juist op het moment dat de Nederlanders in zicht komen. Hij verlaat onmiddellijk het vlaggenschip om het commando over zijn eskader weer op zich te nemen. Rupert, bang dat Spragge niet op tijd terug zal zijn, besluit te improviseren en zijn eigen eskader naar voren te brengen. Hij tracht het Franse centrum in te halen, maar die weten niet wat hij van plan is en doen hun best om hem voor te blijven om de afgesproken formatie te handhaven. De Engelse voorhoede voldoet aan het bevel te blijven wachten, met als gevolg dat centrum en achterhoede in volle vaart de voorhoede inlopen wat de chaos compleet maakt. Als de Nederlandse vloot bij de verwarde massa geallieerde schepen arriveert, hijst Rupert meermaals de bloedvlag, maar als hij merkt dat niemand zijn schip volgt moet hij telkenmale terugkeren. De Ruyter, verbaasd door de manoeuvres van de Engelsen, roept uit: "Wat, is hij gek, of wat komt hem over?" en maakt gebruik van de verwarring door van enige afstand de Engelse vloot onder vuur te nemen. De Fransen, die geen idee hebben wat er gebeurt, trekken zich meteen terug. Alleen Cornelis Tromp kiest voor de frontale aanval en levert tot de avond fel slag met zijn persoonlijke vijand Spragge. Tegen het eind van de dag wakkert de wind steeds meer aan en de vechtende massa schepen dreigt op het noordelijke landhoofd van [Kent](#) te lopen. Op slechts enkele mijlen van de kust, breken beide vloten het gevecht af en is ook de Tweede Slag bij het Schooneveld voor de geallieerde vloot op een mislukking uitgelopen.

Stadhouder Willem III wil op zee een beslissing forceren, omdat hij bang is dat anders de retourvloot uit Indië in Engelse handen zal vallen, waardoor de oorlog tegen de Republiek langer kan worden voortgezet. Hij geeft de Ruyter de opdracht om de defensieve positie voor de Zeeuwse kust te verlaten. Rupert is verheugd als hij ziet dat de Nederlandse vloot uitvaart en tracht meteen een beslissende zeeslag te forceren. Juist op het moment dat hij in de eerste passeerslag overstag gaat, draait de wind en raakt zijn hele vloot in wanorde, gelijk wat de Nederlandse vloot in 1665 met catastrofale gevolgen overkwam in de Slag bij Lowestoft. Rupert, het debacle van de tweede Slag bij het Schooneveld nog vers in het geheugen, geeft onmiddellijk het sein het gevecht af te breken. De Ruyter begrijpt Ruperts manoeuvre niet en vreest dat het deze slechts te doen is om hem naar het noorden weg te lokken, zodat een transportvloot op Walcheren of in de Maasmond kan landen. Willem staat er echter op dat De Ruyter Rupert naar het noorden volgt. Als enkele Engelse fregatten Scheveningen beschieten, heeft het er even weg van dat de invasie is begonnen. Bij Kijkduin, het hoge uitkijktuin bij Den Helder, niet te verwarren met de badplaats Kijkduin bij Den Haag, raken de vloten weer slaags. Hoewel De Ruyter minder schepen heeft, kan hij door een manoeuvre de Franse vloot isoleren: het eskader van luitenant-admiraal Adriaen Banckert valt de Fransen in de loef aan. Na een felle strijd, het is de eerste keer dat de Franse vloot zich volledig inzet, raken de Franse schepen zo zwaar beschadigd dat d' Estrées zich gedwongen ziet terug te trekken, indachtig de orders van Lodewijk XIV om zijn vloot niet het risico te laten lopen verslagen te worden.

Banckerts eskader kan zich weer bij de rest van de Nederlandse vloot voegen die nu enkel nog maar moet afrekenen met de Engelse eskaders. De wind is inmiddels gedraaid en de Engelse hebben nu de loef. De centrumeskaders van beide vloten liggen nu dooreen en in het strijdgewoel breken gevechten uit die door betrokkenen omschreven worden als de meest verbeterde die ze ooit hebben meegemaakt. Bij de nadering van Banckerts eskader breekt Rupert het gevecht af. Nu hij in de minderheid dreigt te raken voegt hij zich bij zijn achterhoede met de Nederlandse vloot op zijn hielen.

De Engelse viceadmiraal Edward Spragge, bevelhebber van de achterhoede, heeft voor de slag openlijk gezworen dat hij Tromp deze keer zal doden of gevangennemen. De aartsvijanden staan elkaar naar het leven, schip na schip verslijtend, totdat Spragge, naar zijn derde schip varende, verdrinkt als zijn sloep door een kanonskogel wordt getroffen. Als de hoofdmachten van beide vloten elkaar naderen leven de gevechten weer in alle hevigheid op. De Nederlanders proberen de stuurloos geschoten Prince Royal, wijlen Spragges vlaggenschip, te veroveren. Alles concentreert zich nu op dit punt, maar uiteindelijk moeten beide vloten moegestreden het opgeven.

Nachtelijk gevecht, tijdens de Slag bij Kijkduin tussen Cornelis Tromp op de 'Gouden Leeuw' en Sir Edward Spragge op de 'Royal Prince', naar een schilderij van Willem van de Velde de Jonge.

De Engelsen stoppen met hun pogingen de Nederlandse vloot te vernietigen, zien af van een troepenlanding op de Nederlandse kust en de beide vloten keren terug naar hun thuishavens. Er is geen enkel schip tot zinken gebracht, maar vele zijn zwaar beschadigd, terwijl zo'n 3000 man zijn gesneuveld voor prins of koning en vaderland. Tweederde van de slachtoffers zijn Engels of Frans. De slag is onbeslist, maar de strategische overwinning is voor Nederland. Voor de derde keer is een landing voorkomen en de vijandelijke vloot is zwaar beschadigd. De verhouding tussen Engeland en Frankrijk verkoelt als d' Estrées ter verontschuldiging zijn geheime instructies verklapt. Terwijl Nederland een verbond sluit met haar oude vijand Spanje, trekt Frankrijk zich in 1673 terug uit het strijdgewoel. Het Engelse parlement, die een nieuwe heffing voor het herstel van de vloot moet goedkeuren, dwingt Karel II tot het sluiten van de Vrede van Westminster op 19 februari 1674, waarmee de status quo van voor de oorlog min of meer wordt hersteld. Het zal ruim een eeuw duren voordat de Nederlandse en de Engelse vloot weer slaags met elkaar zullen raken.

Aert van Nes krijgt in 1674 tijdens een aanval op Frankrijk een conflict met de Zeeuwse luitenant-admiraal Adriaen Banckert en blijft na thuiskomst aan de wal. Onder het nieuwe regime van stadhouder Willem III wordt de vloot verwaarloosd. Willem wil de rol van zeehelden in het algemeen en die van de politiek wat onbetrouwbaar geachte Van Nes in het bijzonder, zoveel mogelijk beperken tot die van een levende legende. In april 1693 gaat Van Nes met pensioen met behoud van wedde. Hij gaat de geschiedenis in als een van de weinige Nederlandse zeehelden die de bloedbaden in de zeeslagen van de Eerste, Tweede en Derde Engels-Nederlandse Oorlog overleefden en thuis, op 13 of 14 september 1693, in bed overlijdt. Hij is begraven in de Laurenskerk in Rotterdam in een eenvoudig graf, aangezien je moet sneuvelen op het veld van eer om voor een praalgraf in aanmerking te komen. Het graf ging verloren tijdens het bombardement van mei 1940.

De Zeven Provinciën het vlaggenschip van De Ruyter totdat die in 1674 overstapt op de (nieuwe) Eendracht, overleeft al zijn bevelhebbers en bereikt voor een oorlogsbodem de hoge leeftijd van bijna dertig jaar (1665–1694). Vanaf 1678 vaart het schip onder bevel van schout-bij-nacht Jan van Brakel. Als deze in 1690 sneuvelt in de Slag bij Beachy Head, wordt hij in 1691 opgevolgd door Johan Snellen, maar die overlijdt nog in datzelfde jaar. De Rotterdammer Evert de Liefde is de laatste kapitein van de Zeven Provinciën als deze in 1692 deelneemt aan een gezamenlijke actie met de Engelse tegen de Fransen. Van 28 mei tot 3 juni wordt er slag geleverd bij Cap La Hague. De Liefde noteert in het scheepsjournaal, dat ze op de ochtend van 29 mei worden aangevallen door de Franse vloot. De Zeven Provinciën loopt schade op in het want en onder de waterlijn. Er zijn 18 doden en bijna 40 gewonden.

De Slag bij Beachy Head (Béveziers) op 10 juli 1690. Een gecombineerde Engels-Nederlandse vloot wordt verslagen door een Franse vloot. Naar een ets van Jan Luyken uit 1696-1700.

Het schip vaart naar Portsmouth voor reparatie. De fokkemast, boegspriet en grote ra moeten worden vervangen. Er is zoveel schade onder de waterlijn, dat het schip moet worden gekrennd om de lekken te dichten. Op 23 juni is de Zeven Provinciën weer zeilwaardig en krijgt de

opdracht om in het Kanaal te gaan kruisen. In augustus wordt enkele dagen voor anker gegaan bij het eiland Wight om het nodige aan onderhoud te doen: 'slaen de seylen aff, teeren de reeen, krenge 't schip, kerden de masten en lapsalven van 't want'. Eind september krijgt De Lieffde de opdracht huiswaarts te keren. Het is de laatste reis van het roemruchte schip, die door de NNO wind langer duurt dan verwacht. Op 1 november 1692 laat de Zeven Provinciën zijn ankers vallen in Hellevoetsluis en komt niet meer in de vaart. In 1694 is het voor sloop verkocht.

Lit. & Bron.: R. Fruin, *Tien jaren uit de Tachtigjarige Oorlog 1588-1798* (Utrecht 1857¹⁰); J.J. Backer Dirks, *De Nederlandsche Zeemacht. Hare verschillende tijdperken geschetst* (Den Haag 1891²) dl. 1, p.150-164, 183-191; H.C.H. Moquette, 'Tromp's populariteit te Rotterdam' in: *Rotterdams Jaarboekje 1922* (Rotterdam 1923) p. 17-26; H.A. Enno van Gelder, 'Admiraliteitscollegiën' in: *Winkler Prins Algemeene Encyclopaedie* (Amsterdam 1932) dl. 1, p. 192-193; H.C. Hazewinkel, *Geschiedenis van Rotterdam. Deel II* (Amsterdam 1940) p. 7-9, 111-118, 164-169, 253; A. Zuidhoek, *Piet Hein en de Zilvervloot* (Bussum 1987); J.J.A. Wijn, *Het Mariniersmuseum der Koninklijke Marine* (Rotterdam 1995) p. 2, 4-5; A. van der Schoor, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813*. (Zwolle 1999) p. 197; W. de Visser, *Piet Hein en de Zilvervloot. Oorlog en handel in de west* (Hilversum 2001); M. de Jong, 'Staat van Oorlog' *Wapenbedrijf en militaire hervorming in de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1585-1621* (Hilversum 2005) p. 55-56, 58-59; P. de Ruiter, 's Lands werf. *De roemrijke historie van een bijzondere plek in Rotterdam* (Lekkerkerk 2013) p. 25-35; G.G. Hellinga, *Zeehelden. Nederlands trots overzee in de Gouden Eeuw* (Zutphen 2016³) p. 38-45, 93-97, 111-114, 158-165; R. Prud'homme van Reine, *De Gebroeders de Witt. Iconen van de Gouden Eeuw* (Brielle 2019) p. 23-26; R. Prud'homme van Reine, *Brielse admirals in oorlog. Maerten Tromp en Witte de With* (Brielle 2020);

Wikipedia: *Admiraliteiten; Admiraliteit op de Maze; Admiraliteit van Amsterdam; Admiraliteit van West-Friesland; Admiraliteit van het Noorderkwartier; Admiraliteit van Zeeland* (okt. 2020); *Maerten Harpertsz Tromp; Slag bij Duins; Piet Pietersen Heyn; Duinkerker kapers* (geraadpleegd nov. 2020); *De Spaanse Armada; Witte Cornelisz de With; Zeeslag bij Nieuwpoort; Eerste -, Tweede- en Derde Engels-Nederlandse Oorlog* (dec. 2020)

Een einde in nederigheid

**The Glorious Revolution
Fielding versus Bylandt
het nieuwe alfamannetje
Slag bij de Doggersbank
de laatste zeeheld
overgangsjaren
Slag bij Kamperduin
het Vlieter incident**

Geleidelijk aan verliest de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de achttiende eeuw haar economisch overwicht. Desondanks is er, met uitzondering van een scherpe terugval in 1780-1781 ten tijde van de Vierde Engels-Nederlandse oorlog, geen economische achteruitgang. De Nederlandse handel blijft gemiddeld genomen gedurende vrijwel de gehele eeuw op een gelijk niveau, maar vanwege de groeiende wereldhandel slinkt het Nederlandse aandeel wel. Het is vooral Engeland, die van de groei profiteert. De Amsterdamse stapelmarkt is aan het eind van de achttiende eeuw nog van wezenlijke betekenis, maar wordt naar de kroon gestoken door Londen en Hamburg.

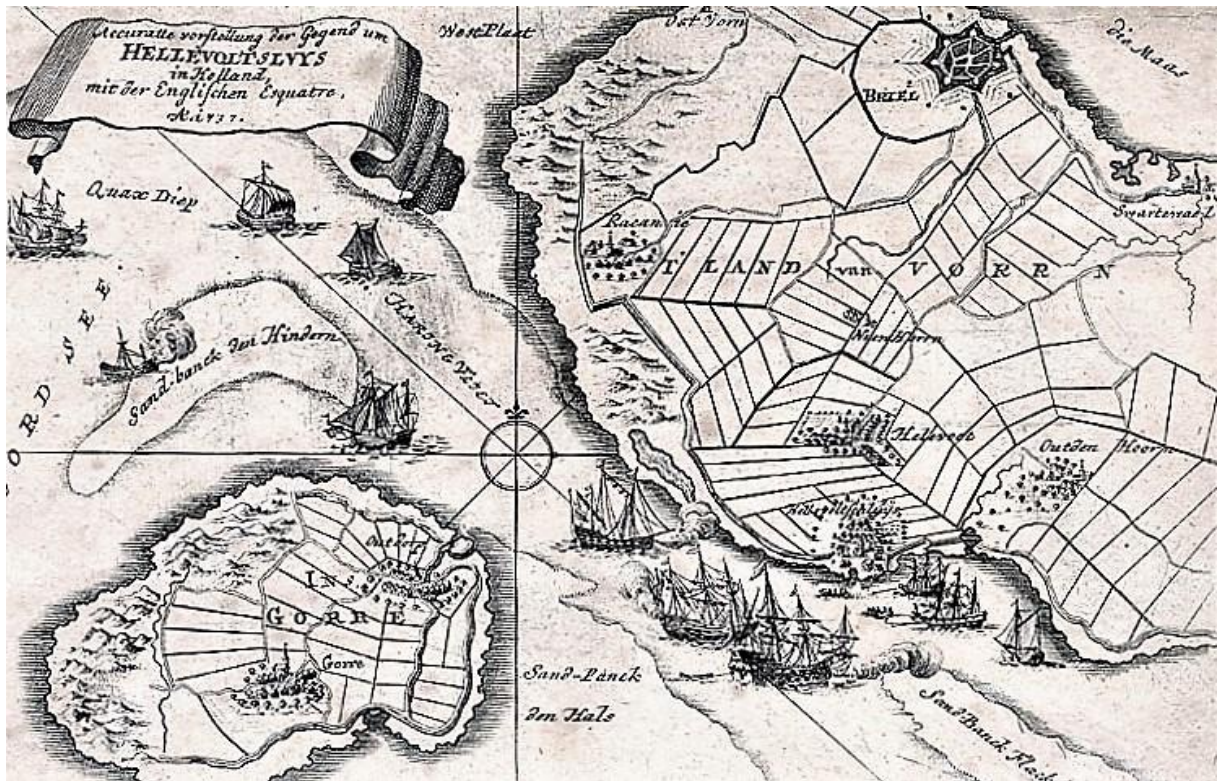
De Nederlandse nijverheid laat een sterk wisselend beeld zien. De textielindustrie, de Zaanse scheepsbouw en de visserij gaan achteruit. De Leidse textielindustrie bijvoorbeeld produceert in 1700 85.000 stuks laken en minder dan honderd jaar later nog maar één-derde daarvan. De vissers hebben last van het protectionisme van Engeland, Schotland en Noorwegen. De monopolypositie van de Nederlandse haringvisserij gaat verloren en ook de Groenlandse vaart gaat zienderogen achteruit. Het brengt met zich mee dat ook de vishandel, visverwerkingsbedrijven, de zoutziederijen en de scheepsuitrusters en -tuigerijen het moeilijk hebben. Daar staat tegenover dat de handel in producten uit Oost- en West-Indië floreert. Er komen meer schepen binnenvallen rijk beladen met specerijen, suiker, koffie, thee, tabak en katoen dan ooit tevoren. De suikerraffinaderijen hebben geregeld werk en de papier-, tabaks- en fluweelnijverheid, de jeneverstokerijen en de steen- en tegelbakkerijen bloeien. De grootste bedrijfstak: landbouw en veehouderij, slaagt er in haar welvaart op peil te houden en de landbouwprijzen stijgen na het midden van de achttiende eeuw. De aardappel is aan zijn 'triumftocht' begonnen. Na de start in Zeeland wordt dit importgewas nu ook, met uitzondering van Utrecht, in alle andere provincies verbouwd. Na 1780 is het zelfs, vooral voor Friesland, een exportartikel. Het in bevolking snel groeiende Frankrijk en het industrialiserende Engeland zijn dankbare afzetgebieden voor respectievelijk graan en boter. Het beeld van een redelijk welarend land is echter verre van eenduidig. Op de zandgronden van Drenthe en de Veluwe en in Twente en de Achterhoek is armoe troef.

The Glorious Revolution

Helinium is bij de Romeinen de naam van de zeer brede monding van Maas en Waal, een naam die tot in de middeleeuwen in gebruik is gebleven. Tussen de Rijn in het noorden en de Schelde in het zuiden stromen Maas en Waal gezamenlijk via een breed estuarium gelegen tussen Hellevoetsluis en Naaldwijk de Noordzee in. Vanwege de regelmatige overstromingen van het gebied ten noorden en ten zuiden van het estuarium worden dijken aangelegd en begint de inpoldering. De naam Hel(le)voet, dat zoveel betekent als het laagste (land)punt van het Helinium, komt voor het eerst voor in documenten uit de dertiende eeuw. In 1395 worden de gronden van de polder Nieuw-Helvoet ter bedijking uitgegeven. De polder krijgt een uitwateringssluis in de Zuiddijk. In de vijftiende eeuw ontstaat bij deze uitwateringssluis een nederzetting, waarmee de naam Hellevoetsluis is verklaard. Uit buitendijkse aanslibbing ontstaat 'voorland' en gorzen. Het overtollige polderwater, dat door de spuisluis wordt geloosd, vormt een geul in het gors. De dijk wordt ter hoogte van de geul opengelaten en langs

de geul worden zanddijken opgeworpen. In de namen Oostzanddijk en Westzanddijk leven deze dijken voort. Er ontstaat een haventje voor plaatselijk gebruik, om onder meer graan te verschepen. In de vijftiende en zestiende eeuw is Hellevoetsluis een agrarisch gemeenschap.

Het Haringvliet en de rede voor Hellevoetsluis naar een gravure uit 1737. Linksvoor het eiland Gorre en rechtsvoor de Sant-

Banck Flackee, wat later door aanslibbing en bedijking samen het eiland Goeree-Overflakkee zal worden.

Eind zestiende eeuw krijgt de ontwikkeling van Hellevoetsluis een stevige wending als het haventje wordt verbeterd en er een oorlogsschip wordt gestationeerd voor de bewaking van het Haringvliet. In 1598 wordt Hellevoetsluis tot oorlogshaven van de Admiraliteit op de Maze gebombardeerd. De oorlogshaven krijgt in 1638 de beschikking over een droogdok. De vesting Hellevoetsluis is in het begin van de zeventiende eeuw gerealiseerd ter bescherming van de oorlogs- en handelshaven. Piet Hein ontscheept hier in 1629 de 'zilvervloot' en in 1688 vertrekt Willem III er met een vloot naar Engeland om zijn schoonvader te verjagen.

"Gesichte vande vloot van Sijn Doorluchtige Hoogheijt den Heere Prince van Orangiën. Tot Hellevoet-Sluys. Den 28ste Ocober. 1688."

Naar een ets van de in Parijs geboren en in 1686 gevluchte Hugenoot Daniël Marot, graveur in dienst van Willem III.

De haven kan slechts een gering aantal schepen bergen, zodat het grootste deel van de vloot voor anker ligt op het Haringvliet. Het inschepen en uitvaren van de honderden schepen neemt enkele dagen in beslag.

Eerder dat jaar stelde de stadhouder een plan op om Groot-Brittannië binnen te vallen. Hij wil niet onuitgenodigd op de thee komen, dus vraagt hij om een formele invitatie van een groep vooraanstaande Engelse staatslieden. Hij moet nog wel enige uitleg geven omtrent zijn plannen, maar het duurt niet eens zolang, totdat een groep van zes edelen en een bisschop de gevraagde invitatie stuurt. De 'vijfde colonne' is al aan het werk. Baron Bentinck presenteert Willem als een echte Stuart, maar zonder de gebruikelijke Stuart-zonden: crypto-katholicisme, absolutisme en losbandigheid. Voor rugdekking wordt ook gezorgd door afspraken te maken met verschillende Europese staten. Ondanks het overeengekomen bondgenootschap met Frankrijk, wordt Lodewijk XIV niet vertrouwd. Er is angst dat die Vlaanderen zal inpikken als Willem aan de andere zijde van het kanaal zijn schoonvader opjaagt. Maar gelukkig gaat Lodewijk op campagne in Duitsland en heeft hij geen tijd voor kwaai zaken aan Hollands zuidgrens.

Het vertrek van Willem III uit Hellevoetsluis met een vloot van meer dan 50 oorlogsschepen en 400 transportschepen, met 21.000 man aan troepen naar Engeland om zijn schoonvader te verjagen. Naar een schilderij van Romeijn de Hooghe.

Op 28 oktober 1688 schepen Willem III en Maria Stuart zich te Hellevoetsluis in en vertrekken naar Engeland met eeneneveertig grote lineschepen, zes fregatten, negen branders, vijf adviesjachten en twee galjoten en bijna vierhonderd transportschepen. De transportvloot, galjoten, fluiten en zo'n 70 pinken, moet 21.000 soldaten (14.000 huurlingen en 7.000 Hugenoten-vrijwilligers) aan land zetten in de Torbay aan de Engelse zuidkust tussen Plymouth en Exeter. De Prinsen standaard voert als motto: 'For the Protestant Religion and the Liberty of England'. Op het gloednieuwe fregat Brielle van de Admiraliteit op de Maze wappert het devies 'Je Maintiendray'. Op het strand van Scheveningen aanschouwen duizenden landgenoten het unieke schouwspel van het voorbijglijden van honderden zeilen. Kort daarna wordt de vloot overvallen door een heftige zuidwesterstorm. Aan de overzijde van de Noordzee haalt men even opgelucht adem in de veronderstelling dat het gevaar is geweken. De schade aan de vloot en het aantal slachtoffers, behoudens de paarden, valt mee en al op 10 november kan opnieuw aan de oversteek worden begonnen. De tocht, ter misleiding eerst om de noord, verloopt

voorspoedig en op 15 november kan bij Brixham in Devon worden ontscheept. Onmiddellijk na de ontscheeping breekt een zware storm uit, waardoor de Engelse vloot zware averij oploopt en verhindert wordt de invasiemacht aan te vallen. Na de schade te hebben hersteld gaat de Engelse marine overstag naar de andere partij. Naar al spoedig blijkt is het invasielager te sterk voor de troepen van zijn schoonvader. Willems positie blijft wankel, totdat hij in 1690 in Ierland de slag aan de Boyne weet te winnen. De 'Glorious Revolution', zoals de machtsovername door de parlementariër John Hampden in 1689 wordt genoemd, is voltooid.

Op het in 1686 gloednieuwe fregat Brielle vaart Willem III naar Engeland. Het schip, 31 meter lang, 7 meter breed en bewapend met 32 stukken geschut, is gebouwd op de admiraliteitswerf aan het Haringvliet of de Nieuwehaven. Een jaar later schildert Ludolf Backhuysen het schip op de rivier voor Rotterdam als het onder zeil gaat.

Hans Willem Bentinck bevindt zich aan boord bij Willem III op de Brielle en neemt deel aan de invasie van Engeland. Hij heeft als de belangrijkste adviseur van Willem een werkzaam aandeel in de veroveringstocht. De in 1649 geboren Bentinck is eerst page en vervolgens kamerjonker van prins Willem III. Als deze door de pokken is besmet blijft Bentinck, ondanks de besmettelijkheid van de ziekte, met de nodige zelfverloochening aan de zijde van de prins. Het verklaart het grote vertrouwen dat de prins, de latere stadhouder, in hem stelt.

Hans Willem Bentinck, heer van Rhoon en Pendrecht, graaf van Portland, ca. 1698. Naar een schilderij van de Franse barokschilder Hyacinthe Rigaud.

De Amsterdamse burgemeester Nicolaas Witsen meldt zelfs dat Willem niets doet zonder instemming van Bentinck. Al voor de invasie in Engeland krijgt Bentinck belangrijke missies opgedragen. In 1677 onderhandelt hij over het huwelijk van Willem met diens volle nicht Maria Stuart, dochter van Jacobus II. In 1683 en 1685 is hij opnieuw in Londen om koning Karel II te feliciteren met de ontdekking van een aanslag op hem, respectievelijk bij diens opvolger Jacobus II om hulp aan te bieden tegen de opstandige hertog van Monmouth. In Nederland maakt hij zich voor de stadhouder verdienstelijk door met succes Amsterdam te bewegen om de invasie in Engeland te steunen, lees: betalen. Het succes in Engeland brengt Bentinck voorspoed en verguizing. William of liefkozend King Billy schenkt hem diverse bezittingen en verheft hem tot graaf van Portland en daarmee tot de

Engelse adelstand. Bentinck is vanwege zijn zuinigheid in Engelse kringen niet populair en na zijn verheffing in de Engelse adelstand hoeft hij, als vertegenwoordiger van een vreemde natie, niet meer te rekenen op een warm welkom in Amsterdam. In de Negenjarige oorlog met Frankrijk speelt Bentinck, als graaf van Portland, een

belangrijke rol in de logistieke en strategische afwegingen tussen Engeland en Nederland. Als de stadhouder-koning in 1702 van zijn paard valt en zijn sleutelbeen breekt, komt daar als complicatie een longontsteking bij waaraan hij, naar zeggen, in de armen van Bentinck overlijdt.

Nederland ontwikkelt zich, na een periode van conflicten in de tweede helft van de zeventiende eeuw, tot een trouwe bondgenoot van Groot-Brittannië. Na de Glorious Revolution van 1688 wordt stadhouder Willem III van Oranje-Nassau naast Maria II van Engeland gekroond tot koning van Engeland, Schotland en Ierland, waarbij Nederland en Groot-Brittannië verenigd worden onder één heerser. De dubbele positie van stadhouder en koning zorgt er echter langzaam maar zeker voor dat de Nederlandse dominantie in de zeevaart en de daaraan verbonden handel verdwijnt. Kooplieden zien in Londen nieuwe mogelijkheden en de stad aan de Theems neemt successievelijk de rol van Amsterdam over. Omstreeks 1780 is het inkomen per hoofd van de bevolking in Groot-Brittannië hoger dan die in Nederland. Nederland is aanvankelijk de dominante partner in het bondgenootschap, maar geleidelijk aan wisselen de rollen en krijgt Nederland een steeds mindere positie ten opzichte van de Britse bondgenoot.

Op 29 december 1644 ziet in Den Briel Philip van Almonde het levenslicht als telg uit een welvarend regentengeslacht van bierbrouwers en apothekers. Pieter Jansz van Almonde, zijn vader, bekleedt tal van openbare functies als schepen, schout, burgemeester en thesaurier. Hij overlijdt al vrij jong en door zijn verkwistende levensstijl bestaat zijn erfenis vooral uit schulden, waardoor vrouw en kinderen in kommervolle omstandigheden achterblijven. Philip gaat op vijftienjarige leeftijd naar zee als adelborst op een schip waarop een oom kapitein is. In de Slag bij Lowestoft (1665) vervangt hij zijn zieke oom en bewijst een kundig bevelhebber te zijn. Hij wordt tot kapitein benoemd en doet met Het wapen van Dordrecht mee aan de verschillende expedities onder bevel van Michiel de Ruyter. Hij vecht mee in aan alle zeeslagen van de Tweede en Derde Engels-Nederlandse Oorlog en konvoieert koopvaardijsschepen op weg naar – of afkomstig uit Indië en doet dat met zoveel succes, dat hij wordt beloofd met een ketting-met-medaille. In 1673 wordt hij benoemd tot schout-bij-nacht bij de Admiraliteit op de Maze.

Philip van Almonde zoals hij is afgebeeld in J.C. Mollema, Geschiedenis van Nederland ter zee (Amsterdam 1941)

Onder Cornelis Tromp vecht hij mee tegen de Fransen en in 1676 in de Slag bij Øland tegen de Zweden. In 1678 wordt vrede met Frankrijk gesloten en volgt een demobilisatie waardoor Van Almonde werkloos wordt. Hij leeft een aantal jaren teruggetrokken zonder gezin, want hij is nooit getrouwd, en komt weer in actieve dienst als Zweden en Denemarken met elkaar in oorlog raken en hij met een eskader van achttien schepen naar Gotenburg vaart. Tot oorlogshandelingen komt het niet, maar het leidt in 1684 wel tot de benoeming van viceadmiraal bij de Admiraliteit van Amsterdam. Veel eer valt er die jaren niet te behalen en Van Almonde is vooral actief met het vruchteloos jagen op Algerijnse kapers.

Op 20 september 1688 wordt hij samen met luitenant-admiraal Cornelis Evertsen voor een geheim beraad ontboden naar Den Haag. Door Willem III worden de twee hoogste bevelhebbers van de vloot deelgenoot gemaakt van zijn plannen om Engeland binnen te vallen en zijn schoonvader van de troon te stoten. Hij moet de vlootcommandanten wel meekrijgen, omdat hij het bevel over de invasievloot in handen wil geven van een Engelse admiraal, omdat dat veel goodwill in Engeland oplevert. Prestige conflicten kan hij niet gebruiken. Na de succesvolle overtocht keert in 1689 Van Almonde terug naar Nederland. Hij heeft veel moeite om zich te schikken als Willem III met een traktaat de vloten van Nederland en Engeland verenigd onder bevel van een Engelse admiraal. Hij heeft echter genoeg tact en diplomatieke vaardigheden om zich staande te houden en slaagt er in om door zijn vaak hooghartige en snobistische Engelse collega's serieus genomen te worden. In de Negenjarige Oorlog (1688-1697), een successie oorlog om het keurvorstendom Palts, maakt Lodewijk XIV aanspraak op het strategische gelegen vorstendom. Deze aanspraak wordt bestreden door de Liga van Augsburg een verbond, onder leiding van Rooms-keizer Leopold I, van Hongarije, Bohemen, Spanje, Zweden, Beieren en verschillende vrije rijkssteden. In 1689 wordt de Liga uitgebreid tot de Grote Alliantie met Engeland en de Nederlanden vertegenwoordigd in de persoon van koning-stadhouder Willem III van Oranje. De oorlog is bedoeld om de

expansiedrift van Lodewijk XIV een halt toe te roepen. Frankrijk heeft vanaf 1659 door oorlogvoering haar grenzen in alle richtingen verlegd. Lodewijk heeft zijn zinnen gezet zijn land uit te breiden tot aan zijn 'natuurlijk grenzen': de Rijn en de Alpen. Hoewel deze oorlog vooral op het vasteland wordt uitgevochten heeft het conflict ook zijn weerslag op zee. Op 26 maart 1692 wordt Van Almonde benoemd tot luitenant-admiraal en bevelhebber van 's lands vloot als opvolger van de overleden Cornelis Tromp. Twee maanden later commandeert hij het Nederlandse smaldeel, 36 schepen sterk, van de geallieerde vloot die de aanvallende Franse vloot in de Zeeslagen bij Barfleur en La Houque verslaat. Van Almonde besluit tot een sloepenaanval op de gevluchte Franse schepen in de baai van Barfleur en vernietigt vijftien schepen. In 1695 valt hij met succes Duinkerke aan.

Slag in de Vigo Baai op 23 oktober 1702. Naar een schilderij van Ludolf Bakhuizen uit 1702.

Tijdens de eerste jaren van de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) is Van Almonde commandant van de gehele Nederlandse vloot, die samen met de Engelse marine opereert. Op zijn aanraden wordt in 1702 een Spaanse zilverbloot in de Baai bij Vigo aangevallen en veroverd. De buit moet aanzienlijk zijn geweest al is dat nooit goed vastgesteld, omdat voordat er een inventaris kan worden opgemaakt een belangrijk deel al in particuliere handen is gekomen. Tijdens de Spaanse Successieoorlog is de rol van de gecombineerde Engels-Nederlandse vloot voornamelijk het beschermen van de koopvaardij en de vissersvloot, maar gelet op de intensiteit van de scheepvaart kan de veiligheid niet altijd worden gegarandeerd. In 1703 vernietigt een Frans smaldeel van vier schepen, die uit het geblokkeerde Duinkerke is ontsnapt in de Bresley Sound van de Orkney-Eilanden een vloot van 160 haringbuizen, nadat ze eerst twee van de vier konvooiers hebben genomen.

Philip van Almonde beëindigt zijn zeedienst in 1706 vlak voor een expeditie tegen Portugal, omdat hij bij verdrag verplicht is te dienen onder een Engelse bevelhebber die lager in rang is dan hij. Na de dood van Willem III laten de Nederlandse admiraals zich niet meer ondergeschikt maken. Op 20 december 1708 komt Van Almonde weer in dienst bij de Admiraliteit op de *Maze*, aangezien die als de meest eerbiedwaardige wordt gezien. Hij is nu de hoogste in rang, nu de admiraal-generaal is overleden. Zijn laatste jaren brengt hij door op zijn landgoed Haaswijk bij Oegstgeest dat hij voor 32.000 gulden heeft gekocht. Hij overlijdt er op 6 januari 1711. Op 30 december 1712 is hij herbegraven in de Grote of Sint-Catharijnekerk in Den Briel.

Fielding versus Bylandt

Nederland en Groot-Brittannië zijn verbonden door een reeks van verdragen waarin militaire steun is toegekend aan de Britten. Daar staat tegenover dat de Britten het verbod van verschepen van niet-gesmokkelde handelswaar naar landen waarmee Engeland oorlog voert, voor Nederland is opgeheven. De Britten hebben geen recht deze handelswaar in beslag te nemen, zelfs al is het eigendom van een ingezetene van een vijandige staat, volgens het principe van "vrij schip, vrij goed". Smokkelwaar is in de verdragen nauw gedefinieerd als wapens en munitie. Scheepsbenodigdheden als planken, masten, touw en teer worden niet als smokkelwaar beschouwd. Dit recht is van belang tijdens Britse oorlogen waarin Nederland neutraal blijft, zoals de Zevenjarige Oorlog en de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog. Gelet op het belangrijke aandeel dat Nederland nog steeds heeft in de Europese koopvaardij zijn de Britten daardoor niet in staat om een effectief handelsembargo tegen vijandige staten te handhaven. Antipathie tegen de Britten vanwege de overgenomen hegemonie op zee uit zich in steun aan de opstandelingen in de Amerikaanse koloniën, die zich onafhankelijk willen maken van het Britse Rijk. Wapens en munitie worden naar de kolonie Sint Eustatius verscheept, waar ze vervolgens tot woede van de Engelsen aan de Amerikanen worden verkocht. De Engelsen protesteren, maar de smokkelhandel gaat gewoon door. In 1778 verklaart Frankrijk aan Engeland de oorlog en Spanje sluit zich daarbij aan. Engeland verzoekt de Republiek om militaire en maritieme steun, maar die kiest er voor om neutraal te blijven. De sympathie voor de Amerikaanse opstandelingen groeit, maar de regering van stadhouder Willem V blijft de Britten steun bieden. De losse federale structuur van de Nederlandse republiek maakt het onmogelijk voor de Nederlandse regering om effectief controle uit te oefenen op de koopvaardij vanuit Amsterdam en andere havens. De Amsterdamse handel met de Amerikaanse opstandelingen (wapens en munitie in ruil voor koloniale goederen zoals tabak), via het depot van de West-Indische-Compagnie (WIC) op Sint Eustatius, is een zeer winstgevende bezigheid. De Amsterdamse kooplieden bevoorraadden ook de Franse vloot met planken en andere benodigdheden voor de bouw van oorlogsschepen, die de Fransen wegens de Britse blokkade niet zelf uit Scandinavië kunnen halen. De Nederlandse Republiek als 'neutrale' macht is daarom van groot belang voor de Fransen en hun strijd tegen de Britten. Groot-Brittannië eist van de Nederlandse regering dat ze een einde maakt aan deze handel. De diplomatie faalt en Nederland weigert haar brigade van Schotse huursoldaten uit te lenen aan de Britten voor de oorlog tegen de Amerikaanse opstandelingen. Nederland laat in 1779, naar verluidt met tegenzin, de Amerikaanse kaper John Paul Jones toe in de Nederlandse wateren, als hij met zijn eskader bescherming zoekt. Ook wordt geweigerd de export van wapens en munitie te verbieden. Deze weigering is het resultaat van druk uitgeoefend door de stad Amsterdam, maar ook door de diplomatieke druk van de Franse ambassadeur in Nederland. Frankrijk stelt economische sancties in tegen Nederlandse steden die de stadhouder steunen in zijn verzet tegen anti-Britse maatregelen. Deze economische sancties blijken effectief: de pro-Britse steden veranderen al snel van mening en steunen Amsterdam in de roep om de Nederlandse koopvaardijvloot door oorlogsschepen te laten escorteren. Als diplomatieke middelen ontoereikend blijken, gaan de Britten er meer en meer toe over om beslag te leggen op handelswaar van Nederlandse koopvaardijvloten dat door de Britten als smokkelwaar wordt bestempeld. Deze acties, uitgevoerd door zowel de Royal Navy als door Britse kapers, leidt tot protest van Nederlandse kooplieden die hun waar verloren zien gaan. De Nederlandse regering negeert aanvankelijk deze protesten, maar in november 1779 neemt de Staten-Generaal het besluit om de Nederlandse koopvaardijvloot bescherming te bieden door de schepen in konvooi te laten varen onder bescherming van oorlogsschepen. De Nederlandse vloot is echter in slechte staat en kan weinig bescherming bieden tegen de machtige Britse vloot. De 20 linesschepen waarover de admiraliteit kan beschikken, kunnen niet op tegen de Britse oorlogsschepen uitgerust met 80-90 stukken geschut. De Royal Navy heeft 137 linesschepen en Frankrijk 68. Na veel overleg besluit de Staten-Generaal in 1778 om 24 nieuwe linesschepen te laten bouwen. De bouw verloopt uiterst traag, omdat het gewest Holland weigert de kosten te dragen voor haar aandeel. De eerste konvooien zijn in december 1779 gereed voor vertrek. Een konvooi onder bevel van schout-bij-nacht Willem Crul vertrekt naar West-Indië. De in Haarlem geboren Crul is in 1752 in dienst getreden bij de Admiraliteit op de Maze als kapitein ter zee en in 1779 gepromoveerd tot schout-bij-nacht. Op de terugreis begeleidt hij met het linesschip Malta een vloot van drieëntwintig koopvaarders afkomstig van Sint-Eustatius als hij, nog onbekend met de uitbroken oorlog met Engeland, wordt opgelopen door twee Britse linesschepen en een fregat. Crul veronderstelt dat de Engelse de koopvaarders willen visiteren en steekt zich daarom in groot tenue. Als hij weer aan dek komt merkt hij dat de linesschepen de Mars tussen zich in hebben genomen en zijn overgave eisen. Crul gaat de strijd aan, maar die is niet alleen numeriek ongelijk, maar ook door een fout in de constructie van de Mars, waardoor deze de onderste zware geschutbatterij aan lijzijde niet kan gebruiken. Cruls groot tenue wordt hem fataal. Makkelijk herkenbaar neemt een Britse scherpschutter hem op de korrel en schiet hem dood.

Willem Crul (1721-1781). Schout-bij-Nacht bij de Admiraliteit op de Maze gesneuveld op 's Lands schip Mars bij Sint-Eustatius op 4 februari 1781. Naar een schilderij van Johann Ernst Heinsius (1740-1812).

Een tweede konvooi vertrekt naar Frankrijk en een derde konvooi, onder commando van schout-bij-nacht Lodewijk van Bylandt vaart naar de Middellandse Zee. Willem V heeft als instructie meegegeven om alles te vermijden wat de neutraliteit van de Republiek in gevaar kan brengen. Hij bepaalt dat koopvaardij schepen die planken en andere scheepsvoorzieningen vervoeren niet in de konvooien mogen meevaren. Ook wil hij dat schepen uit naties die niet erkend zijn door de Nederlandse Republiek, waarmee hij hoogstwaarschijnlijk de Verenigde Staten bedoelt, uit de konvooien worden geweerd. Het konvooi van Van Bylandt vertrekt van de rede van Texel op 27 december 1779 met 17 koopvaardij schepen en een escorte van drie linieschepen en twee fregatten met in totaal 190 stukken

geschut. Na enkele dagen komt het konvooi op de ochtend van 30 december in Het Kanaal een Brits eskader tegen onder bevel van commandeur Charles Fielding bestaande uit: zeven linieschepen, drie fregatten en een brik, met een gezamenlijk vuurkracht van 598 stukken geschut. De ontmoeting voor de kust bij Wight leidt op 31 december 1779 tot een incident. De *Courageux* seint het Nederlandse vlaggenschip om overleg waar Van Bylandt mee instemt. Fielding stuurt een boot met twee onderhandelaars, onder wie kapitein Marshall. Marshall eist dat Van Bylandt inspectie toestaat van de Nederlandse koopvaardij schepen. Van Bylandt antwoordt, dat een dergelijk verzoek geen precedent heeft en dat in vreedstijd de goede trouw van de vlootescortes geaccepteerd wordt wanneer de bevelhebber zijn erewoord geeft dat het konvooi geen smokkelwaar vervoert. Hij toont de scheepsmanifesten (ladingpapieren) van de koopvaardij schepen in het konvooi en de verklaringen van de kapiteins van deze schepen dat ze geen smokkelwaar vervoeren. Ook verklaart hij dat hij zich persoonlijk heeft verzekerd dat de schepen geen scheepsplanken vervoeren, ook al worden deze door Nederland niet tot smokkelwaar gerekend. Marshall vraagt of de schepen hennep of ijzer vervoeren. Van Bylandt bevestigt dit, maar

zegt dat dat nooit als smokkelwaar is bestempeld. Marshall antwoordt dat deze goederen door de Britten inmiddels wel als smokkelwaar worden gezien. Aangezien het overleg stokt, zendt Van Bylandt zijn vlaggenkapitein, zijn neef Frederik Sigismund van Bylandt, naar de *Namur* om met Fielding te praten. Ook dit geeft geen resultaat. Fielding kondigt aan dat de volgende ochtend wordt begonnen met de inspectie van de Nederlandse schepen, waarop Van Bylandt te kennen geeft dat de Nederlanders zullen reageren door het vuur op te Britten te openen. Die nacht weten twaalf Nederlandse koopvaardij schepen weg te

glippen, zodat het konvooi de volgende ochtend nog maar uit vijf koopvaardij schepen bestaat. Fielding nadert het Nederlandse konvooi met de *Namur* en twee andere linieschepen, maar Van Bylandt blokkeert met de *Prinses Royal*, *Argo* en *Alarm* de Britten. Desondanks weet de *Namur* een boot in de richting van de koopvaardij schepen te sturen. De *Prinses Royal* lost hierop twee schoten voor de boeg.

Het vlaggenschip HMS Namur van commandeur Charles Fielding tijdens de Slag bij Lagos in 1759. Detail van het schilderij 'Battle of Lagos' van Richard Perrel uit 1806

Het Nederlandse en Britse relaas over wat vervolgens gebeurt verschilt. Van Bylandt en zijn kapiteins getuigen later dat de drie Britse schepen daarna een volle laag afvuren op de Nederlandse schepen, waarna de Nederlandse schepen terugschieten met een volle laag. Volgens Fielding vuurt hij een enkel schot af, waarop de Nederlandse schepen reageren met een volle laag, waarna de Britten een volle laag terugvuren. Na de schotenwisseling laat Van Bylandt de vlag strijken (een teken dat hij zich overgeeft) en geeft het signaal aan de andere Nederlandse schepen hetzelfde te doen. Dit komt als een verrassing, omdat het de Nederlandse schepen verboden is zich over te geven zolang ze nog in staat zijn om te vechten, zelfs als het vlaggenschip zich al heeft overgegeven. Later blijkt dat Van Bylandt al voor het vertrek uit Texel bevel aan zijn kapiteins heeft gegeven om zich over te geven als hij hiertoe het signaal geeft. Hij verklaart later dat hij deze geheime order heeft gegeven, omdat hij voorziet dat ze geconfronteerd zullen worden met een enorme Britse overmacht van schepen en geschut, wat tegenstand nutteloos maakt. Hij heeft daarom besloten om in zo'n geval alleen symbolisch tegenstand te bieden, net genoeg om een eervol verlies te behalen en bloedvergieten te voorkomen. De Britten

interpreteren het strijken van de vlag zoals het bedoeld is: om de gevechtshandelingen te beëindigen en niet om zich over te geven. Ze doen geen poging de Nederlandse oorlogsschepen te enteren. Fielding voert alsnog zijn inspectie van de resterende vijf koopvaardischepen uit en neemt ze in beslag als hij 'gesmokkelde hennep' vindt. Hij stuurt bericht naar Van Bylandt dat hij zijn vlag weer mag hijsen en verder varen. Van Bylandt antwoordt echter dat hij de koopvaardischepen niet zal achterlaten. Fielding, mogelijk geïrriteerd door Van Bylandts antwoord, eist dat de Nederlandse schepen de Britse vlag zullen groeten, zoals overeengekomen in verschillende Britse-Nederlandse verdragen. Van Bylandt doet het onder protest, om aan te tonen dat de Nederlanders zich, anders dan de Britten, aan de verdragen houden. De Nederlandse publieke opinie zal zich later hiervoor tegen Van Bylandt keren. De Britten voeren de Nederlandse koopvaarders af naar Portsmouth hardnekkig vergezeld door Van Bylandt, die zich beklagt bij de Nederlandse ambassadeur in Londen. Het

https://nl.wikipedia.org/wiki/Treffen_tussen_Fielding_en_Van_Bylandt_-_cite_note-13incident verstoort de diplomatieke relatie tussen Groot-Brittannië en de Nederlandse republiek. In december van dat jaar verklaart Groot-Brittannië de oorlog aan Nederland, waarna de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog een feit is.

De Nederlandse commandant Lodewijk van Bylandt in een spotprent uit 1782

het nieuwe alfamannetje

De Nederlandse samenleving van het midden van de achttiende eeuw is gezapig en genoegzaam te noemen. In vergelijking met de onstuimige zeventiende eeuw verloopt het leven voor brede lagen van de bevolking op aangename, rustige wijze. In ruime kring is een zekere welstand bereikt waarvan de vruchten worden geplukt. Er is tijd om van het leven te genieten. In de omtrek van de steden zijn tal van herbergen en uitspanningen waar men aangenaam kan verpozen of het kolfspel bedrijven. Alleen al rond Amsterdam zijn er meer dan 200 kolfbanen. Er wordt gemusiceerd, gezongen en veel gelezen. Met name het Franse boek geniet populariteit. Er wordt veel gecorrespondeerd; regelmatige postritten maken een snelle briefwisseling mogelijk. Er zijn vele nieuwsbladen en tijdschriften. Geleerde en kunstzinnige genootschappen bloeien en er is sprake van een verzamelwoede op vrijwel elk gebied: opgezette dieren, exotica, mineralen, kunstvoorwerpen, tekeningen, etc. Er is een hang naar welgemanierdheid en goede omgangsvormen. We zien sterke overeenkomsten tussen de

Nederlandse en Engelse samenleving, die zich kenmerken door vrede, rust en welgedaanheid. Deze overeenkomst is des te opmerkelijker aangezien Nederland als natie op zijn retour is en de Engelse natie begonnen is aan zijn opmars naar de wereldhegemonie. Zo bezien kan de Vierde Engels-Nederlandse oorlog worden beschouwd als de finale strijd waarin het oude alfamannetje van de troon wordt gestoten. Eind 1779 komen de vloeden van Engeland en Nederland met elkaar in aanvaring. De Nederlanders binden in omdat hun schepen in een slechte staat van onderhoud zijn, zelfs tot konvooiers van de koopvaardij zijn ze niet goed in staat. Met lede ogen moet worden aangezien hoe de Engelsen de een na de andere koopvaarder aanhoudt en in beslag neemt. Het besluit om de vloot te versterken komt te laat. Eind 1780 ontbrandt de oorlog. Het wordt een ramp, ondanks dat schout-bij-nacht Zoutman, nog een gelijkspel weet te bereiken bij de Doggersbank. De Noordzee wordt door de Engelsen afgegrensd, de retourschepen van de VOC en de WIC overmeesterd en de koopvaarders waar ook ter wereld gekaapt. De Nederlandse handel ligt twee jaar stil. De verliezen stapelen zich op en de ellende van de werkloosheid is bij steeds meer gezinnen zichtbaar. Het is gedaan met de vrede en de rust van een zelfvoldaan land. De ontevredenheid is alom en men zoekt en vindt de schuldige: de onbekwame Oranje en zijn kliek. De Republiek wordt gekenmerkt door een oligarchisch, zo men wil aristocratisch, bestuur dat wel uitmaakt wat goed is voor de burger. Er komt onder het volk een beweging op die streeft naar meer informatie en inspraak.

De vader van de moderne democratie in Nederland, Joan Derk van der Capellen tot den Pol (1741-1784) kreeg in Zwolle zijn monument. (foto: Baronas)

De verlichte denkbelden, overgewaaid uit Frankrijk, worden na 1770 meer en meer gemeengoed, met name onder de burgerij onder wie de ontevredenheid het grootst is. Het staat hen nog niet helder voor ogen hoe de gewestelijke zelfstandigheid kan worden vervangen door een eenheidsstaat, de oligarchie door een democratie, het monopolie van gilden en koloniale compagnies door vrijheid van handel en bedrijf en, hoewel er al wel in de praktijk sprake is van gelijkstelling van alle gezinden, hoe dat in formele zin moet worden geregeld. Het daagt echter wel. Bij wie het vooral daagt is Joan Derk van der Capellen tot den Pol, die wel de

vader van de moderne democratie in Nederland wordt genoemd. De in Tiel geboren Van der Capellen kreeg in Gelderland geen toegang tot de Staten, wat hem in Overijssel uiteindelijk wel lukt. Hij maakt naam door tegen te stemmen om de Schotse Brigade, een legertje van huurlingen, uit te lenen aan Engeland om ingezet te worden tegen de Amerikanen in hun onafhankelijkheidsoorlog. De erkenning van de Verenigde Staten door Nederland mag ook tot de verdiensten van Van der Capellen worden gerekend.

Bij de Twentse boeren maakt hij zich geliefd met zijn voorstel om de gehate 'drostendiensten', een door een drost, een voormalige rechterlijke of bestuurlijke ambtenaar op het platteland opgelegde herendienst, te verbieden. Hij wordt, omdat hij het voorstel in druk heeft laten verschijnen, voor vier jaar uitgesloten uit de Statenvergadering. Van der Capellen publiceert in 1781 anoniem een pamflet onder de titel *Aan het volk van Nederland* waarin hij zijn denkbelden over een nieuwe staatsinrichting uiteenzet, waaronder een raad naast de stadhouder, algemene burgerbewapening en vrijheid van drukpers. Het pamflet vindt gretig aftrek; het wordt herdrukt en krijgt de nodige vertalingen en voorziet de Patriotten van een programma. Het is de vooravond van burgerlijke ongehoorzaamheid van de Patriotten die via de Bataafse Republiek zal uitmonden in een Franse bezetting. Nederland heeft enige tientallen jaren de handen vol aan de vele veranderingen op politiek en bestuurlijk gebied en ondergaat de nodige machtswisselingen.

Slag bij de Doggersbank

De eerdere drie zeeoorlogen tussen en Engeland en Nederland hebben de hegemonie op zee als inzet. De vierde draagt meer het karakter van een Britse strafexpeditie vanwege de 'smokkel-steun' die de Republiek verleent aan de opstandelingen in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog. Op 8 maart 1780 sticht Catharina II van Rusland het Verbond van Gewapende Neutraliteit. De tsarina meent dat neutrale naties het recht hebben handel te drijven, munitie en wapens uitgezonderd, met landen die in oorlog zijn. Om de gewapende neutraliteit kracht bij te zetten stuurt ze oorlogsschepen naar de Noordzee, de Atlantische Oceaan en de Middellandse Zee. Denemarken en Zweden sluiten zich bij Rusland aan en wat later ook Pruisen, het Heilige Roomse Rijk, Portugal, Napels-Sicilië en het Ottomaanse Rijk. De verwachting is dat Engeland het niet aandurft zo dicht bij huis een nieuw front te openen, maar dat zal een misrekening blijken te zijn. Ook de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden wil zich aansluiten bij het Verbond van Gewapende Neutraliteit om haar handel met Noord-Amerika te beschermen. In januari 1781 tekenen Nederlandse diplomaten in Sint-Petersburg het verdrag. De Britten hebben al op 20 december 1780 Nederland de oorlog verklaart vanwege de naderende toetreding. De Engelsen komt het goed uit dat ze in 1780 de zojuist benoemde Amerikaanse ambassadeur Henry Laurens op weg naar zijn post in de Nederlanden weten te onderscheppen en een kistje kunnen opvissen met een geheim verdrag, dat de diplomaat overboord heeft gegooid. De Engelsen grijpen het verdrag tussen de stad Amsterdam en de Amerikaanse opstandelingen aan als rechtvaardiging om de Republiek de oorlog te verklaren en alle diplomatieke betrekkingen te verbreken. Catharina trekt haar handen ijlings van de Republiek af als ze in het vaarwater van Engeland dreigt te komen. Het Verbond blijft bestaan tot de Vrede van Parijs in 1783 waar het vredesverdrag tussen Groot-Brittannië en de Verenigde Staten van Amerika wordt bezegeld. Militair gezien is het Verbond weinig krachtig, aangezien de Britse marine groter is dan alle oorlogsschepen van de lidstaten tezamen, maar diplomatiek gezien heeft het verbond wel enig effect. Zowel Frankrijk als de Verenigde Staten spreken hun steun uit voor het principe van gewapende neutraliteit.

Eerder is in Nederland met grote verontwaardiging gereageerd op het Fielding-Bylandt incident. Er verschijnen hatelijke pamfletten tegen zowel Van Bylandt als tegen de stadhouder. Van Bylandts gedrag wordt lafheid en zelfs landverraad genoemd. Hij eist zijn eer te mogen verdedigen voor de Hoge Zeekrijgsraad bestaande uit zeven hoge vlootofficieren. Na een kortdurend proces, waarin het pleidooi van de aanklager de verdediging niet zou hebben misstaan, wordt hij vrijgesproken van alle aanklachten en in eer en rang hersteld. Van Bylandts geheime orders aan zijn kapiteins zijn met enige moeite terzijde geschoven, waardoor de indruk ontstaat dat de hele zaak de doofpot in moet. Sommigen beweren zelfs dat Van Bylandts overgave onderdeel is van een geheime samenzwering voor steun aan de Britten onder leiding van Willem V. Kort na zijn vrijspraak krijgt Van Bylandt het bevel over vijf oorlogsbodems, om koopvaardijsschepen naar Lissabon te konvoieren. In 1782 komt hij nogmaals in het middelpunt der belangstelling te staan vanwege de 'Brest-affaire'. Hij weigert een Nederlands eskader naar Brest te sturen om de Fransen te steunen tegen de Britten. Hij is van mening dat de schepen in een te slechte staat verkeren om te vechten. Van Bylandt overleeft echter ook deze controverse en bereikt de rang van luitenant-admiraal. Na de woedende reactie in Nederland op de Britse inbeslagneming van de koopvaardijsschepen kan Willem V geen beperkingen meer opleggen op het konvoieren, waarna Frankrijk de economische sancties tegen de Nederlandse steden intrekt. De Nederlanders voelen zich hierna gemachtigd om hun rechten te verdedigen zoals vastgelegd in de verdragen met Groot-Brittannië. Op hun beurt doen de Britten geen moeite meer om te doen alsof ze die rechten respecteren. In april 1780 halen ze een streep door het handelsverdrag van 1668 en verklaren dat Nederland voortaan gelijk behandeld zal worden als alle andere neutrale naties en dat het principe van 'vrij schip, vrij goed' niet meer geldt voor Nederlandse schepen. Tsarina Catharina II van Rusland, geschokt door het incident en vergelijkbare behandeling van twee Russische schepen door Spanje, komt met een manifest waarin ze eist dat het principe van "vrij schip, vrij goed" gerespecteerd moet worden door de oorlogvoerende landen. Frankrijk en Spanje hebben er geen problemen mee en Spanje maakt zelf excuses, maar Groot-Brittannië weigert.

De brik Andrew Doria bezoekt op 16 november 1776 Sint-Eustatius. Door Fort Oranje wordt het eerste saluutschot gelost door een buitenlandse natie aan de opstandige staten van Noord-Amerika.

Het eiland, in 1636 in bezit gekomen van Nederland, is het meest winstgevend bezit van de WIC, vanwege de strategische ligging op de trans-Atlantische slavenroute. Tijdens de Amerikaanse Vrijheidsoorlog is het eiland een belangrijk knooppunt in de 'smokkelhandel' tussen Nederland en de Verenigde Staten. De verovering van het eiland door de Britten is dan ook meer dan alleen van symbolische betekenis.

Nederland maakt de fout om van de lidstaten van het Verbond van Gewapende Neutraliteit te eisen, dat ook de Nederlandse kolonies worden beveiligd. Catharina II weigert echter deze garantie te geven. Uiteindelijk geven de Nederlanders toe en voegen zich in december 1780 bij het Verbond zonder deze garantie. Al in de winter van 1780-1781 wordt duidelijk dat de oorlog voor de Republiek op een ramp zal uitlopen. In januari 1781 zijn er al 200 Nederlandse koopvaardijsschepen door de Engelse opgebracht en in februari verovert de Engelse admiraal George Rodney (1718-1792) Sint Eustatius. Rodney laat het eiland plunderen en voert een derde van de joodse bevolking af naar het naburige eiland Saint Kitts. Het vermogen van gouverneur De Graaff wordt geconfisqueerd en hijzelf wordt naar Engeland gebracht. Nog hetzelfde jaar mag hij terugkeren naar het eiland. Rodney maakt een nauwkeurige inventaris van de buit met inbegrip van de slaven teneinde deze te verdelen over zijn bemanning.

Het enige grotere zeegevecht van de Vierde Engels-Nederlandse oorlog, de Slag bij de Doggersbank, vindt plaats op 5 augustus 1781. Een Engelse vloot onder admiraal Hyde Parker valt een Nederlandse vloot aan die een konvooi koopvaardijsschepen begeleidt naar de Oostzee. De Nederlandse vloot slaat de aanval af, maar beide partijen raken zwaar gehavend. Jan Hendrik van Kinsbergen onderscheidt zich als smaldeelcommandant op de Admiraal-Generaal. Hij is tweede in bevel onder schout-bij-nacht Johan Arnold Zoutman varend op de Admiraal de Ruyter. Het lukt hen tegen een zwaarder bewapend Engels eskader stand te houden en de Berwick en Fortitude zwaar te beschadigen. Van Kinsbergen behoort tot een nieuwe generatie zeeofficieren, die hun positie niet meer uitsluitend te danken hebben aan praktijkervaring of afkomst, maar (mede) aan een gedegen natuurwetenschappelijke ontwikkeling.

Slag bij de Doggersbank in 1781 waarbij schout-bij-nacht Zoutman, ondanks de verwaarloosde vloot, nog een gelijkspel weet te bereiken. Daarna nemen de Engelse de hegemonie op zee definitief over. Ingekleurde gravure van C. Bogerts, naar een tekening van J. Ouwater.

De laatste zeeslag van de Republiek mag dan een gelijkspel zijn, het is wel het einde van de graanhandel met de Oostzee en dus

strategisch een nederlaag. In Nederland, dat lange tijd geen zeeslagen meer heeft uitgevochten, wordt de slag als een overwinning gevierd. Zoutman wordt in het hele land gehuldigd en krijgt een eredegeen. Door stadhouder Willem V wordt de Doggersbank-medaille ingesteld. Op de medaille staat de tekst Pax quaeritur bello, wat zoveel betekent als: men krijgt vrede door oorlog. Zoutman, diens eerste officier Jan Hendrik van Kinsbergen en de scheepskapiteins krijgen ieder een gouden exemplaar, de officieren een zilveren met rood-wit-blauw lint en de adelborsten en onderofficieren ook een zilveren exemplaar, maar dan met een oranje lint. De lagere rangen krijgen een geldbedrag. Hoezeer een zeeslag tot de verbeelding spreekt blijkt uit het feit dat veel Nederlanders een speciaal lint dragen ter herinnering aan de slag. Om de weduwen van de gesneuvelde zeelieden financieel

te ondersteunen worden fondsen gesticht. Twee van deze fondsen zullen fuseren en in 1785 een kweekschool voor zeelieden ter koopvaardij financieren. Aan gelegenheidsproza en -poëzie is geen gebrek. In 1781 verschijnt een anoniem pamflet over de zeeslag, onder de lange titel "De geest van W.G. Focquenbroch, zingende in een vrolyke en aangename melody, De Hollandsche zeehelden in het Zondags pak, of de vlugtende Engelschen in het hemd". De naam in de titel van het pamflet, dat 16 lange pagina's in octavo telt, verwijst naar een medio zeventiende eeuw populaire Nederlandse dichter. De dichteres Anna Diersen schrijft op 16-jarige leeftijd een lofzang op de helden van de Doggersbank. Jan Frederik Helmers schrijft ook een lofzang en Rhijnvis Feith een zegezing, terwijl Hiëronymus van Alphen aan de zeeslag een cantate wijdt. In de maanden na de slag mijdt de Nederlandse vloot een nieuwe confrontatie met als gevolg een zeeblokkade van de Republiek. De Britten, die minder poëtisch zijn ingesteld over de vraag wie gewonnen heeft, veroveren de West-Afrikaanse bezittingen van de WIC en een aantal koloniën van de VOC. Ook Kaapstad laten ze niet ongemoeid. Op weg naar die kolonie, vallen ze de Saldanhabaai, een zee-inham aan de Westkaap ruim 80 mijl van Kaapstad, binnen waar een aantal VOC-schepen voor anker zijn gegaan om uit het zicht van de Engelse te blijven. De Republiek sluit zich aan bij vredesbesprekingen die vanaf 1782 in Parijs worden gevoerd tussen Engeland, de Verenigde Staten, Frankrijk en Spanje. Op 2 september 1783 wordt een voorlopig akkoord gesloten tussen de Republiek en Engeland, waarna op 20 mei 1784 een definitief vredesverdrag volgt. Engeland verwerft het recht van vrije vaart op de Molukken, waardoor de VOC haar specerijenmonopolie verliest. Nagapattinam, een handelskolonie van de VOC op de Coromandalkust in India, moet aan de Engelsen worden overgedragen. In de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog valt de helft van de VOC-vloot in handen van de Engelsen inclusief de vele waardevolle ladingen. Door middel van subsidies en garantiekredieten wordt de VOC voor korte tijd van de ondergang gered totdat de organisatie in 1795 wordt opgeheven. Ook de WIC gaat gebukt onder de oorlog doordat de Engelsen korte metten hebben gemaakt met de handelspositie van de Republiek in de Caraïben. De WIC is in 1791 genationaliseerd.

de laatste zeeheld

De Doesburger Jan Hendrik van Kinsbergen is om meer dan alleen zijn prestatie in de Slag bij de Doggersbank een opmerkelijk zeeofficier. Hij is op 1 mei 1735 geboren als de oudste van vier zonen van de onderofficier Johann Heinrich Kinsbergen (1706-1786) en Petronella ten Nuyl (1704-1771). Zijn vader, een geboren Duitser, is eerst in Oostenrijkse dienst en dient daarna in het Staatse leger. Jan Hendrik is zes als het gezin naar Elburg verhuist waar hij les krijgt in onder meer Frans, Duits en geschiedenis. In 1744 vertrekt hij samen met zijn vader met het Staatse leger naar de Zuidelijke Nederlanden en neemt deel aan de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748), waarin de Republiek Oostenrijk steunt tegen onder meer Frankrijk, Pruisen en Spanje. De jonge Van Kinsbergen wordt als jonker ingeschreven in de infanteriesectie van zijn vader. Hij maakt verschillende veldslagen mee en helpt bij de verdediging van de citadel van Luik en van de vesting Namen. In 1748 keert hij terug naar Elburg, waar hij nog enige tijd naar school gaat. Het lezen van de biografie van Michiel de Ruyter brengt hem op het idee om ook een groot admiraal te worden.

De zeeslag bij de Doggersbank. Naar een schilderij van de Engelse schilder Thomas Luny. Schepen aan Nederlandse zijde met vermelding van het aantal stukken geschut en de naam van de gezagvoerder: Erfprins 54 (Braak), Admiraal Generaal 74 (Van Kinsbergen), Argo 40 (Staring), Batavier 50 (Bentinck), Admiraal de Ruijter 68 (Vlaggenschip, Zoutman), Admiraal Piet Hein 56 (Van Braam), Holland 68 (Dedel)/ Schepen van het Verenigd Koninkrijk: Berwick 74, Dolphin 44, Buffalo 60, Fortitude 74 (vlaggenschip), Princess Amelia 80, Preston 50, Bienfaisant 64

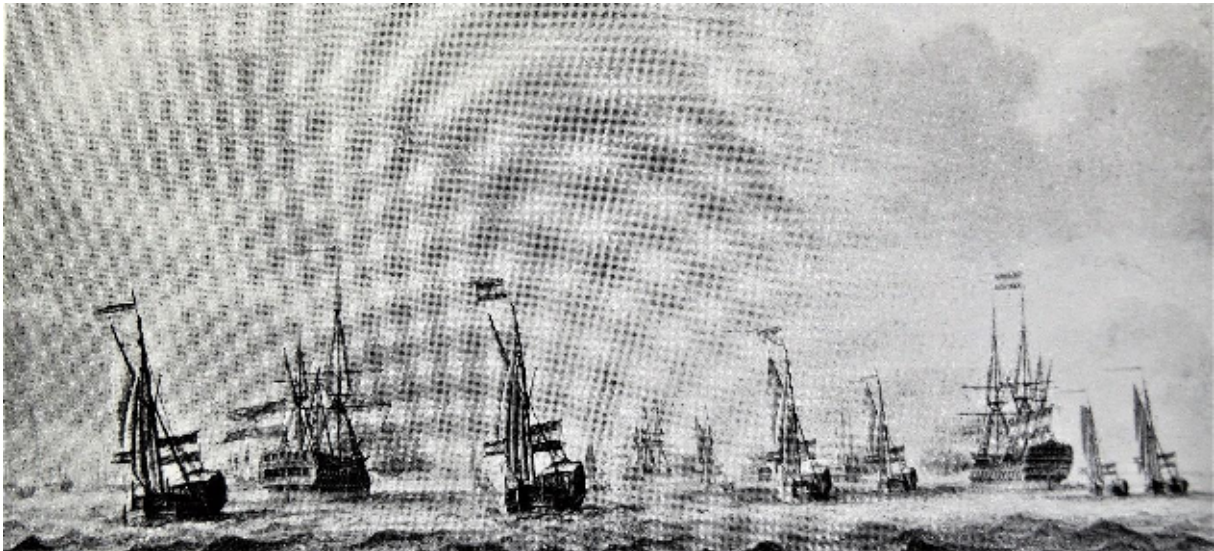
Tussen 1751 en 1756 volgt hij een ingenieursopleiding aan het Instituut voor de Zeevaart te Groningen. Door een ervaren stuurman laat hij zich praktijklessen geven. In 1756 wordt hij op voorspraak van generaal baron Sjuick Gerrold Juckema van Burmania Rengers adelborst op de Weststellingerwerf. In 1758 volgt zijn aanstelling als luitenant-ter-zee op de Maarsen van de Admiraliteit van Amsterdam. Twee van zijn broers nemen dienst in het leger van Pruisen en de jongste treed in dienst van de VOC, maar wordt in 1770 voor het leven uit de dienst verstoten, omdat hij met zijn schip de Leimuiden is vastgelopen op de rotsen van het Kaapverdische eiland Boa Vista. Hij brengt zichzelf en een paar uitverkorenen met een sloep in veiligheid en laat de rest van de bemanning achter. Later zal hij op voorspraak van zijn oudste broer door de marine in dienst worden genomen als kapitein. In 1761 stapte Van Kinsbergen over op de Amazone en in 1762 volgt zijn benoeming tot luitenant-commandeur op de Swieten. Hij blijft een studie maken over de zeevaart en publiceert in 1767 de *Orders en Korte Instructiën betreffende de Zeedienst*. Er zijn weinig mogelijkheden voor verdere promotie en Van Kinsbergen krijgt toestemming om voor vier jaar naar Indië te vertrekken. Voor het zover komt, wordt hij gepolst of hij geen betrekking in Rusland wil aanvaarden. Tijdens de Russisch-Turkse Oorlog (1768-1774) wordt de vloot sterk uitgebreid en gemoderniseerd en er wordt gezocht naar marine-experts. Op 15 augustus 1770 krijgt hij verlof van stadhouder Willem V in zijn rol als admiraal-generaal om in Russische dienst te treden, onder de voorwaarden, dat na een jaar Kinsbergen benoemd zal worden tot Nederlands kapitein en als na drie jaar het vaderland weer behoefte aan hem heeft moet hij terugkeren. Op 29 september 1771 treedt hij als kapitein-luitenant-ter-zee in Russische dienst, de regeling met Willem V houdt hij geheim. Reeds op 2 oktober wordt hij benoemd tot kapitein tweede klasse en krijgt het bevel over een afdeling kozakken. Hij leert Russisch en doet tot begin 1772 mee aan de landcampagne. Tijdens het gevecht wordt hij door een knie geschoten en ligt bedolven onder een stapel gewonden en gesneuvelden. Hij wordt gered door een kozak, die hij later nog zal laten aanstellen bij de marinewerf in Amsterdam. Eerst op 8 februari 1772 krijgt hij een maritieme opdracht. Hij moet te Lasi (Roemenië) buitgemaakte scheepjes van de Turkse Donauvloot opkalefateren. Op 12 juni kiest hij zee om met een galjoet het bericht van een tijdelijke wapenstilstand over te brengen naar Azov. In november brengt hij geheime stukken van het leger naar het hof in Sint Petersburg, waar hij wordt voorgesteld aan de tsarina. Kinsbergens enthousiaste plannen met de Zwarte Zeevloot overtuigen Catharina ervan dat het tijd is de jonge officier een echt commando te geven. Hij reist af naar de Zwarte Zee waar hij op 23 april 1773 wordt aangesteld als smaldeelcommandant. Zijn strijdmacht is zeer beperkt: slechts twee kleine fregatten, met ieder veertien stukken geschut, en twee jachten, waarmee hij moet patrouilleren ten westen van de Krim. Veel meer schepen heeft Rusland niet in de Zwarte Zee. De Russische hoofdvloot opereert in de Egeïsche Zee, waarvoor ze, om die te bereiken, rond Europa moeten varen. Van Kinsbergen, die vastbesloten is naam te maken, vaart provocerend de Dardanellen in en beschiet een kustfort van Istanbul totdat schade aan zijn vlaggenschip hem dwingt zich terug te trekken. Tweemaal verslaat hij dat jaar een Turkse vloot. Op 23 juni ontmoet hij een Turks flottielje van drie fregatten met 52 kanonnen en een brik met 75 kanonnen. Ondanks het verschil in vuurkracht valt hij met zijn twee scheepjes aan en het lukt hem alle vijandelijke schepen te overmeesteren. Dit 'bravourestuk' baart veel opzien in Rusland.

Jan Hendrik van Kinsbergen. Portret uit 1781 door Reinier Vinkeles, naar een tekening van Hendrik Pothoven.

Vervolgens krijgt hij opdracht een Turks troepentransport naar de Krim, met naar schatting 24 schepen, waaronder twaalf lichte fregatten met vijfduizend man infanterie aan boord, te onderscheppen. Hij krijgt op 2 september bij het huidige Novorossiejsk de Turkse vloot inzicht, maar ontvangt op dat moment een tegenorder om wegens de ongelijke krachtsverhoudingen maar van de aanval af te zien. Kinsbergen verklaart echter in bijzijn van zijn officieren dat zo'n bevel nooit echt kan zijn en laat de bode gevangennemen en zet de aanval door. Hij beschikt nu over zes schepen, als versterking heeft hij een fregat met 32 kanonnen als vlaggenschip ontvangen en tevens een brander. Het Turkse smaldeel blijkt omvangrijker dan verwacht met vier linienschepen, drie fregatten, vier lichte fregatten en zes transportschepen. De Turken varen in overeenstemming met de heersende tactiek in een fraaie kiellinie. Van Kinsbergen concentreert zijn aanval vanuit de loef op de kop

van de Turkse kiellinie, die in wanorde raakt, en brengt het vijandelijke vlaggenschip tot zinken. De Turken zien af van een landing. Het negeren van een dienstbevel wordt Van Kinsbergen snel vergeven. Hij krijgt alle lof en Catharina benoemt hem tot ridder vierde rang in de Orde van Sint George en verleent hem later de eretitel 'Held van de Zwarte Zee'. De tsarina had van Kinsbergen graag in Russische dienst gehouden. Ze beloont hem ruim, benoemt hem alsnog tot ridder derde rang en bevordert hem tot kapitein eerste klas. De slechte vooruitzichten op verdere promotie na het einde van de Russisch-Turkse Oorlog bewegen hem tot ontslag uit Russische dienst. In augustus 1775 verlaat hij de Donvloot en reist hij via Sint-Petersburg terug naar de Republiek. Na zijn terugkeer krijgt Van Kinsbergen opnieuw een aanstelling als kapitein bij de Admiraliteit van Amsterdam, wat de nodige verbazing wekt. De belofte die hij, bij zijn vertrek naar Rusland, van Willem V heeft gekregen was nooit bekend gemaakt. Kinsbergen ijvert voor de modernisering van het zeewezen, een onderwerp waarover hij veel zal publiceren. Van mei 1776 tot oktober 1777 neemt hij op de Amphitrite deel aan een expeditie naar Marokko en brengt als gezant de tekst over voor een nieuw verdrag ter beperking van de kaapvaart. Op 27 juni woont hij te Salé de ondertekening bij. In 1778 vaart hij op de Argo naar de Middellandse Zee en brengt zijn denkbeelden over een striktere discipline in de praktijk. Officieren moeten het goede voorbeeld geven door zich te onthouden van gokken, vloeken, dronkenschap en hoereren. In december 1778 vertrekt hij met de Argo weer naar Salé om het door de Staten-Generaal geratificeerde verdrag te overhandigen. Na zijn terugkeer in het vaderland stelt hij plannen op voor afschaffing van de 'kostpenningen' (regeling waarin kapiteins zelf voor de proviand zorgen), voor een vast Korps Mariniers en een zeeacadettenkorps. Geen van deze plannen is ooit uitgevoerd. Van zijn hand verschijnt *Exercitie met het geschut, op het onder- en bovendek, alsmede met het handgeweer en het seinwezen*. Zijn reputatie is inmiddels zo groot dat aanzienlijke adelborsten wedijveren om een aanstelling te krijgen op zijn schip. Op 31 december 1779 maakt hij met de Argo deel uit van een smaldeel dat een handelsvloot konvoeiert en is hij betrokken bij het treffen tussen Fielding en Van Bylandt, het incident dat tot grote verontwaardiging leidt in de Republiek. De oplopende spanning vraagt om meer aandacht voor de landsverdediging en Van Kinsbergen wordt benoemd tot lid van een commissie die de kustverdediging moet inspecteren. Op 12 februari 1781 wordt hij benoemd tot tijdelijk schout-bij-nacht en neemt het commando op zich van het linesschip de Admiraal-Generaal. Hij neemt een belangrijk deel van zijn oude en goed geoefende bemanning mee naar zijn nieuwe schip. De matrozen, die tot dan toe ieder een eigen kloffie aan hebben, laat hij in een door hem ontworpen uniform steken. In het voorjaar kruist hij enige tijd met een smaldeel op de Noordzee. De Vierde Engels-Nederlandse Oorlog is feitelijk al aan de gang waardoor Van Kinsbergens invloed toeneemt. Een belangrijk deel van de marine top wil, wegens het feit dat de vloot nog in opbouw is, een confrontatie met de Britten vermijden; alleen Van Kinsbergen pleit voor een agressieve strategie. Vanwege zijn aandeel in de Slag bij de Doggersbank wordt hij door de bevolking tot zeeheld verheven. Hij wordt onderscheiden door stadhouder Willem V met de Doggersbank-medaille en fungeert als diens adjudant-generaal en vaste adviseur in marine zaken. Van Kinsbergen weet door zijn charmante en wellevende optreden velen voor zich te winnen en verwerft een grote politieke invloed; als enige ondeugd wordt zijn ijdelheid genoemd. Op 18 augustus 1781 wordt hij benoemd tot extra-ordinaris schout-bij-nacht en op 10 maart 1782 tot majoor van een nieuw opgerichte afdeling mariniers en tot vast adjudant-generaal. Datzelfde jaar worden zijn *De algemeene scheepsdienst zowel op een fregat als op een schip voor linie* en *Grondbeginselen der zeetactiq* uitgegeven. Van 8 oktober tot 2 november 1782 vaart hij, een door stormweer geteisterde tocht met zware verliezen aan schepen en manschappen, naar Noorwegen om een retourvloot uit Indië naar huis te begeleiden. Tijdens deze reis, wordt hij buiten aanwezigheid benoemd in de nieuwe Geheime Raad voor Marinezaken. In datzelfde jaar neemt hij deel aan informele besprekingen met de voormannen van de Orangisten over de manier waarop de patriotten het best bestreden kunnen worden en over de vraag welke hervormingen in het landsbestuur nodig zijn. Van Kinsbergen wil vooral dat de vijf admiraliteiten worden vervangen door een enkele gecentraliseerde organisatie, maar door tegenstand van de provincies komt het daar vooralsnog niet van. In februari 1783 wordt hij benoemd in een commissie die de verbetering van de marinehaven van Vlissingen moet onderzoeken. In het voorjaar van 1783, teleurgesteld door de vele kritiek vanwege het slechte verloop van de oorlog, gaat hij bijna op een aanbod in om weer in Russische dienst te treden. Een persoonlijk appel van de stadhouder en diens echtgenote Wilhelmina van Pruisen, weerhouden hem er van. Als hij zich in 1785 in Toulon bevindt komt hem ter ore dat hij door een onderzoekscommissie beschuldigd wordt van betrokkenheid bij het mislukken van het plan om in de zomer van 1782 een eskader naar Het Kanaal te sturen voor een gezamenlijke actie met de Franse en Spaanse marine, de zogenaamde 'affaire Brest'. Van Kinsbergen, die zelf in 1782 de geheime auteur is geweest van een officiële verdediging van de regeringspolitiek in deze zaak, vraagt zijn ontslag, maar dat wordt geweigerd door de stadhouder, die met vleierende woorden de zaak weet te sussen.

Op 26 mei 1790 vertrekt stadhouder Willem V, na een bezoek aan de vloot onder commando van Van Kinsbergen, van Texel. De vloot is gereed om ter ondersteuning naar Engeland te vertrekken op grond van het defensie traktaat uit 1788. Naar een gewassen tekening van Pieter Aertsz Blauw (1744-1808)

Op 23 juli 1786 treedt Van Kinsbergen in het huwelijk met de dertien jaar jongere Amsterdamse burgemeestersdochter Hester Hooft, weduwe van schepen George Clifford (1741-1785). Door het huwelijk van een van de twee dochters van Hester, in 1789, wordt hij de stiefschoonvader van Gijsbert Karel van Hogendorp. Het huwelijk blijft kinderloos, maar zijn vermogen neemt sterk toe.

De Pruisische militaire interventie van 1787 in Nederland leidt tot een zekere verwijdering tussen Van Kinsbergen en de stadhouder. In september van dat jaar wordt in zijn huis te Amsterdam door militairen huiszoeking gedaan. Hij wordt verdacht van contacten met de patriotten. Hij overweegt opnieuw naar Rusland te gaan als viceadmiraal en bevelhebber van de Zwarte Zeevloot na een aanbod daartoe van Catharina. Hij krijgt het aanbod als hij op huwelijksreis is door Duitsland en Oostenrijk. In februari 1788 krijgt hij van Willem V verlof om tijdelijk bij de Russen in dienst te treden, maar die doet dat opnieuw met zulke vleiende woorden en spijtbetuingingen, dat Van Kinsbergen van het plan afziet. In april 1789 wijst hij ook het aanbod om Deens opperbevelhebber te worden in de oorlog tegen Zweden af. Op 16 december 1789 wordt hij benoemt tot extra-ordinaris viceadmiraal. Vanaf 17 juni tot augustus 1790 heeft hij varend op de *Vrijheid* het bevel over een hulpeskader van twaalf schepen dat Engeland moet bijstaan bij een mogelijke oorlog met Spanje.

In de jaren 1791 en 1792 is er geen zee campagne wegens de inval door het revolutionaire Frankrijk. Van Kinsbergen gebruikt deze tijd om een Nederlandse uitgave van zijn kaarten van de Krim en de Zee van Marmara te publiceren. Op toenadering van de aan Franse zijde strijdende patriotten gaat hij niet in.

De stadhouder stelt hem op 3 maart 1793 aan als bevelhebber van de Hollandse en Zeeuwse vloot, wat hij feitelijk al sinds 1781 is en als commandant van het nieuwe korps zee-artilleristen, dat mede door zijn invloed is opgericht. Verder krijgt hij het bevel over alle binnenwateren en moet voorkomen dat de vijand het Hollands Diep oversteekt. Hij wil de rang van luitenant-admiraal eerst aannemen nadat de aanval is afgeslagen. Door inundaties en door met zinkschepen de vaart te belemmeren doet hij de Fransen na felle gevechten bij Willemstad afzien van een landing op het Eiland van Dordrecht. Op 20 juli legt hij zijn functie als bevelhebber al weer neer, maar op 11 augustus 1793 wordt hij benoemd tot extra-ordinaris luitenant-admiraal en op 29 september aanvaardt hij opnieuw de functie van bevelhebber. Ook in de zomer van 1794 is er geen zee campagne. Eind dat jaar stort de verdediging van de Nederlanden in en door bevriezing van de rivieren kunnen begin 1795 Franse en Bataafse troepen over het ijs de Rijn oversteken en Holland binnentrekken. Op 17 januari 1795 doet hij Willem V uitgeleide op het strand bij Scheveningen op diens vlucht naar Engeland. Hij is nu door het ontbreken van de admiraal-generaal in diens plaats opperbevelhebber van de hele zeemacht, maar verzoekt op 29 januari en opnieuw op 9 februari de Staten-Generaal om ontslag. Tegelijkertijd neemt hij maatregelen om te voorkomen dat Nederlandse schepen en havens in Engelse handen zullen vallen. Op 24 februari wordt hij te Amsterdam gearresteerd op last van de voorlopige revolutionaire regering van Holland en in het stadhuis gevangengezet. Na enkele dagen wordt hij op last van de procureur van Amsterdam weer vrijgelaten. Van Kinsbergen verlaat de zeedienst op 27 februari, de dag dat alle zittende marineofficieren door de Bataafse Republiek worden ontslagen. Hij doet geen poging om bij de nieuwe machthebbers in dienst te treden, ondanks een oproep daartoe ondertekend door vele zeeofficieren die hem als commandant niet willen missen. In

juni 1795 wordt hij door Denemarken tot eerste viceadmiraal benoemd en tot ridder in de Orde van de Dannebrog. Hij aanvaardt deze benoeming, maar tot uitoefening komt het niet, omdat hij het land niet mag verlaten. Voor de Bataafse Republiek is het een pijnlijke kwestie want men heeft geen wettelijke gronden om zijn vertrek te verhinderen. De beslissing over een uitreisvergunning wordt simpelweg getraineed. In 1796 geeft Denemarken toe aan de politieke druk van de Bataafse Republiek en trekt de aanstelling als opperbevelhebber weer in. Hester zijn vrouw overlijdt op 16 april 1795, waarna hij zich weer vestigt in Elburg in het huis van zijn in 1786 overleden vader en zich gaat wijden aan filantropie. In Elburg heeft hij enige jaren eerder een school voor zeecadetten helpen oprichten. In 1798 laat hij deze, in samenwerking met de gemeente, uitgroeien tot een internaat voor Talen, Kunsten en wetenschappen. In 1799 gaat hij, vanwege zijn gezondheid, comfortabeler wonen op het landgoed Welgelegen in Apeldoorn. Het landgoed heeft hij in 1798 uit de erfboedel van een jongere broer gekocht, samen met drie ongehuwde freules Schimmelpenninck van der Oye, die hem verzorgen. In Apeldoorn sticht hij in 1805 een spinnerij en een weeshuis. Ondanks zijn teruggetrokken bestaan onderhoudt Van Kinsbergen gedurende deze jaren een levendige correspondentie met zijn vele buitenlandse vrienden en politieke contacten. Daarnaast zijn er voorzichtige toenaderingspogingen van het nieuwe regime. Reeds op 5 augustus 1796 heeft de Eerste Nationale Vergadering Van Kinsbergens gevecht op de Doggersbank herdacht. In 1797 wordt hem door de moderaten (gematigde patriotten die een nationale verzoening nastreven) de post van opperbevelhebber in het vooruitzicht gesteld. In 1801 is er een concreter verzoek daartoe dat echter stuk loopt op Van Kinsbergens eis dat er eerherstel moet komen voor alle op 27 februari 1795 gecasseerde officieren. In mei 1805 doet raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck tijdens een persoonlijk bezoek het verzoek aan Van Kinsbergen om zich in een marine-functie naar keuze opnieuw aan het vaderland dienstbaar te maken. Hij is diep geroerd, maar gaat er niet op in. Na 1806 wordt hij door het Koninkrijk Holland gebruikt als symbool van verzoening met de oude Republiek en wordt hij benoemd tot maarschalk, admiraal en graaf. Na de inlijving van het land door het Franse Keizerrijk wordt hij senator. Het nieuwe Verenigd Koninkrijk der Nederlanden zet de verzoenende politiek voort en in 1814 krijgt Van Kinsbergen de ere-rang van luitenant-admiraal en verlost alle eretekenen van zijn vele ridderorden openlijk te dragen. Hij behoort tot de zeshonderd notabelen die op 29 maart 1814 goedkeuring mogen geven aan de nieuwe Nederlandse Grondwet tijdens de Vergadering van Notabelen, maar hij geeft geen acte de présence. Op 12 juni 1814 wordt hij tot titulair luitenant-admiraal benoemd, een rang die puur als eerbewijs geldt, in het geval van de bejaarde Van Kinsbergen wegens "uitstekende verdiensten en bestendige vaderlandsliefde". Van Kinsbergen weigert opnieuw enige gage te ontvangen. Op 8 juli wordt hem het Grootkruis in de Militaire Willemsorde toegekend; op 11 juli wordt hij als luitenant-admiraal aangesteld en op 28 augustus met het predicaat jonkheer toegelaten tot de ridderschap van Gelderland, waardoor hij tot de Nederlandse adel gaat behoren. Hij overlijdt op 24 mei 1819 op 84-jarige leeftijd te Apeldoorn aan een chronische longziekte. Een groot deel van zijn erfenis wordt aan goede doelen gelegateerd. In juni 1821 krijgt hij een marmeren praalgraf, een cenotaaf (dus leeg), in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Zijn graf in Apeldoorn is in 1842 geruimd.

overgangsjaren

De admiraliteit heeft gedurende de zeventiende-eeuw met haar grote zeeoorlogen een stevig stempel gedrukt op de zeevaart, maar met de Vrede van Utrecht in 1713 komt een einde aan deze dominante positie. Maar mogelijk belangrijker: er komt ook een einde aan de Spaanse Successieoorlog en aan anderhalve eeuw godsdienstoorlogen. Het succes van de onderhandelingen is mede te danken aan de gelijkwaardige behandeling van winnaar en verliezer en het belang dat wordt gehecht aan het behoud van machtsevenwicht. Het verdrag markeert het eind van de Republiek als grootmacht. De Franse diplomaat Melchior van Chalençon Kardinaal de Polignac (1661-1741) wijst de Nederlandse onderhandelaars gedeceerd op hun nieuwe status met de weinig diplomatieke woorden: 'Nous traiterons sur vous, ches vous, sans vous' (Wij onderhandelen over u, bij u, zonder u). De anderhalf jaar durende onderhandelingen zorgen ervoor dat de diplomatieke delegaties van de verschillende deelnemende landen zich semi permanent in Utrecht vestigen en hun verblijf wordt omlijst met culturele en kunstzinnige voorstellingen, wat de stad het nodige economische voordeel oplevert. Zelfs in de weinige oorlogsjaren die de achttiende eeuw telt zijn de vlooteskaders vergeleken met de voorgaande eeuw nogal klein. Vier van de vijf admiraliteitscolleges rusten per jaar een á twee schepen uit en er zijn jaren bij waarin er zelfs geen enkel schip wordt uitgerust. Alleen het college van Amsterdam werft nog met enige regelmaat, zei het in geringe aantallen, manschappen voor haar schepen. In de jaren tussen 1682 en 1700 zijn er ten behoeve van de Admiraliteit 110 oorlogsbodems met 50 stukken geschut of meer en 63 lichtere schepen gebouwd. Tussen 1700 en 1713 zijn er 21 linieschepen en 15 lichtere vaartuigen van stapel gelopen. Na de Vrede van Utrecht daalt

het aantal gebouwde schepen aanzienlijk. De Friese admiraliteit laat eerst in 1728 weer een schip bouwen. Het is haar enige schip want na de oorlog heeft ze al haar schepen van de hand gedaan en de vloot geliquideerd. Bij de Admiraliteit van het Noorderkwartier is het nauwelijks beter. Alleen omstreeks 1724 worden er vijf schepen van het middelste charter (40 stuken geschut) gebouwd. De Admiraliteit van Zeeland en de Admiraliteit op de Maze doen het, na een bouwpaauze tot 1725, ook kalmpjes aan met één kiellegging in de twee jaar. Alleen in Amsterdam wordt met regelmaat een schip opgeleverd en aan de sterkte toegevoegd, waardoor de Amsterdamse oorlogsvloot tientallen jaren stabiel blijft op zo'n veertig schepen. De omvang van de nationale vloot is tussen 1714 en 1750 ten opzichte van de zeventiende eeuw zowat gehalveerd. Een Brits verzoek in 1744 tot ondersteuning tegen Frankrijk brengt de deplorabele toestand van de vloot aan het licht. Meer dan routinematige konvooiers kan met de nog in de vaart zijnde schepen niet worden geleverd, terwijl de opgelegde schepen slecht zijn geconserveerd en niet of nauwelijks meer in gebruik kunnen worden genomen. Tijdens de Franse tijd groeit de behoefte aan personeel weer. De oorlogvoering onder Franse leiding en later de maritieme verdediging van de koloniale bezittingen is de oorzaak. Vanwege de invoering van vaste dienstverbanden en de geringe werkgelegenheid in de overige zeevaart wordt de inmiddels tot marine omgedoopte zeemacht weer een belangrijke werkgever. Rond 1825 zijn er bij de marine bijna vijfduizend mensen in dienst en ten tijde van de Belgische afscheiding een paar duizend meer. De personele samenstelling is zeer divers met vele buitenlanders uit Europese landen, maar ook uit Noord-Amerika. Steekproeven, gedaan aan de hand van monsterrollen, laten zien dat begin achttiende eeuw de verhouding Nederlanders-buitenlanders ca. 50-50 is en dat in deze verhouding een eeuwlang weinig verandert. Het leeuwendeel van de uit Nederland afkomstige manschappen komt uit de steden met Amsterdam voorop. In 1821 is de verhouding nog 60-40, maar na het midden van de negentiende eeuw verdwijnen de buitenlanders van de vloot. Opvallend daarbij is dat de Noord-Amerikanen volledig zijn verdwenen en dat daarvoor personeel uit de overzeese gebiedsdelen in de plaats is gekomen. Eerdere pogingen van Maurits en Frederik Hendrik om de vijf admiraliteiten meer centraal aan te sturen waren, in de federalistische staatsstructuur, gedoemd te mislukken. Pas na de Bataafse Revolutie met behulp van Franse troepen en de vlucht van stadhouder Willem V naar Engeland wordt een meer centraal staatsgezag doorgevoerd en worden veranderingen in de organisatie van de admiraliteit mogelijk. Direct na de omwenteling houdt het nieuw bewind van de Bataafse Republiek zich intensief bezig met de zeemacht. Op 26 februari 1795 worden Pieter Glavimans, meesterscheepstimmerman bij de Admiraliteit op de Maze, Samuel Story en Engelbertus Lucas, zeeofficieren met patriottische sympathieën en Henricus Aeneae, lid van de Staten-Generaal, in een commissie benoemd tot onderzoek naar samenstelling en toestand van het materieel der zeemacht en de situatie van de maritieme etablissementen. Al op 27 mei brengen ze rapport uit met de conclusie dat de werven in goede staat zijn, maar dat menig schip ernstige gebreken vertoont en dat er slechts geringe voorraden in de magazijnen aanwezig zijn. De eerste van een hele reeks besluiten is het ontslaan van alle zeeofficieren uit 's lands dienst. De vijf admiraliteitscolleges worden opgeheven. Het bestuur over het zeewezen wordt toevertrouwd aan een 'Commissie tot de zaken van de Marine', bestaande uit 21 leden. Onder het nieuwe centrale comité ressorteren vijf departementen: Amsterdam, Rotterdam, Hoorn, Vlissingen en Harlingen. Het lijkt of dat de oude structuur is gehandhaafd, maar naar al spoedig blijkt betekent het niet dat de werkzaamheden van de 'walorganisatie' op oude voet wordt voortgezet. De scheepsbouw komt onder supervisie van Glavimans, die wordt benoemd tot constructeur-generaal. In het zuiderzeegebied wordt Amsterdam de belangrijkste werf voor de scheepsnieuwbouw. Hoorn krijgt de bouw van fregatten toegewezen en Harlingen die van de brikken. In Enkhuizen blijft slechts de kuiperij en de sloepenmakerij. Na de inlijving van het koninkrijk Holland bij Frankrijk gaat de Nederlandse zeemacht deel uitmaken van de 'marine imperiale', zonder dat het ooit leidt tot een volledige integratie.

Slag bij Camperduin

De Slag bij Camperduin vindt plaats aan het eind van de Eerste Coalitieoorlog (1792-1797) tussen het revolutionaire Frankrijk en een coalitie van Europese staten: Oostenrijk, Pruisen, de Republiek, Groot-Brittannië, Spanje en enkele kleinere staten. De Nederlanden zijn een belangrijk strijdtoneel en worden onder de voet gelopen door Franse troepen en het Bataafse legioen. De Republiek komt in 1795 aan haar einde. Stadhouder Willem V vlucht naar Engeland en de Bataafse Republiek neemt een aanvang. De Zuidelijke Nederlanden worden geannexeerd door Frankrijk, waarmee een eind komt aan het Habsburgse huis, dat vanaf de vijftiende eeuw aan de macht is geweest. De Bataafse Republiek wordt een vazalstaat van Frankrijk en Nederland verandert van coalitiegenoot tegen Frankrijk in een bondgenoot van Frankrijk, wat op zee vooral betekent oorlog met Engeland.

Op 11 oktober 1797 raken een Nederlandse vloot onder bevel van viceadmiraal Jan Willem de Winter en een Britse vloot onder admiraal Adam Duncan met elkaar slaags. De Winter, die al op jonge leeftijd in dienst ging bij het Staatse Leger, treed in 1778 in dienst van de Admiraliteit en onderscheidt zich in de Slag bij de Doggersbank.

Jan Willem de Winter (1761-18120, graaf van Huessen (sinds 1810)

De Winter, die partij kiest voor de patriotten, wijkt in 1787, na de komst van het Pruisische leger, uit naar Frankrijk, waar hij zich in 1788 bij het Franse leger voegt en vervolgens in 1792 bij het Bataafse Legioen. In juni 1794 promoveert hij tot brigadegeneraal. Kort daarna vertrekt het Franse leger onder bevel van generaal Pichegru naar het noorden. In september 1794 bestookt het Bataafse Legioen onder leiding van De Winter en Daendels drie weken lang 's-Hertogenbosch. Pichegru trekt door de Overbetuwe naar Nijmegen dat op 7 november wordt ingenomen. De opmars stopt vanwege de hevige kou, maar op 8 januari trekt een voorhoede de bevroren rivier de Waal over. De winter van 1794-1795 is uitzonderlijk streng. De Zuiderzee kan te voet of met een slee worden overgestoken. De Nederlandse oorlogsschepen die op de Zuiderzee en voor de rede van Texel liggen, worden door het ijs bedreigd en moeten uitwijken naar de havens van Amsterdam, Enkhuizen of het Nieuwediep waar vijftien schepen, het grootste deel van de oorlogsvloot, voor anker gaan, waarvan elf bemand en bewapend onder het bevel van kapitein Hermanus Reijntjes. Tegelijkertijd rukt het Franse leger over de bevroren rivieren op naar het noorden en wordt heel Nederland bezet. Het is voor de Fransen belangrijk om de verdedigingswerken van Den Helder in te nemen, zodat ze niet in Britse handen kunnen vallen. Tevens moet worden voorkomen dat de Nederlandse vloot naar het nog niet bezette Zeeland of naar Engeland uitwijkt. Eind januari 1795 trekt De Winter aan het hoofd van een regiment Franse huzaren vanuit Haarlem naar Den Helder met als doel de stad en de ingevroren schepen te veroveren. Hij arriveert in de nacht van drieëntwintig januari in Den Helder. De volgende dag trekken enkele huzaren te paard over het ijs naar het linesschip Admiraal Piet Heyn, waarop zich commandant Reijntjes bevindt. Deze heeft vermoedelijk te kennen gegeven geen weerstand te zullen bieden. Iets dergelijks doet ook schout-bij-nacht Haringman in Vlissingen. Reijntjes ontvangt op 21 januari een schriftelijke opdracht van de 'Gecommitteerde Raden der Staten van Holland en West-Friesland', bekrachtigd door Luitenant-Admiraal van Kinsbergen, opperbevelhebber van de vloot, om dat te doen. De Nederlandse vloot, nog steeds bemand en gecommandeerd door Nederlandse zeelui, komt onder Frans gezag en wordt ingezet voor de Franse oorlogen. In 1797 blokkeert een Engels eskader onder bevel van admiraal Adam Duncan Den Helder en Texel, maar ondanks de blokkade slaagt de Nederlandse vloot erin een landing van Franse troepen in Ierland, om de rebellen te ondersteunen, te dekken. Terwijl het eskader van Duncan in Yarmouth wordt geravitailleerd, maken de Nederlanders van de gelegenheid gebruik om de Noordzee op te varen. De Britten, gewaarschuwd door de gehuurde kotter Black Joke, gaan gehaast de Noordzee weer op.

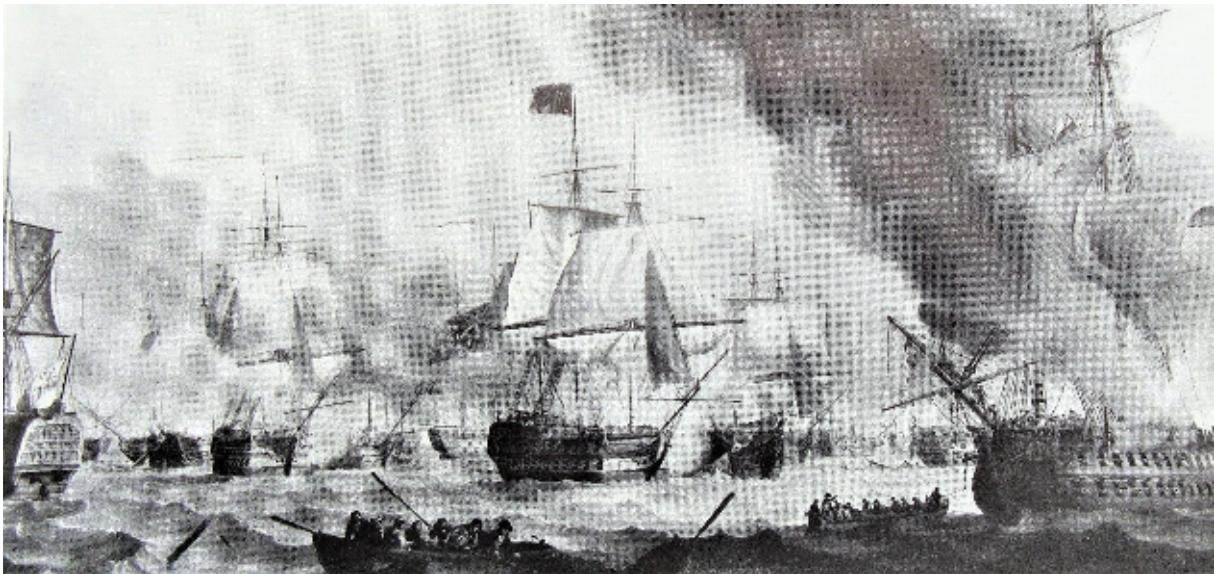

'The Battle of Camperdown'. Naar een schilderij van Thomas Whitcombe uit 1798.

De twee vloten ontmoeten elkaar op achttien mijl van de Nederlandse kust. De Britse vloot telt 24 schepen. De Nederlandse vloot eentje meer. In totaal bestaat de Bataafse vloot uit 15 linesschepen met 54 tot 74 stukken geschut, 1 geraseerd (zonder boventuig) linesschip met 44 stukken, 3 fregatten met 32 tot 44 stukken

en een zevental kleinere schepen.

De Britten vallen aan met een driekolommenformatie, een voorafspiegeling van de Zeeslag bij Trafalgar acht jaar later. De Venerable met viceadmiraal Duncan breekt door de Nederlandse linie en valt admiraal De Winters vlaggenschip De Vrijheid aan vanaf de lijzijde. Aan boord van de Bataafse schepen wordt de verdediging, ondanks het tactische overwicht van de Engelsen, voortvarend opgepakt. In de voorhoede vuurt het linesschip Hercules (64), onder bevel van kapitein-luitenant Rijsoort, twee volle lagen schroot af op het Engelse linesschip Triumph (74) en weet deze bijna tot overgave te dwingen. Een beschieting vanaf de Triumph zet de verschansing van de Hercules in brand, waardoor de Triumph weet te ontsnappen. De Beschermer die zich hevig verweert in de voorhoede, moet betrekkelijk snel het strijdtoneel verlaten nadat kapitein Dooitze Eelkes Hinxt gewond is geraakt. Het gros van de overige Bataafse schepen verzetten zich eveneens met hand en tand. Tegen de overmacht en de nadelige tactische situatie zijn ze echter niet opgewassen. In de achterhoede worden de linesschepen Delft van viceadmiraal Gerrit Verdooren (54), Alkmaar (56), Haarlem (68) en Jupiter (72) van viceadmiraal Hermanus Reijntjes en het fregat Monnickendam (44) ingehaald en overmeesterd. In het centrum van de Bataafse vloot wordt de Vrijheid door vier Engelse schepen tegelijk aangevallen. De brandende Hercules is in dit deel van het strijdtoneel terechtgekomen en dreigt in aanvaring te komen met onder meer de Brutus (74) van schout-bij-nacht Johan Arnold Bloys van Treslong, die hierdoor wordt verhinderd om De Winter te hulp te schieten. Ook andere commandanten zien geen kans of durven niet met hun kapotgeschoten schepen De Vrijheid te ontzetten. De Winter verdedigt zich in totaal drie uur, waarna hij zijn tot wrak geschoten schip overgeeft.

De Slag bij Kamperduin. In het midden het vlaggenschip van Duncan 'Venerable' in gevecht met 'De Vrijheid' vlaggenschip van De Winter, dat zijn masten al heeft verloren. Naar een schilderij uit 1797 van Richard Dodd.

De Britten veroveren elf schepen inclusief de Jupiter (74) en de Vrijheid (74) maar hebben zelf te veel schade om de overige te achtervolgen. Er vallen onder de Britten 220 doden en 812 gewonden. De Nederlandse verliezen zijn: 540 doden en 620 gewonden. Vele Nederlanders worden krijgsgevangen gemaakt. Door het verlies van de Nederlandse vloot wordt de Franse expeditie naar Ierland uitgesteld. De Winter en zijn manschappen worden in december 1797 door de Britten op erewoord vrijgelaten.

het Vlieter-incident

Tijdens de Brits-Russische inval in Noord-Holland geeft een Nederlands eskader zich op 30 augustus 1799 over aan de Britse vloot zonder ook maar één schot te lossen. Het incident vindt plaats in de Vlieter, een vaargeul door de Waddenzee van en naar de Zuiderzee, die in 1932 is afgesloten door de Afsluitdijk. De capitulatie is de genadeslag voor de Nederlandse vloot, die daarna geen rol van betekenis meer zal spelen in de Franse revolutionaire en Napoleontische oorlogen. De bevelhebber van het eskader, viceadmiraal Samuel Story, zal later uit Nederland worden verbannen. Nadat in 1799 de Tweede Coalitieoorlog tegen Frankrijk is uitgebroken,

besluiten de Britten samen met de Russen, de Bataafse Republiek binnen te vallen. De geallieerden hopen een opstand onder het Nederlandse volk te ontketenen die de Bataafse Republiek weg zal vagen en het gezag van de Oranjes als stadhouder zal herstellen. De prins van Oranje en zijn oudste zoon, de erfprins, proberen de expeditie te steunen door middel van propaganda en intriges met Oranjegezinden officieren. Vooral de vloot staat bekend als Oranjegezind. Volgens de Britse generaal Don, die de republiek in juli 1799 verkent, kan het Bataafse vlooteskadron in Den Helder met een beetje geluk zonder slag of stoot in Britse handen vallen. Om dit doel te bereiken neemt de invasievloot een aantal oranje-stadhouders-vlaggen en propagandapamfletten met zich mee. Een aantal Nederlandse Oranjegezinde emigranten, waaronder de prins van Oranje zelf, zeilen mee met de vloot. Een van de Oranjegezinde zeeofficieren die bij het uitroepen van de Bataafse Republiek in 1795 de vloot heeft verlaten, Carel Hendrik Ver Huell, neemt contact op met twee van zijn voormalige collega's, Theodorus Frederik van Capellen en Aegidius van Braam, die beiden het bevel voeren over een linesschip van het eskader dat gestationeerd is in Den Helder. Hij stelt voor dat ze een muiterij organiseren aan boord van de schepen van het eskader. Het is niet zeker of deze twee officieren al voor de dag van het Vlieter-incident actief bezig waren om een muiterij te ontketenen. De invasievloot van zo'n 200 oorlogs- en transportschepen verlaat Engeland op 13 augustus 1799. Door slecht weer op zee is het echter onmogelijk de Nederlandse kust te bereiken. Pas op 22 augustus weet de Britse viceadmiraal Mitchell de rede van Den Helder te bereiken, waar het Bataafse eskader van Story voor anker ligt. Mitchell eist van Story, dat hij met zijn schepen de kant van de prins van Oranje zal kiezen, maar Story weigert dat en laat weten dat hij de Bataafse regering om instructies zal vragen. De Britse schepen trekken zich terug, maar de dagen daarna zijn de weersomstandigheden te slecht om in actie te komen. Op 26 augustus komt een Brits-Russische invasievloot van 11 linesschepen en zeven fregatten aan op de rede van Texel. De schepen, die de vlag van de prins van Oranje in top hebben, ontschepen de volgende dag hun landingstroepen. De Bataafse vloot heeft zich teruggetrokken op de Zuiderzee en levert geen enkel verzet tegen de inval. Op 28 augustus keert Story terug naar de Vlieter. De windrichting maakt het onmogelijk de Britten aan te vallen, zodat het eskader voor anker gaat. De bemanningsleden van de Bataafse oorlogsschepen kunnen in de verte op de ingenomen forten en op de kerktoren van Den Helder de oranje vlaggen zien wapperen. Er breekt muiterij uit onder de bemanningen van een aantal schepen, waaronder De Leyden, het schip van Van Braam, die later zal toegeven, dat de muiterij gemakkelijk de kop ingedrukt had kunnen worden. Wel licht hij Story in (die op zijn vlaggenschip, de Washington, ook met muiterij is geconfronteerd) over de 'gevaarlijke situatie' op de andere schepen van zijn vloot. Story stuurt de kapiteins Van Capellen en De Jong met een witte vlag naar Mitchell, de Britse commandant, om te onderhandelen. Ze moeten Mitchell laten weten dat de Bataafse vloot van plan is om de Britse vloot aan te vallen, in overeenstemming met de expliciete orders van de Bataafse agent (minister) Jacobus Spoors, maar dat Story Spoors om verdere instructies heeft gevraagd en voorstelt te wachten op Spoors' antwoord. Story stelt een tijdelijke wapenstilstand voor om onnodig bloedvergieten te voorkomen. Later zal hij beweren dat dit voorstel vooral bedoeld was om tijd te winnen om de discipline aan boord van zijn schepen te herstellen. Mitchell trapt er niet in, voornamelijk omdat de twee Bataafse onderhandelaars eigenlijk de leiders van de muiterij zijn. Mitchell geeft Story een uur om van kant te wisselen en zich met zijn schepen bij de Britse invasievloot te voegen, anders riskeert hij een aanval. Story roept zijn kapiteins tezamen voor overleg aan boord van de Washington. Volgens de Britse officier Frederick Maitland, die aanwezig is bij het overleg als Brits onderhandelaar, doen Van Capellen, De Jong en Van Braam hun best om Story en de andere kapiteins over te halen het Britse ultimatum te accepteren. In een brief die hij later aan de Britse admiraliteit schrijft, doet Maitland het verzoek '... de meningen en gevoelens uitgesproken door kapiteins Van Capelle, Van Braam en De Jong in aanwezigheid van admiraal Story niet openbaar te maken, om deze officieren niet in gevaar te brengen. ... de eerder genoemde kapiteins verklaarden hun trouw aan de stadhouder en de voormalige regering en hun afschuw van het huidige bewind en hun Franse connecties ...' Al voordat het overleg aan boord van de Washington begint, is er muiterij onder de bemanning van het schip uitgebroken. De bemanning weigert de kanonnen te bemannen en begint met de munitie overboord te gooien. Pogingen door Story en Van Braam om met de muiters te onderhandelen hebben geen resultaat. Als tijdens het overleg met de kapiteins gevraagd wordt wat de situatie bij hen aan boord is, blijkt op vrijwel alle schepen muiterij te zijn uitgebroken. De uitzondering is de Batavier onder commando van kapitein Van Senden. De Britten aanvallen is onder deze omstandigheden geen optie. De kapiteins komen tot de conclusie, dat het eskader een Brits-Russische invasie niet meer kan voorkomen, omdat de landing al heeft plaatsgevonden. Kelderen (laten zinken) is ook geen optie, omdat de muitende bemanningen dat niet zullen toestaan. Volgens sommige kapiteins is capituleren zonder tegenstand te bieden de beste optie, omdat de schepen niet buitgenomen zullen worden door de Britten maar toevallen aan de stadhouder. De kapiteins besluiten unaniem de Bataafse vlag te strijken en zichzelf krijgsgevangen te verklaren. Ze weigeren echter de oranje stadhouders vlag te hijsen. Dat lijkt een contradictie, maar het is een bewijs dat de officieren niet naar de vijand overlopen. Mitchell accepteert de capitulatie in naam van de prins van Oranje en geeft bevel om de oranje vlag te hijsen, een bevel dat door sommige officieren wordt opgevolgd, wat hen duur

te staan zal komen, omdat het later als hoogverraad zal worden bestempeld. Tijdens het kapiteinsoverleg op de Washington verhevigt de muitery op de schepen. Eén officier verdrinkt, terwijl andere officieren die trouw blijven aan de Bataafse Republiek in elkaar worden geslagen. De muiters scheuren de Bataafse vlag aan stukken. Britse officieren herstellen op de Bataafse schepen met enige moeite de orde. Na de overgave bezoekt de prins van Oranje verschillende schepen waar hij juichend door de muiters wordt ingehaald, opmerkelijk want veel leden van de bemanning zijn Scandinavische en Duitse huurlingen, die weinig met Oranje zullen hebben opgehad. De prins wenst zelf het commando over het eskader te nemen, maar de Britten staan dat niet toe. De bemanningen worden van de schepen afgehaald en door Britse prijsbemanningen vervangen. Wel worden vijf zwaar beschadigde fregatten in Den Helder aan de prins overhandigd. Deze worden bemand met vrijwilligers uit de oude vloot (van voor de Bataafse omwenteling), weer zeewaardig gemaakt en in november naar Engeland overgebracht. Een van de fregatten zinkt alsnog bij de overtocht, waarbij enkele bemanningsleden omkomen. Na het vroege succes van de capitulatie bij de Vlieter raakt de Brits-Russische expeditie in problemen. De burgerbevolking van Noord-Holland blijkt minder Oranjegezind dan de prins van Oranje dacht. Het Bataafse leger weet, in samenwerking met de Franse troepen in Nederland, de geallieerden te verslaan in de Slag bij Bergen en de Slag bij Castricum. Waarna de geallieerden zich in oktober 1799 uit Noord-Holland terugtrekken. Aangezien dit de tweede capitulatie van een Bataafse vloot in korte tijd is, na de capitulatie in de Saldanhabaai in 1796, besluiten de Bataafse autoriteiten een Hoge Zeekrijgsraad bijeen te roepen om de verantwoordelijke officieren en de muiters te berechten. Omdat deze zich in Engeland bevinden, moet de rechtszaak wachten tot ze weer in Nederland zijn teruggekeerd.

Theodorus Frederik van Capellen in 1817

Alleen Story, Van Braam en Van Capellen blijven buiten het bereik van de Nederlandse justitie. Uiteindelijk dient hun zaak bij verstek. Kapitein Nicolai Connio van de brik de Gier, wordt ter dood veroordeeld en geëxecuteerd aan boord van de Rozenburg, tot verbijstering van de andere officieren die nog terecht staan. Ook kapitein Dirk Hendrik Kolff van de Utrecht wordt ter dood veroordeeld, maar hij weet te ontsnappen. Kapitein De Jong wordt vrijgesproken van hoogverraad wegens gebrek aan bewijs, maar wordt wel veroordeeld voor plichtsverzuim. Hij krijgt oneervol ontslag en moet een vernederende ceremonie ondergaan. In juli 1801 wordt de rechtszaak weer opgevat met aanklachten tegen officieren die capituleerden of hun schip onder andere omstandigheden hebben verlaten. Verschillende van hen worden gestraft als waarschuwing aan het officierskorps dat overgave

zonder slag of stoot niet geaccepteerd wordt. In juni 1802 wordt de Hoge Zeekrijgsraad vervangen door de Hoge Militaire Vierschaar een permante rechtbank. Deze rechtbank neemt de zaken tegen Story, Van Capellen, Van Braam en Kolff bij verstek in behandeling. Ze worden veroordeeld vanwege plichtsverzuim, lafheid en ontrouw. De rechtbank veroordeelt ze ook voor meened (omdat ze zich niet aan de door hun gezworen eed van trouw zouden hebben gehouden). Ze kregen oneervol ontslag en worden voor het leven uit Nederland verbannen, op straffe van executie (onthoofding in het geval van Story, het vuurpeloton voor de andere drie). Story vertrekt naar Duitsland, waar hij tot zijn dood zal blijven protesteren tegen zijn veroordeling. Hij publiceert zelfs een boek waarin hij zijn verdediging uiteenzet. Story overlijdt in Kleef in 1811, voordat hij de (enkele jaren later aangetreden) nieuwe koning Willem I kan verzoeken hem te rehabiliteren. De andere drie hebben meer geluk. Ze worden gerehabiliteerd nadat de Oranjes in 1814 weer in Nederland in functie zijn hersteld. Van Capellen wordt viceadmiraal in de nieuwe Nederlandse marine en heeft het commando over een eskader dat in 1816 Algiers bombardeert.

Samuel Story kort voor zijn dood in 1811

In 1813 eindigt de Franse tijd en ontstaat het Koninkrijk der Nederlanden. Op 7 december 1813 wordt de jurist en laatste advocaat-fiscaal van de Admiraliteit van Amsterdam Joan Cornelis van der Hoop tot commissaris-generaal benoemd en is er weer sprake van een zelfstandige vloot, eerst onder de naam Koninklijke Nederlandse Zeemacht en vanaf 1905 als Koninklijke Marine.

Lit.&bron.: J.J. Backer Dirks, *De Nederlandsche Zeemacht. Hare verschillende tijdperken geschetst* (Den Haag 1891²) dl. 1, p. 660-668; F.J.A. Broeze e.a., *Maritieme geschiedenis der Nederlanden 3. Achttiende eeuw en eerste helft negentiende eeuw, van ca. 1680 tot 1850-1870* (Bussum 1977) p. 361, 364, 365, 368-369, 371, 375-376; E.A. van Dijk e.a., *De wekker van de Nederlandse natie. Jaan Derk van der Capellen 1741-1784* (Zutphen 1984) p. 7, 8; G. Verwey, *Geschiedenis van Nederland. Levensverhaal van zijn bevolking* (Amsterdam 1989) p.547-549, 560, 591; P. de Ruyter, *'s Lands werf. De roemrijke historie van een bijzondere plek in Rotterdam* (Lekkerkerk 2010) p. 42-47; G.G. Hellinga, *Zeehelden. Nederlands trots overzee in de Gouden Eeuw* (Zutphen 2016³) p. 25-28; Wikipedia: *Vlieter incident; Samuel Story; Theodorus Frederik van Capellen (sept. 2021)*